

GOVERNMENT OF INDIA

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

Central Archaeological Library
NEW DELHI

ACC. NO. 72395

CALL NO. Sa2B4/san/Sac

D.G.A 79

72395

श्रीशांकरग्रंथावलि:

UPADESHARACHANAVALI

SRI SANKARACHARYA

ॐ

श्रीशंकरग्रंथावलि:

**COMPLETE WORKS
of
SRI SANKARACHARYA**

in the original Sanskrit

72395

VOLUME

III

UPADESHARACHANAVALI

**SAMATA BOOKS
Madras**

UPADESHARACHANAVALI

First Published 1910

Samata Revised Edition 1983

प्रमाणित संख्या 72395 दिनांक 24-2-80
निर्देश संख्या... Sa 2 Bh
सा 2 Bh
केंद्रीय परराष्ट्र वस्तु कालय

© V. Sadanand-1983

Published by V. Sadanand, Samata Books

10 Kamaraj Bhavan, 573 Mount Road, Madras-600 006 India

Printed at All India Press, Pondicherry, India

PRINTED IN INDIA

उपदेशरचनावली

UPADESHARACHANAVALI

॥ श्री शृङ्गेरी श्रीजगद्गुरुमहासंस्थानम् ॥

श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यवर्य पदवाक्यप्रमाणपारावार-
पारीण यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाध्य-
ष्टाङ्गयोगानुष्ठाननिष्ठ तपश्चक्रवर्त्यनाद्यविच्छिन्न श्रीशङ्करा-
चार्य गुरुपरम्पराप्राप्तषड्दर्शनस्थापनाचार्य व्याख्यान-
सिंहासनाधीश्वर सकलनिगमागमसारहृदय सांख्यत्रयप्रतिपादक
वैदिकमार्गप्रवर्तक सर्वतन्त्रस्वतन्त्रादिराजधानीविद्यानगरमहा-
राजधानीकर्णाटकसिंहासनप्रतिष्ठापनाचार्य श्रीमद्राजाधिराज-
गुरुभूमण्डलाचार्य ऋष्यशृङ्गपुरवराधीश्वर तुङ्गभद्रातीरवासि
श्रीमद्विद्याशङ्करपादपञ्चाराधक श्रीजगद्गुरु श्रीचन्द्रशेखर-
भारतीस्वामिगुरुकरकमलसञ्जात

॥ श्रीजगद्गुरु शृङ्गेरी श्रीमदभिनवविद्यातीर्थस्वामिभिः ॥

अस्मदत्यन्तप्रियशिष्य वेलूरि सदानन्द शर्मविषये नारायण-
स्मरणपुरस्सरं विरचिता आशिषस्समुल्लसन्तु ।
सर्वतन्त्रस्वतन्त्राः श्रीमच्छंकरभगवत्पादाचार्याः संसाराम्बुधि-
मग्नानां लोकानां समुद्धरणाय सनातनवैदिकधर्मं सर्वत्र प्रचार्य

प्रस्थानत्रयभाष्यप्रमुखान् ग्रन्थतल्लजान् विलिख्य दिगन्त-
विश्रान्तयशःप्रसरा विरेजिरे ।

भगवत्पादविरचितास्समेपि ग्रन्थाः नैकेनापि प्राकाश्यं नीता
इति हेतोः अस्मत्परमगुरुचरणैराज्ञप्ताः श्री टि के बाल-
सुब्रह्मण्यार्याः श्रीरङ्गस्थ स्वीय वाणीविलासमुद्रणालये
वर्षाणां सप्तत्याः प्राक् शांकरग्रन्थावली नाम्ना सर्वानपि
तान् ग्रन्थान् प्राकाशयन् ।

अधुना पुनस्तेषां ग्रन्थानां दौर्लभ्यमाकलय्य भवान् तानेव
पुनः प्रकाशयितुमिच्छतीति विदित्वा मोदामहे वयम् ।

आशास्महे च भवदीयोयमुद्यमः क्षिप्रमेव साफल्यमेतु लोकाः
भगवत्पादीयान् ग्रन्थानधीत्य औपनिषदं तत्त्वं यथावदवबुध्य
कृतार्था भूयासुरिति ।

शृङ्गगिरिः

दुर्मति चैत्र शुक्ल अष्टमी

रविवासरः

१२-४-१९८१

इति नारायणस्मरणम्

CONTENTS

VIVEKACHUDAMANI	1
UPADESASAHASRI	
Gadya Prabandha	113
Padya Prabandha	151
SARVAVEDANTASIDDHANTASARASANGRAHA	247

॥ विषयः ॥

विवेकचूडामणिः	१
उपदेशसहस्री	११३
गद्यप्रबन्धः	११३
पद्यप्रबन्धः	१५१
सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः	२४७

Direct from Hingoribhatta, New Delhi 6 and Lahore 16. 1882. 9. 1. 1882.
Price Rs. 100/- per 1000.

॥ श्रीः ॥

॥ विषयानुक्रमणिका ॥

विवेकचूडामणिः

१-१११

गुरुनमस्कारः	३
नरजन्मप्रशंसा	३
आत्मबोध एव मुक्तिहेतुः	४
मुक्त्यर्थो यत्नविशेषः	४
वस्तुविचारः कर्तव्यः	५
आत्मविद्याधिकारी	५
साधनचतुष्टयसंपत्तिः	५
गुरुरूपसत्तिः	७
मागौपदेशः	१०
मोक्षहेतवः	१४
आत्मानात्मविवेचनम्	१४
स्थूलशरीरम्	१४
सूक्ष्मशरीरम्	१८
कारणशरीरम्	२१
परमात्मा	२५
बन्धः	२७
बन्धमोक्षोपायः	३०
अन्नमयकोशविवेकः	३१
प्राणमयकोशविवेकः	३३

मनोमयकोशविवेकः	३४
विज्ञानमयकोशविवेकः	३८
अनाद्यविद्यानाशोपपत्तिः	४०
आनन्दमयकोशविवेकः	४२
साक्षिस्वरूपम्	४३
ब्रह्मणोऽद्वितीयत्वम्	४५
ब्रह्मस्वरूपम्	४८
तत्त्वमसिमहावाक्यार्थः	४९
वासनाक्षयोपायः	५३
प्रमादत्यागः	६५
समाधिः	६९
जीवन्मुक्तलक्षणम्	८४
ज्ञानात्कर्मविलयः	८८
ब्रह्मणि नानात्वविषेधः	९१
आत्मयोगः कर्तव्यः	९२
शिष्यस्य स्वानुभवकथनम्	९४
गुरोरनुशासनम्	१०१
ब्रह्मविदः समाचारः	१०४
शरीरपातः	१०७
ब्रह्मभावापत्तिः	१०८

उपदेशसहस्री (गद्यप्रबन्धः)

११३-१५०

१. शिष्यानुशासनप्रकरणम्

११५-१२९

चिकीर्षितप्रतिज्ञापूर्वकः शास्त्रीयानुबन्धसंग्रहः	११५
संग्रहेणोक्तस्यार्थस्य विवरणम्	११५
गुरुपसत्तेरवश्यकार्यत्वोक्तिः	११५
पुनः पुनर्गुरुपदेशे हेतूपन्यासः	११६
ज्ञानोदयहेतुजातोपदेशः	११६
गुरुकर्तृकोपदेशक्रमः	११६
श्रुतिभिः स्मृतिभिश्च ब्रह्मणो लक्षणं ग्राहयेदित्युक्तिः	११७
उपदेशानन्तरं मतिनैश्चल्याय शिष्यं पुनः पृच्छेदित्याचार्यकृत्यम्	११७
अप्रतिपत्त्यादिदोषाच्छिष्यस्योत्तरम्	११७
पुनरुपदेशेन तादृशं दोषं निवारयत्याचार्यः	११८
स्थूलदेहाभिमानत्यागानन्तरं शिष्यस्योक्तिः	११८
शिष्यप्रशंसापूर्वकमाचार्यस्योत्तरम्	११९
उक्तार्थवैशद्याय शिष्यप्रश्नोत्थापनम्	११९
उत्तरदानार्था गुरोः प्रवृत्तिः	११९
शरीरस्य भिन्नजात्यन्वयसंस्कारत्वज्ञापनायोपपत्तिप्रकारः	११९
शरीरोत्पत्त्युपदेशः	१२०
सूक्ष्मशरीराभिमानत्याजनम्	१२१
परमात्मैव क्षेत्रज्ञ इत्यत्र स्मृतयः	१२२
परजीवयोरभेदेऽनुभवविरोध इति शङ्कानिरासपूर्विकाभेददृष्टि- निन्दा	१२२
अभेददृष्टिप्रशंसापूर्वकं ससाधनस्य कर्मणः प्रतिषेधोपपादनम्	१२३
उक्तस्यैव ब्रह्मात्मैक्यस्य युक्त्या व्यवस्थापनम्	१२४
वेदनादीनामनात्मधर्मत्वोपपादनम्	१२६
ब्रह्मात्मैकत्वे लौकिकवैदिकव्यवहारविरोधशङ्का	१२७
अत्राचार्यसमाधानम्	१२८

कर्मकाण्डाप्रामाण्यशङ्का तत्परिहारश्च	१२८
अविद्योन्मूलनफलम्	१२९
मुमुक्षोत्पत्तिकालीनससाधनकर्मत्यागनिगमनम्	१२९

२. कूटस्थाद्वयात्मबोधप्रकरणम्

१३०-१४७

कृतसंन्यासस्य मुमुक्षोर्विधितः श्रवणकर्तव्यत्वसूचनापुरःसरं सं		
संसारविषयकशिष्यप्रश्नावतारणम्	१३०
शिष्याश्वासनपूर्वकं गुरोरुत्तरदानम्	१३०
पुनर्विशेषबुभुत्सया विनेयप्रश्नोऽविद्याविषयकः	१३१
गुरोरुत्तरम्	१३१
अध्यासानुपपत्तिप्रदर्शनपूर्वकः शिष्यप्रश्नः	१३१
गुरोरुत्तरम्	१३१
अध्यस्तत्वादात्मनः शिष्याशङ्किता तत्सत्त्वानुपपत्तिः	१३२
अत्रोत्तरम्	१३३
वैनाशिकपक्षप्रातिदोषाशङ्कातत्परिहारौ	१३३
परमते दूषणापादनम्	१३४
प्रकारान्तरेणाध्यासानुपपत्तिशङ्का तन्निरासश्च	१३४
कूटस्थविषयकसंशयतत्परिहारौ	१३७
उपलब्धत्वेन कूटस्थत्वानुपपत्तिशङ्कातत्परिहारौ	१३८
अवस्थात्रयसाक्षितया कूटस्थत्वानुपपत्तिशङ्कातत्परिहारश्च	१३९
संविन्नित्यत्वाक्षेपतत्परिहारौ	१४१
प्रमातृत्वानुपपत्तिशङ्कातत्परिहारौ	१४३
कर्तृत्वाक्षेपतत्परिहारौ	१४४
अवगतेः कूटस्थत्वफलत्वयोर्विरोधशङ्कातत्परिहारौ	१४५
द्वैतस्य मृषात्वप्रकटनम्	१४६

३. परिसंख्यानप्रकरणम्

१४७-१५०

सोपस्कारपरिसंख्यानप्रकारोपदेशः	१४७
आत्मनः शब्दादिभिरनभिभवत्वानुचिन्तनम्	१४८
शब्दाद्यनुभवानुचिन्तनमात्मनोऽविकारित्वानुचिन्तनं च	१४९

उपदेशसहस्री (पद्यप्रबन्धः)

१५१-२४६

१. उपोद्धातप्रकरणम्

१५३-१५६

मङ्गलाचारपूर्वकं ब्रह्मविद्यारम्भसमर्थनम्	१५३
ज्ञानस्यैव मोक्षहेतुत्वोक्तिः	१५४
ज्ञानकर्मसमुच्चयवादस्तन्निरासश्च	१५४
कर्मकाण्डाप्रामाण्यशङ्कातत्परिहारौ	१५५
अविद्यायाः पुनरनुद्भवः	१५५
विद्यायाः सहकारिनिरपेक्षत्वेनैव मोक्षहेतुत्वकथनम्	१५५
उपनिषच्छब्दार्थनिर्वचनम्	१५६

२. आत्मज्ञानोत्पत्तिप्रकरणम्

१५६-१५७

ब्रह्मात्मज्ञानस्य वाक्यादनुत्पत्तिशङ्कापरिहारः	१५६
उत्पन्नस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षादिबाध्यत्वशङ्कापरिहारः	१५७

३. ईश्वरात्मप्रकरणम्

१५७

जीवब्रह्मणोरभेदनिरूपणम्	१५७
अभेदाभावे श्रुत्यनुपपत्तिप्रदर्शनम्	१५७

४. तत्त्वज्ञानस्वभावप्रकरणम्	१५८
आत्मनो ज्ञानं न मोक्षसाधनम्, संचितानेककर्मप्रतिबन्धादिति शङ्का तत्रोत्तरं च	१४९
५. बुद्धचपराधप्रकरणम्	१५८-१५९
सर्वस्य जन्तोरात्मज्ञानाग्रहे उदङ्गस्याख्यायिका	१५८
संसारविभ्रमकारणं तत्प्रमाणं च	१५९
पदार्थविवेकवता भाव्यं मुमुक्षुणेति कथनम्	१५९
६. विशेषापोहप्रकरणम्	१५९-१६०
स्थूलोपायेन पदार्थशोधनप्रकारोपदेशः	१५९
विशेषणानामनात्मत्वप्रदर्शनम्	१५९
आत्मनोऽन्यनिरपेक्षा स्वतःसिद्धिः	१६०
७. बुद्धधारूढप्रकरणम्	१६०-१६१
बुद्धधारूढस्यार्थस्य स्वानुभवावष्टम्भेन स्पष्टीकरणम्	१६०
आत्मनो विकारित्वादिदोषाभावोपपादनम्	१६०
आत्मनः शुद्धत्वाद्वितीयत्वयोर्वर्णनम्	१६१
८. मतिविलापनप्रकरणम्	१६१-१६२
बुद्ध्यात्मनोः संवादरूपेण बुद्धेः प्रशमोपदेशः	१६१
एतत्प्रकरणनिर्माणे निमित्तकथनम्	१६२
९. सूक्ष्मताव्यापिताप्रकरणम्	१६२-१६३
आत्मनो निरतिशयं सूक्ष्मत्वं व्यापित्वं च	१६२

ब्रह्मादीनामात्मानं प्रति शरीरत्वम्	१६३
स्वरूपज्ञानस्य निर्विषयत्वं नित्यत्वं च	१६३
१०. दृशिस्वरूपपरमार्थदर्शनप्रकरणम्	१६४-१६७
आत्मनो निर्विषयज्ञानस्वभावत्वस्य स्वानुभूत्यभिनयेन प्रकटनम्	१६४
जन्मजरादिविक्रियाराहित्येन कूटस्थाद्वयस्वाभाव्यस्य श्रुतिप्र- दर्शनपूर्वकमुपपादनम्	१६४
आत्मतत्त्वपरिज्ञानस्य कैवल्यफलकत्वकथनम्	१६६
आत्मवित्स्वरूपनिरूपणम्	१६६
११. ईक्षितृत्वप्रकरणम्	१६७-१६९
कर्मणः, कर्मसहितज्ञानस्य वा मोक्षहेतुत्वशङ्कानिरासः	१६७
द्वैताभावे प्रत्यक्षादिविरोधनिरसनम्	१६७
कर्मणो मोक्षहेतुतायामनुपपत्तिः	१६९
१२. प्रकाशप्रकरणम्	१६९-१७१
साभासान्तःकरणाविवेकेनात्मनो याथात्म्याज्ञानम्	१६९
आत्मनो याथात्म्यज्ञानसिद्धये तत्त्वमिति श्रुत्युपदेशः	१७०
चित्प्रकाशस्य नित्यत्वोपपादनपूर्वकमात्मनो नियोज्यत्वाभाव- प्रतिपादनम्	१७१
१३. अचक्षुष्ट्वप्रकरणम्	१७२-१७५
आत्मनः शुद्धत्वाचलत्वादिव्यवस्थापनम्	१७२
संसारनिवृत्त्युपायकथनतो मुमुक्षुशिक्षणा	१७३
अविकारित्वाद्विक्षेपः समाधिश्च न स्त इति कथनम्	१७३

आत्मनः पूर्णत्ववर्णनम्	१७४
अहं ब्रह्मास्मीति सदानुसंध्यादिति मुमुक्षुप्रोत्साहनम्	१७५

१४. स्वप्नस्मृतिप्रकरणम् १७५-१८२

अन्तःकरणस्यापरोक्षत्वं तत्फलं च	१७५
आत्मनि हेयाद्यभावः अनुभवेनाप्यवगम्यतेति कथनम्	१७६
मोक्षाय स्मृतिः कर्तव्या	१७७
ब्रह्मणोऽक्षरत्वम्	१७७
आत्मविदः सफलं कर्मेति शङ्कावारणम्	१७८
आत्मज्ञस्य फलम्	१७८
आत्मनोऽकार्यशेषत्वम्	१७९
आत्मनो देहद्वयविविक्तत्वम्	१८०

१५. नान्यदन्यत्प्रकरणम् १८३-१८९

स्वभावाशुद्ध आत्मा साधनविशेषेण शुद्धो भवतीति	
केषांचिन्मतस्य निरासः	१८३
आत्मनः साक्षित्वम्	१८३
विदुषः क्रियात्यागः स्मर्तव्यमात्मरूपं च	१८३
ब्रह्म प्रतिपत्तुं पदार्थविवेकं कुर्यान्मुमुक्षुरिति कथनम्	१८५
जागराद्यवस्थाः, तत्साक्षी आत्मा च	१८५
मुमुक्षोः कर्तव्योपदेशः	१८७
स्वयंप्रकाशत्वं ज्ञेयत्वाभावश्च	१८८

१६. पार्थिवप्रकरणम् १९०-१९९

स्थूलशरीरात्मवादमतनिराकरणम्	१९०
-------------------------------------	-----

इन्द्रियात्मवादमतनिराकरणम्	१९०
बुद्ध्यात्मवादमतनिराकरणम्	१९०
शून्यात्मवादमतनिराकरणम्	१९१
दिगम्बरमतनिराकरणम्	१९२
शाक्यमतनिराकरणम्	१९२
शून्यमतनिराकरणाय स्वमतसामञ्जस्यम्	१९३
प्रधानपुरुषयोः संबन्धाभावप्रपञ्चम्	१९६
वैशेषिकमतप्रक्रियादूषणम्	१९६
बन्धस्याज्ञानात्मकत्वम्	१९७
मोक्षस्वरूपम्	१९७
परपक्षनिराकरणं संक्षिप्य स्वमतमुपसंहरति	१९८

१७. सम्यग्मतिप्रकरणम्

२००-२११

गुरुदेवतानमस्कारः	२००
आत्मलाभस्य परमत्वम्	२००
आत्मनो ब्रह्मणश्चैकत्वम्	२०१
चित्तस्य तपोभिः शोधनम्	२०२
मायाकल्पितमात्मनो बहुत्वम्	२०३
बुद्धौ आत्मनो ग्रहणं नित्यत्वादिकं च	२०४
कर्मणां त्याज्यत्वम्	२०५
गुरुरूपसत्तिः	२०६
पदार्थविवेकः	२०६
प्रतिबुद्धस्य मुमुक्षोरनुसंधानप्रकारः	२०७
उक्तस्य प्रकरणार्थस्योपसंहारः	२१०

१८. तत्त्वमतिप्रकरणम्

२११-२४०

गुरुनमस्कारपूर्वकं संप्रदायशुद्धघमिधानम्	२११
तत्त्वमस्यादिवाक्यादेवापरोक्षज्ञानमनर्थनिवृत्तिफलमुत्पद्यते ..	२११
प्रसंख्यानवादिमतोत्थापना	२१२
स्वसिद्धान्तप्रदर्शनम्	२१३
आत्मनः प्रत्ययागोचरत्वम्	२१४
आत्मनः शब्दागोचरत्वम्	२१५
एकदेशिमतानि दूषयितुं संग्रहप्रकारः	२१५
आभासनिरूपणपूर्वकं चिच्छायावादिप्रभृतिमतनिराकरणम् ..	२१६
आत्मनि जानात्यादिशब्दव्यवहारानुपपत्तिशङ्का	२१७
एतत्परिहारः	२१८
बुद्धिविषये तार्किकसौगतादिमतनिरासः	२१९
आभासविषये शङ्कापरिहारौ	२२०
युष्मदस्मद्विवेकः	२२२
विज्ञातपदार्थतत्त्वे पुरुषे महावाक्यं फलवद्विज्ञानं जनयतीति वर्णनम्	२२३
प्रतिपत्तव्यार्थस्वभावनिरूपणम्	२२४
विज्ञानवादिबौद्धमतनिराकरणम्	२२९
प्रत्ययाध्यक्षयोः संबन्धः	२३०
द्विवेकाविवेकयोर्बाध्यबाधकभावः	२३१
तत्त्वंपदयोरेकार्थत्वे पर्यायत्वादिशङ्कापरिहारः	२३२
त्वंपदार्थविवेकः	२३३
तत्त्वमसीत्यादिवाक्यार्थविचारः	२३४
प्रकारान्तरेण प्रसंख्यानप्राप्तिनिरासः	२३६
प्रकरणार्थोपसंहारः	२३९

१९. भेषजप्रयोगप्रकरणम्

२४०-२४६

संसारस्य मनोध्यासनिबन्धनत्वद्योतनायात्ममनः संवादः	२४०
आत्मनोऽद्वितीयत्वम्	२४२
आत्मनो विकल्पनाद्यविषयत्वम्	२४३
विचारोऽद्वैतनिश्चयहेतुः	२४३
उक्तार्थनिश्चयशून्यानामनर्थप्राप्तिः	२४४
वस्तुमात्रस्य कारणत्वकार्यत्वयोर्निरासः	२४५
द्वैताभासनिरूपणं मङ्गलं च	२४५

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः

२४७-४०४

मङ्गलाचरणम्	२४९
अनुबन्धचतुष्टयम्	२४९
साधनचतुष्टयम्	२५०
नित्यानित्यवस्तुविवेकः	२५२
विषयदोषप्रदर्शनपूर्वकविरक्तिः	२५२
कामदोषाः	२५८
कामविजयसाधनानि	२६१
धनदोषाः	२६३
वैराग्यफलम्	२६६
शमादिसाधनानि शमत्रैविध्यं च	२६७
शमस्य साधनानि	२६८
ब्रह्मचर्यादिमनःप्रसादसाधनानि	२६८
दमः	२७१
तितिक्षा	२७३
सपरिकरः संन्यासः	२७६

श्रद्धा	२८३
समाधानम्	२८४
मुमुक्षुत्वम्	२८६
मुमुक्षायाश्चातुर्विध्यं तल्लक्षणं च	२८६
तीव्रादिमुमुक्षाफलम्	२८८
मुमुक्षाया आवश्यकत्वम्	२८८
मुमुक्षावृद्धिकारणानि	२९०
साधनचतुष्टयसंपन्नस्य गुरूपसदनम्	२९०
गुरुलक्षणपूर्वकमहिमा	२९०
गुरुप्रसादसंपादनप्रकारः	२९२
गुरुलाभप्रशंसापूर्वकतीव्रमुमुक्षानिवेदनम्	२९२
प्रपञ्चस्यालीकत्वम्	२९३
अलीकत्वादिविषयप्रश्नः	२९४
शिष्यप्रशंसापूर्वकं सोपपत्तिकमलीकत्वम्	२९५
आत्मानात्मविवेकः	२९८
अध्यारोपः अज्ञानं च	२९९
सदसतोर्लक्षणम्	२९९
अज्ञानस्यानिर्वाच्यत्वम्	२९९
अज्ञाने प्रमाणानि	३००
अज्ञानस्य द्वैविध्यम्	३००
मायोपहितस्येश्वरत्वम्	३००
अविद्योपहितस्य जीवत्वम्	३०१
प्राज्ञस्वरूपम्	३०२
प्राज्ञेश्वरयोरभेदः	३०२
तुर्यस्वरूपम्	३०३

जगत्सृष्टिक्रमः	२०३
अभिन्ननिमित्तोपादानत्वम्	२०३
पञ्चभूतोत्पत्तिः	२०३
लिङ्गशरीरम्	२०४
ज्ञानेन्द्रियाणि अन्तःकरणं च	२०४
अन्तःकरणचतुर्विध्यम्	२०५
विज्ञानमयकोशः	२०५
मनोमयकोशः	२०६
चित्तप्रसादसाधनानि	२०८
सत्त्ववृद्धिसाधनानि	२०९
कर्मेन्द्रियाणि	२१०
पञ्चप्राणाः	२१०
प्राणमयकोशः	२११
सूक्ष्मशरीरम्	२११
हिरण्यगर्भतैजसौ	२१२
तयोरभेदः	२१३
स्थूलप्रपञ्चः	२१३
पञ्चीकरणम्	२१३
भूतानां गुणाः	२१४
ज्ञानकर्मेन्द्रिययोः सामर्थ्यम्	२१५
इन्द्रियाधिदेवताः	२१५
आत्मनः कोशाद्यसङ्गित्वम्	२१६
ब्रह्माण्डसृष्टिः	२१७
चतुर्विधजन्तवः	२१८
विराड्विश्वयोः स्वरूपम्	२१९

अन्नमयकोशः	३१९
जाग्रदवस्था	३२०
विराड्विश्वयोरभेदः	३२१
महाप्रपञ्चः	३२१
आत्मस्वरूपम्	३२१
आत्मानात्मनोरितरेतराध्यासः	३२२
अध्यस्तगुणदोषैरधिष्ठानस्यासंबन्धः	३२३
अध्यासविषयप्रश्नः	३२३
मोपपत्तिकाध्यासः	३२४
अविद्याशक्तिद्वैविध्यम्	३२६
आवरणशक्तिः	३२६
विक्षेपशक्तिः	३२७
आवरणशक्तिकार्यम्	३२७
विक्षेपशक्तिकार्यम्	३२८
अध्यासात्संसारोपपत्तिः	३२८
मायाया ईश्वरवश्यता	३२९
अज्ञाननाशक्रमः	३३०
आत्मानात्मविवेकप्रपञ्चनम्	३३१
पुत्रात्मवादस्तत्त्वण्डनं च	३३२
देहात्मवादस्तत्त्वण्डनं च	३३३
इन्द्रियात्मवादस्तत्त्वण्डनं च	३३४
प्राणात्मवादः	३३४
तत्त्वण्डनम्	३३५
मन आत्मवादस्तत्त्वण्डनं च	३३५
बुद्ध्यात्मवादस्तत्त्वण्डनं च	३३६

अज्ञानात्मवादः	३३६
तत्त्वण्डनम्	३३७
शून्यात्मवादः	३३८
तत्त्वण्डनम्	३३९
शून्यात्मविषयप्रश्नः	३३९
सोपपत्तिकात्मस्वरूपम्	३४०
आत्मनि प्रमाणानि	३४३
आत्मनो लक्षणम्	३४४
आत्मनो नित्यत्वप्रपञ्चनम्	३४४
आत्मनश्चिद्रूपत्वप्रपञ्चनम्	३४६
आत्मनः आनन्दरूपत्वप्रपञ्चनम्	३४७
आत्मनः सुखरूपत्वविषयप्रश्नः	३४८
सोपपत्तिकानन्दरूपत्वप्रपञ्चनम्	३४८
वैषयिकानन्दस्य तुच्छत्वम्	३५०
आत्मनः आनन्दरूपत्वम्	३५२
आत्मनः अद्वितीयत्वम्	३५४
आरोपितप्रपञ्चस्य अपवादः	३५४
तत्त्वंपदार्थविषयप्रश्नः	३५९
प्रश्नप्रशंसा	३५९
तत्पदवाच्यार्थः	३६०
तत्त्वमसिवाक्यार्थे विरोधः	३६१
त्वंपदवाच्यार्थः	३६१
श्रुतेरप्रामाण्यानङ्गीकरणम्	३६२
श्रुतेरैक्ये तात्पर्यम्	३६२
लक्षणाम्युपगमः	३६२

जहल्लक्षणातिरासः	३६३
अजहल्लक्षणातिरासः	३६४
भागलक्षणाभ्युपगमः	३६५
तत्त्वंपदलक्ष्यार्थस्वरूपम्	३६६
वाक्यार्थे विरोधाभावः	३६७
अखण्डार्थोपदेशः	३६८
अखण्डार्थादिविषयप्रश्नः	३७३
अधिकारिभेदाः	३७३
मुख्याधिकारी	३७३
मुख्याधिकारिणो बोधोपपत्तिः	३७४
गौणाधिकारिणो मननाद्यपेक्षा	३७५
मननस्वरूपम्	३७५
ध्यानस्वरूपम्	३७६
सम्यग्बोधपर्यन्तं मननाद्यभ्यासः	३७६
समाधिद्वैविध्यम्	३७६
सविकल्पसमाधिः	३७७
निर्विकल्पसमाधिः	३७७
समाधिद्वयफलम्	३७७
सविकल्पसमाधिद्वैविध्यम्	३७८
दृश्यानुविद्धसविकल्पसमाधिः	३७८
ज्ञाननिष्ठायां कर्मानुपयोगः	३८२
शब्दानुविद्धसविकल्पसमाधिः	३८४
निर्विकल्पसमाधिः	३८५
बाह्यसमाधिप्रकारः	३८६
दृश्यानुविद्धबाह्यसमाधिः	३८८

शब्दानुवद्धबाह्यसमाधिः	३८९
सम्यग्बोधपर्यन्तं समाधिषट्काभ्यासः	३९०
योगः तदङ्गानि च	३९१
समाधिविघ्नानां त्याज्यत्वम्	३९३
गुरुबोधितशिष्यस्य स्वानुभवः	३९३
जीवन्मुक्तादिलक्षणप्रश्नः	३९५
ज्ञानभूमिकाः	३९५
सप्तज्ञानभूमिकानां लक्षणानि	३९६
जाग्रज्जाग्रज्जाग्रत्स्वप्नो जाग्रत्सुप्तिश्च	३९७
स्वप्नजाग्रत्स्वप्नस्वप्नः स्वप्नसुप्तिश्च	३९७
सुप्तिजाग्रत्सुप्तिस्वप्नश्च	३९७
सुप्तिमुप्तिः	३९८
तुर्यख्या	३९८
विदेहमुक्तिः	३९८
जीवन्मुक्तस्वरूपम्	३९९
विदेहमुक्तस्वरूपम्	४००
शिष्याचार्यसंवादोपसंहारः	४०३
ग्रन्थसमाप्तिः	४०४

॥ श्रीः ॥

॥ विवेकचूडामणिः ॥

॥ श्रीः ॥

॥ विवेकचूडामणिः ॥

सर्ववेदान्तसिद्धान्तगोचरं तमगोचरम् ।

गोविन्दं परमानन्दं मद्गुरुं प्रणतोऽस्म्यहम् ॥ १ ॥

जन्तूनां नरजन्म दुर्लभमतः पुंस्त्वं ततो विप्रता

तस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरता विद्वत्त्वमस्मात्परम् ।

आत्मानात्मविवेचनं स्वनुभवो ब्रह्मात्मना संस्थिति-

मुक्तिर्नो शतकोटिजन्मसु कृतैः पुण्यैर्विना लभ्यते ॥

दुर्लभं त्रयमेवैतद्देवानुग्रहहेतुकम् ।

मनुष्यत्वं मुमुक्षुत्वं महापुरुषसंश्रयः ॥ ३ ॥

लब्ध्वा कथंचिन्नरजन्म दुर्लभं

तत्रापि पुंस्त्वं श्रुतिपारदर्शनम् ।

यः स्वात्ममुक्त्यै न यतेत मूढधीः

स आत्महा स्वं विनिहन्त्यसद्गहात् ॥ ४ ॥

72395

इतः को न्वस्ति मूढात्मा यस्तु स्वार्थे प्रमाद्यति ।
दुर्लभं मानुषं देहं प्राप्य तत्रापि पौरुषम् ॥ ५ ॥

पठन्तु शास्त्राणि यजन्तु देवा-
न्कुर्वन्तु कर्माणि भजन्तु देवताः ।
आत्मैक्यबोधेन विना विमुक्ति-
र्न सिध्यति ब्रह्मशतान्तरेऽपि ॥ ६ ॥

अमृतत्वस्य नाशास्ति वित्तेनेत्येव हि श्रुतिः ।
ब्रवीति कर्मणो मुक्तेरहेतुत्वं स्फुटं यतः ॥ ७ ॥

अतो विमुक्त्यै प्रयतेत विद्वा-
न्संन्यस्तबाह्यार्थसुखस्पृहः सन् ।
सन्तं महान्तं समुपेत्य देशिकं
तेनोपदिष्टार्थसमाहितात्मा ॥ ८ ॥

उद्धरेदात्मनात्मानं मग्नं संसारवारिधौ ।
योगारूढत्वमासाद्य सम्यग्दर्शननिष्ठया ॥ ९ ॥

संन्यस्य सर्वकर्माणि भवबन्धविमुक्तये ।
यत्यतां पण्डितैर्धैरैरात्माभ्यास उपस्थितैः ॥ १० ॥

चित्तस्य शुद्धये कर्म न तु वस्तूपलब्धये ।
वस्तुसिद्धिर्विचारेण न किञ्चित्कर्मकोटिभिः ॥ ११ ॥

सम्यग्विचारतः सिद्धा रज्जुतत्त्वावधारणा ।
भ्रान्त्योदितमहासर्पभवदुःखविनाशनी ॥ १२ ॥

अर्थस्य निश्चयो दृष्टो विचारेण हितोक्तिः ।
न खानेन न दानेन प्राणायामशतेन वा ॥ १३ ॥

अधिकारिणमाशास्ते फलसिद्धिर्विशेषतः ।
उपाया देशकालाद्याः सन्त्यस्मिन्सहकारिणः ॥ १४ ॥

अतो विचारः कर्तव्यो जिज्ञासोरात्मवस्तुनः ।
समासाद्य दयासिन्धुं गुरुं ब्रह्मविदुत्तमम् ॥ १५ ॥

मेधावी पुरुषो विद्वानूहापोहविचक्षणः ।
अधिकार्यात्मविद्यायामुक्तलक्षणलक्षितः ॥ १६ ॥

विवेकिनो विरक्तश्च शमादिगुणशालिनः ।
मुमुक्षोरेव हि ब्रह्मजिज्ञासायोग्यता मता ॥ १७ ॥

साधनान्यत्र चत्वारि कथितानि मनीषिभिः ।
येषु सत्स्वेव सन्निष्ठा यदभावे न सिध्यति ॥ १८ ॥

आदौ नित्यानित्यवस्तुविवेकः परिगण्यते ।
इहामुत्रफलभोगविरागस्तदनन्तरम् ॥ १९ ॥

शमादिषट्कसंपत्तिर्मुमुक्षुत्वमिति स्फुटम् ।
ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्येत्येवंरूपो विनिश्चयः ॥ २० ॥

सोऽयं नित्यानित्यवस्तुविवेकः समुदाहृतः ।
तद्वैराग्यं जुगुप्सा या दर्शनश्रवणादिभिः ॥ २१ ॥

देहादिब्रह्मपर्यन्ते ह्यनित्ये भोग्यवस्तुनि ।
विरज्य विषयव्रातादोषदृष्ट्या मुहुर्मुहुः ॥ २२ ॥

खलक्ष्ये नियतावस्था मनसः शम उच्यते ।
विषयेभ्यः परावर्त्य स्थापनं स्वस्वगोलके ॥ २३ ॥

उभयेषामिन्द्रियाणां स दमः परिकीर्तितः ।
बाह्यानालम्बनं वृत्तेरेषोपरतिरुत्तमा ॥ २४ ॥

सहनं सर्वदुःखानामप्रतीकारपूर्वकम् ।
चिन्ताविलापरहितं सा तितिक्षा निगद्यते ॥ २५ ॥

शास्त्रस्य गुरुवाक्यस्य सत्यबुद्ध्यावधारणा ।
सा श्रद्धा कथिता सद्भिर्न्या वस्तूपलभ्यते ॥ २६ ॥

सम्यगास्थापनं बुद्धेः शुद्धे ब्रह्मणि सर्वदा ।
तत्समाधानमित्युक्तं न तु चित्तस्य लालनम् ॥ २७ ॥

अहंकारादिदेहान्तान्बन्धानज्ञानकल्पितान् ।
स्वस्वरूपावबोधेन मोक्तुमिच्छा मुमुक्षुता ॥ २८ ॥

मन्दमध्यमरूपापि वैराग्येण शमादिना ।
प्रसादेन गुरोः सेयं प्रवृद्धा सूयते फलम् ॥ २९ ॥

वैराग्यं च मुमुक्षुत्वं तीव्रं यत्नं तु विद्यते ।
तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः शमादयः ॥ ३० ॥

एतयोर्मन्दता यत्र विरक्तत्वमुमुक्षयोः ।
मरौ सलिलवत्तत्र शमादेर्भानमात्रता ॥ ३१ ॥

मोक्षकारणसामग्र्यां भक्तिरेव गरीयसी ।
स्वस्वरूपानुसंधानं भक्तिरित्यभिधीयते ॥ ३२ ॥

स्वात्मतत्त्वानुसंधानं भक्तिरित्यपरे जगुः ।
उक्तसाधनसंपन्नस्तत्त्वजिज्ञासुरात्मनः ॥ ३३ ॥

उपसीदेद्गुरुं प्राज्ञं यस्माद्बन्धविमोक्षणम् ।
श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतो यो ब्रह्मचित्तमः ॥ ३४ ॥

ब्रह्मण्युपरतः शान्तो निरिन्धन इवानलः ।

अहेतुकदयासिन्धुर्वन्धुरानमतां सताम् ॥ ३५ ॥

तमाराध्य गुरुं भक्त्या प्रह्वः प्रश्रयसेवनैः ।

प्रसन्नं तमनुप्राप्य पृच्छेज्ज्ञातव्यमात्मनः ॥ ३६ ॥

स्वामिन्नमस्ते नतलोकबन्धो

कारुण्यसिन्धो पतितं भवाब्धौ ।

मामुद्धरात्मीयकटाक्षदृष्ट्या

ऋज्वातिकारुण्यसुधाभिवृष्ट्या ॥ ३७ ॥

दुर्वारसंसारदवाग्निताप्तं

दोधूयमानं दुरदृष्टवातैः ।

भीतं प्रपन्नं परिपाहि मृत्योः

शरण्यमन्यं यदहं न जाने ॥ ३८ ॥

शान्ता महान्तो निवसन्ति सन्तो

वसन्तवल्लोकहितं चरन्तः ।

तीर्णाः स्वयं भीमभवाण्यं जना-

नहेतुनान्यानपि तारयन्तः ॥ ३९ ॥

अयं स्वभावः स्वत एव यत्पर-

श्रमापनोदप्रवणं महात्मनाम् ।

सुधांशुरेष स्वयमर्ककर्कश-

प्रभाभितप्ताभवति क्षितिं किल ॥ ४० ॥

ब्रह्मानन्दरसानुभूतिकलितैः पूतैः सुशीतैः सितै-

र्युष्मद्वाक्कलशोज्झितैः श्रुतिसुखैर्वाक्यामृतैः सेचय ।

संतप्तं भवतापदावदहनज्वालाभिरेनं प्रभो

धन्यास्ते भवदीक्षणक्षणगतेः पात्रीकृताः स्वीकृताः ॥

कथं तरेयं भवसिन्धुमेतं

का वा गतिर्मे कतमोऽस्त्युपायः ।

जाने न किञ्चित्कृपयाव मां प्रभो

संसारदुःखक्षतिमातनुष्व ॥ ४२ ॥

तथा वदन्तं शरणागतं स्वं

संसारदावानलतापतप्तम् ।

निरीक्ष्य कारुण्यरसाद्रदृष्ट्या

दद्यादभीतिं सहसा महात्मा ॥ ४३ ॥

विद्वान्स तस्मा उपसत्तिमीयुषे

मुमुक्षवे साधु यथोक्तकारिणे ।

प्रशान्तचित्ताय शमान्विताय
तत्त्वोपदेशं कृपयैव कुर्यात् ॥ ४४ ॥

मा भैष्ट विद्वंस्तव नास्त्यपायः
संसारसिन्धोस्तरणेऽस्त्युपायः ।
येनैव याता यतयोऽस्य पारं
तमेव मार्गं तव निर्दिशामि ॥ ४५ ॥

अस्त्युपायो महान्कश्चित्संसारभयनाशनः ।
तेन तीर्त्वा भवाम्भोधिं परमानन्दमाप्स्यसि ॥ ४६ ॥

वेदान्तार्थविचारेण जायते ज्ञानमुत्तमम् ।
तेनात्यन्तिकसंसारदुःखनाशो भवत्यलम् ॥ ४७ ॥

श्रद्धाभक्तिध्यानयोगान्मुमुक्षो-
मुक्तेर्हेतून्वक्ति साक्षाच्छ्रुतेर्गाः ।
यो वा एतेष्वेव तिष्ठत्यमुष्य
मोक्षोऽविद्याकल्पिताद्देहबन्धात् ॥ ४८ ॥

अज्ञानयोगात्परमात्मनस्तव
ह्यनात्मबन्धस्तत एव संसृतिः ।

तयोर्विवेकोदितबोधवह्नि-

रज्ञानकार्यं प्रदहेत्समूलम् ॥ ४९ ॥

शिष्य उवाच—

कृपया श्रूयतां स्वामिन् प्रश्नोऽयं क्रियते मया ।

यदुत्तरमहं श्रुत्वा कृतार्थः स्यां भवन्मुखात् ॥ ५० ॥

को नाम बन्धः कथमेष आगतः

कथं प्रतिष्ठास्य कथं विमोक्षः ।

कोऽसावनात्मा परमः क आत्मा

तयोर्विवेकः कथमेतदुच्यताम् ॥ ५१ ॥

श्रीगुरुवाच—

धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि पावितं ते कुलं त्वया ।

यदविद्याबन्धमुक्त्या ब्रह्मीभवितुमिच्छसि ॥ ५२ ॥

ऋणमोचनकर्तारः पितुः सन्ति सुतादयः ।

बन्धमोचनकर्ता तु स्वप्नादन्यो न कश्चन ॥ ५३ ॥

मस्तकन्यस्तभारादेर्दुःखमन्यैर्निवार्यते ।

क्षुधादिकृतदुःखं तु विना स्वेन न केनचित् ॥ ५४ ॥

पथ्यमौषधसेवा च क्रियते येन रोगिणा ।
आरोग्यसिद्धिर्दृष्टास्य नान्यानुष्ठितकर्मणा ॥ ५५ ॥

वस्तुस्वरूपं स्फुटबोधचक्षुषा
स्वेनैव वेद्यं न तु पण्डितेन ।
चन्द्रस्वरूपं निजचक्षुषैव
ज्ञातव्यमन्यैरवगम्यते किम् ॥ ५६ ॥

अविद्याकामकर्मादिपाशबन्धं विमोचितुम् ।
कः शक्नुयाद्विनात्मानं कल्पकोटिशतैरपि ॥ ५७ ॥

न योगेन न सांख्येन कर्मणा नो न विद्यया ।
ब्रह्मात्मैकत्वबोधेन मोक्षः सिध्यति नान्यथा ॥ ५८ ॥

वीणाया रूपसौन्दर्यं तन्त्रीवादनसौष्टवम् ।
प्रजारञ्जनमात्रं तन्न साम्राज्याय कल्पते ॥ ५९ ॥

वाग्वैखरी शब्दशरी शास्त्रव्याख्यानकौशलम् ।
वैदुष्यं विदुषां तद्वद्भुक्तये न तु मुक्तये ॥ ६० ॥

अविज्ञाते परे तत्त्वे शास्त्राधीतिस्तु निष्फला ।
विज्ञातेऽपि परे तत्त्वे शास्त्राधीतिस्तु निष्फला ॥ ६१ ॥

शब्दजालं महारण्यं चित्तभ्रमणकारणम् ।
 अतः प्रयत्नाज्ज्ञातव्यं तत्त्वज्ञात्तत्त्वमात्मनः ॥ ६२ ॥
 अज्ञानसर्पदष्टस्य ब्रह्मज्ञानौषधं विना ।
 किमु वेदैश्च शास्त्रैश्च किमु मन्त्रैः किमौषधैः ॥ ६३ ॥
 न गच्छति विना पानं व्याधिरौषधशब्दतः ।
 विनापरोक्षानुभवं ब्रह्मशब्दैर्न मुच्यते ॥ ६४ ॥
 अकृत्वा दृश्यविलयमज्ञात्वा तत्त्वमात्मनः ।
 बाह्यशब्दैः कुतो मुक्तिरुक्तिमात्रफलैर्नृणाम् ॥ ६५ ॥
 अकृत्वा शत्रुसंहारमगत्वाखिलभूथ्रियम् ।
 राजाहमिति शब्दान्नो राजा भवितुमर्हति ॥ ६६ ॥
 आप्तोक्तिं खननं तथोपरिशिलापाकर्षणं स्वीकृतिं
 निक्षेपः समपेक्षते न हि बहिः शब्दैस्तु निर्गच्छति ।
 तद्ब्रह्मविदोपदेशमननध्यानादिभिर्लभ्यते
 मायाकार्यतिरोहितं स्वममलं तत्त्वं न दुर्युक्तिभिः ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भवबन्धविमुक्तये ।
 स्वैरेव यत्नः कर्तव्यो रोगादेरिव पण्डितैः ॥ ६८ ॥

यस्त्वयाद्य कृतः प्रश्नो वरीयाञ्छास्त्रविन्मतः ।
सूत्रप्रायो निगूढार्थो ज्ञातव्यश्च मुमुक्षुभिः ॥ ६९ ॥

शृणुष्वनावहितो विद्वन् यन्मया समुदीर्यते ।
तदेतच्छ्रवणात्सद्यो भवबन्धाद्विमोक्ष्यसे ॥ ७० ॥

मोक्षस्य हेतुः प्रथमो निगद्यते
वैराग्यमत्यन्तमनित्यवस्तुषु ।
ततः शमश्चापि दमस्तितीक्षा
न्यासः प्रसक्ताखिलकर्मणां भृशम् ॥ ७१ ॥

ततः श्रुतिस्तन्मननं सतत्त्व-
ध्यानं चिरं नित्यनिरन्तरं मुनेः ।
ततोऽविकल्पं परमेत्य विद्वा-
निहैव निर्वाणसुखं समृच्छति ॥ ७२ ॥

यद्वोद्धव्यं तवेदानीमात्मानात्मविवेचनम् ।
तदुच्यते मया सम्यक्कृत्वात्मन्यवधारय ॥ ७३ ॥

मज्जास्निग्देदःपलरक्तचर्मत्वगाह्वयैर्धातुभिरेभिरन्वितम् ।
पादोरुवक्षोभुजपृष्ठमस्तकैरङ्गैरुपाङ्गैरुपयुक्तमेतत् ॥ ७४ ॥

अहं ममेति प्रथितं शरीरं
 मोहास्पदं स्थूलमितीर्यते बुधैः ।
 नभोनभस्वद्दहनाम्बुभूमयः
 सूक्ष्माणि भूतानि भवन्ति तानि ॥ ७५ ॥

परस्परांशैर्मिलितानि भूत्वा
 स्थूलानि च स्थूलशरीरहेतवः ।
 मात्रास्तदीया विषया भवन्ति
 शब्दादयः पञ्च सुखाय भोक्तुः ॥ ७६ ॥

य एषु मूढा विषयेषु बद्धा
 रागोरुपाशेन सुदुर्दमेन ।
 आयान्ति निर्यान्त्यध ऊर्ध्वमुच्चैः
 स्वकर्मदूतेन जवेन नीताः ॥ ७७ ॥

शब्दादिभिः पञ्चभिरेव पञ्च
 पञ्चत्वमापुः स्वगुणेन बद्धाः ।
 कुरङ्गमातङ्गपतङ्गमीन-
 भृङ्गा नरः पञ्चभिरञ्चितः किम् ॥ ७८ ॥

दोषेण तीव्रो विषयः कृष्णसर्पविषादपि ।
 विषं निहन्ति भोक्तारं द्रष्टारं चक्षुषाप्ययम् ॥ ७९ ॥

विषयाशामहापाशाद्यो विमुक्तः सुदुस्त्यजात् ।
स एव कल्पते मुक्त्यै नान्यः षट्शस्त्रवेद्यपि ॥ ८० ॥

आपातवैराग्यवतो मुमुक्षु-
न्भवाब्धिपारं प्रतियातुमुद्यतान् ।
आशाग्रहो मज्जयतेऽन्तराले
निगृह्य कण्ठे विनिवर्त्य वेगात् ॥ ८१ ॥

विषयाख्यग्रहो येन सुविरक्त्यसिना हतः ।
स गच्छति भवाम्बोधेः पारं प्रत्यूहवर्जितः ॥ ८२ ॥

विषमविषयमार्गे गच्छतोऽनच्छबुद्धेः
प्रतिपदमभिघातो मृत्युरप्येष सिद्धः ।
हितसुजनगुरूक्त्या गच्छतः स्वस्य युक्त्या
प्रभवति फलसिद्धिः सत्यमित्येव विद्धि ॥ ८३ ॥

मोक्षस्य काङ्क्षा यदि वै तवास्ति
त्यजातिदूराद्विषयान्विषं यथा ।
पीयूषवत्तोषदयाक्षमार्जव-
प्रशान्तिदान्तीर्भज नित्यमादरात् ॥ ८४ ॥

अनुक्षणं यत्परिहृत्य कृत्य-
मनाद्यविद्याकृतबन्धमोक्षणम् ।

देहः परार्थोऽयममुष्य पोषणे

यः सज्जते स स्वमनेन हन्ति ॥ ८५ ॥

शरीरपोषणार्थी सन्य आत्मानं दिदक्षते ।

ग्राहं दारुधिया धृत्वा नदीं तर्तुं स इच्छति ॥ ८६ ॥

मोह एव महामृत्युर्मुमुक्षोर्वपुरादिषु ।

मोहो विनिर्जितो येन स मुक्तिपदमर्हति ॥ ८७ ॥

मोहं जहि महामृत्युं देहदारसुतादिषु ।

यं जित्वा मुनयो यान्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ८८ ॥

त्वद्भांसरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिसंकुलम् ।

पूर्णं मूत्रपुरीषाभ्यां स्थूलं निन्द्यमिदं वपुः ॥ ८९ ॥

पञ्चीकृतेभ्यो भूतेभ्यः स्थूलेभ्यः पूर्वकर्मणा ।

समुत्पन्नमिदं स्थूलं भोगायतनमात्मनः ।

अवस्था जागरस्तस्य स्थूलार्थानुभवो यतः ॥ ९० ॥

बाह्येन्द्रियैः स्थूलपदार्थसेवां

स्रक्कन्दनस्त्र्यादिविचित्ररूपाम् ।

करोति जीवः स्वयमेतदात्मना

तस्मात्प्रशस्तिर्वपुषोऽस्य जागरे ॥ ९१ ॥

सर्वोऽपि बाह्यः संसारः पुरुषस्य यदाश्रयः ।
विद्धि देहमिदं स्थूलं गृहवद्रुहमेधिनः ॥ ९२ ॥

स्थूलस्य संभवजरामरणानि धर्माः
स्त्रौल्यादयो बहुविधाः शिशुताद्यवस्थाः ।
वर्णाश्रमादिनियमा बहुधामयाः स्युः
पूजावमानबहुमानमुखा विशेषाः ॥ ९३ ॥

बुद्धीन्द्रियाणि श्रवणं त्वगक्षि
घ्राणं च जिह्वा विषयावबोधनात् ।
वाक्पाणिपादा गुदमप्युपस्थं
कर्मेन्द्रियाणि प्रवणानि कर्मसु ॥ ९४ ॥

निगद्यतेऽन्तःकरणं मनो धी-
रहंकृतिश्चित्तमिति स्ववृत्तिभिः ।
मनस्तु संकल्पविकल्पनादिभि-
र्बुद्धिः पदार्थाध्यवसायधर्मतः ॥ ९५ ॥

अत्राभिमानादहमित्यहंकृतिः
स्वार्थानुसंधानगुणेन चित्तम् ॥ ९६ ॥

प्राणापानव्यानोदानसमाना भवत्यसौ प्राणः ।
स्वयमेव वृत्तिभेदाद्विकृतेर्भेदात्सुवर्णसलिलमिव ॥

वागादिपञ्च श्रवणादिपञ्च
प्राणादिपञ्चाभ्रमुखाणि पञ्च ।
बुद्ध्याद्यविद्यापि च कामकर्मणी
पुर्यष्टकं सूक्ष्मशरीरमाहुः ॥ ९८ ॥

इदं शरीरं शृणु सूक्ष्मसंज्ञितं
लिङ्गं त्वपञ्चोक्तभूतसंभवम् ।
सचासनं कर्मफलानुभावकं
स्वाज्ञानतोऽनादिरुपाधिरात्मनः ॥ ९९ ॥

स्वप्नो भवत्यस्य विभक्त्यवस्था
स्वमात्रशेषेण विभाति यत्र ।
स्वप्ने तु बुद्धिः स्वयमेव जाग्र-
त्कालीननानाविधवासनाभिः ।
कर्त्रादिभावं प्रतिपद्य राजते
यत्र स्वयंज्योतिरयं परात्मा ॥ १०० ॥

धीमात्रकोपाधिरशेषसाक्षी

न लिप्यते तत्कृतकर्मलेपैः ।

यस्मादसङ्गस्तत एव कर्मभि-

र्न लिप्यते किञ्चिदुपाधिना कृतैः ॥ १०१ ॥

सर्वव्यापृतिकरणं लिङ्गमिदं स्याच्चिदात्मनः पुंसः ।

वास्यादिकमिव तक्ष्णस्तेनैवात्मा भवत्यसङ्गोऽयम् ॥

अन्धत्वमन्दत्वपटुत्वधर्माः

सौगुण्यवैगुण्यवशाद्धि चक्षुषः ।

बाधिर्यमूकत्वमुखास्तथैव

श्रोत्रादिधर्मा न तु वेत्तुरात्मनः ॥ १०३ ॥

उच्छ्वासनिःश्वासविजृम्भणश्रुत-

प्रस्पन्दनाहुत्क्रमणादिकाः क्रियाः ।

प्राणादिकर्माणि वदन्ति तज्ज्ञाः

प्राणस्य धर्मावशनापिपासे ॥ १०४ ॥

अन्तःकरणमेतेषु चक्षुरादिषु वर्ष्मणि ।

अहमित्यभिमानेन तिष्ठत्याभासतेजसा ॥ १०५ ॥

अहंकारः स विज्ञेयः कर्ता भोक्ताभिमान्ययम् ।
सत्त्वादिगुणयोगेनावस्थात्रितयमश्नुते ॥ १०६ ॥

विषयाणामानुकूल्ये सुखी दुःखी विपर्यये ।
सुखं दुःखं च तद्धर्मः सदानन्दस्य नात्मनः ॥ १०७ ॥

आत्मार्थत्वेन हि प्रेयान्विषयो न स्वतः प्रियः ।
स्वत एव हि सर्वेषामात्मा प्रियतमो यतः ॥ १०८ ॥

तत आत्मा सदानन्दो नास्य दुःखं कदाचन ।
यत्सुषुप्तौ निर्विषय आत्मानन्दोऽनुभूयते ।
श्रुतिः प्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानं च जाग्रति ॥ १०९ ॥

अव्यक्तनाम्नी परमेशशक्ति-
रनाद्यविद्या त्रिगुणात्मिका परा ।
कार्यानुमेया सुधियैव माया
यया जगत्सर्वमिदं प्रसूयते ॥ ११० ॥

सन्नाप्यसन्नाप्युभयात्मिका नो
भिन्नाप्यभिन्नाप्युभयात्मिका नो ।

साङ्गाप्यनङ्गाप्युभयात्मिका नो
महाद्भुतानिर्वचनीयरूपा ॥ १११ ॥

शुद्धाद्वयब्रह्मविबोधनाश्या
सर्पभ्रमो रज्जुविवेकतो यथा ।
रजस्तमः सत्त्वमिति प्रसिद्धा
गुणास्तदीयाः प्रथितैः स्वकार्यैः ॥ ११२ ॥

विक्षेपशक्ती रजसः क्रियात्मिका
यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणो ।
रागादयोऽस्याः प्रभवन्ति नित्यं
दुःखादयो ये मनसो विकाराः ॥ ११३ ॥

कामः क्रोधो लोभदम्भाभ्यसूया-
हंकारेर्ष्यामत्सराद्यास्तु घोराः ।
धर्मा एते राजसाः पुंप्रवृत्ति-
र्यस्मादेतत्तद्रजो बन्धहेतुः ॥ ११४ ॥

एषावृत्तिर्नाम तमोगुणस्य
शक्तिर्यया वस्त्ववभासतेऽन्यथा ।

सैषा निदानं पुरुषस्य संसृते-

विक्षेपशक्तेः प्रसरस्य हेतुः ॥ ११५ ॥

प्रज्ञावानपि पण्डितोऽपि चतुरोऽप्यत्यन्तसूक्ष्मार्थद-

ग्यालीढस्तमसा न वेत्ति बहुधा संबोधितोऽपि स्फुटम् ।

भ्रान्त्यारोपितमेव साधु कलयत्यालम्बते तद्गुणान्

हन्तासौ प्रबला दुरन्ततमसः शक्तिर्महत्यावृतिः ॥

अभावना वा विपरीतभावना

संभावना विप्रतिपत्तिरस्याः ।

संसर्गयुक्तं न विमुञ्चति ध्रुवं

विक्षेपशक्तिः क्षयत्यजस्रम् ॥ ११७ ॥

अज्ञानमालस्यजडत्वनिद्रा-

प्रमादमूढत्वमुखास्तमोगुणाः ।

एतैः प्रयुक्तो न हि वेत्ति किञ्चि-

न्निद्रालुवत्स्तम्भवदेव तिष्ठति ॥ ११८ ॥

सत्त्वं विशुद्धं जलवत्तथापि

ताभ्यां मिलित्वा सरणाय कल्पते ।

यत्रात्मबिम्बः प्रतिबिम्बितः स-

न्प्रकाशयत्यर्क इवाखिलं जडम् ॥ ११९ ॥

मिश्रस्य सत्त्वस्य भवन्ति धर्मा-

स्त्वमानिताद्या नियमा यमाद्याः ।

श्रद्धा च भक्तिश्च मुमुक्षुता च

दैवी च संपत्तिरसन्निवृत्तिः ॥ १२० ॥

विशुद्धसत्त्वस्य गुणाः प्रसादः

स्वात्मानुभूतिः परमा प्रशान्तिः ।

तृप्तिः प्रहर्षः परमात्मनिष्ठा

यया सदानन्दरसं समृच्छति ॥ १२१ ॥

अव्यक्तमेतन्निगुणैर्निवृत्तं

तत्कारणं नाम शरीरमात्मनः ।

सुषुप्तिरेतस्य विभक्त्यवस्था

प्रलीनसर्वेन्द्रियबुद्धिवृत्तिः ॥ १२२ ॥

सर्वप्रकारप्रमितिप्रशान्ति-

र्बीजात्मनावस्थितिरेव बुद्धेः ।

सुषुप्तिरत्रास्य किल प्रतीतिः

किञ्चिन्न वेद्मीति जगत्प्रसिद्धेः ॥ १२३ ॥

देहेन्द्रियप्राणमनोहमादयः

सर्वे विकारा विषयाः सुखादयः ।

व्योमादिभूतान्यखिलं च विश्व-

मव्यक्तपर्यन्तमिदं ह्यनात्मा ॥ १२४ ॥

माया मायाकार्यं सर्वं महदादि देहपर्यन्तम् ।

असदिदमनात्मतत्त्वं विद्धि त्वं मरुमरीचिकाकल्पम् ॥

अथ ते संप्रवक्ष्यामि स्वरूपं परमात्मनः ।

यद्विज्ञाय नरो बन्धान्मुक्तः कैवल्यमश्नुते ॥ १२६ ॥

अस्ति कश्चित्स्वयं नित्यमहंप्रत्ययलम्बनः ।

अवस्थात्रयसाक्षी सन्पञ्चकोशविलक्षणः ॥ १२७ ॥

यो विजानाति सकलं जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।

बुद्धितद्भूतिसद्भावमभावमहमित्ययम् ॥ १२८ ॥

यः पश्यति स्वयं सर्वं यं न व्याप्नोति किञ्चन ।

यश्चेतयति बुद्ध्यादि न तद्यं चेतयत्ययम् ॥ १२९ ॥

येन विश्वमिदं व्याप्तं यं न व्याप्नोति किञ्चन ।
अभारूपमिदं सर्वं यं भान्तमनुभात्ययम् ॥ १३० ॥

यस्य संनिधिमात्रेण देहेन्द्रियमनोधियः ।
विषयेषु स्वकीयेषु वर्तन्ते प्रेरिता इव ॥ १३१ ॥

अहंकारादिदेहान्ता विषयाश्च सुखादयः ।
वेद्यन्ते घटवद्येन नित्यबोधस्वरूपिणा ॥ १३२ ॥

एषोऽन्तरात्मा पुरुषः पुराणो
निरन्तराखण्डसुखानुभूतिः ।
सदैकरूपः प्रतिबोधमात्रो
येनेषिता वागसवश्चरन्ति ॥ १३३ ॥

अत्रैव सत्त्वात्मनि धीगुहाया-
मव्याकृताकाश उरुप्रकाशः ।
आकाश उच्चै रविवत्प्रकाशते
स्वतेजसा विश्वमिदं प्रकाशयन् ॥ १३४ ॥

ज्ञाता मनोहंकृतिविक्रियाणां
देहेन्द्रियप्राणकृतक्रियाणाम् ।

अयोऽग्निवत्ताननु वर्तमानो

न चेष्टते नो विकरोति किञ्चन ॥ १३५ ॥

न जायते नो म्रियते न वर्धते

न क्षीयते नो विकरोति नित्यः ।

विलीयमानेऽपि वपुष्यमुष्मि-

न्न लीयते कुम्भ इवाम्बरं स्वयम् ॥ १३६ ॥

प्रकृतिविकृतिभिन्नः शुद्धबोधस्वभावः

सदसदिदमशेषं भासयन्निर्विशेषः ।

विलसति परमात्मा जाग्रदादिष्ववस्था-

स्वहमहमिति साक्षात्साक्षिरूपेण बुद्धेः ॥ १३७ ॥

नियमितमनसामुं त्वं स्वमात्मानमात्म-

न्ययमहमिति साक्षाद्विद्धि बुद्धिप्रसादात् ।

जनिमरणतरङ्गापारसंसारसिन्धुं

प्रतर भव कृतार्थो ब्रह्मरूपेण संस्थः ॥ १३८ ॥

अत्रानात्मन्यहमिति मतिर्बन्ध एषोऽस्य पुंसः

प्राप्तोऽज्ञानाज्जननमरणक्लेशसंपातहेतुः ।

येनैवायं वपुरिदमसत्सत्यमित्यात्मबुद्ध्या
पुष्यत्युक्षत्यवति विषयैस्तन्तुभिः कोशकृद्वत् ॥१३९॥

अतस्मिस्तद्बुद्धिः प्रभवति विमूढस्य तमसा
विवेकामावाद्धै स्फुरति मुजगे रज्जुधिषणा ।
ततोऽनर्थव्रातो निपतति समादातुरधिक-
स्ततो योऽसद्ब्राह्मः स हि भवति बन्धः शृणु सखे ॥

अखण्डनित्याद्वयबोधशक्त्या
स्फुरन्तमात्मानमनन्तवैभवम् ।
समावृणोत्यावृतिशक्तिरेषा
तमोमयी राहुरिवार्कविम्बम् ॥ १४१ ॥

तिरोभूते स्वात्मन्यमलतरतेजोवति पुमा-
ननात्मानं मोहादहमिति शरीरं कलयति ।
ततः कामक्रोधप्रभृतिभिरमुं बन्धकगुणैः
परं विक्षेपाख्या रजस उरुशक्तिर्व्यथयति ॥ १४२ ॥

महामोहग्राहग्रसनगलितात्मावगमनो
धियो नानावस्थाः स्वयमभिनयंस्तद्गुणतया ।

अपारे संसारे विषयविषपूरे जलनिधौ
निमज्जथोन्मज्जथायं भ्रमति कुमतिः कुत्सितगतिः ॥

भानुप्रभासंजनिताभ्रपङ्क्ति-
भानुं तिरोधाय यथा विजृम्भते ।
आत्मोदिताहंकृतिरात्मतत्त्वं
तथा तिरोधाय विजृम्भते स्वयम् ॥ १४४ ॥

कषलितदिननाथे दुर्दिने सान्द्रमेघै-
र्व्यथयति हिमझञ्झावायुरुग्रो यथैतान् ।
अविरततमसात्मन्यावृते मूढबुद्धिं
क्षपयति बहुदुःखैस्तीव्रविक्षेपशक्तिः ॥ १४५ ॥

एताभ्यामेव शक्तिभ्यां बन्धः पुंसः समागतः ।
याभ्यां विमोहितो देहं मत्वात्मानं भ्रमत्ययम् ॥ १४६ ॥

बीजं संसृतिभूमिजस्य तु तमो देहात्मधीरङ्कुरो
रागः पल्लवमम्बु कर्म तु वपुः स्कन्धोऽसवः शाखिकाः ।
अग्राणीन्द्रियसंहतिश्च विषयाः पुष्पाणि दुःखं फलं
नानाकर्मसमुद्भवं बहुविधं भोक्तात्र जीवः खगः ॥

अज्ञानमूलोऽयमनात्मबन्धो
 नैसर्गिकोऽनादिरनन्त ईरितः ।
 जन्माप्ययव्याधिजरादिदुःख-
 प्रवाहतापं जनयत्यमुष्य ॥ १४८ ॥

नास्त्रैर्न शस्त्रैरनिलेन वह्निना
 छेत्तुं न शक्यो न च कर्मकोटिभिः ।
 विवेकविज्ञानमहासिना विना
 धातुः प्रसादेन शितेन मञ्जुना ॥ १४९ ॥

श्रुतिप्रमाणैकमतेः स्वधर्म-
 निष्ठा तयैवात्मविशुद्धिरस्य ।
 विशुद्धबुद्धेः परमात्मवेदनं
 तेनैव संसारसमूलनाशः ॥ १५० ॥

कोशैरन्नमयाद्यैः पञ्चभिरात्मा न संवृतो भाति ।
 निजशक्तिसमुत्पन्नैः शैवलपटलैरिवाम्बु वापीस्थम् ॥

तच्छैवालापनये सम्यक्सलिलं प्रतीयते शुद्धम् ।
 तृष्णासंतापहरं सद्यः सौख्यप्रदं परं पुंसः ॥ १५२ ॥

पञ्चानामपि कोशानामपवादे विभात्ययं शुद्धः ।
नित्यानन्दैकरसः प्रत्यग्रूपः परः स्वयंज्योतिः ॥ १५३ ॥

आत्मानात्मविवेकः कर्तव्यो बन्धमुक्तये विदुषा ।
तेनैवानन्दी भवति स्वं विज्ञाय सच्चिदानन्दम् ॥ १५४ ॥

मुञ्जादिषीकामिव दृश्यवर्गा-
त्प्रत्यञ्चमात्मानमसङ्गमक्रियम् ।
विविच्य तत्र प्रविलाप्य सर्वं
तदात्मना तिष्ठति यः स मुक्तः ॥ १५५ ॥

देहोऽयमन्नभवानोऽन्नमयस्तु कोशो
ह्यन्नेन जीवति विनश्यति तद्विहीनः ।
त्वक्चर्ममांसरुधिरास्थिपुरीषराशि-
र्नायं स्वयं भवितुमर्हति नित्यशुद्धः ॥ १५६ ॥

पूर्वं जनेरपि मृतेरथ नायमस्ति
जातक्षणक्षणगुणोऽनियतस्वभावः ।
नैको जडश्च घटवत्परिदृश्यमानः
स्वात्मा कथं भवति भावविकारवेत्ता ॥ १५७ ॥

पाणिपादादिमान्देहो नात्मा व्यङ्गेऽपि जीवनात् ।
तत्तच्छक्तेरनाशाच्च न नियम्यो नियामकः ॥ १५८ ॥

देहतद्धर्मतत्कर्मतदवस्थಾದिसाक्षिणः ।
सत एव स्वतः सिद्धं तद्वैलक्षण्यमात्मनः ॥ १५९ ॥

शल्यराशिर्मांसलितो मलपूर्णोऽतिकश्मलः ।
कथं भवेदयं वेत्ता स्वयमेतद्विलक्षणः ॥ १६० ॥

त्वङ्मांसमेदोस्थिपुरीषराशा-
वहंमर्ति मूढजनः करोति ।
विलक्षणं वेत्ति विचारशीलो
निजस्वरूपं परमार्थभूतम् ॥ १६१ ॥

देहोऽहमित्येव जडस्य बुद्धि-
र्देहे च जीवे विदुषस्त्वहंधीः ।
विवेकविज्ञानवतो महात्मनो
ब्रह्माहमित्येव मतिः सदात्मनि ॥ १६२ ॥

अत्रात्मबुद्धिं त्यज मूढबुद्धे
त्वङ्मांसमेदोस्थिपुरीषराशौ ।

सर्वात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे
कुरुष्व शान्तिं परमां भजस्व ॥ १६३ ॥

देहेन्द्रियादावसाति भ्रमोदितां
विद्वानहंतां न जहाति यावत् ।
तावन्न तस्यास्ति विमुक्तिवार्ता-
प्यस्त्वेष वेदान्तनयान्तदर्शी ॥ १६४ ॥

छायाशरीरे प्रतिबिम्बगात्रे
यत्स्वप्नदेहे हृदि कल्पिताङ्गे ।
यथात्मबुद्धिस्तव नास्ति काचि-
जीवच्छरीरे च तथैव मास्तु ॥ १६५ ॥

देहात्मधीरेव नृणामसद्वियां
जन्मादिदुःखप्रभवस्य बीजम् ।
यतस्ततस्त्वं जहि तां प्रयत्ना-
त्यक्ते तु चित्ते न पुनर्भवाशा ॥ १६६ ॥

कर्मेन्द्रियैः पञ्चभिरञ्चितोऽयं
प्राणो भवेत्प्राणमयस्तु कोशः ।

येनात्मवानन्नमयोऽनुपूर्णः

प्रवर्ततेऽसौ सकलक्रियासु ॥ १६७ ॥

नैवात्मापि प्राणमयो वायुविकारो

गन्तागन्ता वायुवदन्तर्बहिरेषः ।

यस्मात्किञ्चित्कापि न वेत्तीष्टमनिष्टं

स्वं वान्यं वा किञ्चन नित्यं परतन्त्रः ॥ १६८ ॥

ज्ञानेन्द्रियाणि च मनश्च मनोमयः स्या-

त्कोशो ममाहमिति वस्तुविकल्पहेतुः ।

संज्ञादिभेदकलनाकलितो बलीयां-

स्तत्पूर्वकोशमनुपूर्य विजृम्भते यः ॥ १६९ ॥

पञ्चेन्द्रियैः पञ्चभिरेव होतृभिः

प्रचीयमानो विषयाज्यधारया ।

जाज्वल्यमानो बहुवासनेन्धनै-

र्मनोमयोऽग्निर्दहति प्रपञ्चम् ॥ १७० ॥

न ह्यस्त्यविद्या मनसोऽतिरिक्ता

मनो ह्यविद्या भवबन्धहेतुः ।

तस्मिन्विनष्टे सकलं विनष्टं

विजृम्भितेऽस्मिन्सकलं विजृम्भते ॥ १७१ ॥

स्वप्नेऽर्थशून्ये सृजति स्वशक्त्या

भोक्त्रादि विश्वं मन एव सर्वम् ।

तथैव जाग्रत्यपि नो विशेष-

स्तत्सर्वमेतन्मनसो विजृम्भणम् ॥ १७२ ॥

सुषुप्तिकाले मनसि प्रलीने

नैवास्ति किञ्चित्सकलप्रसिद्धेः ।

अतो मनःकल्पित एव पुंसः

संसार एतस्य न वस्तुतोऽस्ति ॥ १७३ ॥

वायुनानीयते मेघः पुनस्तेनैव लीयते ।

मनसा कल्प्यते बन्धो मोक्षस्तेनैव कल्प्यते ॥ १७४ ॥

देहादिसर्वविषये परिकल्प्य रागं

बध्नाति तेन पुरुषं पशुवद्गुणेन ।

वैरस्यमत्र विषवत्सुविधाय पश्चा-

देनं विमोचयति तन्मन एव बन्धात् ॥ १७५ ॥

तस्मान्मनः कारणमस्य जन्तो-

बन्धस्य मोक्षस्य च वा विधाने ।

बन्धस्य हेतुर्मलिनं रजोगुणै-

र्मोक्षस्य शुद्धं विरजस्तमस्कम् ॥ १७६ ॥

विवेकवैराग्यगुणातिरेका-

च्छुद्धत्वमासाद्य मनो विमुक्त्यै ।

भवत्यतो बुद्धिमतो मुमुक्षो-

स्ताभ्यां दृढाभ्यां भवितव्यमग्रे ॥ १७७ ॥

मनो नाम महाव्याघ्रो विषयारण्यभूमिषु ।

चरत्यत्र न गच्छन्तु साधवो ये मुमुक्षवः ॥ १७८ ॥

मनः प्रसूते विषयानशेषा-

न्स्थूलात्मना सूक्ष्मतया च भोक्तुः ।

शरीरवर्णाश्रमजातिभेदा-

न्गुणक्रियाहेतुफलानि नित्यम् ॥ १७९ ॥

असङ्गचिद्रूपममुं विमोह्य

देहेन्द्रियप्राणगुणैर्निबध्य ।

अहं ममेति भ्रमयत्यजस्रं
मनः स्वकृत्येषु फलोपभुक्तिषु ॥ १८० ॥

अध्यासदोषात्पुरुषस्य संसृति-
रध्यासबन्धस्त्वमुनैव कल्पितः ।
रजस्तमोदोषवतोऽविवेकिनो
जन्मादिदुःखस्य निदानमेतत् ॥ १८१ ॥

अतः प्रादुर्मनोऽविद्यां पण्डितास्तत्त्वदर्शिनः ।
येनैव भ्राम्यते विश्वं वायुनेवाभ्रमण्डलम् ॥ १८२ ॥

तन्मनःशोधनं कार्यं प्रयत्नेन मुमुक्षुणा ।
विशुद्धे सति चैतस्मिन्मुक्तिः करफलायते ॥ १८३ ॥

मोक्षैकसक्त्या विषयेषु रागं
निर्मूल्य संन्यस्य च सर्वकर्म ।
सच्छ्रद्धया यः श्रवणादिनिष्ठो
रजः स्वभावं स धुनोति बुद्धेः ॥ १८४ ॥

मनोमयो नापि भवेत्परात्मा
ह्याद्यन्तवत्त्वात्परिणामिभावात् ।

दुःखात्मकत्वाद्विषयत्वहेतो-

द्रष्टा हि दृश्यात्मतया न दृष्टः ॥ १८५ ॥

बुद्धिर्बुद्धीन्द्रियैः सार्धं सवृत्तिः कर्तृलक्षणः ।

विज्ञानमयकोशः स्यात्पुंसः संसारकारणम् ॥ १८६ ॥

अनुव्रजश्चित्प्रतिबिम्बशक्ति-

र्विज्ञानसंज्ञः प्रकृतेर्विकारः ।

ज्ञानक्रियावानहमित्यजस्रं

देहेन्द्रियादिष्वभिमन्यते भृशम् ॥ १८७ ॥

अनादिकालोऽयमहंस्वभावो

जीवः समस्तव्यवहारबोढा ।

करोति कर्माण्यनुपूर्ववासनः

पुण्यान्यपुण्यानि च तत्फलानि ॥ १८८ ॥

भुङ्क्ते विचित्रास्वपि योनिषु व्रज-

न्नायाति निर्यात्यध ऊर्ध्वमेषः ।

अस्यैव विज्ञानमयस्य जाग्र-

त्स्वप्नाद्यवस्थाः सुखदुःखभोगः ॥ १८९ ॥

देहादिनिष्ठाश्रमधर्मकर्म-

गुणाभिमानः सततं ममेति ।

विज्ञानकोशोऽयमतिप्रकाशः

प्रकृष्टसांनिध्यवशात्परात्मनः ।

अतो भवत्येष उपाधिरस्य

यदात्मधीः संसरति भ्रमेण ॥ १९० ॥

योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृदि स्फुरत्स्वयंज्योतिः ।

कूटस्थः सन्नात्मा कर्ता भोक्ता भवत्युपाधिस्थः ॥ १९१ ॥

स्वयं परिच्छेदमुपेत्य बुद्धे-

स्तादात्म्यदोषेण परं मृषात्मनः ।

सर्वात्मकः सन्नपि वीक्षते स्वयं

स्वतः पृथक्त्वेन मृदो घटानिव ॥ १९२ ॥

उपाधिसंबन्धवशात्परात्मा-

प्युपाधिधर्माननुभाति तद्गुणः ।

अयोविकारानविकारिवह्निव-

त्सदैकरूपोऽपि परः स्वभावात् ॥ १९३ ॥

शिष्य उवाच—

भ्रमेणाप्यन्यथां वास्तु जीवभावः परात्मनः ।

तदुपाधेरनादित्वान्नानादेर्नाश इष्यते ॥ १९४ ॥

अतोऽस्य जीवभावोऽपि नित्यो भवति संसृतिः ।

न निवर्तेत तन्मोक्षः कथं मे श्रीगुरो वद ॥ १९५ ॥

श्रीगुरुवाच—

सम्यक्पृष्टं त्वया विद्वन् सावधानेन तच्छृणु ।

प्रामाणिकी न भवति भ्रान्त्या मोहितकल्पना ॥ १९६ ॥

भ्रान्तिं विना त्वसङ्गस्य निष्क्रियस्य निराकृतेः ।

न घटेतार्थसंबन्धो नभसो नीलतादिवत् ॥ १९७ ॥

स्वस्य द्रष्टुर्निर्गुणस्याक्रियस्य

प्रत्यग्बोधानन्दरूपस्य बुद्धेः ।

भ्रान्त्या प्राप्तो जीवभावो न सत्यो

मोहापाये नास्त्यवस्तु स्वभावात् ॥ १९८ ॥

यावद्भ्रान्तिस्तावदेवाख्य सत्ता

मिथ्याज्ञानोज्झृम्भितस्य प्रमादात् ।

रज्ज्वां सर्पो भ्रान्तिकालीन एव

भ्रान्तेर्नाशे नैव सर्पोऽस्ति तद्वत् ॥ १९९ ॥

अनादित्वमविद्यायाः कार्यस्यापि तथेध्यते ।

उत्पन्नायां तु विद्यायामविद्यकमनाद्यपि ॥ २०० ॥

प्रबोधे स्वप्नवत्सर्वं सहमूलं विनश्यति ।

अनाद्यपीदं नो नित्यं प्रागभाव इव स्फुटम् ॥ २०१ ॥

अनादेरपि विध्वंसः प्रागभावस्य वीक्षितः ।

यद्बुद्ध्युपाधिसंबन्धात्परिकल्पितमात्मनि ॥ २०२ ॥

जीवत्वं न ततोऽन्यत्तु स्वरूपेण विलक्षणम् ।

संबन्धः स्वात्मनो बुद्ध्या मिथ्याज्ञानपुरःसरः ॥ २०३ ॥

विनिवृत्तिर्भवेत्तस्य सम्यग्ज्ञानेन नान्यथा ।

ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं सम्यग्ज्ञानं श्रुतेर्मतम् ॥ २०४ ॥

तदात्मानात्मनोः सम्यग्विवेकेनैव सिध्यति ।

ततो विवेकः कर्तव्यः प्रत्यगात्मासदात्मनोः ॥ २०५ ॥

जलं पङ्कवदस्पष्टं पङ्कापाये जलं स्फुटम् ।

यथा भाति तथात्मापि दोषाभावे स्फुटप्रभः ॥ २०६ ॥

असन्निवृत्तौ तु सदात्मनः स्फुट-
 प्रतीतिरेतस्य भवेत्प्रतीचः ।
 ततो निरासः करणीय एवा-
 सदात्मनः साध्वहमादिवस्तुनः ॥ २०७ ॥

अतो नायं परात्मा स्याद्विज्ञानमयशब्दभाक् ।
 विकारित्वाज्जडत्वाच्च परिच्छिन्नत्वहेतुतः ।
 दृश्यत्वाद्यभिचारित्वान्नानित्यो नित्य इष्यते ॥ २०८ ॥

आनन्दप्रतिबिम्बचुम्बिततनुर्वृत्तिस्तमोज्ज्वलिता
 स्यादानन्दमयः प्रियादिगुणकः स्वेष्टार्थलाभोदयः ।
 पुण्यस्यानुभवे विभाति कृतिनामानन्दरूपः स्वयं
 भूत्वा नन्दति यत्र साधु तनुभृन्मात्रः प्रयत्नं विना ॥

आनन्दमयकोशस्य सुषुप्तौ स्फूर्तिरुत्कटा ।
 स्वप्नजागरयोरीषदिष्टसंदर्शनादिना ॥ २१० ॥

नैवायमानन्दमयः परात्मा
 सोपाधिकत्वात्प्रकृतेर्विकारात् ।
 कार्यत्वहेतोः स्रुतक्रियाया
 विकारसंघातसमाहितत्वात् ॥ २११ ॥

पञ्चानामपि कोशानां निषेधे युक्तिः कृते ।
तन्निषेधावधिः साक्षी बोधरूपोऽवशिष्यते ॥ २१२ ॥

योऽयमात्मा स्वयंज्योतिः पञ्चकोशविलक्षणः ।
अवस्थात्रयसाक्षी सन्निर्विकारो निरञ्जनः ।
सदानन्दः स विज्ञेयः स्वात्मत्वेन विपश्चिता ॥ २१३ ॥

शिष्य उवाच—

मिथ्यात्वेन निषिद्धेषु कोशेष्वेतेषु पञ्चसु ।
सर्वाभावं विना किञ्चिन्न पश्याम्यत्र हे गुरो ।
विज्ञेयं किमु वस्त्वस्ति स्वात्मनात्र विपश्चिता ॥ २१४ ॥

श्रीगुरुवाच—

सत्यमुक्तं त्वया विद्वन् निपुणोऽसि विचारणे ।
अहमादिविकारास्ते तदभावोऽयमप्यथ ॥ २१५ ॥

सर्वे येनानुभूयन्ते यः स्वयं नानुभूयते ।
तमात्मानं वेदितारं विद्धि बुद्ध्या सुसूक्ष्मया ॥ २१६ ॥

तत्साक्षिकं भवेत्तत्तद्यद्येनानुभूयते ।
कस्याप्यननुभूतार्थे साक्षित्वं नोपयुज्यते ॥ २१७ ॥

असौ स्वसाक्षिको भावो यतः स्वेनानुभूयते ।
अतः परं स्वयं साक्षात्प्रत्यगात्मा न चेतः ॥ २१८ ॥

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु स्फुटतरं योऽसौ समुज्जृम्भते
प्रत्यग्रूपतया सदाहमहमित्यन्तः स्फुरन्नेकधा ।
नानाकारविकारभाजिन इमान्पश्यन्नहंधीमुखा-
न्नित्यानन्दचिदात्मना स्फुरति तं विद्धि स्वमेतं हृदि ॥

घटोदके बिम्बितमर्कबिम्ब-
मालोक्य मूढो रविमेव मन्यते ।
तथा चिदाभासमुपाधिसंस्थं
भ्रान्त्याहमित्येव जडोऽभिमन्यते ॥ २२० ॥

घटं जलं तद्गतमर्कबिम्बं
विहाय सर्वं दिवि वीक्ष्यतेऽर्कः
तदस्थितस्तत्रितयावभासकः
स्वयंप्रकाशो विदुषा यथा तथा ॥ २२१ ॥

देहं धियं चित्प्रतिबिम्बमेतं
विसृज्य बुद्धौ निहितं गुहायाम् ।

द्रष्टारमात्मानमखण्डबोधं

सर्वप्रकाशं सदसद्विलक्षणम् ॥ २२२ ॥

नित्यं विमुं सर्वगतं सुसूक्ष्म-

मन्तर्बहिः शून्यमनन्यमात्मनः ।

विज्ञाय सम्यङ्निजरूपमेत-

त्पुमान्विपाप्मा विरजा विमृत्युः ॥ २२३ ॥

विशोक आनन्दघनो विपश्चि-

त्स्वयं कुतश्चिन्न बिभेति कश्चित् ।

नान्योऽस्ति पन्था भवबन्धमुक्ते-

र्विना स्वतत्त्वावगमं मुमुक्षोः ॥ २२४ ॥

ब्रह्माभिन्नत्वविज्ञानं भवमोक्षस्य कारणम् ।

येनाद्वितीयमानन्दं ब्रह्म संपद्यते बुधः ॥ २२५ ॥

ब्रह्मभूतस्तु संसृत्यै विद्वान्नावर्तते पुनः ।

विज्ञातव्यमतः सम्यग्ब्रह्माभिन्नत्वमात्मनः ॥ २२६ ॥

सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म विशुद्धं परं स्वतः सिद्धम् ।

नित्यानन्दैकरसं प्रत्यगभिन्नं निरन्तरं जयति ॥ २२७ ॥

सदिदं परमाद्वैतं स्वस्मादन्यस्य वस्तुनोऽभावात् ।
न ह्यन्यदस्ति किञ्चित्सम्यक्परतत्त्वबोधसुदशायाम् ॥

यदिदं सकलं विश्वं नानारूपं प्रतीतमज्ञानात् ।
तत्सर्वं ब्रह्मैव प्रत्यस्ताशेषभावनादोषम् ॥ २२९ ॥

मृत्कार्यभूतोऽपि मृदो न भिन्नः
कुम्भोऽस्ति सर्वत्र तु मृत्स्वरूपात् ।
न कुम्भरूपं पृथगस्ति कुम्भः
कुतो मृषाकल्पितनाममात्रः ॥ २३० ॥

केनापि मृद्भिन्नतया स्वरूपं
घटस्य संदर्शयितुं न शक्यते ।
अतो घटः कल्पित एव मोहा-
न्मृदेव सत्यं परमार्थभूतम् ॥ २३१ ॥

सद्ब्रह्मकार्यं सकलं सदेव
सन्मात्रमेतन्न ततोऽन्यदस्ति ।
अस्तीति यो वक्ति न तस्य मोहो
विनिर्गतो निद्रितवत्प्रजल्पः ॥ २३२ ॥

ब्रह्मैवेदं विश्वमित्येव वाणी
 श्रौती ब्रूतेऽथर्वनिष्ठा वरिष्ठा ।
 तस्मात्सर्वं ब्रह्ममात्रं हि विश्वं
 नाधिष्ठानान्निष्ठतारोपितस्य ॥ २३३ ॥

सत्यं यदि स्याज्जगदेतदात्मनो-
 ऽनन्तत्वहानिर्निगमाप्रमाणता ।
 असत्यवादित्वमपीशितुः स्या-
 न्नैतत्त्रयं साधु हितं महात्मनाम् ॥ २३४ ॥

ईश्वरो वस्तुतत्त्वज्ञो न चाहं तेष्ववस्थितः ।
 न च मत्स्थानि भूतानीत्येवमेव व्यचीकथत् ॥ २३५ ॥

यदि सत्यं भवेद्विश्वं सुषुप्ताबुपलभ्यताम् ।
 यन्नोपलभ्यते किञ्चिदतोऽसत्स्वप्नवन्मृषा ॥ २३६ ॥

अतः पृथङ्नास्ति जगत्परात्मनः
 पृथक्प्रतीतिस्तु मृषा गुणादिवत् ।
 आरोपितस्यास्ति किमर्थवत्ता-
 धिष्ठानमाभाति तथा भ्रमेण ॥ २३७ ॥

भ्रान्तस्य यद्यङ्गमतः प्रतीतं
 ब्रह्मैव तत्तद्रजतं हि शुक्तिः ।
 इदंतया ब्रह्म सदैव रूप्यते
 त्वारोपितं ब्रह्मणि नाममात्रम् ॥ २३८ ॥

अतः परं ब्रह्म सद्वितीयं
 विशुद्धविज्ञानघनं निरञ्जनम् ।
 प्रशान्तमाद्यन्तविहीनमक्रियं
 निरन्तरानन्दरसस्वरूपम् ॥ २३९ ॥

निरस्तमायाकृतसर्वभेदं
 नित्यं ध्रुवं निष्कलमप्रमेयम् ।
 अरूपमव्यक्तमनाख्यमव्ययं
 ज्योतिः स्वयं किञ्चिदिदं चकास्ति ॥ २४० ॥

ज्ञातृज्ञेयज्ञानशून्यमनन्तं निर्विकल्पकम् ।
 केवलाखण्डचिन्मात्रं परं तत्त्वं विदुर्बुधाः ॥ २४१ ॥

अहेयमनुपादेयं मनोवाचामगोचरम् ।
 अप्रमेयमनाद्यन्तं ब्रह्म पूर्णं महन्महः ॥ २४२ ॥

तत्त्वंपदाभ्यामभिधीयमानयो-

ब्रह्मात्मनोः शोधितयोर्यदीत्थम् ।

श्रुत्या तयोस्तत्त्वमसीति सम्य-

गेकत्वमेव प्रतिपाद्यते मुहुः ॥ २४३ ॥

ऐक्यं तयोर्लक्षितयोर्न वाच्ययो-

र्निगद्यतेऽन्योन्यविरुद्धधर्मिणोः ।

स्वद्योतभान्वोरिव राजभृत्ययोः

कूपाम्बुराशयोः परमाणुमेवोः ॥ २४४ ॥

तयोर्विरोधोऽयमुपाधिकल्पितो

न वास्तवः कश्चिदुपाधिरेषः ।

ईशस्य माया महदादिकारणं

जीवस्य कार्यं शृणु पञ्च कोशाः ॥ २४५ ॥

एतादुपाधी परजीवयोस्तयोः

सम्यङ् निरासे न परो न जीवः ।

राज्यं नरेन्द्रस्य भटस्य खेटक-

स्तयोरपोहे न भटो न राजा ॥ २४६ ॥

अथात आदेश इति श्रुतिः स्वयं
 निषेधति ब्रह्मणि कल्पितं द्वयम् ।
 श्रुतिप्रमाणानुगृहीतयुक्त्या
 तयोर्निरासः करणीय एवम् ॥ २४७ ॥

नेदं नेदं कल्पितत्वान्न सत्यं
 रज्जौ दृष्टव्यालवत्स्वप्नवच्च ।
 इत्थं दृश्यं साधु युक्त्या व्यपोह्य
 ज्ञेयः पञ्चादेकभावस्तयोर्यः ॥ २४८ ॥

नतस्तु तौ लक्षणया सुलक्ष्यौ
 तयोरखण्डैकरसत्वसिद्धये ।
 नालं जहत्या न तथाजहत्या
 किं तूभयार्थैकतयैव भाव्यम् ॥ २४९ ॥

स देवदत्तोऽयमितीह चैकता
 विरुद्धधर्माशमपास्य कथ्यते ।
 यथा तथा तत्त्वमसीति वाक्ये
 विरुद्धधर्मानुभयत्र हित्वा ॥ २५० ॥

संलक्ष्य चिन्मात्रतया सदात्मनो-

रखण्डभावः परिचीयते बुधैः ।

एवं महावाक्यशतेन कथ्यते

ब्रह्मात्मनोरैक्यमखण्डभावः ॥ २५१ ॥

अस्थूलमित्येतदसन्निरस्य

सिद्धं स्वतो व्योमवदप्रतर्क्यम् ।

अतो मृषामात्रमिदं प्रतीतं

जहीहि यत्स्वात्मतया गृहीतम् ।

ब्रह्माहमित्येव विशुद्धबुद्ध्या

विद्धि स्वमात्मानमखण्डबोधम् ॥ २५२ ॥

मृत्कार्यं सकलं घटादि सततं मृन्मात्रमेवाभित-

स्तद्वत्सज्जनितं सदात्मकमिदं सन्मात्रमेवाखिलम् ।

यस्मान्नास्ति सतः परं किमपि तत्सत्यं स आत्मा स्वयं

तस्मात्तत्त्वमसि प्रशान्तममलं ब्रह्माद्वयं यत्परम् ॥

निद्राकल्पितदेशकालविषयज्ञात्रादि सर्वं यथा

मिथ्या तद्वदिहापि जाग्रति जगत्स्वाज्ञानकार्यत्वतः ।

यस्मादेवमिदं शरीरकरणप्राणाहमाद्यप्यस-

त्तस्मात्तत्त्वमसि प्रशान्तममलं ब्रह्माद्वयं यत्परम् ॥

जातिनीतिकुलगोत्रदूरगं
 नामरूपगुणदोषवर्जितम् ।
 देशकालविषयातिवर्ति य-
 द्ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥

यत्परं सकलवागगोचरं
 गोचरं विमलबोधचक्षुषः ।
 शुद्धचिद्धनमनादिवस्तु य-
 द्ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५६ ॥

षड्भिरूर्मिभिरयोगि योगिहृ-
 द्भावितं न करणैर्विभावितम् ।
 बुद्ध्यवेद्यमनवद्यभूति य-
 द्ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५७ ॥

भ्रान्तिकल्पितजगत्कलाश्रयं
 स्वाश्रयं च सदसद्विलक्षणम् ।
 निष्कलं निरुपमानमृद्धिम-
 द्ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५८ ॥

जन्मवृद्धिपरिणत्यपक्षय-

व्याधिनाशनविहीनमव्ययम् ।

विश्वसृष्ट्यवनघातकारणं

ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५९ ॥

अस्तभेदमनपास्तलक्षणं

निस्तरङ्गजलराशिनिश्चलम् ।

नित्यमुक्तमविभक्तमूर्तिं य-

ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६० ॥

एकमेव सदनेककारणं

कारणान्तरनिरासकारणम् ।

कार्यकारणविलक्षणं स्वयं

ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥

निर्विकल्पकमनल्पमक्षरं

यत्क्षराक्षरविलक्षणं परम् ।

नित्यमव्ययसुखं निरञ्जनं

ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६२ ॥

यद्विभाति सद्नेकधा भ्रमा-
 ज्ञामरूपगुणविक्रियात्मना ।
 हेमवत्स्वयमविक्रियं सदा
 ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६३ ॥

यच्चकास्त्यनपरं परात्परं
 प्रत्यगेकरसमात्मलक्षणम् ।
 सत्यचित्सुखमनन्तमव्ययं
 ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६४ ॥

उक्तमर्थमिममात्मनि स्वयं
 भावय प्रथितयुक्तिभिर्धिया ।
 संशयादिरहितं कराम्बुव-
 त्तेन तत्त्वनिगमो भविष्यति ॥ २६५ ॥

स्वं बोधमात्रं परिशुद्धतत्त्वं
 विज्ञाय संघे नृपवच्च सैन्ये ।
 तदात्मनैवात्मनि सर्वदा स्थितो
 विलापय ब्रह्मणि दृश्यजातम् ॥ २६६ ॥

बुद्धौ गुहायां सदसद्विलक्षणं
 ब्रह्मास्ति सत्यं परमद्वितीयम् ।
 तदात्मना योऽत्र वसेद्गुहायां
 पुनर्न तस्याङ्गगुहाप्रवेशः ॥ २६७ ॥

ज्ञाते वस्तुन्यपि बलवती वासनानादिरेषा
 कर्ता भोक्ताप्यहमिति दृढा यास्य संसारहेतुः ।
 प्रत्यग्दृष्ट्यात्मनि निवसता सापनेया प्रयत्ना-
 न्मुक्तिं प्राहुस्तदिह मुनयो वासनातानवं यत् ॥ २६८ ॥

अहं ममेति यो भावो देहाक्षादावनात्मनि ।
 अध्यासोऽयं निरस्तव्यो विदुषा स्वात्मनिष्ठया ॥ २६९ ॥

ज्ञात्वा स्वं प्रत्यगात्मानं बुद्धितद्वृत्तिसाक्षिणम् ।
 सोऽहमित्येव सद्वृत्त्यानात्मन्यात्ममर्तिं जहि ॥ २७० ॥

लोकानुवर्तनं त्यक्त्वा त्यक्त्वा देहानुवर्तनम् ।
 शास्त्रानुवर्तनं त्यक्त्वा स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७१ ॥

लोकवासनया जन्तोः शास्त्रवासनयापि च ।
 देहवासनया ज्ञानं यथावन्नैव जायते ॥ २७२ ॥

संसारकारागृहमोक्षमिच्छो-

रयोमयं पादनिबद्धशृङ्खलम् ।

वदन्ति तज्ज्ञाः पटुवासनात्रयं

योऽस्माद्विमुक्तः समुपैति मुक्तिम् ॥ २७३ ॥

जलादिसंपर्कवशात्प्रभूत-

दुर्गन्धधूतागरुदिव्यवासना ।

संग्रर्षणेनैव विभाति सम्य-

ग्विधूयमाने सति बाह्यगन्धे ॥ २७४ ॥

अन्तःश्रितानन्तदुरन्तवासना-

धूलीविलिप्ता परमात्मवासना ।

प्रज्ञातिसंग्रर्षणतो विशुद्धा

प्रतीयते चन्दनगन्धवत्स्फुटा ॥ २७५ ॥

अनात्मवासनाजालैस्तिरोभूतात्मवासना ।

नित्यात्मनिष्ठया तेषां नाशे भाति स्वयं स्फुटा ॥ २७६ ॥

यथा यथा प्रत्यगवस्थितं मन-

स्तथा तथा मुञ्चति बाह्यवासनाः ।

निःशेषमोक्षे सति वासनाना-
मात्मानुभूतिः प्रतिबन्धशून्या ॥ २७७ ॥

स्वात्मन्येव सदा स्थित्या मनो नश्यति योगिनः ।
वासनानां क्षयश्चातः स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७८ ॥

तमो द्वाभ्यां रजः सत्त्वात्सत्त्वं शुद्धेन नश्यति ।
तस्मात्सत्त्वमवष्टभ्य स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७९ ॥

प्रारब्धं पुण्यति वपुरिति निश्चित्य निश्चलः ।
धैर्यमालम्ब्य यत्नेन स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८० ॥

नाहं जीवः परं ब्रह्मेत्यतद्व्यावृत्तिपूर्वकम् ।
वासनावेगतः प्राप्तस्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८१ ॥

श्रुत्या युक्त्या स्वानुभूत्या ज्ञात्वा सार्वत्रियमात्मनः ।
क्वचिदाभासतः प्राप्तस्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८२ ॥

अन्नदानविसर्गाभ्यामीषश्चास्ति क्रिया मुनेः ।
तदेकनिष्ठया नित्यं स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८३ ॥

तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थब्रह्मात्मैकत्वबोधतः ।
ब्रह्मण्यात्मत्वदाढ्याय स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८४ ॥

अहंभावस्य देहेऽस्मिन्निःशेषविलयावधि ।
सावधानेन युक्तात्मा स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८५ ॥

प्रतीतिर्जीवजगतोः स्वप्नवद्भाति यावता ।
तावन्निरन्तरं विद्वन् स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८६ ॥

निद्राया लोकवार्तायाः शब्दादेरपि विस्मृतेः ।
क्वचिन्नावसरं दत्त्वा चिन्तयात्मानमात्मनि ॥ २८७ ॥

मातापित्रोर्मलोद्भूतं मलमांसमयं वपुः ।
त्यक्त्वा चाण्डालवद्दूरं ब्रह्मीभूय कृती भव ॥ २८८ ॥

घटाकाशं महाकाश इवात्मानं परात्मनि ।
विलाप्याखण्डभावेन तूष्णीं भव सदा मुने ॥ २८९ ॥

स्वप्रकाशमधिष्ठानं स्वयंभूय सदात्मना ।
ब्रह्माण्डमपि पिण्डाण्डं त्यज्यतां मलभाण्डवत् ॥ २९० ॥

चिदात्मनि सदानन्दे देहारूढामहंधियम् ।
निवेश्य लिङ्गमुत्सृज्य केवलो भव सर्वदा ॥ २९१ ॥

यत्रैष जगदाभासो दर्पणान्तः पुरं यथा ।
तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा कृतकृत्यो भविष्यसि ॥

यत्सत्यभूतं निजरूपमाद्यं
 चिदद्वयानन्दमरूपमक्रियम् ।
 तदेत्य मिथ्यावपुरुत्सृजैत-
 च्छैल्लूषवद्वेषमुपात्तमात्मनः ॥ २९३ ॥

सर्वात्मना दृश्यमिदं मृषैव
 नैवाहमर्थः क्षणिकत्वदर्शनात् ।
 जानाम्यहं सर्वमिति प्रतीतिः
 कुतोऽहमादेः क्षणिकस्य सिध्येत् ॥ २९४ ॥

अहंपदार्थस्त्वहमादिसाक्षी
 नित्यं सुषुप्तावपि भावदर्शनात् ।
 ब्रूते ह्यजो नित्य इति श्रुतिः स्वयं
 तत्प्रत्यगात्मा सदसद्विलक्षणः ॥ २९५ ॥

विकारिणां सर्वविकारवेत्ता
 नित्योऽविकारो भवितुं समर्हति ।
 मनोरथस्वप्नसुषुप्तिषु स्फुटं
 पुनः पुनर्दृष्टमसत्त्वमेतयोः ॥ २९६ ॥

अतोऽभिमानं त्यज मांसपिण्डे
 पिण्डाभिमानिन्यपि बुद्धिकल्पिते ।
 कालत्रयाबाध्यमखण्डबोधं
 ज्ञात्वा स्वमात्मानमुपैहि शान्तिम् ॥ २९७ ॥

त्यजाभिमानं कुलगोत्रनाम-
 रूपाश्रमेष्वाद्रशवाश्रितेषु ।
 लिङ्गस्य धर्मानपि कर्तृतादीं-
 स्त्यक्त्वा भवाखण्डसुखस्वरूपः ॥ २९८ ॥

सन्त्यन्ये प्रतिबन्धाः पुंसः संसारहेतवो दृष्टाः ।
 तेषामेषां मूलं प्रथमविकारो भवत्यहंकारः ॥ २९९ ॥

यावत्स्यात्स्वस्य संबन्धोऽहंकारेण दुरात्मना ।
 तावन्न लेशमात्रापि मुक्तिवार्ता विलक्षणा ॥ ३०० ॥

अहंकारग्रहान्मुक्तः स्वरूपमुपपद्यते ।
 चन्द्रवद्विमलः पूर्णः सदानन्दः स्वयंप्रभः ॥ ३०१ ॥

यो वा पुरैषोऽहमिति प्रतीतो
 बुद्ध्या विकल्पस्तमसातिमूढया ।

तस्यैव निःशेषतया विनाशे

ब्रह्मात्मभावः प्रतिबन्धशून्यः ॥ ३०२ ॥

ब्रह्मानन्दनिधिर्महाबलवताहंकारघोराहिना

संवेष्टयात्मनि रक्ष्यते गुणमयैश्चण्डैस्त्रिभिर्मस्तकैः ।

विज्ञानाख्यमहासिना द्युतिमता विच्छिद्य शीर्षत्रयं

निर्मूल्याहिमिमं निधिं सुखकरं धीरोऽनुभोक्तुं क्षमः ॥

यावद्वा यत्किञ्चिद्विषदोषस्फूर्तिरस्ति चेद्देहे ।

कथमारोग्याय भवेत्तद्वदहंतापि योगिनो मुक्त्यै ॥ ३०४ ॥

अहमोऽत्यन्तनिवृत्त्या तत्कृतनानाविकल्पसंहत्या ।

प्रत्यक्तत्त्वविवेकादयमहमस्मीति विन्दते तत्त्वम् ॥ ३०५ ॥

अहंकर्तर्यस्मिन्नहमिति मतिं मुञ्च सहसा

विकारात्मन्यात्मप्रतिफलजुषि स्वस्थितिमुषि ।

यदध्यासात्प्राप्ता जनिमृतिजरा दुःखबहुलाः

प्रतीचश्चिन्मूर्तेस्तव सुखतनोः संसृतिरियम् ॥ ३०६ ॥

सदैकरूपस्य चिदात्मनो विभो-

रानन्दमूर्तेरनवद्यकीर्तेः ।

नैवान्यथा काप्यविकारिणस्ते

विनाहमध्यासममुष्य संसृतिः ॥ ३०७ ॥

तस्मादहंकारमिमं स्वशत्रुं

भोक्तुर्गले कण्टकवत्प्रतीतम् ।

विच्छिद्य विज्ञानमहासिना स्फुटं

भुङ्क्त्वात्मसाम्राज्यसुखं यथेष्टम् ॥ ३०८ ॥

ततोऽहमादेर्विनिवर्त्य वृत्तिं

संत्यक्तरागः परमार्थलाभात् ।

तूष्णीं समास्स्वात्मसुखानुभूत्या

पूर्णात्मना ब्रह्मणि निर्विकल्पः ॥ ३०९ ॥

समूलकृत्तोऽपि महानहं पुन-

र्व्युल्लेखितः ख्याद्यदि चेतसा क्षणम् ।

संजीव्य विक्षेपशतं करोति

नभस्वता प्रावृषि वारिदो यथा ॥ ३१० ॥

निगृह्य शत्रोरहमोऽवकाशः

कच्चिन्न देयो विषयानुचिन्तया ।

स एव संजीवनहेतुरस्य

प्रक्षीणजम्बीरतरोरिवाम्बु ॥ ३११ ॥

देहात्मना संस्थित एव कामी

विलक्षणः कामयिता कथं स्यात् ।

अतोऽर्थसंधानपरत्वमेव

भेदप्रसक्त्या भवबन्धहेतुः ॥ ३१२ ॥

कार्यप्रवर्धनाद्बीजप्रवृद्धिः परिदृश्यते ।

कार्यनाशाद्बीजनाशस्तस्मात्कार्यं निरोधयेत् ॥ ३१३ ॥

वासनावृद्धितः कार्यं कार्यवृद्ध्या च वासना ।

वर्धते सर्वथा पुंसः संसारो न निवर्तते ॥ ३१४ ॥

संसारबन्धविच्छिन्नस्यै तद्वयं प्रदहेद्यतिः ।

वासनावृद्धिरेताभ्यां चिन्तया क्रियया बहिः ॥ ३१५ ॥

ताभ्यां प्रवर्धमाना सा सूते संसृतिमात्मनः ।

त्रयाणां च क्षयोपायः सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ ३१६ ॥

सर्वत्र सर्वतः सर्वं ब्रह्ममात्रावलोकनम् ।
सद्भाववासनादाढ्यात्तत्रयं लयमश्नुते ॥ ३१७ ॥

क्रियानाशे भवेच्चिन्तानाशोऽस्माद्वासनाक्षयः ।
वासनाप्रक्षयो मोक्षः स जीवन्मुक्तिरिष्यते ॥ ३१८ ॥

सद्वासनास्फूर्तिविजृम्भणे सति
ह्यसौ विलीना त्वहमादिवासना ।
अतिप्रकृष्टाप्यरुणप्रभायां
विलीयते साधु यथा तमिस्रा ॥ ३१९ ॥

तमस्तमःकार्यमनर्थजालं
न दृश्यते सत्युदिते दिनेशे ।
तथाद्वयानन्दरसानुभूतौ
नैवास्ति बन्धो न च दुःखगन्धः ॥ ३२० ॥

दृश्यं प्रतीतं प्रविलापयन्स्वयं
सन्मात्रमानन्दघनं विभावयन् ।
समाहितः सन्बहिरन्तरं वा
कालं नयेथाः सति कर्मबन्धे ॥ ३२१ ॥

प्रमादो ब्रह्मनिष्ठायां न कर्तव्यः कदाचन ।

प्रमादो मृत्युरित्याह भगवान्ब्रह्मणः सुतः ॥ ३२२ ॥

न प्रमादादनर्थोऽन्यो ज्ञानिनः स्वस्वरूपतः ।

ततो मोहस्ततोऽहंशीस्ततो बन्धस्ततो व्यथा ॥

विषयाभिमुखं दृष्ट्वा विद्वांसमपि विस्मृतिः ।

विक्षेपयति धीदोषैर्योषा जारमिव प्रियम् ॥ ३२४ ॥

यथा प्रकृष्टं शैवालं क्षणमात्रं न तिष्ठति ।

आवृणोति तथा माया प्राज्ञं वापि पराङ्मुखम् ॥

लक्ष्यच्युतं चेद्यदि चित्तमीष-

द्वहिर्मुखं सन्निपतेत्ततस्ततः ।

प्रमादतः प्रच्युतकेलिकन्दुकः

सोपानपङ्क्तौ पतितो यथा तथा ॥ ३२६ ॥

विषयेष्वाविशच्चेतः संकल्पयति तद्गुणान् ।

सम्यक्संकल्पनात्कामः कामात्पुंसः प्रवर्तनम् ॥ ३२७ ॥

ततः स्वरूपविभ्रंशो विभ्रष्टस्तु पतत्यधः ।
 पतितस्य विना नाशं पुनर्नारोह ईक्ष्यते ।
 संकल्पं वर्जयेत्तस्मात्सर्वानर्थस्य कारणम् ॥ ३२८ ॥

अतः प्रमादान्न परोऽस्ति मृत्यु-
 विवेकिनो ब्रह्मविदः समाधौ ।
 समाहितः सिद्धिमुपैति सम्य-
 क्समाहितात्मा भव सावधानः ॥ ३२९ ॥

जीवतो यस्य कैवल्यं विदेहे च स केवलः ।
 यत्किञ्चित्पश्यतो भेदं भयं ब्रूते यजुःश्रुतिः ॥

यदा कदा वापि विपश्चिदेश
 ब्रह्मण्यनन्तेऽप्यणुमात्रभेदम् ।
 पश्यत्यथामुष्य भयं तदेव
 यदीक्षितं भिन्नतया प्रमादात् ॥ ३३१ ॥

श्रुतिस्मृतिन्यायशतैर्निषिद्धे
 दृश्येऽत्र यः स्वात्ममतिं करोति ।
 उपैति दुःखोपरि दुःखजातं
 निषिद्धकर्ता स मलिम्लुचो यथा ॥ ३३२ ॥

सत्याभिसंधानरतो विमुक्तो
 महत्त्वमात्मीयमुपैति नित्यम् ।
 मिथ्याभिसंधानरतस्तु नश्ये-
 दृष्टं तदेतद्यदचोरचोरयोः ॥

यतिरसदनुसंधि बन्धहेतुं विहाय
 स्वयमयमहमस्मीत्यात्मदृष्ट्यैव तिष्ठेत् ।
 सुखयति ननु निष्ठा ब्रह्मणि स्वानुभूत्या
 हरति परमविद्याकार्यदुःखं प्रतीतम् ॥ ३३४ ॥

बाह्यानुसंधिः परिवर्धयेत्फलं
 दुर्वासनामेव ततस्ततोऽधिकाम् ।
 ज्ञात्वा विवेकैः परिहृत्य बाह्यं
 स्वात्मानुसंधिं विदधीत नित्यम् ॥

बाह्यो निरुद्धे मनसः प्रसन्नता
 मनःप्रसादे परमात्मदर्शनम् ।
 तस्मिन्सुदृष्टे भवबन्धनाशो
 बहिर्निरोधः पदवी विमुक्तेः ॥ ३३६ ॥

कः पण्डितः सन्सदसद्विवेकी
 श्रुतिप्रमाणः परमार्थदर्शी ।
 जानन्हि कुर्यादसतोऽवलम्बं
 स्वपातहेतोः शिशुवन्मुमुक्षुः ॥ ३३७ ॥

देहादिसंसक्तिमतो न मुक्ति-
 मुक्तस्य देहाद्यभिमत्यभावः ।
 सुप्तस्य नो जागरणं न जाग्रतः
 स्वप्नस्तयोर्भिन्नगुणाश्रयत्वात् ॥

अन्तर्बहिः स्वं स्थिरजङ्गमेषु
 ज्ञानात्मनाधारतया विलोक्य ।
 त्यक्ताखिलोपाधिरखण्डरूपः
 पूर्णात्मना यः स्थित एष मुक्तः ॥ ३३९ ॥

सर्वात्मना बन्धविमुक्तिहेतुः
 सर्वात्मभावान्न परोऽस्ति कश्चित् ।
 दृश्याग्रहे सत्युपपद्यतेऽसौ
 सर्वात्मभावोऽस्य सदात्मनिष्ठया ॥ ३४० ॥

हृदयस्याग्रहणं कथं नु घटते देहात्मना तिष्ठतो
 बाह्यार्थानुभवप्रसक्तमनसस्तत्तत्क्रियां कुर्वतः ।
 संन्यस्ताखिलधर्मकर्मविषयैर्नित्यात्मनिष्ठापरै-
 स्तत्त्वज्ञैः करणीयमात्मनि सदानन्देच्छुभिर्यत्नतः ॥

सार्वात्म्यसिद्धये भिक्षोः कृतश्रवणकर्मणः ।
 समाधिं विदधात्येषा शान्तो दान्त इति श्रुतिः ॥

आरूढशक्तेरहमो विनाशः
 कर्तुं न शक्यः सहसापि पण्डितैः ।
 ये निर्विकल्पाख्यसमाधिनिश्चला-
 स्तानन्तरानन्तभवा हि वासनाः ॥ ३४३ ॥

अहंबुद्ध्यैव मोहिन्या योजयित्वावृतेर्बलात् ।
 विक्षेपशक्तिः पुरुषं विक्षेपयति तद्रुणैः ॥ ३४४ ॥

विक्षेपशक्तिविजयो विषमो विधातुं
 निःशेषमावरणशक्तिनिवृत्त्यभावे ।
 दृग्दृश्ययोः स्फुटपयोजलवद्विभागे
 नश्येत्तदावरणमात्मनि च स्वभावात् ।

निःसंशयेन भवति प्रतिबन्धशून्यो
निक्षेपणं न हि तदा यदि चेन्मृषार्थे ॥ ३४५ ॥

सम्यग्विवेकः स्फुटबोधजन्यो
विभज्य दृग्दृश्यपदार्थतत्त्वम् ।
छिनत्ति मायाकृतमोहबन्धं
यस्माद्विमुक्तस्य पुनर्न संसृतिः ॥ ३४६ ॥

परावरैकत्वविवेकबह्वि-
र्दहस्यविद्याग्रहनं ह्यशेषम् ।
किं स्यात्पुनःसंसरणस्य बीज-
मद्वैतभावं समुपेयुषोऽस्य ॥ ३४७ ॥

आवरणस्य निवृत्तिर्भवति च सम्यक्पदार्थदर्शनतः ।
मिथ्याज्ञानविनाशस्तद्विनिक्षेपजनितदुःखनिवृत्तिः ॥

एतन्नितयं दृष्टं सम्यग्रज्जुस्वरूपविज्ञानात् ।
तस्माद्वस्तुसतत्त्वं ज्ञातव्यं बन्धमुक्तये विदुषा ॥

अयोऽग्नियोगादिव सत्समन्वया-
न्मात्रादिरूपेण विजृम्भते धीः ।

तत्कार्यमेतन्नित्यं यतो मृषा
दृष्टं भ्रमस्वप्नमनोरथेषु ॥ ३५० ॥

ततो विकाराः प्रकृतेरहंमुखा
देहावसाना विषयाश्च सर्वे ।
क्षणेऽन्यथाभाविन एष आत्मा
नोदेति नाप्येति कदापि नान्यथा ॥ ३५१ ॥

नित्याख्याखण्डचिदेकरूपो
बुद्ध्यादिसाक्षी सदसद्विलक्षणः ।
अहंपदप्रत्ययलक्षितार्थः
प्रत्यक्सदानन्दघनः परात्मा ॥ ३५२ ॥

इत्थं विपश्चित्सदसद्विभज्य
निश्चित्य तत्त्वं निजबोधदृष्ट्या ।
ज्ञात्वा स्वमात्मानमखण्डबोधं
तेभ्यो विमुक्तः स्वयमेव शाम्यति ॥

अज्ञानहृदयग्रन्थेर्निःशेषविलयस्तदा ।
समाधिनाविकल्पेन यदाद्वैतात्मदर्शनम् ॥ ३५४ ॥

त्वमहमिदमितीयं कल्पना बुद्धिदोषा-
 त्प्रभवति परमात्मन्यद्वये निर्विशेषे ।
 प्रविलसति समाधावस्य सर्वो विकल्पो
 विलयनमुपगच्छेद्वस्तुतत्त्वावधृत्या ॥ ३५५ ॥

शान्तो दान्तः परमुपरतः क्षान्तियुक्तः समार्धि
 कुर्वन्नित्यं कलयति यतिः स्वस्य सर्वात्मभावम् ।
 तेनाविद्यातिमिरज्जनितान्साधु दग्ध्वा विकल्पा-
 न्ब्रह्माकृत्या निवसति सुखं निष्क्रियो निर्विकल्पः ॥

समाहिता ये प्रविलाप्य बाह्यं
 श्रोत्रादि चेतः स्वमहं चिदात्मनि ।
 त एव मुक्ता भवपाशबन्धै-
 र्नान्ये तु पारोक्ष्यकथाभिधायिनः ॥ ३५७ ॥

उपाधिभेदात्स्वयमेव भिद्यते
 चोपाध्यपोहे स्वयमेव केवलः ।
 तस्मादुपाधेर्विलयाय विद्वा-
 न्वसेत्सदाकल्पसमाधिनिष्ठया ॥ ३५८ ॥

सति सक्तो नरो याति सद्भावं होकनिष्ठया ।
कीटको भ्रमरं ध्यायन्भ्रमरत्वाय कल्पते ॥

क्रियान्तरासक्तिमपास्य कीटको
ध्यायन्त्यथालि ह्यलिभावमृच्छति ।
तथैव योगी परमात्मतत्त्वं
ध्यात्वा समायाति तदेकनिष्ठया ॥ ३६० ॥

अतीव सूक्ष्मं परमात्मतत्त्वं
न स्थूलदृष्ट्या प्रतिपत्तुमर्हति ।
समाधिनात्यन्तसुसूक्ष्मवृत्त्या
ज्ञातव्यमार्थैरतिशुद्धबुद्धिभिः ॥

यथा सुवर्णं पुटपाकशोधितं
त्यक्त्वा मलं स्वात्मगुणं समृच्छति ।
तथा मनः सत्त्वरजस्तमोमलं
ध्यानेन संत्यज्य समेति तत्त्वम् ॥ ३६२ ॥

निरन्तराभ्यासवशात्तदित्थं
पक्वं मनो ब्रह्मणि लीयते यदा ।

तदा समाधिः स विकल्पवर्जितः
स्वतोऽद्वयानन्दरसानुभावकः ॥

समाधिनानेन समस्तवासना-
ग्रन्थेर्विनाशोऽखिलकर्मनाशः ।
अन्तर्बहिः सर्वत एव सर्वदा
स्वरूपविस्फूर्तिरयत्नतः स्यात् ॥ ३६४ ॥

श्रुतेः शतगुणं विद्यान्मननं मननादपि ।
निदिध्यासं लक्षगुणमनन्तं निर्विकल्पकम् ॥

निर्विकल्पकसमाधिना स्फुटं
ब्रह्मतत्त्वमवगम्यते ध्रुवम् ।
नान्यथा चलतया मनोगतेः
प्रत्ययान्तरविमिश्रितं भवेत् ॥ ३६६ ॥

अतः समाधत्स्व यतेन्द्रियः सदा
निरन्तरं शान्तमनाः प्रतीचि ।
विध्वंसय ध्वान्तमनाद्यविद्यया
कृतं सदेकत्वविलोकनेन ॥ ३६७ ॥

योगस्य प्रथमं द्वारं वाङ्निरोधोऽपरिग्रहः ।
निराशा च निरीहा च नित्यमेकान्तशीलता ॥

एकान्तस्थितिरिन्द्रियोपरमणे हेतुर्दमश्चेतसः
संरोधे करणं शमेन विलयं यायादहंवासना ।
तेनानन्दरसानुभूतिरचला ब्राह्मी सदा योगिन-
स्तस्माच्चित्तनिरोध एव सततं कार्यः प्रयत्नान्मुनेः ॥

वाचं नियच्छात्मनि तं नियच्छ
बुद्धौ धियं यच्छ च बुद्धिसाक्षिणि ।
तं चापि पूर्णात्मनि निर्विकल्पे
विलाप्य शान्तिं परमां भजस्व ॥ ३७० ॥

देहप्राणेन्द्रियमनोबुद्ध्यादिभिरुपाधिभिः ।
यैर्यैर्वृत्तेः समायोगस्तत्तद्भावोऽस्य योगिनः ॥

तन्निवृत्त्या मुनेः सम्यक्सर्वोपरमणं सुखम् ।
संहृष्यते सदानन्दरसानुभवविप्लवः ॥ ३७२ ॥

अन्तस्स्यागो बहिस्स्यागो विरक्तस्यैव युज्यते ।
त्यजत्यन्तर्बहिःसङ्गं विरक्तस्तु मुमुक्षया ॥

बहिस्तु विषयैः सङ्गस्तथान्तरहमादिभिः ।

विरक्त एव शक्नोति त्यक्तुं ब्रह्मणि निष्ठितः ॥ ३७४ ॥

वैराग्यबोधौ पुरुषस्य पक्षिव-

त्पक्षौ विजानीहि विचक्षण त्वम् ।

विमुक्तिसौधाग्रतलाधिरोहणं

ताभ्यां विना नान्यतरेण सिध्यति ॥ ३७५ ॥

अत्यन्तवैराग्यवतः समाधिः

समाहितस्यैव दृढप्रबोधः ।

प्रबुद्धतत्त्वस्य हि बन्धमुक्ति-

र्मुक्तात्मनो नित्यसुखानुभूतिः ॥ ३७६ ॥

वैराग्यान्तरं परं सुखस्य जनकं पश्यामि वश्यात्मन-

स्तच्चेच्छुद्धतरात्मबोधसहितं स्वाराज्यसाम्राज्यधुक् ।

एतद्वारमजस्रमुक्तियुवतेर्यस्मात्त्वमस्मात्परं

सर्वत्रास्पृहया सदात्मनि सदा प्रज्ञां कुरु श्रेयसे ॥

आशां छिन्धि विषोपमेषु विषयेष्वेवैव मृत्योः सृति-

स्त्यक्त्वा जातिकुलाश्रमेष्वभिमर्ति मुञ्चातिदूरात्क्रियाः ।

देहादावसति त्यजात्मधिपणां प्रज्ञां कुरुष्वात्मनि
त्वं द्रष्टास्यमलोऽसि निर्द्वयपरं ब्रह्मासि यद्वस्तुतः ॥

लक्ष्ये ब्रह्मणि मानसं दृढतरं संस्थाप्य बाह्येन्द्रियं
स्वस्थाने विनिवेश्य निश्चलतनुश्चोपेक्ष्य देहस्थितिम् ।
ब्रह्मात्मैक्यमुपेत्य तन्मयतया चाखण्डवृत्त्यानिशं
ब्रह्मानन्दरसं पिबात्मनि मुदा शून्यैः किमन्यैर्भ्रमैः ॥

अनात्मचिन्तनं त्यक्त्वा कश्मलं दुःखकारणम् ।
चिन्तयात्मानमानन्दरूपं यन्मुक्तिकारणम् ॥ ३८० ॥

एष स्वयंज्योतिरशेषसाक्षी
विज्ञानकोशे विलसत्यजस्रम् ।
लक्ष्यं विधायैनमसद्विलक्षण-
मखण्डवृत्त्यात्मतयानुभावय ॥ ३८१ ॥

एतमच्छिन्नया वृत्त्या प्रत्ययान्तरशून्यया ।
उल्लेखयन्विजानीयात्स्वस्वरूपतया स्फुटम् ॥

अत्रात्मत्वं दृढीकुर्वन्नहमादिषु संत्यजन् ।
उदासीनतया तेषु तिष्ठेद्वदपटादिवत् ॥

विशुद्धमन्तःकरणं स्वरूपे
 निवेद्य साक्षिण्यवबोधमात्रे ।
 शनैः शनैर्निश्चलतामुपानय-
 न्पूर्णत्वमेवानुविलोकयेत्ततः ॥ ३८४ ॥

देहेन्द्रियप्राणमनोहमादिभिः
 स्वाज्ञानकृतैरखिलैरुपाधिभिः ।
 विमुक्तमात्मानमखण्डरूपं
 पूर्णं महाकाशमिवावलोकयेत् ॥ ३८५ ॥

घटकलशकुसूलसूचिमुख्यै-
 र्गगनमुपाधिशतैर्विमुक्तमेकम् ।
 भवति न विविधं तथैव शुद्धं
 परमहमादिविमुक्तमेकमेव ॥ ३८६ ॥

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्ता मृषामात्रा उपाधयः ।
 ततः पूर्णं स्वमात्मानं पश्येदेकात्मना स्थितम् ॥

यत्र भ्रान्त्या कल्पितं यद्विवेके
 तत्तन्मात्रं नैव तस्माद्विभिन्नम्

भ्रान्तेर्नाशे भ्रान्तिदृष्टाहितत्वं

रज्जुस्तद्वद्विश्वमात्मस्वरूपम् ॥ ३८८ ॥

स्वयं ब्रह्मा स्वयं विष्णुः स्वयमिन्द्रः स्वयं शिवः ।

स्वयं विश्वमिदं सर्वं स्वस्मादन्यन्न किंचन ॥ ३८९ ॥

अन्तः स्वयं चापि बहिः स्वयं च

स्वयं पुरस्तात्स्वयमेव पश्चात् ।

स्वयं ह्यवाच्यां स्वयमप्युदीच्यां

तथोपरिष्ठात्स्वयमप्यधस्तात् ॥

तरङ्गफेनभ्रमबुद्बुदादि सर्वं स्वरूपेण जलं यथा तथा ।

चिदेव देहाद्यहमन्तमेतत्सर्वं चिदेवैकरसं विशुद्धम् ॥

सदेवेदं सर्वं जगदवगतं बाह्यनसयोः

सतोऽन्यन्नास्त्येव प्रकृतिपरसीम्नि स्थितवतः ।

पृथक्किं मृत्स्नायाः कलशघटकुम्भाद्यवगतं

वदत्येष भ्रान्तस्त्वमहमिति मायामदिरया ॥ ३९२ ॥

क्रियासमभिहारेण यत्र नान्यदिति श्रुतिः ।

ब्रवीति द्वैतराहित्यं मिथ्याध्यासनिवृत्तये ॥

न ह्यस्ति विश्वं परतत्त्वबोधा-
 त्सदात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।
 कालत्रये नाप्यहिरीक्षितो गुणे
 न ह्यम्बुबिन्दुर्मृगतृष्णिकायाम् ॥ ४०५ ॥

मायामात्रमिदं द्वैतमद्वैतं परमार्थतः ।
 इति ब्रूते श्रुतिः साक्षात्सुषुप्तावनुभूयते ॥ ४०६ ॥

अनन्यत्वमधिष्ठानादारोप्यस्य निरीक्षितम् ।
 पण्डितै रज्जुसर्पादौ विकल्पो भ्रान्तिजीवनः ॥

चित्तमूलो विकल्पोऽयं चित्ताभावे न कश्चन ।
 अतश्चित्तं समाधेहि प्रत्यग्रूपे परात्मनि ॥ ४०८ ॥

किमपि सततबोधं केवलानन्दरूपं
 निरुपममतिवेलं नित्यमुक्तं निरीहम् ।
 निरवधि गगनाभं निष्कलं निर्विकल्पं
 हृदि कलयति विद्वान्ब्रह्म पूर्णं समाधौ ॥ ४०९ ॥

प्रकृतिविकृतिशून्यं भावनातीतभावं
 समरसमसमानं मानसंबन्धदूरम् ।

निगमवचनसिद्धं नित्यमस्मत्प्रसिद्धं
हृदि कलयति विद्वान्ब्रह्म पूर्णं समाधौ ॥ ४१० ॥

अजरममरमस्ताभासवस्तुस्वरूपं
स्तिमितसलिलराशिप्रख्यमाख्याविहीनम् ।
शमितगुणविकारं शाश्वतं शान्तमेकं
हृदि कलयति विद्वान्ब्रह्म पूर्णं समाधौ ॥ ४११ ॥

ममाहितान्तःकरणः स्वरूपे
विलोकयात्मानमखण्डवैभवम् ।
विच्छिन्धि बन्धं भवगन्धगन्धिलं
यत्नेन पुंस्त्वं सफलीकुरुष्व ॥ ४१२ ॥

सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं सच्चिदानन्दमद्वयम् ।
भावयात्मानमात्मस्थं न भूयः कल्पसेऽध्वने ॥

छायेव पुंसः परिदृश्यमान-
माभासरूपेण फलानुभूत्या ।
शरीरमाराच्छववन्निरस्तं
पुनर्न संधत्त इदं महात्मा ॥

सततविमलबोधानन्दरूपं समेत्य
 त्यज जडमलरूपोपाधिमेतं सुदूरे ।
 अथ पुनरपि नैव स्मर्यतां वान्तवस्तु
 स्मरणविषयभूतं कल्पते कुत्सनाय ॥

समूलमेतत्परिदह्य बह्वै
 सदात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।
 ततः स्वयं नित्यविशुद्धबोधा-
 नन्दात्मना तिष्ठति विद्वरिष्ठः ॥ ४१६ ॥

प्रारब्धसूत्रग्रथितं शरीरं
 प्रयातु वा तिष्ठतु गोरिव स्रक् ।
 न तत्पुनः पश्यति तत्त्ववेत्ता-
 नन्दात्मनि ब्रह्मणि लीनवृत्तिः ॥ ४१७ ॥

अखण्डानन्दमात्मानं विश्वाय स्वस्वरूपतः ।
 किमिच्छन्कस्य वा हेतोर्देहं पुष्पाति तत्त्ववित् ॥

संसिद्धस्य फलं त्वेतज्जीवन्मुक्तस्य योगिनः ।
 बहिरन्तः सदानन्दरसास्वादनमात्मनि ॥ ४१९ ॥

वैराग्यस्य फलं बोधो बोधस्योपरतिः फलम् ।
स्वानन्दानुभवाच्छान्तिरेषैवोपरतेः फलम् ॥ ४२० ॥

यद्युत्तरोत्तराभावः पूर्वपूर्वं तु निष्फलम् ।
निवृत्तिः परमा तृप्तिरानन्दोऽनुपमः स्वतः ॥

दृष्टदुःखेष्वनुद्वेगो विद्यायाः प्रस्तुतं फलम् ।
यत्कृतं भ्रान्तिवेलयां नानाकर्म जुगुप्सितम् ।
पञ्चाश्रमो विवेकेन तत्कथं कर्तुमर्हति ॥ ४२२ ॥

विद्याफलं स्यादसतो निवृत्तिः
प्रवृत्तिरज्ञानफलं तदीक्षितम् ।
तज्ज्ञाज्ञयोर्यन्मृगतृष्णिकादौ
नो चेद्विदो दृष्टफलं किमस्मात् ॥ ४२३ ॥

अज्ञानहृदयग्रन्थेर्विनाशो यद्यशेषतः ।
अनिच्छोर्विषयः किं तु प्रवृत्तेः कारणं स्वतः ॥

वासनानुदयो भोग्ये वैराग्यस्य तदावधिः ।
अहंभावोदयाभावो बोधस्य परमावधिः ।
लीनवृत्तेरनुत्पत्तिर्मर्यादोपरतेस्तु सा ॥

ब्रह्माकारतया सदा स्थिततया निर्मुक्तबाह्यार्थधी-
 रन्यावेदितभोग्यभोगकलनो निद्रालुवद्बालवत् ।
 स्वप्नालोकितलोकवज्रगदिदं पश्यन्कचिल्लब्धधी-
 रास्ते कश्चिदनन्तपुण्यफलभुग्धन्यः स मान्यो भुवि ॥

स्थितप्रज्ञो यतिरयं यः सदानन्दमश्नुते ।
 ब्रह्मण्येव विलीनात्मा निर्विकारो विनिष्क्रियः ॥

ब्रह्मात्मनोः शोधितयोरेकभावावगाहिनी ।
 निर्विकल्पा च चिन्मात्रा वृत्तिः प्रज्ञेति कथ्यते ।
 सा सर्वदा भवेद्यस्य स जीवन्मुक्त इष्यते ॥

यस्य स्थिता भवेत्प्रज्ञा यस्यानन्दो निरन्तरः ।
 प्रपञ्चो विस्मृतप्रायः स जीवन्मुक्त इष्यते ॥

लीनधीरपि जागर्ति यो जाग्रद्धर्मवर्जितः ।
 बोधो निर्वासनो यस्य स जीवन्मुक्त इष्यते ॥ ४३० ॥

शान्तसंसारकलनः कलावानपि निष्कलः ।
 यः सच्चित्तोऽपि निश्चितः स जीवन्मुक्त इष्यते ॥

वर्तमानेऽपि देहेऽस्मिच्छायावदनुवर्तिनि ।
 अहंताममताभावो जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४३२ ॥

अतीताननुसंधानं भविष्यदविचारणम् ।

औदासीन्यमपि प्राप्ते जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥

गुणदोषविशिष्टेऽस्मिन्स्वभावेन विलक्षणे ।

सर्वत्र समदर्शित्वं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४३४ ॥

इष्टानिष्टार्थसंप्राप्तौ समदर्शितयात्मनि ।

उभयत्राविकारित्वं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥

ब्रह्मानन्दरसास्वादासक्तचित्ततया यतेः ।

अन्तर्बहिरविज्ञानं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४३६ ॥

देहेन्द्रियादौ कर्तव्ये ममाहंभाववर्जितः ।

औदासीन्येन यस्तिष्ठेत्स जीवन्मुक्त इष्यते ॥ ४३७ ॥

विज्ञात आत्मनो यस्य ब्रह्मभावः श्रुतेर्बलात् ।

भवबन्धविनिर्मुक्तः स जीवन्मुक्त इष्यते ॥ ४३८ ॥

देहेन्द्रियेष्वहंभाव इदंभावस्तदन्यके ।

यस्य नो भवतः कापि स जीवन्मुक्त इष्यते ॥ ४३९ ॥

न प्रत्यग्ब्रह्मणोर्भेदं कदापि ब्रह्मसर्गयोः ।

प्रज्ञया यो विजानाति स जीवन्मुक्त इष्यते ॥ ४४० ॥

साधुभिः पूज्यमानेऽस्मिन्पीड्यमानेऽपि दुर्जनैः ।
समभावो भवेद्यस्य स जीवन्मुक्त इष्यते ॥ ४४१ ॥

यत्र प्रविष्टा विषयाः परेरिता
नदीप्रवाहा इव वारिराशौ ।
लिनन्ति सन्मात्रतया न विक्रिया-
मुत्पादयन्त्येष यतिर्विमुक्तः ॥ ४४२ ॥

विज्ञातब्रह्मतत्त्वस्य यथापूर्वं न संसृतिः ।
अस्ति चेन्न स विज्ञातब्रह्मभावो बहिर्मुखः ॥
प्राचीनवासनावेगादसौ संसरतीति चेत् ।
न सदेकत्वविज्ञानान्मन्दीभवति वासना ॥ ४४३ ॥
अत्यन्तकामुकस्यापि वृत्तिः कुण्ठति मातरि ।
तथैव ब्रह्मणि ज्ञाते पूर्णानन्दे मनीषिणः ॥ ४४४ ॥

निदिध्यासनशीलस्य बाह्यप्रत्यय ईक्ष्यते ।
ब्रवीति श्रुतिरेतस्य प्रारब्धं फलदर्शनात् ॥ ४४५ ॥
सुखाद्यनुभवो यावत्तावत्प्रारब्धमिष्यते ।
फलोदयः क्रियापूर्वो निष्क्रियो न हि कुत्रचित् ॥
अहं ब्रह्मेति विज्ञानात्कल्पकोटिशतार्जितम् ।
संचितं विलयं याति प्रबोधात्स्वप्नकर्मवत् ॥

यत्कृतं स्वप्नवेलायां पुण्यं वा पापमुल्बणम् ।
सुप्तोत्थितस्य किं तत्स्यात्स्वर्गाय नरकाय वा ॥

स्वमसङ्गमुदासीनं परिज्ञाय नभो यथा ।
न श्लिष्यते यतिः किञ्चित्कदाचिद्भाविर्मभिः ॥

न नभो घटयोगेन सुरागन्धेन लिप्यते ।
तथात्मोपाधियोगेन तद्धर्मैर्नैव लिप्यते ॥ ४५१ ॥

ज्ञानोदयात्पुरारब्धं कर्म ज्ञानान्न नश्यति ।
अदत्त्वा स्वफलं लक्ष्यमुद्दिश्योत्सृष्टबाणवत् ॥

व्याघ्रबुद्ध्या विनिर्मुक्तो बाणः पश्चात्तु गोमतौ ।
न तिष्ठति च्छिनत्त्येव लक्ष्यं वेगेन निर्भरम् ॥ ४५३ ॥

प्रारब्धं बलवत्तरं खलु विदां भोगेन तस्य क्षयः
सम्यग्ज्ञानहुताशनेन विलयः प्राक्संचितागामिनाम् ।

ब्रह्मात्मैक्यमवेक्ष्य तन्मयतया ये सर्वदा संस्थिता-
स्तेषां तन्नितयं न हि कचिदपि ब्रह्मैव ते निर्गुणम् ॥

उपाधितादात्म्यविहीनकेवल-
ब्रह्मात्मनैवात्मनि तिष्ठतो मुनेः ।

प्रारब्धसद्भावकथा न युक्ता
स्वप्नार्थसंबन्धकथेव जाग्रतः ॥ ४५५ ॥

न हि प्रबुद्धः प्रतिभासदेहे

देहोपयोगिन्यपि च प्रपञ्चे ।

करोत्यहंतां ममतामिदंतां

किं तु स्वयं तिष्ठति जागरेण ॥ ४५६ ॥

न तस्य मिथ्यार्थसमर्थनेच्छा

न संग्रहस्तज्जगतोऽपि दृष्टः ।

तत्रानुवृत्तिर्यदि चेन्मृषार्थे

न निद्रया मुक्त इतीष्यते ध्रुवम् ॥ ४५७ ॥

तद्वत्परे ब्रह्मणि वर्तमानः

सदात्मना तिष्ठति नान्यदीक्षते ।

स्मृतिर्यथा स्वप्नविलोकितार्थे

तथा विदः प्राशनमोचनादौ ॥ ४५८ ॥

कर्मणा निर्मितो देहः प्रारब्धं तस्य कल्प्यताम् ।

नानादेरात्मनो युक्तं नैवात्मा कर्मनिर्मितः ॥ ४५९ ॥

अजो नित्य इति ब्रूते श्रुतिरेषा त्वमोघवाक् ।

तदात्मना तिष्ठतोऽस्य कुतः प्रारब्धकल्पना ॥

प्रारब्धं सिध्यति तदा यदा देहात्मना स्थितिः ।

देहात्मभावो नैवेष्टः प्रारब्धं त्यज्यतामतः ।

शरीरस्यापि प्रारब्धकल्पना भ्रान्तिरेव हि ॥

अध्यस्तस्य कुतः सत्त्वमसत्त्वख्य कुतो जनिः ।
अजातस्य कुतो नाशः प्रारब्धमसतः कुतः ॥ ४६२ ॥

ज्ञानेनाज्ञानकार्यस्य समूलस्य लयो यदि ।
तिष्ठत्ययं कथं देह इति शङ्कावतो जडान् ।
समाधातुं बाह्यदृष्ट्या प्रारब्धं वदति श्रुतिः ॥

न तु देहादिसत्यत्वबोधनाय विपश्चिताम् ।
यतः श्रुतेरभिप्रायः परमार्थैकगोचरः ॥

परिपूर्णमनाद्यन्तमप्रमेयमविक्रियम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६५ ॥

सद्धनं चिद्धनं नित्यमानन्दघनमक्रियम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६६ ॥

प्रत्यगेकरसं पूर्णमनन्तं सर्वतोमुखम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६७ ॥

अहेयमनुपादेयमनाधेयमनाश्रयम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६८ ॥

निर्गुणं निष्कलं सूक्ष्मं निर्विकल्पं निरञ्जनम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६९ ॥

अनिरूप्यस्वरूपं यन्मनोवाचामगोचरम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४७० ॥

सन्समृद्धं स्वतःसिद्धं शुद्धं बुद्धमनीदृशम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥

निरस्तरागा निरपास्तभोगाः

शान्ताः सुदान्ता यतयो महान्तः ।

विज्ञाय तत्त्वं परमे तदन्ते

प्राप्ताः परां निर्वृतिमात्मयोगात् ॥ ४७२ ॥

भवानपीदं परतत्त्वमात्मनः

स्वरूपमानन्दघनं निचाय्य ।

विधूय मोहं स्वमनःप्रकल्पितं

मुक्तः कृतार्थो भवतु प्रबुद्धः ॥ ४७३ ॥

समाधिना साधु विनिश्चलात्मना

पश्यात्मतत्त्वं स्फुटबोधचक्षुषा ।

निःसंशयः सम्यगवेक्षितश्चे-

च्छ्रुतः पदार्थो न पुनर्विकल्पते ॥ ४७४ ॥

स्वस्याविद्याबन्धसंबन्धमोक्षा-

त्सत्यज्ञानानन्दरूपात्मलब्धौ ।

शास्त्रं युक्तिर्देशिकोक्तिः प्रमाणं

चान्तःसिद्धा स्वानुभूतिः प्रमाणम् ॥ ४७२ ॥

बन्धो मोक्षश्च तृप्तिश्च चिन्तारोग्यश्रुधादयः ।

स्वनैव वेद्या यज्ज्ञानं परेषामानुमानिकम् ॥

तदस्थिता बोधयन्ति गुरवः श्रुतयो यथा ।

प्रज्ञयैव तरेद्विद्वानीश्वरानुगृहीतया ॥ ४७३ ॥

स्वानुभूत्या स्वयं ज्ञात्वा स्वमात्मानमखण्डितम् ।

संसिद्धः सुसुखं तिष्ठेन्निर्यिकल्पात्मनात्मनि ॥

वेदान्तसिद्धान्तनिरुक्तिरेषा

ब्रह्मैव जीवः सकलं जगच्च ।

अखण्डरूपस्थितिरेव मोक्षो

ब्रह्माद्वितीयं श्रुतयः प्रमाणम् ॥ ४७९ ॥

इति गुरुवचनाच्छ्रुतिप्रमाणा-

त्परमवगम्य सतत्त्वमात्मयुक्त्या ।

प्रशमितकरणः समाहितात्मा

कचिदचलाकृतिरात्मनिष्ठितोऽभूत् ॥

कंचित्कालं समाधाय परे ब्रह्मणि मानसम् ।
 द्युत्थाय परमानन्दादिदं वचनमब्रवीत् ॥

बुद्धिर्विनष्टा गलिता प्रवृत्ति-
 ब्रह्मात्मनोरेकतयाधिगत्या ।
 इदं न जानेऽप्यनिदं न जाने
 किं वा कियद्वा सुखमस्य पारम् ॥ ४८२ ॥

वाचा वक्तुमशक्यमेव मनसा मन्तुं न वास्वाद्यते
 स्वानन्दामृतपूरपूरितपरब्रह्माम्बुधेर्वैभवम् ।
 अम्भोराशिविशिर्णवार्षिकशिलाभावं भजन्मे मनो
 यस्यांशांशलवे विलीनमधुनानन्दात्मना निर्वृतम् ॥

क गतं केन वानीतं कुत्र लीनमिदं जगत् ।
 अधुनैव मया दृष्टं नास्ति किं महद्द्भुतम् ॥ ४८२ ॥

किं हेयं किमुपादेयं किमन्यत्किं विलक्षणम् ।
 अखण्डानन्दपीयूषपूर्णे ब्रह्ममहार्णवे ॥ ४८६ ॥

न किंचिदत्र पश्यामि न शृणोमि न वेदमहम् ।
 स्वात्मनैव सदानन्दरूपेणास्मि विलक्षणः ॥ ४८७ ॥

नमो नमस्ते गुरवे महात्मने
 विमुक्तसङ्गाय सदुत्तमाय ।
 नित्याद्यनन्दरसस्वरूपिणे
 भूम्ने सदापारदयाम्बुधाम्ने ॥ ४८७ ॥

यत्कटाक्षशशिसान्द्रचन्द्रिका-
 पातधूतभवतापजश्रमः ।
 प्राप्तवानहमस्त्रण्डवैभवा-
 नन्दमात्मपदमक्षयं क्षणात् ॥ ४८८ ॥

धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं विमुक्तोऽहं भवग्रहात् ।
 नित्यानन्दस्वरूपोऽहं पूर्णोऽहं त्वदनुग्रहात् ॥ ४८९ ॥

असङ्गोऽहमनङ्गोऽहमलिङ्गोऽहमभङ्गुरः ।
 प्रशान्तोऽहमनन्तोऽहमतान्तोऽहं चिरंतनः ॥ ४९० ॥

अकर्ताहमभोक्ताहमविकारोऽहमक्रियः ।
 शुद्धबोधस्वरूपोऽहं केवलोऽहं सदाशिवः ॥ ४९१ ॥

द्रष्टुः श्रोतुर्वक्तुः कर्तुर्भोक्तुर्विभिन्न एवाहम् ।
 नित्यनिरन्तरनिष्क्रियनिःसीमासङ्गपूर्णबोधात्मा ॥

नाहमिदं नाहमदोऽप्युभयोरवभासकं परं शुद्धम् ।
 बाह्याभ्यन्तरशून्यं पूर्णं ब्रह्माद्वितीयमेवाहम् ॥ ४९२ ॥

निरुपममनादितत्त्वं त्वमहमिदमद इति कल्पनावूरम् ।
नित्यानन्दैकरसं सत्यं ब्रह्माद्वितीयमेवाहम् ॥ ४९४ ॥

नारायणोऽहं नरकान्तकोऽहं
पुरान्तकोऽहं पुरुषोऽहमीशः ।
अखण्डबोधोऽहमशेषसाक्षी
निरीश्वरोऽहं निरहं च निर्ममः ॥ ४९५ ॥

सर्वेषु भूतेष्वहमेव संस्थितो
ज्ञात्वात्मनान्तर्बहिराश्रयः सन् ।
भोक्ता च भोग्यं स्वयमेव सर्वं
तद्यत्पृथग्दृष्टमिदंतया पुरा ॥ ४९६ ॥

मय्यखण्डसुखाम्भोधौ बहुधा विश्ववीचयः ।
उत्पद्यन्ते विलीयन्ते मायामारुतविभ्रमात् ॥ ४९७ ॥

स्थूलादिभावा मयि कल्पिता भ्रमा-
दारोपितानुस्फुरणेन लोकैः ।
काले यथा कल्पकवत्सराय-
नर्त्वादयो निष्कलनिर्विकल्पे ॥ ४९८ ॥

आरोपितं नाश्रयदूषकं भवे-
 त्कदापि मूढैर्मतिदोषदूषितैः ।
 नार्द्रीकरोत्यूषरभूमिभागं
 मरीचिकावारिमहाप्रवाहः ॥ ४९९ ॥

आकाशवत्कल्पविदूरगोऽह-
 मादित्यवद्भास्यविलक्षणोऽहम् ।
 अहार्यवन्नित्यविनिश्चलोऽह-
 मम्भोऽधिवत्पारविवर्जितोऽहम् ॥ ५०० ॥

न मे देहेन संबन्धो मेघेनेव विहायसः ।
 अतः कुतो मे तद्धर्मा जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तयः ॥ ५०१ ॥

उपाधिरायाति स एव गच्छति
 स एव कर्माणि करोति भुङ्क्ते ।
 स एव जोवन्म्रियते सदाहं
 कुलाद्रिवन्निश्चल एव संस्थितः ॥ ५०२ ॥

न मे प्रवृत्तिर्न च मे निवृत्तिः
 सदैकरूपस्य निरंशकस्य ।
 ऐकात्मको यो निबिडो निरन्तरो
 व्योमेव पूर्णः स कथं नु चेष्टते ॥ ५०३ ॥

पुण्यानि पापानि निरिन्द्रियस्य
 निश्चेतसो निर्विकृतेर्निराकृतेः ।
 कुतो ममाखण्डसुखानुभूते-
 ब्रूते ह्यनन्वागतमित्यपि श्रुतिः ॥ ५०४ ॥

छायया स्पृष्टमुष्णं वा शीतं वा सुष्ठु दुष्ठु वा ।
 न स्पृशत्येव यत्किञ्चित्पुरुषं तद्विलक्षणम् ॥

न साक्षिणं साक्ष्यधर्माः संस्पृशन्ति विलक्षणम् ।
 अविकारमुदासीनं गृहधर्माः प्रदीपवत् ।
 देहेन्द्रियमनोधर्मा नैवात्मानं स्पृशन्त्यहो ॥ ५०६ ॥

रवेर्यथा कर्मणि साक्षिभावो
 वह्नेर्यथा वायसि दाहकत्वम् ।
 रज्जोर्यथारोपितवस्तुसङ्ग-
 स्तथैव कूटस्थचिदात्मनो मे ॥ ५०७ ॥

कर्तापि वा कारयितापि नाहं
 भोक्तापि वा भोजयितापि नाहम् ।
 द्रष्टापि वा दर्शयितापि नाहं
 सोऽहं स्वयंज्योतिरनीहगात्मा ॥ ५०८ ॥

चलत्युपाधौ प्रतिबिम्बलौल्य-

मौपाधिकं मूढधियो नयन्ति ।

स्वबिम्बभूतं रविवद्विनिष्क्रियं

कर्तासि भोक्तास्मि हतोऽसि हेति ॥ ५०९ ॥

जले वापि स्थले वापि लुठत्वेष जडात्मकः ।

नाहं विलिप्ये तद्धर्मैर्घटधर्मैर्नभो यथा ॥

कर्तृत्वभोक्तृत्वखलत्वमत्तता-

जडत्वबद्धत्वविमुक्ततादयः ।

बुद्धेर्विकल्पा न तु सन्ति वस्तुतः

स्वस्मिन्परे ब्रह्मणि केवलेऽद्वये ॥

सन्तु विकाराः प्रकृतेर्दशधा शतधा सहस्रधा वापि ।

तैः किं मेऽसङ्गचित्तेर्न ह्यम्बुदडम्बरोऽम्बरं स्पृशति ॥

अव्यक्तादि स्थूलपर्यन्तमेत-

द्विधं यन्नाभासमात्रं प्रतीतम् ।

व्योमप्रख्यं सूक्ष्ममाद्यन्तहीनं

ब्रह्माद्वैतं यत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१३ ॥

सर्वाधारं सर्ववस्तुप्रकाशं

सर्वाकारं सर्वगं सर्वशून्यम् ।

नित्यं शुद्धं निश्चलं निर्विकल्पं
ब्रह्माद्वैतं यत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१४ ॥

यस्मिन्नस्ताशेषमायाविशेषं
प्रत्यग्रूपं प्रत्ययागम्यमानम् ।
सत्यज्ञानानन्दमानन्दरूपं
ब्रह्माद्वैतं यत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१५ ॥

निष्क्रियोऽस्म्यविकारोऽस्मि
निष्कलोऽस्मि निराकृतिः ।
निर्विकल्पोऽस्मि नित्योऽस्मि
निरालम्बोऽस्मि निर्द्वयः ॥ ५१६ ॥

सर्वात्मकोऽहं सर्वोऽहं सर्वातीतोऽहमद्वयः ।
केवलाखण्डबोधोऽहमानन्दोऽहं निरन्तरः ॥ ५१७ ॥

स्वाराज्यसाम्राज्यविभूतिरेषा
भवत्कृपाश्रीमहितप्रसादात् ।
प्राप्ता मया श्रीगुरवे महात्मने
नमो नमस्तेऽस्तु पुनर्नमोऽस्तु ॥ ५१८ ॥

महास्वप्ने मायाकृतजनिजरामृत्युगहने
भ्रमन्तं क्लिश्यन्तं बहुलतरतापैरनुकलम् ।

अहंकारव्याघ्रव्यथितमिममत्यन्तकृपया

प्रबोध्य प्रस्वापात्परमवितवान्मामसि गुरो ॥ ५१९ ॥

नमस्तस्मै सदेकस्मै नमश्चिन्महसे मुहुः ।

यदेतद्विश्वरूपेण राजते गुरुराज ते ॥ ५२० ॥

इति नतमवलोक्य शिष्यवर्य

समधिगतात्मसुखं प्रबुद्धतत्त्वम् ।

प्रमुदितहृदयः स देशिकेन्द्रः

पुनरिदमाह वचः परं महात्मा ॥ ५२१ ॥

ब्रह्मप्रत्ययसंततिर्जगदतो ब्रह्मैव सत्सर्वतः

पश्याव्यात्मदशा प्रशान्तमनसा सर्वास्ववस्थास्वपि ।

रूपादन्यदवेक्षितुं किमभितश्चक्षुष्मतां विद्यते

तद्वद्ब्रह्मविदः सतः किमपरं बुद्धेर्विहारारूपदम् ॥ ५२२ ॥

कस्तां परानन्दरसानुभूति-

मुत्सृज्य शून्येषु रमेत विद्वान् ।

चन्द्रे महाहादिनि दीप्यमाने

चित्रेन्दुमालोकयितुं क इच्छेत् ॥ ५२३ ॥

असत्पदार्थानुभवे न किञ्चि-

न्न ह्यस्ति तृमिर्न च दुःखहानिः ।

तदद्वयानन्दरसानुभूत्या

तृप्तः सुखं तिष्ठ सदात्मनिष्ठया ॥ ५२४ ॥

स्वमेव सर्वतः पश्यन्मन्यमानः स्वमद्वयम् ।

स्वानन्दमनुभुञ्जानः कालं नय महामते ॥ ५२५ ॥

अखण्डबोधात्मनि निर्विकल्पे

विकल्पनं व्योम्नि पुरः प्रकल्पनम् ।

तदद्वयानन्दमयात्मना सदा

शान्तिं परामेत्य भजस्व मौनम् ॥ ५२६ ॥

तूष्णीमवस्था परमोपशान्ति-

र्बुद्धेरसत्कल्पविकल्पहेतोः ।

ब्रह्मात्मना ब्रह्मविदो महात्मनो

यत्राद्वयानन्दसुखं निरन्तरम् ॥ ५२७ ॥

नास्ति निर्वासनान्मौनात्परं सुखकृदुत्तमम् ।

विज्ञातात्मस्वरूपस्य स्वानन्दरसपायिनः ॥ ५२८ ॥

गच्छंस्तिष्ठन्नुपविशश्शयानो वान्यथापि वा ।

यथेच्छया वसेद्विद्वानात्मारामः सदा मुनिः ॥ ५२९ ॥

न देशकालासनदिग्यमादि-

लक्ष्याद्यपेक्षा प्रतिबद्धवृत्तेः ।

संसिद्धतत्त्वस्य महात्मनोऽस्ति

स्ववेदने का नियमाद्यवस्था ॥ ५३० ॥

घटोऽयमिति विज्ञातुं नियमः कोऽन्वपेक्ष्यते ।

विना प्रमाणसुष्ठुत्वं यस्मिन्सति पदार्थधीः ॥ ५३१ ॥

अयमात्मा नित्यसिद्धः प्रमाणे सति भासते ।

न देशं नापि वा कालं न शुद्धिं वाप्यपेक्ष्यते ॥

देवदत्तोऽहमित्येतद्विज्ञानं निरपेक्षकम् ।

तद्वद्ब्रह्मविदोऽप्यस्य ब्रह्माहमिति वेदनम् ॥ ५३३ ॥

भानुनेव जगत्सर्वं भासते यस्य तेजसा ।

अनात्मकमसत्तुच्छं किं नु तस्यावभासकम् ॥ ५३४ ॥

वेदशास्त्रपुराणानि भूतानि सकलान्यपि ।

येनार्थवन्ति तं किं नु विज्ञातारं प्रकाशयेत् ॥

एष स्वयंज्योतिरनन्तशक्ति-

रात्माप्रमेयः सकलानुभूतिः ।

यमेव विज्ञाय विमुक्तबन्धो

जयत्ययं ब्रह्मविदुत्तमोत्तमः ॥ ५३६ ॥

न खिद्यते नो विषयैः प्रमोदते

न सज्जते नापि विरज्यते च ।

स्वस्मिन्सदा क्रीडति नन्दति स्वयं
निरन्तरानन्दरसेन तृप्तः ॥ ५३७ ॥

क्षुधां देहव्यथां त्यक्त्वा बालः क्रीडति वस्तुनि ।
तथैव विद्वान्मते निर्ममो निरहं सुखी ॥ ५३८ ॥

चिन्ताशून्यमदैन्यभैक्षमशनं पानं सरिद्वारिषु
स्वातन्त्र्येण निरङ्कुशा स्थितिरभीर्निद्रा श्मशाने वने ।
वस्त्रं क्षालनशोषणादिरहितं दिग्वास्तु शय्या मही
संचारो निगमान्तवीथिषु विदां क्रीडा परे ब्रह्मणि ॥

विमानमालम्ब्य शरीरमेतत्
भुनक्त्यशेषान्विषयानुपस्थितान् ।
परेच्छया बालवदात्मवेत्ता
योऽव्यक्तलिङ्गोऽननुषक्तबाह्यः ॥ ५४० ॥

दिगम्बरो वापि च साम्बरो वा
त्वगम्बरो वापि चिदम्बरस्थः ।
उन्मत्तवद्वापि च बालवद्वा
पिशाचवद्वापि चरत्यवन्याम् ॥ ५४१ ॥

कामाग्री कामरूपी संश्रत्येकचरो मुनिः ।
स्वात्मनैव सदा तुष्टः स्वयं सर्वात्मना स्थितः ॥ ५४२ ॥

कचिन्मूढो विद्वान्कचिदपि महाराजविभवः

कचिद्भ्रान्तः सौम्यः कचिदजगराचारकलितः ।

कचित्पात्रीभूतः कचिदवमतः काप्यविदित-

श्चरत्येवं प्राज्ञः सततपरमानन्दसुखितः ॥ ५४३ ॥

निर्धनोऽपि सदा तुष्टोऽप्यसहायो महाबलः ।

नित्यतृप्तोऽप्यभुञ्जानोऽप्यसमः समदर्शनः ॥

अपि कुर्वन्नकुर्वाणश्चाभोक्ता फलभोग्यपि ।

शरीर्यप्यशरीर्येष परिच्छिन्नोऽपि सर्वगः ॥ ५४५ ॥

अशरीरं सदा सन्तमिमं ब्रह्मविदं कचित् ।

प्रियाप्रिये न स्पृशतस्तथैव च शुभाशुभे ॥ ५४६ ॥

स्थूलादिसंबन्धवतोऽभिमानिनः

सुखं च दुःखं च शुभाशुभे च ।

विध्वस्तबन्धस्य सदात्मनो मुनेः

कुतः शुभं वाप्यशुभं फलं वा ॥ ५४७ ॥

तमसा प्रस्तवद्भ्रानादप्रस्तोऽपि रविर्जनैः ।

प्रस्त इत्युच्यते भ्रान्त्या ह्यज्ञात्वा वस्तुलक्षणम् ॥

तद्ब्रह्मेहादिबन्धेभ्यो विमुक्तं ब्रह्मवित्तमम् ।

पश्यन्ति देहिवन्मूढाः शरीराभासदर्शनात् ॥ ५४९ ॥

अहिनिर्व्वयनीवायं मुक्तदेहस्तु तिष्ठति ।

इतस्ततश्चाल्यमानो यत्किञ्चित्प्राणवायुना ॥ ५५० ॥

स्रोतसा नीयते दारु यथा निम्नोन्नतस्थलम् ।

दैवेन नीयते देहो यथाकालोपभुक्तिषु ॥

प्रारब्धकर्मपरिकल्पितवासनाभिः

संसारिवञ्चरति भुक्तिषु मुक्तदेहः ।

सिद्धः स्वयं वसति साक्षिवदत्र तूष्णीं

चक्रस्य मूलमिव कल्पविकल्पशून्यः ॥

नैवेन्द्रियाणि विषयेषु नियुङ्क्त एव

नैवापयुङ्क्त उपदर्शनलक्षणस्थः ।

नैव क्रियाफलमपीषदपेक्षते स

स्वानन्दसान्द्ररसपानसुमत्तचित्तः ॥

लक्ष्यालक्ष्यगतिं त्यक्त्वा यस्तिष्ठेत्केवलात्मना ।

शिव एव स्वयं साक्षादयं ब्रह्मविदुत्तमः ॥

जीवन्नेव सदा मुक्तः कृतार्थो ब्रह्मवित्तमः ।

उपाधिनाशाद्ब्रह्मैव सद्ब्रह्माप्येति निर्व्वयम् ॥ ५५५ ॥

शैलूषो वेषसद्भावाभावयोश्च यथा पुमान् ।

तथैव ब्रह्मविच्छ्रेष्ठः सदा ब्रह्मैव नापरः ॥ ५५६ ॥

यत्र कापि विशीर्णं पर्णमिव तरोर्वपुः पतनात् ।
ब्रह्मीभूतस्य यतेः प्रागेव हि तच्चिदग्निना दग्धम् ॥

सदात्मनि ब्रह्मणि तिष्ठतो मुनेः
पूर्णाद्विद्यानन्दमयात्मना सदा ।
न देशकालाद्युचितप्रतीक्षा
त्वङ्मांसविट्पिण्डविसर्जनाय ॥ ५५८ ॥

देहस्य मोक्षो नो मोक्षो न दण्डस्य कमण्डलोः
अविद्याहृदयग्रन्थिमोक्षो मोक्षो यतस्ततः ॥

कुल्यायामथ नद्यां वा शिवक्षेत्रेऽपि चत्वरे ।
पर्णं पतति चेत्तेन तरोः किं नु शुभाशुभम् ॥

पत्रस्य पुष्पस्य फलस्य नाशव-
द्देहेन्द्रियप्राणधियां विनाशः ।
नैवात्मनः स्वस्य सदात्मकस्या-
नन्दाकृतेर्वृक्षवदास्त एषः ॥

प्रज्ञानघन इत्यात्मलक्षणं सत्यसूचकम् ।
अनूद्यौपाधिकस्यैव कथयन्ति विनाशनम् ॥

अविनाशी वा अरेयमात्मेति श्रुतिरात्मनः ।
प्रब्रवीत्यविनाशित्वं विनश्यत्सु विकारिषु ॥ ५६३ ॥

पाषाणवृक्षतृणधान्यकटाम्बराद्या

दग्धा भवन्ति हि मृदेव यथा तथैव ।

देहेन्द्रियासुमनआदि समस्तदृश्यं

ज्ञानान्निदग्धमुपयाति परात्मभावम् ॥ ५६४ ॥

विलक्षणं यथा ध्वान्तं लीयते भानुतेजसि ।

तथैव सकलं दृश्यं ब्रह्मणि प्रविलीयते ॥

घटे नष्टे यथा व्योम व्योमैव भवति स्फुटम् ।

तथैवोपाधिविलये ब्रह्मैव ब्रह्मवित्स्वयम् ॥ ५६६ ॥

क्षीरं क्षीरे यथा क्षिप्तं तैलं तैले जलं जले ।

संयुक्तमेकतां याति तथात्मन्यात्मविन्मुनिः ॥

एवं विदेहकैवल्यं सन्मात्रत्वमखण्डितम् ।

ब्रह्मभावं प्रपद्यैष यतिर्नावर्तते पुनः ॥ ५६८ ॥

सदात्मैकत्वविज्ञानदग्धाविद्यादिवर्ष्मणः ।

अमुष्य ब्रह्मभूतत्वाद्ब्रह्मणः कुत उद्भवः ॥

मायाकृतौ बन्धमोक्षौ न स्तः स्वात्मनि वस्तुतः ।

यथा रज्जौ निष्क्रियायां सर्पाभासविनिर्गमौ ॥ ५७० ॥

आवृतेः सदसत्त्वाभ्यां वक्तव्ये बन्धमोक्षणे ।
नावृतिर्ब्रह्मणः काचिदन्याभावादनावृतम् ।
यद्यस्त्यद्वैतहानिः स्याद्वैतं नो सहते श्रुतिः ॥

बन्धश्च मोक्षश्च मृषैव मूढा
बुद्धेर्गुणं वस्तुनि कल्पयन्ति ।
दृगावृतिं मेघकृतां यथा रवौ
यतोऽद्वयासङ्गचिदेकमक्षरम् ॥

अस्तीति प्रत्ययो यश्च
यश्च नास्तीति वस्तुनि
बुद्धेरेव गुणावेतौ
न तु नित्यस्य वस्तुनः ॥

अतस्तौ मायया क्लृप्तौ बन्धमोक्षौ न चात्मनि
निष्कले निष्क्रिये शान्ते निरवद्ये निरञ्जने ।
अद्वितीये परे तत्त्वे व्योमवत्कल्पना कुतः ॥

न निरोधो न चोत्पत्ति-
र्न बन्धो न च साधकः ।
न मुमुक्षुर्न वै मुक्त
इत्येषा परमार्थता ॥ ५७५ ॥

सकलनिगमचूडास्वान्तसिद्धान्तगुह्यं

परमिदमतिगुह्यं दर्शितं ते मयाद्य ।

अपगतकलिदोषः कामनिर्मुक्तबुद्धि-

स्तदतुलमसकृत्त्वं भावयेदं मुमुक्षुः ॥ ५७६ ॥

इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं

प्रश्रयेण कृतानतिः ।

स तेन समनुज्ञातो

ययौ निर्मुक्तबन्धनः ॥ ५७७ ॥

गुरुरेष सदानन्द-

सिन्धौ निर्मग्नमानसः ।

पावयन्वसुधां सर्वां

विचचार निरन्तरः ॥ ५७८ ॥

इत्याचार्यस्य शिष्यस्य

संवादेनात्मलक्षणम् ।

निरूपितं मुमुक्षूणां

सुखबोधोपपत्तये ॥ ५७९ ॥

हितमिदमुपदेशमाद्रियन्तां

विहितनिरस्तसमस्तचित्तदोषाः ।

भवसुखविरताः प्रशान्तचित्ताः

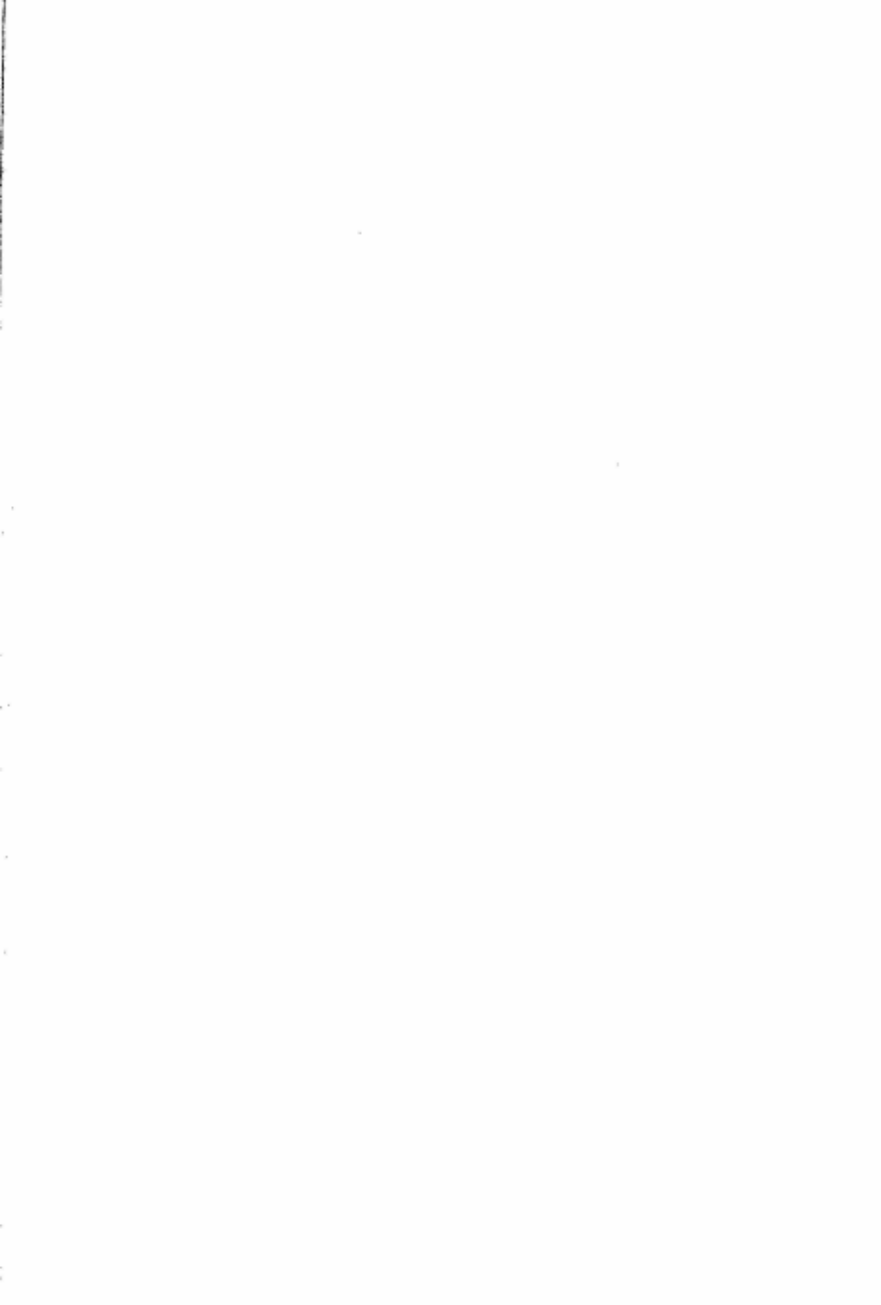
श्रुतिरसिका यतयो मुमुक्षवो ये ॥ ५८० ॥

संसाराध्वनि तापभानुकिरणप्रोद्धूतदाहव्यथा-
खिन्नानां जलकाङ्क्षया मरुभुवि भ्रान्त्या परिभ्राम्यताम् ।
अत्यासन्नसुधाम्बुधिं सुखकरं ब्रह्माद्वयं दर्शय-
न्त्येषा शंकरभारती विजयते निर्वाणसंदायिनी ॥ ५८१ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविन्दभगव-

त्पूज्यपादशिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ

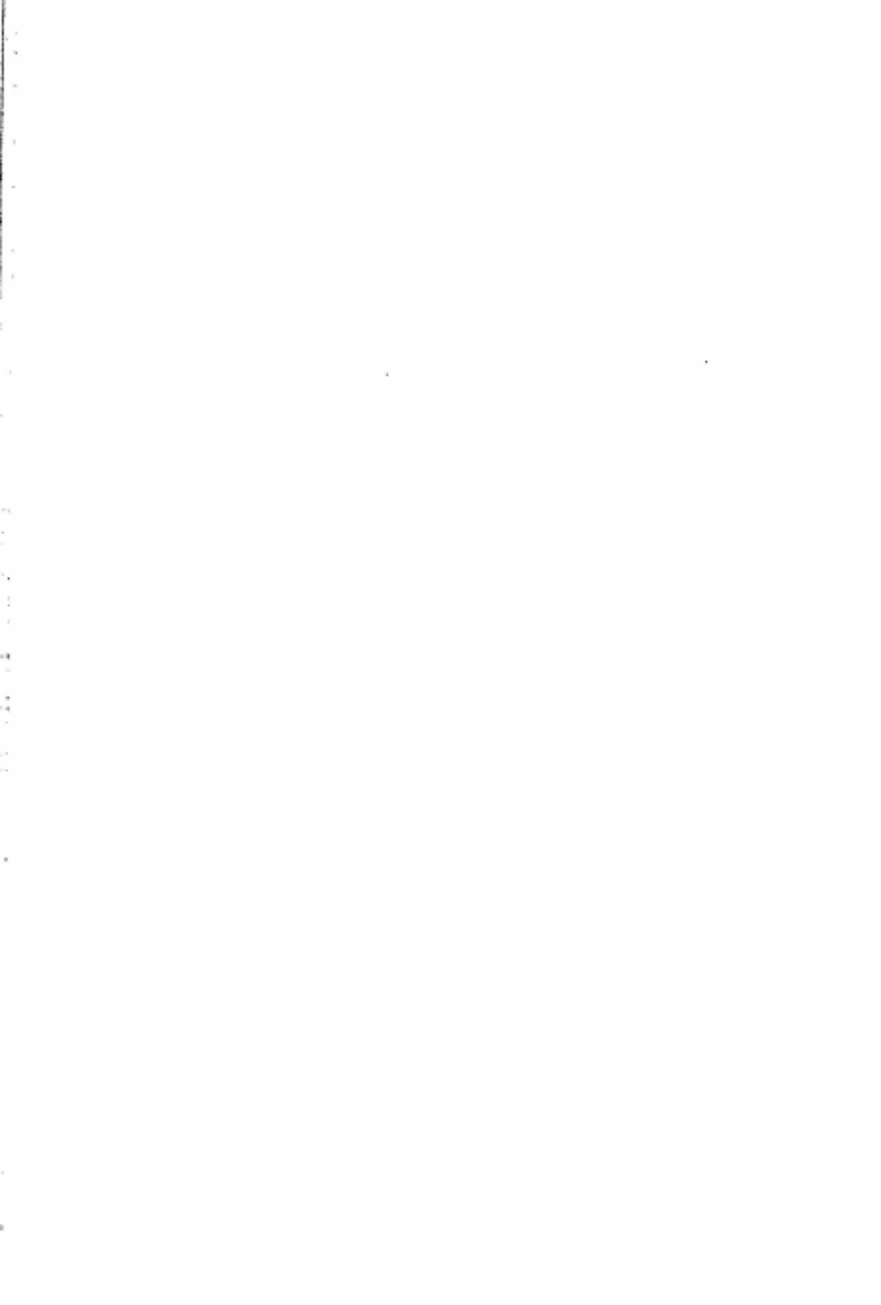
विवेकचूडामणिः समाप्तः ॥

॥ श्रीः ॥

॥ उपदेशसहस्री ॥

गद्यप्रबन्धः ।

॥ श्रीः ॥

॥ उपदेशसहस्री ॥

शिष्यानुशासनप्रकरणम् ।

थ मोक्षसाधनोपदेशविधिं व्याख्यास्यामो
मुमुक्षूणां श्रद्धधानानामर्थिनामर्थाय ॥ १ ॥

तदिदं मोक्षसाधनं ज्ञानं साधनसाध्याद-
नित्यात्सर्वस्माद्विरक्ताय त्यक्तपुत्रवित्तलोकैष-
णाय प्रतिपन्नपरमहंसपारिव्राज्याय शमदमदयादियुक्ताय शा-
स्त्रप्रसिद्धशिष्यगुणसंपन्नाय शुचये ब्राह्मणाय विधिवदुपसन्नाय
शिष्याय जातिकर्मवृत्तविद्याभिजनैः परीक्षिताय ब्रूयात्पुनः
पुनः यावद्गूढं दृढीभवति ॥ २ ॥

श्रुतिश्च— ‘परीक्ष्य.....तत्त्वतो ब्रह्मविद्याम्’ इति ।
दृढगृहीता हि विद्या आत्मनः श्रेयसे संतत्यै च भवति ।
विद्यासंततिश्च प्राण्यनुग्रहाय भवति, नौरिव नदीं तितीर्थोः ।

शास्त्रं च— ‘यद्यप्यस्मा इमामग्निः परिगृहीतां धनस्य पूर्णा दद्यादेतदेव ततो भूयः’ इति । अन्यथा च ज्ञानप्राप्त्यभावान् ‘आचार्यवान् पुरुषो वेद’ ‘आचार्याद्वैव विद्या विदिता’ ‘आचार्यः प्लावयिता तस्य सम्यग्ज्ञानं प्लव इहोच्यते’ इत्यादिश्रुतिभ्यः, ‘उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानम्’ इत्यादिस्मृतिभ्यश्च ॥

शिष्यस्य ज्ञानाग्रहणं च लिङ्गैर्बुद्ध्वा तदग्रहणहेतून् अधर्म-
लौकिकप्रमादनित्यानित्यवस्तुविवेकविषयासंजातदृढपूर्वश्रुतत्व-
लोकचिन्तावेक्षणजात्याद्यभिमानादीन् तत्प्रतिपक्षैः श्रुतिस्मृ-
तिविहितैः अपनयेत् अक्रोधादिभिः अहिंसादिभिश्च यमैः,
ज्ञानाविरुद्धैश्च नियमैः ॥ ४ ॥

अमानित्वादिगुणं च ज्ञानोपायं सम्यग्ग्राहयेत् ॥ ५ ॥

आचार्यस्तु ऊहापोहग्रहणधारणशमदमदयानुग्रहादिसंपन्नो
लब्धागमो दृष्टादृष्टभोगेष्वनासक्तः त्यक्तसर्वकर्मसाधनो ब्रह्म-
विन् ब्रह्मणि स्थितः अभिन्नवृत्तो दम्भदर्पकुहकशाठ्यमायामा-
त्सर्यान्ृताहंकारममत्वादिदोषविवर्जितः केवलपरानुग्रहप्रयोजनो
विद्योपयोगार्थी पूर्वमुपदिशेत् ‘सदेव सोम्येदमग्र आसीदे-
कमेवाद्वितीयम्’ ‘यत्र नान्यत्पश्यति’ ‘आत्मैवेदं सर्वम्’
‘आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीत्’ ‘सर्वं खल्विदं ब्रह्म’

इत्याद्याः आत्मैक्यप्रतिपादनपराः श्रुतीः ॥ ६ ॥

उपदिश्य च ग्राहयेत् ब्रह्मणो लक्षणम् ‘य आत्मापहत-
पाप्मा’ ‘यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्म’ ‘योऽशनायापिपासे’ ‘नेति
नेति’ ‘अस्थूलमनणु’ ‘स एष नेति नेति’ ‘अदृष्टं द्रष्टृ’
‘विज्ञानमानन्दं ब्रह्म’ ‘सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म’ ‘अदृश्येऽना-
त्म्येऽनिरुक्ते’ ‘स वा एष महानज आत्मा’ ‘अप्राणो ह्य-
मनाः’ ‘सबाह्याभ्यन्तरो ह्यजः’ ‘विज्ञानघन एव’ ‘अन-
न्तरमबाह्यम्’ ‘अन्यदेव तद्विदितादथो अविदितादधि’ ‘आ-
काशो वै नाम’ इत्यादिश्रुतिभिः ॥ ७ ॥

स्मृतिभिश्च— ‘न जायते म्रियते’ ‘नादत्ते कस्यचित्पा-
पम्’ ‘यथाकाशस्थितो नित्यम्’ ‘क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि’
‘न सत्तन्नासदुच्यते’ ‘अनादित्वाग्निर्गुणत्वात्’ ‘समं सर्वेषु
भूतेषु’ ‘उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः’ इत्यादिभिः श्रुत्युक्तलक्षणावि-
रुद्धाभिः परमात्मासंसारित्वप्रतिपादनपराभिः तस्य सर्वेणा-
नन्यत्वप्रतिपादनपराभिश्च ॥ ८ ॥

एवं श्रुतिस्मृतिभिः गृहीतपरमात्मलक्षणं शिष्यं संसारसा-
गरादुत्तितीर्षु पृच्छेत्— कस्त्वमासि सोम्य इति ॥ ९ ॥

स यदि ब्रूयात्— ब्राह्मणपुत्रः अदोन्वयः ब्रह्मचार्या-

सम्, गृहस्थो वा, इदानीमस्मि परमहंसपरिव्राट् संसारसागरात् जन्ममृत्युमहाप्राहात् उत्तितीर्षुरिति ॥ १० ॥

आचार्यो ब्रूयात्— इहैव तव सोम्य मृतस्य शरीरं वयोभिरद्यते मृद्भावं वापद्यते । तत्र कथं संसारसागरादुद्धर्तुमिच्छसीति । न हि नद्याः अवरे कूले भस्मीभूते नद्याः पारं तरिष्यसीति ॥ ११ ॥

स यदि ब्रूयात्— अन्योऽहं शरीरात् । शरीरं तु जायते म्रियते वयोभिरद्यते मृद्भावं वापद्यते शस्त्राग्न्यादिभिश्च विनाश्यते व्याध्यादिभिश्च प्रयुज्यते । तस्मिन् अहं स्वकृतधर्माधर्मवशात् पक्षी नीडमिव प्रविष्टः पुनः पुनः शरीरविनाशे धर्माधर्मवशात् शरीरान्तरं यास्यामि पूर्वनीडविनाशे पक्षीव नीडान्तरम् । एवमेवाहमनादौ संसारे देवमनुष्यतिर्यङ्निर्यस्थानेषु स्वकर्मवशादुपात्तमुपात्तं शरीरं त्यजन् नवं नवं चान्यदुपाददानो जन्ममरणप्रबन्धचक्रे घटीयन्त्रवत् स्वकर्मणा भ्राम्यमाणः क्रमेणेदं शरीरमासाद्य संसारचक्रभ्रमणादस्मान्निर्विण्णो भगवन्तमुपसन्नोऽस्मि संसारचक्रभ्रमणप्रशमनाय । तस्मान्नित्य एवाहं शरीरादन्यः । शरीराणि आगच्छन्त्यपगच्छन्ति च वासांसीव पुरुषस्येति ॥ १२ ॥

आचार्यो ब्रूयात्— साध्ववादीः, सम्यक्पश्यसि । कथं
मृषा अवादीः ब्राह्मणपुत्रोऽदोन्वयो ब्रह्मचार्यासम्, गृहस्थो
वा, इदानीमस्मि परमहंसपरिव्राडिति ॥ १३ ॥

स यदि ब्रूयात्— भगवन् कथमहं मृषावादिषम् इति ॥

तं प्रति ब्रूयादाचार्यः— यतस्त्वं भिन्नजात्यन्वयसंस्कारं
शरीरं जात्यन्वयसंस्कारवर्जितस्यात्मनः प्रत्यभ्यज्ञासीः ब्राह्म-
णपुत्रोऽदोन्वय इत्यादिना वाक्येनेति ॥ १५ ॥

स यदि पृच्छेत्— कथं भिन्नजात्यन्वयसंस्कारं शरीरम्,
कथं वा अहं जात्यन्वयसंस्कारवर्जितः इति ॥ १६ ॥

आचार्यो ब्रूयात्— शृणु सोम्य तदेव यथेदं शरीरं त्वत्तो
भिन्नं भिन्नजात्यन्वयसंस्कारम्, त्वं च जात्यन्वयसंस्कारवर्जितः
इत्युक्त्वा तं स्मारयेत्— स्मर्तुमर्हसि सोम्य परमात्मानं सर्वा-
त्मानं यथोक्तलक्षणं श्रावितोऽसि 'सदेव सोम्येदम्' इत्यादिभिः
श्रुतिभिः स्मृतिभिश्च, लक्षणं च तस्य श्रुतिभिः स्मृतिभिश्च ॥

लब्धपरमात्मलक्षणस्मृतये ब्रूयात्— योऽसावाकाशनामा
नामरूपाभ्यामर्थान्तरभूतः अशरीरः अस्थूलादिलक्षणः अप-
हृतपाप्मत्वादिलक्षणश्च सर्वैः संसारधर्मेरनागन्धितः यत्साक्षा-
दपरोक्षाद्ब्रह्म एष त आत्मा सर्वान्तरः अदृष्टो द्रष्टा अश्रुतः श्रो-

ता अमतो मन्ता अविज्ञातो विज्ञाता नित्यविज्ञानस्वरूपः अनन्तरः अबाह्यः विज्ञानघन एव परिपूर्णः आकाशवत् अनन्तशक्तिः आत्मा सर्वस्य अशनायादिवार्जितः आविर्भावतिरोभाववर्जितश्च स्वात्मविलक्षणयोः नामरूपयोः जगद्बीजभूतयोः स्वात्मस्थयोः तत्त्वान्यत्वाभ्यामनिर्वचनीययोः स्वसंवेद्ययोः सद्भावमात्रेणाचिन्त्यशक्तित्वाद्वाक्यकर्ता अव्याकृतयोः ॥ १८ ॥

ते नामरूपे अव्याकृते सती व्याक्रियमाणे तस्मादेतस्मादात्मन आकाशनामाकृती संवृत्ते । तच्चाकाशाख्यं भूतमनेन प्रकारेण परमात्मनः संभूतं प्रसन्नादिव सलिलान्मलमिव फेनम् । न सलिलं न च सलिलादत्यन्तं भिन्नं फेनम्, सलिलव्यतिरेकेणादर्शनात्; सलिलं तु स्वच्छम् अन्यत् फेनान्मलरूपात् । एवं परमात्मा नामरूपाभ्यामन्यः फेनस्थानीयाभ्यां शुद्धः प्रसन्नस्तद्विलक्षणः । ते नामरूपे अव्याकृते सती व्याक्रियमाणे फेनस्थानीये आकाशनामाकृती संवृत्ते ॥ १९ ॥

ततोऽपि स्थूलभावमापद्यमाने नामरूपे व्याक्रियमाणे वायुभावमापद्येते, ततोऽप्यग्निभावम्, अग्नेरब्जभावम्, ततः पृथिवीभावम्, इत्येवंक्रमेण पूर्वपूर्वभवस्योत्तरोत्तरानुप्रवेशेन पञ्चमहाभूतानि पृथिव्यन्तान्युत्पन्नानि । ततः पञ्चगुणविशिष्टा

पृथिवी । पृथिव्याश्च पञ्चात्मिका ब्रीहियवाद्या ओषधयः
जायन्ते । ताभ्यो भक्षिताभ्यो लोहितं श्रुङ्गं च स्त्रीपुंसशरीरसं-
बन्धि जायते । तदुभयम् ऋतुकाले अविद्याप्रयुक्तकामस्वज-
निर्मथनोद्भूतं मन्त्रसंस्कृतं गर्भाशये निषिच्यते । तत्स्वयोनि-
रसानुप्रवेशेन विवर्धमानं गर्भाभूतं नवमे दशमे वा मासि
जायते ॥ २० ॥

तज्जातं लब्धनामाकृतिकं जातकर्मादिभिः मन्त्रसंस्कृतं
पुनः उपनयनसंस्कारयोगेण ब्रह्मचारिसंज्ञं भवति । तदेव शरीरं
पत्नीयोगसंस्कारयोगेण गृहस्थसंज्ञं भवति । तदेव वनस्थसंस्का-
रेण तापससंज्ञं भवति । तदेव क्रियानिवृत्तिनिमित्तेन संस्का-
रेण परिव्राट्संज्ञं भवति । इत्येवं त्वत्तो भिन्नं भिन्नजात्यन्वय-
संस्कारं शरीरम् ॥ २१ ॥

मनश्चेन्द्रियाणि च नामरूपात्मकान्येव, ‘अन्नमयं हि सो-
म्य मनः’ इत्यादिश्रुतिभ्यः ॥ २२ ॥

कथं चाहं भिन्नजात्यन्वयसंस्कारवर्जितः इत्येतच्छृणु—
योऽसौ नामरूपयोर्व्याकर्ता नामरूपधर्मविलक्षणः स एव नाम-
रूपे व्याकुर्वन् सृष्ट्वेदं शरीरं स्वयं संस्कारधर्मवर्जितो नामरूपे
इह प्रविष्टः अन्यैरदृष्टः स्वयं पश्यन् तथा अश्रुतः शृण्वन्

अमतो मन्वानः अविज्ञातो विजानन् सर्वाणि रूपाणि विचित्र्य
धीरो नामानि कृत्वाभिवदन्यदास्ते इति । अस्मिन्नर्थे श्रुतयः
सहस्रशः— ‘तत्सृष्ट्वा । तदेवानुप्राविशत्’ ‘अन्तः प्रविष्टः
शास्ता जनानाम्’ ‘स एष इह प्रविष्टः’ ‘एष त आत्मा’
‘स एतमेव सीमानं विदार्यैतया द्वारा प्रापद्यत’ ‘एष सर्वेषु
भूतेषु गूढोऽत्मा’ ‘सेयं देवतैश्चत हन्ताहमिमास्तिस्रो देवताः’
इत्याद्याः श्रुतयः ॥ २३ ॥

स्मृतयोऽपि—‘आत्मैव देवताः सर्वाः’ ‘नवद्वारे पुरे देही
‘क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि’ ‘समं सर्वेषु भूतेषु’ ‘उपद्रष्टानुम-
न्ता च’ ‘उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः’ ‘अशरीरं शरीरेषु’ इत्या-
द्याः । तस्मात् जात्यन्वयसंस्कारवर्जितस्त्वमिति सिद्धम् ॥ २४ ॥

स यदि ब्रूयात्— अन्य एवाहमज्ञः सुखी दुःखी बद्धः
संसारि, अन्योऽसौ मद्विलक्षणः असंसारि देवः, तमहं बल्यु-
पहारनमस्कारादिभिः वर्णाश्रमकर्मभिश्चाराध्य संसारसागरा-
दुत्तितीर्षुरस्मि । कथमहं स एवेति ॥ २५ ॥

आचार्यो ब्रूयात्— नैवं सोम्य प्रतिपत्तुमर्हसि, प्रतिषिद्ध-
त्वाद्भेदप्रतिपत्तेः । कथं प्रादिषिद्धा भेदप्रतिपत्तिरित्यत आह—
‘अन्योऽसावन्योऽहमस्मीति न स वेद’ ‘ब्रह्म तं परादाद्यो-

ऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद' 'मृत्योः स मृत्युसाप्नोति य इह नानेव पश्यति' इत्येवमाद्याः ॥ २६ ॥

एता एव श्रुतयो भेदप्रतिपत्तेः संसारगमनं दर्शयन्ति ॥ २७ ॥

अभेदप्रतिपत्तेश्च मोक्षं दर्शयन्ति सहस्रशः । 'स आत्मा तत्त्वमसि' इति परमात्मभावं विधाय 'आचार्यवान्पुरुषो वेद' इत्युक्त्वा 'तस्य तावदेव चिरम्' इति मोक्षं दर्शयन्त्यभेदविज्ञानादेव । सत्याभिसंधस्यातस्करस्येव दाहाद्यभावदृष्टान्तेन संसाराभावं दर्शयन्ति । भेददर्शनादसत्याभिसंधस्य संसारगमनं दर्शयन्ति तस्करस्येव दाहादिदृष्टान्तेन ॥ २८ ॥

'त इह व्याघ्रो वा' इत्यादिना च अभेददर्शनात् 'स स्वराड् भवति' इत्युक्त्वा तद्विपरीतेन भेददर्शनेन संसारगमनं दर्शयन्ति 'अथ येऽन्यथातो विदुरन्यराजानस्ते क्षय्यलोका भवन्ति' इति प्रतिशाखम् । तस्मात् मृषैवैवमवादीः ब्राह्मणपुत्रोऽदोन्वयः संसारी परमात्मविलक्षण इति ॥ २९ ॥

तस्मात्प्रतिषिद्धत्वाद्भेददर्शनस्य, भेदविषयत्वाच्च कर्मोपादानस्य, कर्मसाधनत्वाच्च यज्ञोपवीतादेः, कर्मसाधनोपादानस्य परमात्माभेदप्रतिपत्त्या प्रतिषेधः कृतो वेदितव्यः; कर्मणां तत्साधनानां च यज्ञोपवीतादीनां परमात्माभेदप्रतिपत्तिविरु-

द्वत्वात् । संसारिणो हि कर्माणि विधीयन्ते तत्साधनानि च यज्ञोपवीतादीनि ; न परमात्मनोऽभेददर्शिनः । भेददर्शनमात्रेण च ततोऽन्यत्वम् ॥ ३० ॥

यदि कर्माणि कर्तव्यानि न निविवर्तयिषितानि कर्मसाधनासंबन्धिनः कर्मनिमित्तजात्याश्रमाद्यसंबन्धिनश्च, परमात्मनश्च आत्मनैवाभेदप्रतिपत्तिं नावक्ष्यत् 'स आत्मा तत्त्वमसि' इत्येवमादिभिर्निश्चितरूपैर्वाक्यैः; भेदप्रतिपत्तिनिन्दां च नाभ्यधास्यत् 'एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य' 'अनन्वागतं पुण्येनानन्वागतं पापेन' 'अत्र स्तेनोऽस्तेनः' इत्यादिना ॥

कर्मासंबन्धिस्वरूपत्वं कर्मनिमित्तवर्णाद्यसंबन्धरूपतां च नाभ्यधास्यन् कर्माणि च कर्मसाधनानि च यज्ञोपवीतादीनि यद्यपरितित्याजयिषितानि । तस्मात्ससाधनं कर्म परित्यक्तव्यं मुमुक्षुणा, परमात्माभेददर्शनविरोधात् । आत्मा च पर एवेति प्रतिपत्तव्यो यथाश्रुत्युक्तलक्षणः ॥ ३२ ॥

स यदि ब्रूयात्— भगवन्, दह्यमाने च्छिद्यमाने वा देहे प्रत्यक्षा वेदना; अशनायादिनिमित्तं च प्रत्यक्षं दुःखं मम । परश्चायमात्मायमात्मापहतपाप्मा विरजो विमृत्युर्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सर्वगन्धरसवर्जितः श्रूयते सर्वश्रुतिषु

स्मृतिषु च । कथं तद्विलक्षणः अनेकसंसारधर्मसंयुक्तः परमात्मानमात्मत्वेन मां च संसारिणं परमात्मत्वेन अग्निमिव शीतत्वेन प्रतिपद्येय ? संसारी च सन् सर्वाभ्युदयनिःश्रेयससाधने अधिकृतः अभ्युदयनिःश्रेयससाधनानि कर्माणि तत्साधनानि च यज्ञोपवीतादीनि कथं परित्यजेयमिति ॥ ३३ ॥

तं प्रति ब्रूयात्— यदवोचो दह्यमाने च्छिद्यमाने वा देहे प्रत्यक्षा वेदनोपलभ्यते ममेति, तदसत् । कस्मात् ? दह्यमाने च्छिद्यमान इव वृक्षे उपलब्धुरूपलभ्यमाने कर्मणि शरीरे दाहच्छेदवेदनाया उपलभ्यमानत्वात् दाहादिसमानाश्रयैव वेदना । यत्र हि दाहः छेदो वा क्रियते तत्रैव व्यपदिशति दाहादिवेदनां लोकः ; न वेदनां दाहाद्युपलब्धरीति । कथम् ? क ते वेदनेति पृष्टः शिरसि मे वेदना उरसि उदरे इति वा यत्र दाहादिस्तत्रैव व्यपदिशति, न तूपलब्धरीति । यद्युपलब्धरि वेदना ह्यात् वेदनानिमित्तं वा दाहच्छेदादि वेदनाश्रयत्वेनोपदिशेद्दाहाद्याश्रयवत् ॥ ३४ ॥

स्वयं च नोपलभ्येत, चक्षुर्गतरूपवत् । तस्मात् दाहच्छेदादिसमानाश्रयत्वेन उपलभ्यमानत्वाद्दाहादिवत् कर्मभूतैव वेदना । भावरूपत्वाच्च साश्रया तण्डुलपाकवत् । वेदनासमानाश्रय

एव तत्संस्कारः स्मृतिसमानकाल एवोपलभ्यमानत्वात् वेद-
नाविषयः तन्निमित्तविषयश्च द्वेषोऽपि संस्कारसमानाश्रय
एव । तथा चोक्तम्— रूपसंस्कारतुल्याधी रागद्वेषौ भयं च
यत् । गृह्यते धीश्रयं तस्माज्ज्ञाता शुद्धोऽभयः सदा ॥ ३५ ॥

किमाश्रयाः पुनः रूपादिसंस्कारादय इति, उच्यते— यत्र
कामादयः । क पुनस्ते कामादयः ? ‘कामः संकल्पो विचि-
कित्सा’ इत्यादिश्रुतेः बुद्धावेव । तत्रैव रूपादिसंस्कारादयोऽपि,
‘कस्मिन्नु रूपाणि प्रतिष्ठितानीति हृदये’ इति श्रुतेः । ‘कामा
येऽस्य हृदि श्रिताः’ ‘तीर्णो हि यदा सर्वान् शोकान् हृद-
यस्य’ ‘असङ्गो ह्ययम्’ ‘तद्वा अस्यैतदतिच्छन्दाः’ इत्या-
दिश्रुतिशतेभ्यः, ‘अविकार्योऽयमुच्यते’ ‘अनादित्वाग्निर्गुण-
त्वात्’ इत्यादिभ्यः— इच्छाद्वेषादि च क्षेत्रस्यैव विषयस्य
धर्मो नात्मन इति— स्मृतिभ्यश्च कर्मस्थैवाशुद्धिः नात्मस्था
इति ॥ ३६ ॥

अतो रूपादिसंस्काराद्यशुद्धिसंबन्धाभावात् न परस्मादा-
त्मनो विलक्षणस्त्वमिति प्रत्यक्षादिविरोधाभावात् युक्तं पर
एवात्माहमिति प्रतिपत्तुम्, ‘तदात्मानमेवावेदहं ब्रह्मास्मीति’
‘एकधैवाऽनुद्रष्टव्यम्’ ‘अहमेवाधस्तात्’ ‘आत्मैवाधस्तात्’

‘सर्वमात्मानं पश्येत्’ ‘यत्र त्वस्य सर्वमात्मैव’ ‘इदं सर्वं
यदयमात्मा’ ‘स एषोऽकलः’, ‘अनन्तरमवाह्यम्’ ‘सबा-
ह्याभ्यन्तरो ह्यजः’ ‘ब्रह्मैवेदम्’ ‘एतया द्वारा प्रापद्यत’
‘प्रज्ञानस्य नामधेयानि’ ‘सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म’ ‘तस्माद्वा’
‘तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्’ ‘एको देवः सर्वभूतेषु गूढः
सर्वव्यापी’ ‘अशरीरं शरीरेषु’ ‘न जायते म्रियते’ ‘स्वप्ना-
न्तं जागरितान्तम्’ ‘स म आत्मेति विद्यात्’ ‘यस्तु स-
र्वाणि भूतानि’ ‘तदेजति तन्नैजति’ ‘वेनस्तत्पश्यन्’ ‘तदे-
वाग्निः’ ‘अहं मनुरभवं सूर्यश्च’ ‘अन्तःप्रविष्टः शास्ता जना-
नाम्’ ‘सदेव सोम्य’ ‘तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि’ इत्या-
दिश्रुतिभ्यः ॥ ३७ ॥

स्मृतिभ्यश्च ‘पूः प्राणिनः सर्व एव गुहाशयस्य’ ‘आत्मैव
देवताः’ ‘नवद्वारे पुरे’ ‘समं सर्वेषु भूतेषु’ ‘विद्याविनय-
संपन्ने’ ‘अविभक्तं विभक्तेषु’ ‘वासुदेवः सर्वम्’ इत्यादि-
भ्यः एक एवात्मा परं ब्रह्म सर्वसंसारधर्मविनिर्मुक्तस्त्वमिति
सिद्धम् ॥ ३८ ॥

स यदि ब्रूयात्— यदि भगवन् अनन्तरः अवाह्यः
सबाह्याभ्यन्तरो ह्यजः कृत्स्नः प्रज्ञानघन एव सैन्धवघनव-

दात्मा सर्वमूर्तिभेदवर्जितः आकाशवदेकरसः, किमिदं दृश्यते श्रूयते वा साध्यं साधनं वा साधकश्चेति श्रुतिस्मृतिलोकप्रसिद्धं वादिशतविप्रतिपत्तिविषय इति ॥ ३९ ॥

आचार्यो ब्रूयात्— अविद्याकृतमेतद्यदिदं दृश्यते श्रूयते वा साध्यं साधनं साधकश्चेति । परमार्थतस्त्वेक एवात्मा अविद्यादृष्टेः अनेकवत् आभासते, तिमिरदृष्ट्या अनेकचन्द्रवत् । ‘यत्र वा अन्यदिव स्यात्’ ‘यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं पश्यति’ ‘मृत्योः स मृत्युमाप्नोति’ ‘अथ यत्रान्यत्पश्यति अन्यच्छृणोति अन्यद्विजानाति तदल्पम्’ ‘अथ यदल्पं तन्मर्त्यमिति’ ‘वाचारम्भणं विकारो नामधेयम् ‘अनृतम्’ ‘अन्योऽसावन्योऽहम्’ इति भेददर्शननिन्दोपपत्तेरविद्याकृतं द्वैतम्, ‘एकमेवाद्वितीयम्’ ‘यत् त्वस्य’ ‘को मोहः कः शोकः’ इत्याद्येकत्वविधिश्रुतिभ्यश्चेति ॥ ४० ॥

यद्येवं भगवन्, किमर्थं श्रुत्या साध्यसाधनादिभेद उच्यते उत्पत्तिः प्रलयश्चेति ? ॥ ४१ ॥

अत्रोच्यते— अविद्यावतः उपात्तशरीरादिभेदस्य इष्टानिष्टयोगिनमात्मानं मन्यमानस्य साधनैरेवेष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारोपायविवेकमजानतः इष्टप्राप्तिं चानिष्टपरिहारं चेच्छतः शनै-

स्तद्विषयमज्ञानं निवर्तयितुं शास्त्रम्, न साध्यसाधनादिभेदं विधत्ते, अनिष्टरूपः संसारो हि स इति । तद्वेददृष्टिमेवाविद्यां संसारमूलमुन्मूलयति उत्पत्तिप्रलयाद्येकत्वोपपत्तिप्रदर्शनेन ॥ ४२ ॥

अविद्यायामुन्मूलितायां श्रुतिस्मृतिन्यायेभ्योऽनन्तरोऽबाह्यः सबाह्याभ्यन्तरो ह्यजः सैन्धवघनवत्प्रज्ञानघन एवैकरस आत्मा आकाशवत्परिपूर्ण इत्यत्रैव एका प्रज्ञा प्रतिष्ठा परमार्थदर्शिनो भवति । न साध्यसाधनोत्पत्तिप्रलयादिभेदेन अशुद्धिगन्धोऽप्युपपद्यते ॥ ४३ ॥

तच्चैतत् परमार्थदर्शनं प्रतिपत्तुमिच्छता वर्णाश्रमाद्यभिमानकृतपाङ्क्त्यरूपपुत्रवित्तलोकैषणादिभ्यो व्युत्थानं कर्तव्यम्, सम्यक्प्रत्ययविरोधात्तदभिमानस्य । भेददर्शनप्रतिषेधार्थोपपत्तिश्चोपपद्यते । न ह्येकस्मिन्नात्मन्यसंसारित्वबुद्धौ शास्त्रन्यायोत्पादितायां तद्विपरीता बुद्धिर्भवति । न ह्यग्नौ शीतत्वबुद्धिः, शरीरे वा अजरामरणत्वबुद्धिः । तस्मादविद्याकार्यत्वात्सर्वकर्मणां तत्साधनानां च यज्ञोपवीतादीनां परमार्थदर्शननिष्ठेन त्यागः कर्तव्यः ॥ ४४ ॥

कूटस्थाद्वयात्मबोधप्रकरणम् ।

सुखमासीनं ब्राह्मणं ब्रह्मनिष्ठं कश्चित् ब्रह्मचारी जन्मजरा-
मरणलक्षणान् संसारात् निर्विण्णो मुमुक्षुः विधिवदुपसन्नः प-
प्रच्छ— भगवन्, कथमहं संसारान्मोक्ष्ये शरीरेन्द्रियविष-
यवेदनावान् । जागरिते दुःखमनुभवामि; तथा स्वप्नेऽनुभ-
वामि । पुनः पुनः सुषुप्तिप्रतिपत्त्या विश्रम्य विश्रम्य जाग्र-
त्स्वप्नयोर्दुःखमनुभवामि । किमयमेव मम स्वभावः? किं वा
अन्यस्वभावस्य सतो नैमित्तिकः? इति । यदि अयमेव स्व-
भावः, न मे मोक्षाशा; स्वभावस्यावर्जनीयत्वात् । अथ नैमि-
त्तिकः, निमित्तपरिहारे स्यान्मोक्षोपपत्तिः ॥ ४५ ॥

तं गुरुरुवाच—शृणु वत्स, न तवायं स्वभावः, किंतु नै-
मित्तिकः ॥ ४६ ॥

इत्युक्तः शिष्य उवाच—किं निमित्तम्? किं वा तस्य नि-
वर्तकम्? को वा मम स्वभावः? यस्मिन्निमित्ते निवर्तते नै-
मित्तिकाभावः रोगनिमित्तनिवृत्ताविव रोगी स्वभावं प्रतिपद्ये-
येति ॥ ४७ ॥

गुरुरुवाच—अविद्या निमित्तम्, विद्या तस्या निवर्तिका ।
अविद्यायां निवृत्तायां तन्निमित्ताभावात् मोक्ष्यसे जन्ममरण-

लक्षणात्संसारान् । स्वप्नजाग्रदुःखं च नानुभविष्यसीति ॥

शिष्य उवाच—का सा अविद्या? किंविषया वा? विद्या च का अविद्यानिवर्तिका यया स्वभावं प्रतिपद्ये? इति ॥

गुरुवाच—त्वं परमात्मानं सन्तम् असंसारिणं संसार्य-
हमस्मीति विपरीतं प्रतिपद्यसे; अकर्तारं सन्तं कर्तेति; अभो-
क्तारं सन्तं भोक्तेति; विद्यमानं चाविद्यमानमिति । इयम-
विद्या ॥ ५० ॥

शिष्य उवाच—यद्यप्यहं विद्यमानः, तथापि न परमा-
त्मा । कर्तृत्वभोक्तृत्वलक्षणः संसारो मम स्वभावः, प्रत्यक्षा-
दिभिः प्रमाणैः अनुभूयमानत्वान् । न अविद्यानिमित्तः,
अविद्यायाश्चात्मविषयत्वानुपपत्तेः । अविद्या नाम अन्यस्मिन्
अन्यधर्माध्यारोपणा, यथा प्रसिद्धं रजतं प्रसिद्धायां शुक्ति-
कायाम्, यथा प्रसिद्धं पुरुषं स्थाणावध्यारोपयति, प्रसिद्धं
वा स्थाणुं पुरुषे, नाप्रसिद्धं प्रसिद्धे, प्रसिद्धं वा अप्रसिद्धे । न
च आत्मन्यनात्मानमध्यारोपयति, आत्मनः अप्रसिद्धत्वात्;
तथा आत्मानम् अनात्मनि, आत्मनोऽप्रसिद्धत्वादेव ॥ ५१ ॥

तं गुरुवाच—न, व्यभिचारान् । न हि वत्स, प्रसिद्धं
प्रसिद्ध एवाध्यारोपयतीति नियन्तुं शक्यम्, आत्मन्यध्या-

रोपणदर्शनात्, गौरोऽहं कृष्णोऽहमिति देहधर्मस्य अहंप्रत्ययविषये आत्मनि, अहंप्रत्ययविषयस्य च आत्मनः देहे अयमहमस्मीति ॥ ५२ ॥

शिष्य आह— प्रसिद्ध एव तर्ह्यात्मा अहंप्रत्ययविषयतया, देहश्च अयमिति । तत्रैवं सति, प्रसिद्धयोरेव देहात्मनोरितरेतराध्यारोपणा स्थाणुपुरुषयोः शुक्तिकारजतयोरिव । तत्र कं विशेषमाश्रित्य भगवतोक्तं प्रसिद्धयोरितरेतराध्यारोपणेति नियन्तुं न शक्यते इति ? ॥ ५३ ॥

गुरुराह— शृणु; सत्यं प्रसिद्धौ देहात्मानौ । न तु स्थाणुपुरुषाविव विविक्तप्रत्ययविषयतया सर्वलोकप्रसिद्धौ । कथं तर्हि ? नित्यमेव निरन्तराविविक्तप्रत्ययविषयतया प्रसिद्धौ । न हि अयं देहः, अयमात्मा, इति विविक्ताभ्यां प्रत्ययाभ्यां देहात्मानौ गृह्णाति यः कश्चित् । अत एव हि मोमुह्यते लोकः आत्मानात्मविषये एवमात्मा, नैवमात्मा इति । इमं विशेषमाश्रित्यावोचं नैवं नियन्तुं शक्यमिति ॥ ५४ ॥

ननु, अविद्याध्यारोपितं यत्र यन् तदसन् तत्र दृष्टम्, यथा रजतं शुक्तिकायाम्, स्थाणौ पुरुषः, रज्ज्वां सर्पः, आकाशे तलमलिनत्वमित्यादि । तथा देहात्मनोरपि नित्य-

मेव निरन्तराविविक्तप्रत्ययेन इतरेतराध्यारोपणा कृता स्यात् । तत् इतरेतरयोः नित्यमेव असत्त्वं स्यात् । यथा शुक्तिकादिषु अविद्याध्यारोपितानां रजतादीनां नित्यमेव अत्यन्तासत्त्वम्, तद्विपरीतानां च विपरीतेषु, तद्वत् देहात्मनोरविद्ययैव इतरेतराध्यारोपणा कृता स्यात् । तत्रैवं सति देहात्मनोरसत्त्वं प्रसज्येत । तच्चानिष्टम्, वैनाशिकपक्षत्वात् । अथ ताद्विपर्ययेण देहः आत्मन्यविद्यया अध्यारोपितः, देहस्यात्मनि सति असत्त्वं प्रसज्येत । तच्चानिष्टम्, प्रत्यक्षादिविरोधान् । तस्माद्देहात्मानौ नाविद्यया इतरेतरस्मिन् अध्यारोपितौ । कथं तर्हि ? वंशस्तम्भवन्नित्यसंयुक्तौ ॥ ५५ ॥

न, अनित्यत्वपरार्थत्वप्रसङ्गात् । संहतत्वात् परार्थत्वम् अनित्यत्वं च वंशस्तम्भादिवदेव । किंच— यस्तु परैर्देहेन संहतः कल्पित आत्मा स संहतत्वात् परार्थः । तेन असंहतः परोऽन्यो नित्यः सिद्धस्तावत् ॥ ५६ ॥

तस्यासंहतस्य देहे देहमात्रतया अध्यारोपितत्वेन असत्त्वानित्यत्वादिदोषप्रसङ्गो भवति । तत्र निरात्मको देह इति वैनाशिकपक्षप्राप्तिदोषः स्यात् ॥ ५७ ॥

न, स्वत एवात्मनः आकाशस्येव असंहतत्वाभ्युपगमान्

सर्वेण असंहतः स च आत्मेति न निरात्मको देहादिः सर्वः स्यात् । यथा चाकाशं सर्वेणासंहतमिति सर्वं न निराकाशं भवति, एवम् । तस्मान्न वैनाशिकपक्षप्राप्तिदोषः स्यात् ॥५८॥

यत्पुनरुक्तम्—देहस्यात्मन्यसत्त्वे प्रत्यक्षादिविरोधः स्यादिति, तन्न, प्रत्यक्षादिभिः आत्मानि देहस्य सत्त्वानुपलब्धेः । न ह्यात्मानि—कुण्डे बदरम्, क्षीरे सर्पिः, तिले तैलम्, भित्तौ चित्रमिव च—प्रत्यक्षादिभिः देह उपलभ्यते । तस्मान्न प्रत्यक्षादिविरोधः ॥ ५९ ॥

कथं तर्हि प्रत्यक्षायप्रसिद्धात्मनि देहाध्यारोपणा, देहे चात्मारोपणा ? ॥ ६० ॥

नायं दोषः, स्वभावप्रसिद्धत्वादात्मनः । न हि कादाचित्सिद्धावेव अध्यारोपणा न नित्यसिद्धौ इति नियन्तुं शक्यम्, आकाशे तलमलाद्यध्यारोपणदर्शनात् ॥ ६१ ॥

किं भगवन्, देहात्मनोः इतरेतराध्यारोपणा देहादिसंघातकृता, अथवा आत्मकृता ? इति ॥ ६२ ॥

गुरुरुवाच—यदि देहादिसंघातकृता, यदि वा आत्मकृता, किं तत्र ह्यात् ? ॥ ६३ ॥

इत्युक्तः शिष्य आह—यद्यहं देहादिसंघातमात्रः, ततो म-

माचेतनत्वात् परार्थत्वमिति न मत्कृता देहात्मनोः इतरेतरा-
ध्यारोपणा । अथाहमात्मा परोऽन्यः संघातात्, चितिमत्त्वात्
स्वार्थ इति मयैव चितिमता आत्मनि अध्यारोपणा क्रियते
सर्वानर्थबीजभूता ॥ ६४ ॥

इत्युक्तो गुरुर्वाच—अनर्थबीजभूतां चेन्मिध्याध्यारोप-
णां जानीषे, मा कार्षीस्तिर्हि ॥ ६५ ॥

नैव भगवन्, शक्नोमि न कर्तुम् । अन्येन केनचित्प्रयुक्तो-
ऽहं न स्वतन्त्र इति ॥ ६६ ॥

न तर्हि अचितिमत्त्वात् स्वार्थः त्वम् । येन प्रयुक्तः अस्व-
तन्त्रः प्रवर्तसे स चितिमान् स्वार्थः । संघात एव त्वम् ॥

यद्यचेतनोऽहम्, कथं सुखदुःखवेदनां भवदुक्तं च जा-
नामि ? ॥ ६८ ॥

गुरुर्वाच—किं सुखदुःखवेदनाया मदुक्ताच्चान्यस्त्वम्,
किं वा अनन्य एव ? इति ॥ ६९ ॥

शिष्य उवाच—नाहं तावदनन्यः । कस्मात् ? यस्मात्त-
दुभयं कर्मभूतं घटादिकमिव जानामि । यद्यनन्योऽहम्,
तेन तदुभयं न जानीयाम् ; किंतु जानामि, तस्मादन्यः ।
सुखदुःखवेदनाविक्रिया च स्वार्थैव प्राप्नोति, त्वदुक्तं च

स्यात्, अनन्यत्वे । न च तयोः स्वार्थता युक्ता । न हि चन्दनकण्टककृते सुखदुःखे चन्दनकण्टकार्थे, घटोपयोगो वा घटार्थः । तस्मात् तद्विज्ञातुर्मम चन्दनादिकृतः अर्थः । अहं हि ततोऽन्यः समस्तमर्थं जानामि बुद्धधारूढम् ॥ ७० ॥

तं गुरुरुवाच— एवं तर्हि स्वार्थस्त्वं चितिमत्त्वान्न परेण प्रयुज्यसे । न हि चितिमान्परतन्त्रः परेण प्रयुज्यते, चितिमतश्चितिमदर्थत्वानुपपत्तेः समत्वात्प्रदीपप्रकाशयोरिव । नापि अचितिमदर्थत्वं चितिमतो भवति, अचितिमतोऽचितिमत्त्वादेव स्वार्थसंबन्धानुपपत्तेः । नापि अचितिमतोः अन्योन्यार्थत्वं दृष्टम् । न हि काष्ठकुड्ये अन्योन्यार्थं कुर्वाते ॥ ७१ ॥

ननु चितिमत्त्वे समेऽपि भृत्यस्वामिनोः अन्योन्यार्थत्वं दृष्टम् ॥ ७२ ॥

नैवम्, अग्निरुष्णप्रकाशवत्तव चितिमत्त्वस्य विवक्षितत्वात् । प्रदर्शितश्च दृष्टान्तः प्रदीपप्रकाशयोरिति । तत्रैवं सति स्वबुद्धधारूढमेव सर्वमुपलभसे अग्न्युष्णप्रकाशतुल्येन कूटस्थानित्यचैतन्यस्वरूपेण । यदि चैवमात्मनः सर्वदा निर्विशेषत्वमुपगच्छासि, किमित्यूचिवान् 'सुषुप्ते विश्रम्य विश्रम्य जाग्रत्स्वप्रयोः दुःखमनुभवामि, किमयमेव मम स्वभावः किं वा नैमि-

त्तिकः' इति च । किमसौ व्यामोहोऽपगतः, किं वा न ?

इत्युक्तः शिष्य आह— भगवन्, अपगतः त्वत्प्रसादात् ।
किंतु मम कूटस्थतायां संशयः । कथम् ? शब्दादीनां स्वतः-
सिद्धिर्नास्ति, अचेतनत्वान्; शब्दाद्याकारप्रत्ययोत्पत्तेस्तु ते-
षाम् । प्रत्ययानामितरेतरव्यावृत्तविशेषणानां नीलपीताद्या-
कारवतां स्वतःसिद्धयसंभवात् । तस्माद्वाह्याकारनिमित्तत्वं
गम्यते इति बाह्याकारवत् शब्दाद्याकारत्वसिद्धिः । तथा
प्रत्ययानामपि अहंप्रत्ययालम्बनवस्तुभेदानां संहतत्वात् अचै-
तन्योपपत्तेः । स्वार्थत्वासंभवात् स्वरूपव्यतिरिक्तग्राहकग्रा-
ह्यत्वेन सिद्धिः शब्दादिवदेव । असंहतत्वे सति चैतन्यात्मक-
त्वान् स्वार्थोऽपि अहंप्रत्ययानां नीलपीताद्याकाराणामुपलब्धेति
विक्रियावानेव, कथं कूटस्थ इति संशयः ॥ ७४ ॥

तं गुरुरुवाच—न युक्तस्तव संशयः, यतस्तेषां प्रत्ययानां
नियमेन अशेषतः उपलब्धेरेव अपरिणामित्वान् कूटस्थत्वसि-
द्धौ निश्चयहेतुमेव अशेषचित्तप्रचारोपलब्धि संशयहेतुमात्थ ।
यदि हि तव परिणामित्वं स्यात्, अशेषस्वविषयचित्तप्रचारो-
पलब्धिर्न स्यात् चित्तस्यैव स्वविषये यथा चेन्द्रियाणां स्ववि-
षयेषु । न च तथा आत्मनस्तव स्वविषयैकदेशोपलब्धिः ।
अतः कूटस्थतैव तवेति ॥ ७५ ॥

तत्राह—उपलब्धिर्नाम धात्वर्थो विक्रियैव, उपलब्धुः कूट-
स्थात्मता चेति विरुद्धम् ॥ ७६ ॥

न, धात्वर्थविक्रियायाम् उपलब्ध्युपचारात् । यो हि बौद्धः
प्रत्ययः स धात्वर्थो विक्रियात्मकः आत्मनः उपलब्ध्याभासफ-
लावसान इति उपलब्धिशब्देन उपचर्यते, यथा छिदिदिक्रिया
द्वैधीभावफलावसानेति धात्वर्थत्वेनोपचर्यते तद्वत् ॥ ७७ ॥

इत्युक्तः शिष्य आह—ननु भगवन्, मम कूटस्थत्वप्रति-
पादनं प्रति असमर्थो दृष्टान्तः । कथम् ? छिदिः छेद्यविक्रिया-
वसाना उपचर्यते यथा धात्वर्थत्वेन, तथा उपलब्धिशब्दोपच-
रितोऽपि धात्वर्थो बौद्धप्रत्ययः आत्मनः उपलब्धिविक्रियाव-
सानश्चेत्, नात्मनः कूटस्थतां प्रतिपादयितुं समर्थः ॥ ७८ ॥

गुरुरुवाच—सत्यमेवं स्यात्, यदि उपलब्ध्युपलब्धोः विशे-
षः । नित्योपलब्धिमात्र एव हि उपलब्धा । न तु तार्किक-
समय इव अन्या उपलब्धिः अन्यः उपलब्धा च ॥ ७९ ॥

ननूपलब्धिफलावसानो धात्वर्थः कथमिति ॥ ८० ॥

उच्यते शृणु, उपलब्ध्याभासफलावसान इत्युक्तम् । किं
न श्रुतं तत् त्वया ? न त्वात्मा विक्रियोत्पादनावसान इति
मयोक्तम् ॥ ८१ ॥

शिष्य आह—कथं तर्हि कूटस्थे मयि अशेषस्वविषयचित्तप्रचारोपलब्धत्वमित्यात्थ ? ॥ ८२ ॥

तं गुरुरुवाच—सत्यमेवावोचम्, तेनैव कूटस्थतामब्रवं तव ॥ ८३ ॥

यद्येवं भगवन्, कूटस्थनित्योपलब्धिस्वरूपे मयि शब्दाद्याकारबौद्धप्रत्ययेषु च मत्स्वरूपोपलब्ध्याभासफलावसानवत्सु उत्पद्यमानेषु कस्त्वपराधो मम ? ॥ ८४ ॥

सत्यम्, नास्त्यपराधः; किंतु अविद्यामात्रस्त्वपराध इति प्रागेवावोचम् ॥ ८५ ॥

यदि भगवन्, सुषुप्त इव मम विक्रिया नास्ति, कथं स्वप्नजागरिते ? ॥ ८६ ॥

तं गुरुरुवाच—किं त्वनुभूयेते त्वया संततम् ॥ ८७ ॥

शिष्य उवाच—बाढमनुभवामि, किंतु विच्छिद्य विच्छिद्य, न तु संततम् ॥ ८८ ॥

गुरुरुवाच—तर्ह्यागन्तुके त्वेते, न तवात्मभूते । यदि तवात्मभूते चैतन्यस्वरूपवत् स्वतःसिद्धे संतते एव स्याताम् । किंच, स्वप्नजागरिते न तव आत्मभूते, व्यभिचारित्वात् वस्त्रादिवत् । न हि यस्य यत् स्वरूपं तत् तद्व्यभिचारि दृष्टम् ।

स्वप्नजागरिते तु चैतन्यमात्रत्वात् व्यभिचरतः । सुषुप्ते चेत्
स्वरूपं व्यभिचरेत् तन् नष्टं नास्तीति वा बाध्यमेव स्यात्,
आगन्तुकानामतद्धर्माणामुभयात्मकत्वदर्शनात्; यथा धनव-
त्त्वादीनां नाशो दृष्टः, स्वप्नभ्रान्तिलब्धानां तु अभावो
दृष्टः ॥ ८९ ॥

ननु एवं भगवन्, चैतन्यस्वरूपमपि आगन्तुकं प्राप्तम्,
स्वप्नजागरितयोरिव सुषुप्ते अनुपलब्धेः । अचैतन्यस्वरूपो
वा स्यामहम् ॥ ९० ॥

न, पश्य, तदनुपपत्तेः । चैतन्यस्वरूपं चेदागन्तुकं पश्यसि,
पश्य, नैतत् वर्षशतेनापि उपपत्त्या कलयितुं शक्नुमो वयम्,
अन्यो वाचैतन्योऽपि । तस्य संहतत्वात् पारार्थ्यम् अनेकत्वं
नाशित्वं च न केनचिदुपपत्त्या वारयितुं शक्यम्, अस्वा-
र्थस्य स्वतःसिद्धयभावादित्यवोचाम । चैतन्यस्वरूपस्य तु
आत्मनः स्वतःसिद्धेः अन्यानपेक्षत्वं न केनचित् वारयितुं
शक्यम्, अव्यभिचारान् ॥ ९१ ॥

ननु व्यभिचारो दर्शितो मया सुषुप्ते न पश्यामीति ॥ ९२ ॥

न, व्याहृतत्वात् । कथं व्याघातः ? पश्यतस्तव न पश्यामीति
व्याहृतं वचनम् । न हि कदाचिन् भगवन्, सुषुप्ते मया चैत-

न्यमन्यद्वा किञ्चित् दृष्टम् । पश्यन् तर्हि सुषुप्ते त्वम्; यस्मात् दृष्टमेव प्रतिषेधसि, न दृष्टिम् । या तव दृष्टिः तच्चैतन्यमिति मयोक्तम् । यथा त्वं विद्यमानया न किञ्चित् दृष्टमिति प्रतिषेधसि सा दृष्टिः त्वच्चैतन्यम् । तर्हि सर्वत्र अन्यभिचारान् कूटस्थनित्यत्वं सिद्धं स्वत एव, न प्रमाणापेक्षम् । स्वतःसिद्धस्य हि प्रमातुः अन्यस्य प्रमेयस्य परिच्छित्तिं प्रति प्रमाणापेक्षा । या तु अन्या नित्या परिच्छित्तिरपेक्ष्यते अन्यस्य अपरिच्छित्तिरूपस्य परिच्छेदाय, सा हि नित्यैव कूटस्था स्वयंज्योतिःस्वभावा । आत्मनि प्रमाणत्वे प्रमातृत्वे वा न तां प्रति प्रमाणापेक्षा, तत्स्वभावत्वात् । यथा प्रकाशनमुष्णत्वं वा लोहोदकादिषु परतः अपेक्ष्यते अग्न्यादित्यादिभ्यः, अतस्त्वभावत्वात्; न अग्न्यादित्यादीनां तदपेक्षा, सदा तत्स्वभावत्वात् ॥

अनित्यत्वे एव प्रमा स्यात्, न नित्यत्वे इति चेत् ॥ ९४ ॥

न, अवगतेर्नित्यत्वानित्यत्वयोः विशेषानुपपत्तेः । न हि अवगतेः प्रमात्वे अनित्या अवगतिः प्रमा, न नित्या इति विशेषः अवगम्यते ॥ ९५ ॥

नित्यायां प्रमातुः अपेक्षाभावः, अनित्यायां तु यन्नान्तरितत्वात् अवगतिः अपेक्ष्यत इति विशेषः स्यादिति चेत् ॥ ९६ ॥

सिद्धा तर्हि आत्मनः प्रमातुः स्वतःसिद्धिः प्रमाणनिरपेक्षतयैवेति ॥ ९७ ॥

अभावेऽपि अपेक्षाभावः, नित्यत्वात् इति चेत् ॥ ९८ ॥

न, अवगतेरेव आत्मनि सद्भावादिति परिहृतमेतत् । प्रमातुश्चेत् प्रमाणापेक्षा सिद्धिः कस्य प्रमित्सा स्यात् । यस्य प्रमित्सा स एव प्रमाता अभ्युपगम्यते । तदीया च प्रमित्सा प्रमेयविषयैव, न प्रमातृविषया, प्रमातृविषयत्वे अनवस्थाप्रसङ्गात् प्रमातुः तदिच्छायाश्च तस्याप्यन्यः प्रमाता तस्याप्यन्य इति, एवमेव इच्छायाः प्रमातृविषयत्वे । प्रमातुः आत्मनः अव्यवहितत्वाच्च प्रमेयत्वानुपपत्तिः । लोके हि प्रमेयं नाम प्रमातुः इच्छास्मृतिप्रयत्नप्रमाणजन्मव्यवहितं सिध्यति, नान्यथा ; अवगतिः प्रमेयविषया दृष्टा । न च प्रमातुः प्रमाता स्वस्य स्वयमेव केनचित् व्यवहितः कल्पयितुं शक्यः इच्छादीनामन्यतमेनापि । स्मृतिश्च स्मर्तव्यविषया, न स्मर्तृविषया । तथा-इच्छायाः इष्टविषयत्वमेव, न इच्छावद्विषयत्वम् । स्मर्त्रिच्छावद्विषयत्वेऽपि हि उभयोः अनवस्था पूर्ववन् अपरिहार्या स्यात् ॥

ननु प्रमातृविषयावगत्यनुत्पत्तौ अनवगत एव प्रमाता स्यादिति चेत् ॥ १०० ॥

न, अवगन्तुः अवगतेः अवगन्तव्यविषयत्वात् । अवगन्तु-
विषयत्वे चानवस्था पूर्ववत्स्यात् । अवगतिश्चात्मनि कूटस्थनि-
त्यात्मज्योतिः अन्यतः अनपेक्षैव सिद्धा, अग्न्यादित्याद्युष्ण-
प्रकाशवदिति पूर्वमेव प्रसाधितम् । अवगतेः चैतन्यात्मज्यो-
तिषः स्वात्मनि अनित्यत्वे आत्मनः स्वार्थतानुपपत्तिः ।
कार्यकरणसंघातवत् संहतत्वात् पारार्थ्यं दोषवत्त्वं च अवो-
चाम । कथम् ? चैतन्यात्मज्योतिषः स्वात्मनि अनित्यत्वे
स्मृत्यादिव्यवधानात् सान्तरत्वम् । ततश्च तस्य चैतन्यज्यो-
तिषः प्रागुत्पत्तेः प्रध्वंसाच्चोर्ध्वमात्मन्येवाभावात् चक्षुरादी-
नामिव संहतत्वात् पारार्थ्यं स्यात् । यदा च तत् उत्पन्नम्
आत्मनि विद्यते, न तदा आत्मनः स्वार्थत्वम् । तद्भावाभा-
वापेक्षा हि आत्मानात्मनोः स्वार्थत्वपरार्थत्वसिद्धिः । तस्मात्
आत्मनः अन्यनिरपेक्षमेव नित्यचैतन्यज्योतिष्टुं सिद्धम् ॥

ननु एवं सति असति प्रमाश्रयत्वे, कथं प्रमातुः प्रमा-
तृत्वम् ? ॥ १०२ ॥

उच्यते— प्रमायाः नित्यत्वे अनित्यत्वे च रूपविशेषाभा-
वात् । अवगतिर्हि प्रमा । तस्याः स्मृतीच्छादिपूर्विकायाः
अनित्यायाः, कूटस्थनित्याया वा, न स्वरूपविशेषो विद्यते,

यथा धात्वर्थस्य तिष्ठत्यादेः फलस्य गत्यादिपूर्वकस्य अनित्यस्य अपूर्वस्य नित्यस्य वा रूपविशेषो नास्तीति तुल्यो व्यपदेशो दृष्टः 'तिष्ठन्ति मनुष्याः' 'तिष्ठन्ति पर्वताः' इत्यादि, तथा नित्यावगतिस्वरूपेऽपि प्रमातरि प्रमातृत्वव्यपदेशो न विरुध्यते फलसामान्यादिति ॥ १०३ ॥

अत्राह शिष्यः— नित्यावगतिस्वरूपस्य आत्मनः अवि-
क्रियत्वात् कार्यकरणैः असंहृत्य तक्षादीनामिव वास्यादिभिः
कर्तृत्वं नोपपद्यते । असंहृतस्वभावस्य च कार्यकरणोपादाने
अनवस्था प्रसज्येत । तक्षादीनां तु कार्यकरणैः नित्यमेव
संहृतत्वमिति वास्याद्युपादाने नानवस्था स्यादिति ॥ १०४ ॥

इह तु असंहृतस्वभावस्य करणानुपादाने कर्तृत्वं नोपपद्यत
इति करणमुपादेयम्, तदुपादानमपि विक्रियैवेति तत्कर्तृत्वे
करणान्तरमुपादेयम्, तदुपादानेऽपि अन्यदिति प्रमातुः स्वा-
तन्त्र्ये अनवस्था अपरिहार्या स्यादिति । न च क्रियैव आ-
त्मानं कारयति, अनिर्वर्तितायाः स्वरूपाभावात् । अथ अन्यन्
आत्मानमुपेत्य क्रियां कारयतीति चेत्, न ; अन्यस्य स्वतः-
सिद्धत्वाविषयत्वाद्यनुपपत्तेः । न हि आत्मनः अन्यन् अचेतनं
वस्तु स्वप्रमाणकं दृष्टम् । शब्दादि सर्वमेव अवगतिफलावसा-

नप्रत्ययप्रमितं सिद्धं स्यात् । अवगतिश्चेत् आत्मनोऽन्यस्य स्यात् सोऽपि आत्मैव असंहतः स्वार्थः स्यात्, न परार्थः । न च देहेन्द्रियविषयाणां स्वार्थताम् अवगन्तुं शक्नुमः अवगत्यवसानप्रत्ययापेक्षसिद्धिदर्शनात् ॥ १०५ ॥

ननु देहस्यावगतौ न कश्चित् प्रत्यक्षादिप्रत्ययान्तरमपेक्षते ॥ १०६ ॥

बाढम्, जाग्रति एवं स्यात् । मृतिसुषुप्तयोस्तु देहस्यापि प्रत्यक्षादिप्रमाणापेक्षैव सिद्धिः । तथैव इन्द्रियाणाम् । बाह्या एव हि शब्दादयो देहेन्द्रियाकारपरिणता इति प्रत्यक्षादिप्रमाणापेक्षैव हि सिद्धिः । सिद्धिरिति च प्रमाणफलमवगतिमवोचाम; सा च अवगतिः कूटस्था स्वयंसिद्धात्मज्योतिःस्वरूपेति च ॥ १०७ ॥

अत्राह चोदकः— अवगतिः प्रमाणानां फलं कूटस्थनित्यात्मज्योतिःस्वरूपेति च विप्रतिषिद्धम् ।

इत्युक्तवन्तमाह— न विप्रतिषिद्धम् । कथं तर्ह्यवगतेः फलत्वम् ? तत्त्वोपचारात् । कूटस्था नित्यापि सती प्रत्यक्षादिप्रत्ययान्ते लक्ष्यते तादर्थ्यात् । प्रत्यक्षादिप्रत्ययस्य अनित्यत्वे अनित्येव भवति । तेन प्रमाणानां फलमित्युपचर्यते ॥

यद्येवं भगवन्, कूटस्थनित्यावगतिः आत्मज्योतिःस्वरूपैव स्वयंसिद्धा, आत्मनि प्रमाणनिरपेक्षत्वात्, ततोऽन्यत् अचेतनं संहत्यकारित्वात् परार्थम् । येन च सुखदुःखमोह-हेतुप्रत्ययावगतिरूपेण पारार्थ्यम्, तेनैव स्वरूपेण अनात्मनः अस्तित्वं नान्येन रूपान्तरेण । अतो नास्तित्वमेव परमार्थतः । यथा हि लोके रज्जुसर्पमरीच्युदकादीनां तदवगतिव्यतिरेकेण अभावो दृष्टः, एवं जाग्रत्स्वप्नद्वैतभावस्यापि तदवगतिव्यतिरेकेण अभावो युक्तः । एवमेव परमार्थतः भगवन्, अवगतेः आत्मज्योतिषः नैरन्तर्यभावात् कूटस्थनित्यता अद्वैतभावश्च, सर्वप्रत्ययभेदेषु अव्यभिचारात् । प्रत्ययभेदाश्च अवगतिं व्यभिचरन्ति । यथा स्वप्ने नीलपीताद्याकारभेदरूपाः प्रत्ययाः तदवगतिं व्यभिचरन्तः परमार्थतो न सन्तीत्युच्यन्ते, एवं जाग्रत्यपि । नीलपीतादिप्रत्ययभेदाः तामेवावगतिं व्यभिचरन्तः असत्यरूपाः भवितुम् अर्हन्ति । तस्याश्च अवगतेरन्यः अवगन्ता नास्तीति न स्वेन स्वरूपेण स्वयमुपादातुं हातुं वा शक्यते, अन्यस्य च अभावात् ॥ १०९ ॥

तथैवेति । एषा अविद्या यन्निमित्तः संसारो जाग्रत्स्वप्न-लक्षणः । तस्याः अविद्यायाः विद्या निवर्तिका । इत्येवं त्वम्

अभयं प्राप्नोषि, नातः परं जाग्रत्स्वप्नदुःखमनुभविष्यसि ।
संसारदुःखान्मुक्तोऽसीति ॥ ११० ॥

ओमिति ॥ १११ ॥

अवगतिः समाप्ता ॥

परिसंख्यानप्रकरणम् ।

मुमुक्षूणाम् उपात्तपुण्यापुण्यक्षपणपराणामपूर्वानुपचयार्थि-
नां परिसंख्यानमिदमुच्यते— अविद्याहेतवो दोषाः बाह्यनः-
कायप्रवृत्तिहेतवः, प्रवृत्तेश्च इष्टानिष्टमिश्रफलानि कर्माणि उप-
चीयन्ते इति तन्मोक्षार्थम् ॥ ११२ ॥

तत्र शब्दस्पर्शरूपरसगन्धानां विषयाणां श्रोत्रादिग्राह्य-
त्वात् स्वात्मनि परेषु वा विज्ञानाभावः । तेषामेव परिणतानां
यथा लोष्टादीनाम् । श्रोत्रादिद्वारैश्च ज्ञायन्ते । येन च
ज्ञायन्ते सः ज्ञातृत्वात् अतज्जातीयः । ते हि शब्दादयः
अन्योन्यसंसर्गित्वात् जन्मवृद्धिविपरिणामापक्ष्यनाशसंयोग-
वियोगाविर्भावतिरोभावविकारविकारिक्षेत्रबीजाद्यनेकधर्माणः,
सामान्येन च सुखदुःखाद्यनेककर्माणः तद्विज्ञातृत्वादेव तद्वि-
ज्ञाता सर्वशब्दादिधर्मविलक्षणः ॥ ११३ ॥

तत्र शब्दादिभिः उपलभ्यमानैः पीड्यमानो विद्वान् एवं
परिसंचक्षीत ॥ ११४ ॥

शब्दस्तु ध्वनिसामान्यमात्रेण वा विशेषधर्मेर्वा षड्जादि-
भिः प्रियैः स्तुत्यादिभिः इष्टैः अनिष्टैश्च असत्यबीभत्सपरिभवा-
क्रोशादिभिः वचनैर्वा मां दृक्स्वभावमसंसर्गिणमविक्रियमच-
लमनिधनमभयमत्यन्तसूक्ष्ममविषयं गोचरीकृत्य स्पृष्टुं नैवा-
र्हति, असंसर्गित्वादेव माम् । अत एव न शब्दनिमित्ता हानिः
वृद्धिर्वा । अतो मां किं करिष्यति स्तुतिनिन्दादिप्रियाप्रियत्वा-
दिलक्षणः शब्दः । अविवेकिनं हि शब्दमात्मत्वेन गतं प्रियः
शब्दो वर्धयेत् अप्रियश्च क्षपयेत्, अविवेकित्वात् । न तु मम
विवेकिनो बालाग्रमात्रमपि कर्तुमुत्सहते इति । एवमेव स्पर्श-
सामान्येन तद्विशेषैश्च शीतोष्णमृदुकर्कशादिज्वरोदरशूलादिल-
क्षणैश्च अप्रियैः प्रियैश्च कैश्चित् शरीरसमवायिभिः बाह्यागन्तु-
कनिमित्तैश्च न मम काचित् विक्रिया वृद्धिहानिलक्षणा अस्प-
र्शत्वात् क्रियते, व्योम्न इव मुष्टिघातादिभिः । तथा रूपसामा-
न्येन तद्विशेषैश्च प्रियाप्रियैः स्त्रीव्यञ्जनादिलक्षणैः अरूपत्वात् न
मम काचित् हानिः वृद्धिर्वा क्रियते । तथा रससामान्येन तद्वि-
शेषैश्च प्रियाप्रियैः मधुराम्ललवणकटुतिक्तकषायैः मूढबुद्धिभिः

परिगृहीतैः अरसात्मकस्य मम न काचित् हानिः वृद्धिर्वा क्रियते । तथा गन्धसामान्येन तद्विशेषैः प्रियाप्रियैः पुष्पाद्यनुलेपनादिलक्षणैः अगन्धात्मकस्य न मम काचित् हानिः वृद्धिर्वा क्रियते, 'अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथारसं नित्यमगन्धवच्च यन्' इति श्रुतेः ॥ ११५ ॥

किं च— ये एव बाह्याः शब्दादयः ते शरीराकारेण संस्थिताः, तत्परिमाणरूपैस्तद्ग्राहकैश्च श्रोत्राद्याकारैः, अन्तःकरणद्वयतद्विषयाकारेण च, तेषामन्योन्यसंसर्गित्वात् संहतत्वाच्च सर्वक्रियासु । तत्रैवं सति विदुषो न मम कश्चित् शत्रुः मित्रम् उदासीनो वा अस्ति । तत्र यदि कश्चित् मिथ्याज्ञानाभिमानेन प्रियमप्रियं वा प्रयुयुक्षेत क्रियाफललक्षणं तन्मृषैव प्रयुयुक्षते सः, तस्याविषयत्वान्मम, 'अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयम्' इति स्मृतेः । तथा सर्वेषां पञ्चानामपि भूतानामविकार्यः, अविषयत्वात्, 'अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयम्' इति स्मृतेः । यापि शरीरेन्द्रियसंस्थानमात्रमुपलक्ष्य मद्भक्तानां विपरीतानां च प्रियाप्रियादिप्रयुयुक्षा, तज्जा च धर्माधर्मादिप्राप्तिः, सा तेषामेव, न तु मयि अजरे अमृते अभये, 'नैनं कृताकृते तपतः' 'न वर्धते कर्मणा नो

कनीयान्' 'सबाह्याभ्यन्तरो ह्यजः' 'न लिप्यते लोकदुः-
 खेन बाह्यः' इत्यादिश्रुतिभ्यः । अनात्मवस्तुनश्च असत्त्वं परमो
 हेतुः । आत्मनश्च अद्वयत्वे, द्वयस्य असत्त्वात्, यानि
 सर्वाणि उपनिषद्वाक्यानि विस्तरशः समीक्षितव्यानि समी-
 क्षितव्यानि ॥ ११६ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य

श्रीगोविन्दभगवत्पूज्यपादशिष्यस्य

श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ

उपदेशसहस्रयां

गद्यप्रबन्धः समाप्तः ॥

॥ श्रीः ॥

॥ उपदेशसहस्री ॥

पद्यप्रबन्धः ।

॥ श्रीः ॥

॥ उपदेशसहस्री ॥

उपोद्धातप्रकरणम् ॥

चैतन्यं सर्वगं सर्वं सर्वभूतगुहाशयम् ।
यत्सर्वविषयातीतं तस्मै सर्वविदे नमः ॥ १ ॥

समाप्य क्रियाः सर्वा दाराग्न्याधानपूर्विकाः ।
ब्रह्मविद्यामथेदानीं वक्तुं वेदः प्रचक्रमे ॥ २ ॥

कर्माणि देहयोगार्थं देहयोगे प्रियाप्रिये ।
ध्रुवे स्यातां ततो रागो द्वेषश्चैव ततः क्रियाः ॥ ३ ॥

धर्माधर्मौ ततोऽज्ञस्य देहयोगस्तथा पुनः ।
एवं नित्यप्रवृत्तोऽयं संसारश्चक्रवद्भ्रमम् ॥ ४ ॥

अज्ञानं तस्य मूलं स्यादिति तद्धानमिष्यते ।
ब्रह्मविद्यात आरब्धा ततो निःश्रेयसं भवेत् ॥ ५ ॥

विद्यैवाज्ञानहानाय न कर्माप्रतिकूलतः ।
नाज्ञानस्याग्रहाणे हि रागद्वेषक्षयो भवेत् ॥ ६ ॥

रागद्वेषक्षयाभावे कर्म दोषोद्भवं ध्रुवम् ।
तस्मान्निःश्रेयसार्थाय विद्यैवात्र विधीयते ॥ ७ ॥

ननु कर्म तथा नित्यं कर्तव्यं जीवने सति ।
विद्यायाः सहकारित्वं मोक्षं प्रति हि तद्भजेत् ॥ ८ ॥

यथा विद्या तथा कर्म चोदितत्वाविशेषतः ।
प्रत्यवायस्मृतेश्चैव कार्यं कर्म मुमुक्षुभिः ॥ ९ ॥

ननु ध्रुवफला विद्या नान्यत्किञ्चिदपेक्षते ।
नाग्निष्टोमो यथैवान्यद्भुवकार्योऽप्यपेक्षते ॥ १० ॥

तथा ध्रुवफला विद्या कर्म नित्यमपेक्षते ।
इत्येवं केचिदिच्छन्ति न कर्म प्रतिकूलतः ॥ ११ ॥

विद्यायाः प्रतिकूलं हि कर्म स्यात्साभिमानतः ।
निर्विकारात्मबुद्धिश्च विद्येतीह प्रकीर्तिता ॥ १२ ॥

अहं कर्ता ममेदं स्यादिति कर्म प्रवर्तते ।
वस्त्वधीना भवेद्विद्या कर्त्रधीनो भवेद्विधिः ॥ १३ ॥

कारकाण्युपमृद्वाति विद्या बुद्धिमिवोषरे ।
तत्सत्यमतिमादाय कर्म कर्तुं व्यवस्यति ॥ १४ ॥

विरुद्धत्वादतः शक्यं कर्म कर्तुं न विद्यया ।
सहैव विदुषा तस्मात्कर्म हेयं मुमुक्षुणा ॥ १५ ॥

देहाद्यैरविशेषेण देहिनो ग्रहणं निजम् ।
प्राणिनां तदविद्योत्थं तावत्कर्मविधिर्भवेत् ॥ १६ ॥

नेति नेतीति देहादीनपोह्यात्मावशेषितः ।
निर्विशेषात्मभानार्थं तेनाविद्या निवर्तिता ॥ १७ ॥

निवृत्ता सा कथं भूयः प्रसूयेत प्रमाणतः ।
असत्येवाविशेषेऽपि प्रत्यगात्मनि केवले ॥ १८ ॥

न चेद्भूयः प्रसूयेत कर्ता भोक्तेति धीः कथम् ।
सदस्मीति च विज्ञाने तस्माद्विद्यासहायिका ॥ १९ ॥

अत्यरेचयदित्युक्तो न्यासः श्रुत्यात एव हि ।
कर्मभ्यो मानसान्तेभ्य एतावदिति वाजिनाम् ॥ २० ॥

अमृतत्वं श्रुतं तस्मात्स्याज्यं कर्म मुमुक्षुभिः ।

अग्निष्टोमवदित्युक्तं तत्रेदमभिधीयते ॥ २१ ॥

नैककारकसाध्यत्वात्फलान्यत्वाच्च कर्मणः ।

विद्या तद्विपरीतातो दृष्टान्तो विषमो भवेत् ॥ २२ ॥

कृष्यादिवत्फलार्थत्वादन्यकर्मोपबृंहणम् ।

अग्निष्टोमस्त्वपेक्षेत विद्यान्यत्किमपेक्षते ॥ २३ ॥

प्रत्यवायस्तु तस्यैव यस्याहंकार इष्यते ।

अहंकारफलार्थित्वे विद्येते नात्मवेदिनः ॥ २४ ॥

तस्मादज्ञानहानाय संसारविनिवृत्तये ।

ब्रह्मविद्याविधानाय प्रारब्धोपनिषत्त्वियम् ॥ २५ ॥

सदेरुपनिपूर्वस्य किपि चोपनिषद्भवेत् ।

मन्दीकरणभावाच्च गर्भादेः शातनात्तथा ॥ २६ ॥

आत्मज्ञानोत्पत्तिप्रकरणम् ॥

प्रतिषेद्धुमशक्यत्वान्नेति नेतीति शेषितम् ।

इदं नाहमिदं नाहमित्यद्धा प्रतिपद्यते ॥ १ ॥

अहंधीरिदमात्मोत्था वाचारम्भणगोचरा ।

निषिद्धात्मोद्भवत्वात्सा न पुनर्मानतां व्रजेत् ॥ २ ॥

पूर्वबुद्धिमबाधित्वा नोत्तरा जायते मतिः ।

दृशिरेकः स्वयं सिद्धः फलत्वात्स न बाध्यते ॥ ३ ॥

इदं वनमतिक्रम्य शोकमोहादिदूषितम् ।

वनाद्गान्धारको यद्वत्स्वात्मानं प्रतिपद्यते ॥ ४ ॥

ईश्वरात्मप्रकरणम् ॥

ईश्वरश्चेदनात्मा स्यान्नासावस्मीति धारयेत् ।

आत्मा चेदीश्वरोऽस्मीति विद्या सान्यनिवर्तिका ॥ १ ॥

आत्मनोऽन्यस्य चेद्धर्मा अस्थूलत्वादयो मताः ।

अज्ञेयत्वेऽस्य किं तैः स्यादात्मत्वे त्वन्यधीहुतिः ॥

मिथ्याध्यासनिषेधार्थं ततोऽस्थूलादि गृह्यताम् ।

परत्र चेन्निषेधार्थं शून्यतावर्णनं हि तत् ॥ ३ ॥

बुभुत्सोर्यदि चान्यत्र प्रत्यगात्मन इष्यते ।

अप्राणो ह्यमनाः शुभ्र इति चानर्थकं वचः ॥ ४ ॥

तत्त्वज्ञानस्वभावप्रकरणम् ॥

अहं प्रत्ययबीजं यदहंप्रत्ययवत्स्थितम् ।

नाहंप्रत्ययवहृद्युष्टं कथं कर्म प्ररोहति ॥ १ ॥

दृष्टवश्चेत्प्ररोहः ख्यान्नान्यकर्मा स इष्यते ।

तन्निरोधे कथं तत्स्यात्पृच्छामो वस्तदुच्यताम् ॥

देहाद्यारम्भसामर्थ्याज्ज्ञानं सन्निषयं त्वयि ।

अभिभूय फलं कुर्यात्कर्मान्ते ज्ञानमुद्भवेत् ॥ ३ ॥

आरब्धस्य फले होते भोगो ज्ञानं च कर्मणः ।

अविरोधस्तयोर्युक्तो वैधर्म्यं चेतरेण तु ॥ ४ ॥

देहात्मज्ञानवज्ज्ञागं देहात्मज्ञानबाधकम् ।

आत्मन्येव भवेद्यस्य स नेच्छन्नपि मुच्यते ।

ततः सर्वमिदं सिद्धं प्रयोगोऽस्माभिरीरितः ॥ ५ ॥

बुद्धयपराधप्रकरणम् ॥

मूलाशङ्को यथोदङ्को नाग्रहीदमृतं यथा ।

कर्मनाशभयाज्जन्तोरात्मज्ञानाग्रहस्तथा ॥ १ ॥

बुद्धिस्थश्चलतीवात्मा ध्यायतीव च दृश्यते ।
नौगतस्य यथा वृक्षास्तद्वत्संसारविभ्रमः ॥ २ ॥

नौस्थश्च प्रातिलोभ्येन नगानां गमनं यथा ।
आत्मनः संसृतिस्तद्वद्ध्यायतीवेति हि श्रुतिः ॥ ३ ॥

चैतन्यप्रतिबिम्बेन व्याप्तो बोधो हि जायते ।
बुद्धेः शब्दादिनिर्भासस्तेन मोमुह्यते जगत् ॥ ४ ॥

चैतन्यभास्यताहमस्तादर्थ्यं च तदस्य यत् ।
इदमंशप्रहाणे न परः सोऽनुभवो भवेत् ॥ ५ ॥

विशेषापोहप्रकरणम् ॥

छित्त्वा त्यक्तेन हस्तेन स्वयं नात्मा विशेष्यते ।
तथा शिष्टेन सर्वेण येन येन विशेष्यते ॥ १ ॥

तस्मात्त्यक्तेन हस्तेन तुल्यं सर्वं विशेषणम् ।
अनात्मत्वेन तस्माज्ज्ञो मुक्तः सर्वैर्विशेषणैः ॥ २ ॥

विशेषणमिदं सर्वं साध्वलंकरणं यथा ।
अविद्यास्तमतः सर्वं ज्ञात आत्मन्यसद्भवेत् ॥ ३ ॥

ज्ञातैवात्मा सदा ग्राह्यो ज्ञेयमुत्सृज्य केवलः ।
 अहमित्यपि यद्ग्राह्यं व्यपेताङ्गसमं हि तत् ॥ ४ ॥
 यावान्स्यादिदमंशो यः स स्वतोऽन्यो विशेषणम् ।
 विशेषप्रक्षयो यत्र सिद्धो ज्ञश्चित्रगुर्यथा ॥ ५ ॥
 इदमंशोऽहमित्यत्र त्याज्यो नात्मेति पण्डितैः ।
 अहं ब्रह्मेति शिष्टांशो भूतपूर्वगतेर्भवेत् ॥ ६ ॥

बुद्ध्यारूढप्रकरणम् ॥

बुद्ध्यारूढं सदा सर्वं दृश्यते यत्र तत्र वा ।
 मया तस्मात्परं ब्रह्म सर्वज्ञश्चास्मि सर्वगः ॥ १ ॥
 यथात्मबुद्धिचाराणां साक्षी तद्वत्परेष्वपि ।
 नैवापोढुं न चादातुं शक्यस्तस्मात्परो ह्यहम् ॥ २ ॥
 विकारित्वमशुद्धत्वं भौतिकत्वं न चात्मनः ।
 अशेषबुद्धिसाक्षित्वाद्वुद्धिवन्नाल्पवेदना ॥ ३ ॥
 मणौ प्रकाश्यते यद्वद्रक्ताद्याकारतातपे ।
 मयि संदृश्यते सर्वमातपेनेव तन्मया ॥ ४ ॥

बुद्धौ दृश्यं भवेद्बुद्धौ सत्यां नास्ति विपर्यये ।

द्रष्टा यस्मात्सदा द्रष्टा तस्माद्भूतं न विद्यते ॥ ५ ॥

अविवेकात्पराभावं यथा बुद्धिरवेत्तथा ।

विवेकात्तु परादन्यः स्वयं चापि न विद्यते ॥ ६ ॥

मतिविलापनप्रकरणम् ॥

चितिः स्वरूपं स्वत एव मे मते

रसादियोगस्तव मोहकारितः ।

अतो न किञ्चित्तव चेष्टितेन मे

फलं भवेत्सर्वविशेषहानतः ॥ १ ॥

विमुच्य मायामयकार्यतामिह

प्रशान्तिमायाह्यसदीहितात्सदा ।

अहं परं ब्रह्म सदा विमुक्तिम-

त्तथाजमेकं द्वयवर्जितं यतः ॥ २ ॥

सदा च भूतेषु समोऽस्मि केवलो

यथा च खं सर्वगमक्षरं शिवम् ।

निरन्तरं निष्कलमक्रियं परं
ततो न मेऽस्तीह फलं तवेहितैः ॥ ३ ॥

अहं ममैको न मदन्यदिष्यते
तथा न कखाप्यहमस्म्यसङ्गतः ।
असङ्गरूपोऽहमतो न मे त्वया
कृतेन कार्यं तव चाद्वयत्वतः ॥ ४ ॥

फले च हेतौ च जनो विषक्तवा-
निति प्रचिन्त्याहमतो विमोक्षणे ।
जनस्य संवादमिमं प्रकल्पवा-
न्स्वरूपतत्त्वार्थविबोधकारणम् ॥

संवादमेतं यदि चिन्तयेन्नरो
विमुच्यतेऽज्ञानमहाभयागमात् ।
विमुक्तकामश्च तथा जनः सदा
चरत्यशोकः सम आत्मवित्सुखी ॥ ६ ॥

सूक्ष्मताव्यापिताप्रकरणम् ॥

सूक्ष्मताव्यापिते ज्ञेये गन्धादेरुत्तरोत्तरम् ।
प्रत्यगात्मावसानेषु पूर्वपूर्वप्रहाणतः ॥

शारीरा पृथिवी तावद्यावद्वाह्या प्रमाणतः ।

अम्बवादीनि च तत्त्वानि तावज्ज्ञेयानि कृत्स्नशः ॥ २ ॥

वाय्वादीनां यथोत्पत्तेः पूर्वं खं सर्वगं तथा ।

अहमेकः सदा शुद्धश्चिन्मात्रः सर्वगोऽद्वयः ॥

ब्रह्माद्याः स्थावरान्ता ये प्राणिनो मम पूः स्मृताः ।

कामक्रोधादयो दोषा जायेरन्मे कुतोऽन्यतः ॥

भूतदोषैः सदास्पृष्टं सर्वभूतस्थमीश्वरम् ।

नीलं व्योम यथा बालो दुष्टं मां वीक्षते जनः ॥

मच्चैतन्यावभासत्वात्सर्वप्राणिधियां सदा ।

पूर्मम प्राणिनः सर्वे सर्वज्ञस्य विपाप्मनः ॥

जनिमज्ज्ञानविज्ञेयं स्वप्रज्ञानवदिष्यते ।

नित्यं निर्विषयं ज्ञानं तस्माद्वैतं न विद्यते ॥ ७ ॥

ज्ञातुर्ज्ञातिर्हि नित्योक्ता सुषुप्ते त्वन्यशून्यतः ।

जाग्रज्ज्ञातिस्त्वविद्यातस्तद्वाह्यं चासदिष्यताम् ॥

रूपवत्त्वाद्यसत्त्वाच्च दृष्ट्यादेः कर्मता यथा ।

एवं विज्ञानकर्मत्वं भूम्नो नास्तीति गम्यते ॥ ९ ॥

दृशिस्वरूपपरमार्थदर्शनप्रकरणम् ॥

दृशिस्वरूपं गगनोपमं परं

सकृद्विभातं त्वजमेकमक्षरम् ।

अलेपकं सर्वगतं यदद्वयं

तदेव चाहं सततं विमुक्त ॐ ॥ १ ॥

दृशिस्तु शुद्धोऽहमविक्रियात्मको

न मेऽस्ति कश्चिद्विषयः स्वभावतः ।

पुरस्तिरश्चोर्ध्वमधश्च सर्वतः

सुपूर्णभूमा त्वज आत्मनि स्थितः ॥ २ ॥

अजोऽमरश्चैव तथाजरोऽमृतः

स्वयंप्रभः सर्वगतोऽहमद्वयः ।

न कारणं कार्यमतीव निर्मलः

सदैव तृप्तश्च ततो विमुक्त ॐ ॥ ३ ॥

सुषुप्तजाग्रत्स्वपतश्च दर्शनं

न मेऽस्ति किञ्चित्तु मतेर्हि मोहनम् ।

स्वतश्च तेषां परतोऽप्यसत्त्वतः

स्तुरीय एवास्मि सदा दृगद्वयः ॥ ४ ॥

शरीरबुद्धीन्द्रियदुःखसंतति-
 न मे न चाहं मम निर्विकारतः ।
 असत्त्वहेतोश्च तथैव संतते-
 रसत्त्वमस्याः स्वपतो हि दृश्यवत् ॥

इदं तु सत्यं मम नास्ति विक्रिया
 विकारहेतुर्न हि मेऽद्वयत्वतः ।
 न पुण्यपापे न च मोक्षबन्धने
 न चास्ति वर्णाश्रमिताशरीरतः ॥ ६ ॥

अनादितो निर्गुणतो न कर्म मे
 फलं च तस्मात्परमोऽहमद्वयः ।
 यथा नभः सर्वगतं न लिप्यते
 तथा ह्यहं देहगतोऽपि सूक्ष्मतः ॥ ७ ॥

सदा च भूतेषु समोऽहमीश्वरः
 क्षराक्षराभ्यां परमो ह्यथोत्तमः ।
 परात्मतत्त्वं च तथाद्वयोऽपि स-
 न्विपर्ययेणाभिवृतस्त्वविद्यया ॥ ८ ॥

अविद्यया भावनया च कर्मभि-
 र्विविक्त आत्माव्यवधिः सुनिर्मलः ।

दृगादिशक्तिप्रचितोऽहमद्वयः

स्थितः स्वरूपे गगनं यथाचलम् ॥ ९ ॥

अहं परं ब्रह्म विनिश्चयात्मदृङ्

न जायते भूय इति श्रुतेर्वचः ।

न चैव बीजेऽप्यसति प्रजायते

फलं न जन्मास्ति ततो ह्यमोहता ॥ १० ॥

ममेदमित्थं च तथेदमीदृशं

तथाहमेवं न परो न चान्यथा ।

विमूढतैवं न जनस्य कल्पना

सदा समे ब्रह्मणि चाद्वये शिवे ॥ ११ ॥

यदद्वयं ज्ञानमतीव निर्मलं

महात्मनां तत्र नशोकमोहता ।

तयोरभावे न हि जन्म कर्म वा

भवेदयं वेदविदां विनिश्चयः ॥ १२ ॥

सुषुप्तवज्जाग्रति यो न पश्यति

द्वयं तु पश्यन्नपि चाद्वयत्वतः ।

तथा च कुर्वन्नपि निष्क्रियश्च यः

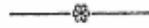
स आत्मविज्ञान्य इतीह निश्चयः ॥ १३ ॥

इतीदमुक्तं परमार्थदर्शनं

मया हि वेदान्तविनिश्चितं परम् ।

विमुच्यतेऽस्मिन्यदि निश्चितो भवे-

न्न लिप्यते व्योमवदेव कर्मभिः ॥ १४ ॥

ईक्षितृत्वप्रकरणम् ॥

ईक्षितृत्वं स्वतः सिद्धं जन्तूनां च ततोऽन्यता ।

अज्ञानादित्यतोऽन्यत्वं सदसीति निवर्त्यते ॥ १ ॥

एतावद्धृत्तमृतत्वं न किञ्चिदन्यत्सहायकम् ।

ज्ञानस्येति ब्रुवच्छास्त्रं सलिङ्गं कर्म बाधते ॥ २ ॥

सर्वेषां मनसो वृत्तमविशेषेण पश्यतः ।

तस्य मे निर्विकारस्य विशेषः स्यात्कथंचन ॥

मनोवृत्तं मनश्चैव स्वप्नवजाग्रतीक्षितुः ।

संप्रसादे द्वयासत्त्वाच्चिन्मात्रः सर्वगोऽव्ययः ॥

स्वप्नः सत्यो यथाबोधाद्देहात्मत्वं तथैव च ।

प्रत्यक्षादेः प्रमाणत्वं जाग्रत्स्यादात्मवेदनात् ॥ ५ ॥

व्योमवत्सर्वभूतस्थो भूतदोषैर्विवर्जितः ।

साक्षी चेतागुणः शुद्धो ब्रह्मैवास्मि स केवलः ॥

नामरूपक्रियाभ्योऽन्यो नित्यमुक्तस्वरूपवान् ।

अहमात्मा परं ब्रह्म चिन्मात्रोऽहं सदाद्वयः ॥ ७ ॥

अहं ब्रह्मास्मि कर्ता च भोक्ता चास्मीति ये विदुः ।

ते नष्टा ज्ञानकर्मभ्यां नास्तिकाः स्युर्न संशयः ॥

धर्माधर्मफलैर्योग इष्टोऽदृष्टो यथात्मनः ।

शास्त्राद्ब्रह्मत्वमप्यस्य मोक्षो ज्ञानात्तथेष्यताम् ॥

या माहारजनाद्यास्ता वासनाः स्वप्नदर्शिभिः ।

अनुभूयन्त एवेह ततोऽन्यः केवलो दृशिः ॥ १० ॥

कोशादिव विनिष्कृष्टः कार्यकारणवर्जितः ।

यथासिर्दृश्यते स्वप्ने तद्वद्बोद्धा स्वयंप्रभः ॥ ११ ॥

आपेषात्प्रतिबुद्धस्य ज्ञस्य स्वाभाविकं पदम् ।

उक्तं नेत्यादिवाक्येन कल्पितस्यापनेतृणा ॥ १२ ॥

महाराजादयो लोका मयि यद्वत्प्रकल्पिताः ।

स्वप्ने तद्वद्द्वयं विद्याद्रूपं वासनया सह ॥ १३ ॥

देहलिङ्गात्मना कार्या वासनारूपिणा क्रियाः ।
 नेति नेत्यात्मरूपत्वाच्च मे कार्या क्रिया क्वचित् ॥ १४ ॥

न ततोऽमृतताशास्ति कर्मणोऽज्ञानहेतुतः ।
 मोक्षस्य ज्ञानहेतुत्वाच्च तदन्यदपेक्षते ॥ १५ ॥

अमृतं चाभयं नार्ते नेतीत्यात्मा प्रियो मम ।
 विपरीतमतोऽन्यद्यत्त्यजेत्तत्सक्रियं ततः ॥ १६ ॥

प्रकाशप्रकरणम् ॥

प्रकाशस्थं यथा देहं सालोकमभिमन्यते ।
 द्रष्टाभासं तथा चित्तं द्रष्टाहमिति मन्यते ॥ १ ॥

यदेव दृश्यते लोके तेनाभिन्नत्वमात्मनः ।
 प्रपद्यते ततो मूढस्तेनात्मानं न विन्दति ॥ २ ॥

दशमस्य नवात्मत्वप्रतिपत्तिवदात्मनः ।
 दृश्येषु तद्वदेवायं मूढो लोको न चान्यथा ॥ ३ ॥

त्वं कुरु त्वं तदेवेति प्रत्ययावैककालिकौ ।
 एकनीडौ कथं स्यातां विरुद्धौ न्यायतो वद ॥ ४ ॥

देहाभिमानिनो दुःखं नादेहस्य स्वभावतः ।

स्वापवत्तत्प्रहाणाय तत्त्वमित्युच्यते दृशेः ॥ ५ ॥

दृशेच्छाया यदारूढा मुखच्छायेव दर्शने ।

पश्यंस्तं प्रत्ययं योगी दृष्ट आत्मेति मन्यते ॥ ६ ॥

तं च मूढं च यद्यन्यं प्रत्ययं वेत्ति नो दृशेः ।

स एव योगिनां श्रेष्ठो नेतरः स्यान्न संशयः ॥ ७ ॥

विज्ञातेर्यस्तु विज्ञाता स त्वमित्युच्यते यतः ।

स स्यादनुभवस्तस्य ततोऽन्योऽनुभवो मृषा ॥ ८ ॥

दृशिरूपे सदा नित्ये दर्शनादर्शने मयि ।

कथं ख्यातां ततो नान्य इष्यतेऽनुभवस्ततः ॥ ९ ॥

यत्स्थस्तापो रवेर्देहे दृशेः स विषयो यथा ।

सत्त्वस्थस्तद्वदेवेह दृशेः स विषयस्तथा ॥ १० ॥

प्रतिषिद्धेदमंशो ज्ञः खमिवैकरसोऽद्वयः ।

नित्यमुक्तस्तथा शुद्धः सोऽहं ब्रह्मासि केवलः ॥ ११ ॥

विज्ञातुर्नैव विज्ञाता परोऽन्यः संभवत्यतः ।

विज्ञाताहं परो मुक्तः सर्वभूतेषु सर्वदा ॥ १२ ॥

यो वेदालुप्तदृष्टित्वमात्मनोऽकर्तृतां तथा ।
ब्रह्मचित्त्वं तथा मुक्त्वा स आत्मज्ञो न चेतरः ॥ १३ ॥

ज्ञातैवाहमविज्ञेयः शुद्धो मुक्तः सदेत्यपि ।
विवेकी प्रत्ययो बुद्धेर्दृश्यत्वान्नाशवान्यतः ॥ १४ ॥

अलुप्ता त्वात्मनो दृष्टिर्नोत्पाद्या कारकैर्यतः ।
दृश्यया चान्यया दृष्ट्या जन्यतास्याः प्रकल्पिता ॥

देहात्मबुद्ध्यपेक्षत्वादात्मनः कर्तृता मृषा ।
नैव किञ्चित्करोमीति सत्या बुद्धिः प्रमाणजा ॥ १६ ॥

कर्तृत्वं कारकापेक्षमकर्तृत्वं स्वभावतः ।
कर्ता भोक्तेति विज्ञानं मृषैवेति सुनिश्चितम् ॥ १७ ॥

एवं शास्त्रानुमानाभ्यां स्वरूपेऽवगते सति ।
नियोज्योऽहमिति ह्येषा सत्या बुद्धिः कथं भवेत् ॥

यथा सर्वान्तरं व्योम व्योम्नोऽप्याभ्यन्तरो ह्यहम् ।
निर्विकारोऽचलः शुद्धोऽजरो मुक्तः सदाद्वयः ॥ १९ ॥

अचक्षुष्ट्वप्रकरणम् ।

अचक्षुष्ट्वान्न दृष्टिर्मे तथाश्रोत्रस्य का श्रुतिः ।

अवाक्त्वाञ्च तु वक्तिः स्यादमनस्त्वान्मतिः कुतः ॥ १ ॥

अप्राणस्य न कर्मास्ति बुद्ध्यभावे न वेदिता ।

विद्याविद्ये ततो न स्तश्चिन्मात्रज्योतिषो मम ॥ २ ॥

नित्यमुक्तस्य शुद्धस्य कूटस्थस्याविचालिनः ।

अमृतस्याक्षरस्यैवमशरीरस्य सर्वदा ॥ ३ ॥

जिघत्सा वा पिपासा वा शोकमोहौ जरामृती ।

न विद्यन्तेऽशरीरत्वाद्बन्धोमवद्वधापिनो मम ॥ ४ ॥

अस्पर्शत्वाञ्च मे स्पृष्टिर्नाजिह्मत्वाद्रसज्ञता ।

नित्यविज्ञानरूपस्य ज्ञानाज्ञाने न मे सदा ॥ ५ ॥

या तु स्यान्मानसी वृत्तिश्चाक्षुष्का रूपरञ्जना ।

नित्यमेवात्मनो दृष्ट्वा नित्यया दृश्यते हि सा ॥ ६ ॥

तथान्येन्द्रिययुक्ता या वृत्तयो विषयाञ्जनाः ।

स्मृती रागादिरूपा च केवलान्तर्मनस्यपि ॥ ७ ॥

मानस्यस्तद्वदन्यस्य दृश्यन्ते स्वप्नवृत्तयः ।

द्रष्टुर्दृष्टिस्ततो नित्या शुद्धानन्ता च केवला ॥ ८ ॥

अनित्या साविशुद्धेति गृह्यतेऽत्राविवेकतः ।

सुखी दुःखी तथा चाहं दृश्ययोपाधिभूतया ॥ ९ ॥

मूढया मूढ इत्येवं शुद्धया शुद्ध इत्यपि ।

मन्यते सर्वलोकोऽयं येन संसारमृच्छति ॥ १० ॥

अचक्षुष्कादिशास्त्रोक्तं सबाह्याभ्यन्तरं ह्यजम् ।

नित्यमुक्तमिहात्मानं मुमुक्षुश्चेत्सदा स्मरेत् ॥ ११ ॥

अचक्षुष्कादिशास्त्राच्च नेन्द्रियाणि सदा मम ।

अप्राणो ह्यमनाः शुभ्र इति चार्थवर्णं वचः ॥ १२ ॥

शब्दादीनामभावश्च श्रूयते मम काठके ।

अप्राणो ह्यमना यस्मादधिकारी सदा ह्यहम् ॥ १३ ॥

विक्षेपो नास्ति तस्मान्मे न समाधिस्ततो मम ।

विक्षेपो वा समाधिर्वा मनसः स्याद्विकारिणः ॥ १४ ॥

अमनस्कस्य शुद्धस्य कथं तत्स्याद्द्वयं मम ।

अमनस्त्वाविकारित्वे विदेहव्यापिनो मम ॥ १५ ॥

इत्येतद्यावदज्ञानं तावत्कार्यं ममाभवत् ।

नित्यमुक्तस्य शुद्धस्य बुद्धस्य च सदा मम ॥ १६ ॥

समाधिर्वासमाधिर्वा कार्यं चान्यत्कुतो भवेत् ।
मां हि ध्यात्वा च बुद्धा च मन्यन्ते कृतकृत्यताम् ॥

अहं ब्रह्मास्मि सर्वोऽस्मि शुद्धो बुद्धोऽस्म्यतः सदा ।
अजः सर्वत एवाहमजरश्चाक्षयोऽमृतः ॥ १८ ॥

मदन्यः सर्वभूतेषु बोद्धा कश्चिन्न विद्यते ।
कर्माध्यक्षश्च साक्षी च चेता नित्योऽगुणोऽद्वयः ॥ १९ ॥

न सच्चाहं न चासच्च नोभयं केवलः शिवः ।
न मे संध्या न रात्रिर्वा नाहर्वा सर्वदा दृशेः ॥ २० ॥

सर्वमूर्तिविमुक्तं यद्यथा खं सूक्ष्ममद्वयम् ।
तेनाप्यस्मि विना भूतं ब्रह्मैवाहं तथाद्वयम् ॥ २१ ॥

ममात्मास्य त आत्मेति भेदो व्योम्नो यथा भवेत् ।
एकस्य सुषिभेदेन तथा मम विकल्पितः ॥ २२ ॥

भेदोऽभेदस्तथा चैको नाना चेति विकल्पितः ।
ज्ञेयं ज्ञाता गतिर्गन्ता मय्येकस्मिन्कुतो भवेत् ॥ २३ ॥

न मे हेयं न चाहेयमविकारी यतो ह्यहम् ।
सदा मुक्तः सदा शुद्धः सदा बुद्धोऽगुणोऽद्वयः ॥ २४ ॥

इत्येवं सर्वदात्मानं विद्यात्सर्वं समाहितः ।

विदित्वा मां स्वदेहस्थमृषिर्मुक्तो ध्रुवो भवेत् ॥ २५ ॥

कृतकृत्यश्च सिद्धश्च योगी ब्राह्मण एव च ।

यदेवं वेद तत्त्वार्थमन्यथा ह्यात्महा भवेत् ॥ २६ ॥

वेदार्थो निश्चितो ह्येष समासेन मयोदितः ।

संन्यासिभ्यः प्रवक्तव्यः शान्तेभ्यः शिष्टबुद्धिना ॥ २७ ॥

स्वप्नस्मृतिप्रकरणम् ॥

स्वप्नस्मृत्योर्घटादेर्हि रूपाभासः प्रदृश्यते ।

पुरा नूनं तदाकारा धीर्दृष्टेत्यनुमीयते ॥ १ ॥

भिक्षामदन्यथा स्वप्ने दृष्टो देहो न स स्वयम् ।

जाग्रदृश्यात्तथा देहाद्रष्टृत्वादन्य एव सः ॥ २ ॥

मूषासिक्तं यथा ताम्रं तन्निभं जायते तथा ।

रूपादीन्व्याप्तुवच्चित्तं तन्निभं दृश्यते ध्रुवम् ॥ ३ ॥

व्यञ्जको वा यथालोको व्यङ्ग्यस्याकारतामियात् ।

सर्वार्थव्यञ्जकत्वाद्धीरर्थाकारा प्रदृश्यते ॥ ४ ॥

धीरेवार्थस्वरूपा हि पुंसां दृष्टा पुरापि च ।
न चेत्स्वप्ने कथं पश्येत्स्मरतो वाकृतिः कुतः ॥ ५ ॥

व्यञ्जकत्वं तदेवास्या रूपाद्याकारदृश्यता ।
द्रष्टृत्वं च दृशेस्तद्वद्व्याप्तिः स्याद्विय उद्भवे ॥ ६ ॥

चिन्मात्रज्योतिषा सर्वाः सर्वदेहेषु बुद्ध्यः ।
मया यस्मात्प्रकाश्यन्ते सर्वस्यात्मा ततो ह्यहम् ॥ ७ ॥

करणं कर्म कर्ता च क्रिया स्वप्ने फलं च धीः ।
जाग्रत्येवं यतो दृष्टा द्रष्टा तस्मात्ततोऽन्यथा ॥ ८ ॥

बुद्ध्यादीनामनात्मत्वं हेयोपादेयरूपतः ।
हानोपादानकर्तात्मा न त्याज्यो न च गृह्यते ॥ ९ ॥

सबाह्याभ्यन्तरे शुद्धे प्राज्ञानैकरसे घने ।
बाह्यमाभ्यन्तरं चान्यत्कथं हेयं प्रकल्प्यते ॥ १० ॥

य आत्मा नेति नेतीति परापोहेन शेषितः ।
स चेद्ब्रह्मविदात्मेष्टो यतेतातः परं कथम् ॥ ११ ॥

अशनायाद्यतिक्रान्तं ब्रह्मैवास्मि निरन्तरम् ।
कार्यवान्स्यां कथं चाहं विमृशेदेवमञ्जसा ॥ १२ ॥

पारगस्तु यथा नद्यास्तत्स्थः पारं गियासति ।
आत्मज्ञश्चेत्तथा कार्यं कर्तुमन्यदिहेच्छति ॥ १३ ॥

आत्मज्ञस्यापि यस्य स्याद्धानोपादानंता यदि ।
न मोक्षार्हः स विज्ञेयो वान्तोऽसौ ब्रह्मणा ध्रुवम् ॥

सादित्यं हि जगत्प्राणस्तस्मान्नाहर्निशैव वा ।
प्राणज्ञस्यापि न स्यातां कुतो ब्रह्मविदोऽद्वये ॥

न स्मरत्यात्मनो ह्यात्मा विस्मरेद्वाप्यलुप्तचित् ।
मनोऽपि स्मरतीत्येतज्ज्ञानमज्ञानहेतुजम् ॥ १६ ॥

ज्ञातुर्ज्ञेयः परो ह्यात्मा सोऽविद्याकल्पितः स्मृतः ।
अपोढे विद्यया तस्मिन् रज्ज्वां सर्प इवाद्ययः ॥ १७ ॥

कर्तृकर्मफलाभावात्सबाह्याभ्यन्तरं ह्यजम् ।
ममाहं वेति यो भावस्तस्मिन्कस्य कुतो भवेत् ॥ १८ ॥

आत्मा ह्यात्मीय इत्येष भावोऽविद्याप्रकल्पितः ।
आत्मैकत्वे ह्यसौ नास्ति-बीजाभावे कुतः फलम् ॥

द्रष्टुं श्रोतुं तथा मन्तुं विश्नात्तेव तदक्षरम् ।
द्रष्टुं नान्यदतस्तस्माद्यस्माद्द्रष्टाहमक्षरम् ॥ २० ॥

स्थावरं जङ्गमं चैव द्रष्टृत्वादिक्रियायुतम् ।
सर्वमक्षरमेवातः सर्वस्यात्माक्षरं त्वहम् ॥ २१ ॥

अकार्यशेषमात्मानमक्रियात्मक्रियाफलम् ।
निर्ममं निरहंकारं यः पश्यति स पश्यति ॥ २२ ॥

ममाहंकारयत्नेच्छाः शून्या एव स्वभावतः ।
आत्मनीति यदि ज्ञातमाध्वं स्वस्थाः किमीहितैः ॥ २३ ॥

योऽहंकर्तारमात्मानं तथा वेत्तारमेव च ।
वेत्त्यनात्मज्ञ एवासौ योऽन्यथाज्ञः स आत्मवित् ॥ २४ ॥

यथान्यत्वेऽपि तादात्म्यं देहादिष्वात्मनो मतम् ।
तथाकर्तुरविज्ञानात्फलकर्मात्मतात्मनः ॥ २५ ॥

दृष्टिः श्रुतिर्मतिर्ज्ञातिः स्वप्ने दृष्टा जनैः सदा ।
तासामात्मस्वरूपत्वादतः प्रत्यक्षतात्मनः ॥ २६ ॥

परलोकभयं यस्य नास्ति मृत्युभयं तथा ।
तस्यात्मज्ञस्य शोच्याः स्युः सब्रह्मेन्द्रा अपीश्वराः ॥

ईश्वरत्वेन किं तस्य ब्रह्मेन्द्रत्वेन वा पुनः ।
तृष्णा चेत्सर्वतश्छिन्ना सर्वदैन्योद्भवाशुभा ॥ २८ ॥

अहमित्यात्मधीर्या च ममेत्यात्मीयधीरपि ।

अर्थशून्या यदा यस्य स आत्मज्ञो भवेत्तदा ॥ २९ ॥

बुद्ध्यादौ सत्युपाधौ च तथा सत्यविशेषता ।

यस्य चेदात्मनो ज्ञाता तस्य कार्यं कथं भवेत् ॥ ३० ॥

प्रसन्ने विमले व्योम्नि प्रज्ञानैकरसेऽद्वये ।

उत्पन्नात्मधियो ब्रूत किमन्यत्कार्यमिष्यते ॥ ३१ ॥

आत्मानं सर्वभूतस्थममित्रं चात्मनोऽपि यः ।

पश्यन्निच्छत्यसौ नूनं शीतीकर्तुं विभावसुम् ॥ ३२ ॥

प्रज्ञाप्राणानुकार्यात्मा च्छायेवाक्षादिगोचरः ।

ध्यायतीवेति चोक्तो हि शुद्धो मुक्तः स्वतो हि सः ॥

अप्राणस्यामनस्कस्य तथासंसर्गिणो दृशेः ।

व्योमवद्व्यापिनो ह्यस्य कथं कार्यं भवेन्मम ॥ ३४ ॥

असमाधिं न पश्यामि निर्विकारस्य सर्वदा ।

ब्रह्मणो मे विशुद्धस्य शोध्यं नान्यद्विषाप्मनः ॥ ३५ ॥

गन्तव्यं च तथा नैव सर्वगस्याचलस्य च ।

नोर्ध्वं नाधस्तिरो वापि निष्कलस्यागुणत्वतः ॥ ३६ ॥

चिन्मात्रज्योतिषो नित्यं तमस्तस्मिन्न विद्यते ।
कथं कार्यं ममैवाद्य नित्यमुक्तस्य शिष्यते ॥ ३७ ॥

अमनस्कस्य का चिन्ता क्रिया वानिन्द्रियस्य का ।
अप्राणो ह्यमनाः शुभ्र इति सत्यं श्रुतेर्वचः ॥ ३८ ॥

अकालत्वाददेशत्वाद्विभुत्वादनित्ततः ।
आत्मनो नैव कालादेरपेक्षा ध्यायतः सदा ॥ ३९ ॥

यस्मिन्देवाश्च वेदाश्च
पवित्रं कृत्स्नमेकताम् ।
व्रजेत्तन्मानसं तीर्थं
यस्मिन्न्नात्वामृतो भवेत् ॥ ४० ॥

न चास्ति शब्दादिरनन्यवेदनः
परस्परेणापि न चैव दृश्यते ।
परेण दृश्यास्तु यथा रसादय-
स्तथैव दृश्यत्वत एव दैहिकाः ॥ ४१ ॥

अहं ममेत्येषणयत्नविक्रिया-
सुखादयस्तद्वदिह प्रदृश्यतः ।

दृश्यत्वयोगाच्च परस्परेण ते
न दृश्यतां यान्ति ततः परो भवेत् ॥ ४२ ॥

अहंक्रियाद्या हि समस्तविक्रिया
सकर्तृका कर्मफलेन संहता ।
चित्तिस्वरूपेण समन्ततोऽर्कव-
त्प्रकाश्यमानासिततात्मनो ह्यतः ॥ ४३ ॥

दृशिस्वरूपेण हि सर्वदेहिनां
वियद्यथा व्याप्य मनांस्यवस्थितः ।
अतो न तस्मादपरोऽस्ति वेदिता
परोऽपि तस्मादत एक ईश्वरः ॥ ४४ ॥

शरीरबुद्धयोर्यदि चान्यदृश्यता
निरात्मवादाः सुनिराकृता मया ।
परश्च शुद्धो ह्यविशुद्धिकर्मतः
सुनिर्मलः सर्वगतोऽसितोऽद्वयः ॥ ४५ ॥

घटादिरूपं यदि ते न गृह्यते
मनः प्रवृत्तं बहुधा स्ववृत्तिभिः ।
अशुद्धयचिद्रूपविकारदोषता
मतेर्यथा वारयितुं न पार्यते ॥ ४६ ॥

यथा विशुद्धं गगनं निरन्तरं
 न सज्जते नापि च लिप्यते तथा ।
 समस्तभूतेषु सदैवतेष्वयं
 समः सदात्मा ह्यजरोऽमरोऽभयः ॥ ४७ ॥

अमूर्तमूर्तानि च कर्मवासना
 दृशिस्वरूपस्य बहिः प्रकल्पिताः ।
 अविद्यया ह्यात्मनि मूढदृष्टिभि-
 र्व्यपोह्य नेतीत्यवशेषितो दृशिः ॥ ४८ ॥

प्रबोधरूपं मनसोऽर्थयोगजं
 स्मृतौ च सुप्तस्य च दृश्यतेऽर्थवत् ।
 तथैव देहप्रतिमानतः पृथ-
 ग्दृशेः शरीरं च मनश्च दृश्यतः ॥ ४९ ॥

स्वभावशुद्धे गगने घनादिके
 मलेऽपयाते सति चाविशेषता ।
 यथा च तद्वच्छ्रुतिवारितद्वये
 सदाविशेषो गगनोपमे दृशौ ॥ ५० ॥

नान्यदन्यत्प्रकरणम् ॥

नान्यदन्यद्भवेद्यस्मान्नान्यत्किञ्चिद्विचिन्तयेत् ।
अन्यस्यान्यात्मभावे हि नाशस्तस्य ध्रुवो भवेत् ॥ १ ॥

स्मरतो दृश्यते दृष्टं पटे चित्रमिवार्पितम् ।
यत्र येन च तौ ज्ञेयौ सत्त्वक्षेत्रज्ञसंज्ञकौ ॥ २ ॥

फलान्तं चानुभूतं यद्युक्तं कर्त्रादिकारकैः ।
स्मर्यमाणं हि कर्मस्थं पूर्वकर्मैव तच्चितः ॥ ३ ॥

द्रष्टुश्चान्यद्भवेद्दृश्यं दृश्यत्वाद्वदवत्सदा ।
दृश्याद्द्रष्टासजातीयो न धीवत्साक्षितान्यथा ॥ ४ ॥

स्वात्मबुद्धिमपेक्ष्यासौ विधीनां स्यात्प्रयोजकः ।
जात्यादिः शववत्तेन तद्वन्नानात्मतान्यथा ॥ ५ ॥

न प्रियाप्रिय इत्युक्तेर्नादेहत्वं क्रियाफलम् ।
देहयोगः क्रियाहेतुस्तस्माद्विद्वान्क्रियास्त्यजेत् ॥ ६ ॥

कर्मस्वात्मा स्वतन्त्रश्चेन्निवृत्तौ च तथेप्स्यताम् ।
अदेहत्वे फलेऽकार्ये ज्ञाते कुर्यात्कथं क्रियाः ॥ ७ ॥

जात्यादीन्संपरित्यज्य निमित्तं कर्मणां बुधः ।
कर्महेतुविरुद्धं यत्स्वरूपं शास्त्रतः स्मरेत् ॥ ८ ॥

आत्मैकः सर्वभूतेषु तानि तस्मिंश्च खे यथा ।
पर्यगाद्वयोमवत्सर्वं शुक्रं दीप्तिमदिष्यते ॥ ९ ॥

व्रणस्त्राय्वोरभावेन स्थूलं देहं निवारयेत् ।
शुद्धपापतयालेपं लिङ्गं चाकायमित्युत ॥ १० ॥

वासुदेवो यथाश्वत्थे स्वदेहे चाब्रवीत्समम् ।
तद्वद्वेत्ति य आत्मानं समं स ब्रह्मवित्तमः ॥ ११ ॥

यथा ह्यन्यशरीरेषु ममाहंता न चेप्यते ।
अस्मिंश्चापि तथा देहे धीसाक्षित्वाविशेषतः ॥ १२ ॥

रूपसंस्कारतुल्याधी रागद्वेषौ भयं च यत् ।
गृह्यते धीश्रयं तस्माज्ज्ञाता शुद्धोऽभयः सदा ॥ १३ ॥

यन्मनास्तन्मयोऽन्यत्वे नात्मत्वाप्तौ क्रियात्मनि ।
आत्मत्वे चानपेक्षत्वात्सापेक्षं हि न तत्स्वयम् ॥ १४ ॥

खमिवैकरसा शक्तिरविभक्ताजरामला ।
चक्षुराद्युपधाना सा विपरीता विभाव्यते ॥ १५ ॥

दृश्यत्वादहमित्येष नात्मधर्मो घटादिवत् ।

तथान्ये प्रत्यया ज्ञेया दोषाश्चात्मा मलो ह्यतः ॥ १६ ॥

सर्वप्रत्ययसाक्षित्वादविकारी च सर्वगः ।

विक्रियेत यदि द्रष्टा बुद्ध्यादीवाल्पविद्भवेत् ॥ १७ ॥

न दृष्टिर्लुप्यते द्रष्टुश्चक्षुरादेर्यथैव तत् ।

न हि द्रष्टुरिति ह्युक्तं तस्माद्द्रष्टा सदैव दृक् ॥ १८ ॥

संघातो वास्मि भूतानां करणानां तथैव च ।

व्यस्तं वान्यतमो वास्मि को वास्मीति विचारयेत् ॥

व्यस्तं नाहं समस्तं वा भूतमिन्द्रियमेव वा ।

ज्ञेयत्वात्करणत्वाच्च ज्ञातान्योऽस्माद्घटादिवत् ॥ २० ॥

आत्माग्नेरिन्धना बुद्धिरविद्याकामकर्मभिः ।

दीपिता प्रज्वलत्येषा द्वारैः श्रोत्रादिभिः सदा ॥ २१ ॥

दक्षिणाक्षिप्रधानेषु यदा बुद्धिर्विचेष्टते ।

विषयैर्हविषा दीप्त आत्माग्निः स्थूलभुक्तदा ॥ २२ ॥

ह्यन्ते तु हवींषीति रूपादिग्रहणे स्मरन् ।

अरागद्वेष आत्माग्नौ जाग्रदोषैर्न लिप्यते ॥ २३ ॥

मानसे तु गृहे व्यक्ता अविद्याकर्मवासनाः ।

पश्यंस्तैजस आत्मोक्तः स्वयंज्योतिःप्रकाशिताः ॥ २४ ॥

विषया वासना वापि चोद्यन्ते नैव कर्मभिः ।

यदा बुद्धौ तदा ज्ञेयः प्राज्ञ आत्मा ह्यनन्यदृक् ॥ २५ ॥

मनोबुद्धीन्द्रियाणां च ह्यवस्थाः कर्मचोदिताः ।

चैतन्येनैव भास्यन्ते रविणेव घटादयः ॥ २६ ॥

तत्रैवं सति बुद्धीर्ज्ञ आत्मभासावभासयन् ।

कर्ता तासां यदर्थस्ता मूढैरेवाभिधीयते ॥ २७ ॥

सर्वज्ञोऽप्यत एव स्यात्स्वेन भासावभासयन् ।

सर्वं सर्वक्रियाहेतोः सर्वकृत्त्वं तथात्मनः ॥ २८ ॥

सोपाधिश्चैवमात्मोक्तो निरुपाख्योऽनुपाधिकः ।

निष्कलो निर्गुणः शुद्धस्तं मनो वाक्च नाप्नुतः ॥

चेतनोऽचेतनो वापि कर्ताकर्ता गतोऽगतः ।

बद्धो मुक्तस्तथा चैकोऽनेकः शुद्धोऽन्यथेति वा ॥

अप्राप्यैव निवर्तन्ते वाचो धीभिः सहैव तु ।

निर्गुणत्वात्क्रियाभावाद्विशेषाणामभावतः ॥ ३१ ॥

व्यापकं सर्वतो व्योम मूर्तैः सर्वैर्वियोजितम् ।
यथा तद्वदिहात्मानं विन्धाच्छुद्धं परं पदम् ॥ ३२ ॥

दृष्टं हित्वा स्मृतिं तस्मिन्सर्वग्रश्च तमस्त्यजेत् ।
सर्वदृग्ज्योतिषा युक्तो दिनकृच्छार्वरं यथा ॥ ३३ ॥

रूपस्मृत्यन्धकारार्थाः प्रत्यया यस्व गोचराः ।
स एवात्मा समो द्रष्टा सर्वभूतेषु सर्वगः ॥ ३४ ॥

आत्मबुद्धिमनश्चक्षुर्विषयालोकसंगमात् ।
विचित्रो जायते बुद्धेः प्रत्ययोऽज्ञानलक्षणः ॥ ३५ ॥

विविच्यास्मात्स्वमात्मानं विन्धाच्छुद्धं परं पदम् ।
द्रष्टारं सर्वभूतस्थं समं सर्वभयातिगम् ॥ ३६ ॥

समस्तं सर्वगं शान्तं विमलं व्योमवत्स्थितम् ।
निष्कलं निष्क्रियं सर्वं नित्यं द्वन्द्वैर्विवर्जितम् ॥ ३७ ॥

सर्वप्रत्ययसाक्षी ज्ञः कथं ज्ञेयो मयेत्युत ।
विमृश्यैवं विजानीयाज्ज्ञातं ब्रह्म न वेति वा ॥ ३८ ॥

अदृष्टं द्रष्टृविज्ञातं दम्भमित्यादिशासनात् ।
नैव ज्ञेयं मयान्यैर्वा परं ब्रह्म कथंचन ॥ ३९ ॥

स्वरूपाव्यवधानाभ्यां ज्ञानालोकस्वभावतः ।

अन्यज्ञानानपेक्षत्वाज्ज्ञातं ब्रह्म सदा मया ॥ ४० ॥

नान्येन ज्योतिषा कार्यं रवेरात्मप्रकाशने ।

स्वबोधान्नान्यबोधेच्छा बोधस्यात्मप्रकाशने ॥ ४१ ॥

न तस्यैवान्यतोऽपेक्षा स्वरूपं यस्य यद्भवेत् ।

प्रकाशान्तरदृश्यो न प्रकाशो ह्यस्ति कश्चन ॥ ४२ ॥

व्यक्तिः स्यादप्रकाशस्य प्रकाशात्मसमागमात् ।

प्रकाशस्त्वंककार्यः स्यादिति मिथ्यावचो ह्यतः ॥ ४३ ॥

यतोऽभूत्वा भवेद्यच्च तस्य तत्कार्यमिष्यते ।

स्वरूपत्वादभूत्वा न प्रकाशो जायते रवेः ॥ ४४ ॥

सत्तामात्रे प्रकाशस्य कर्तादित्यादिरिष्यते ।

घटादिव्यक्तितो यद्वत्तद्वद्वोधात्मनीष्यताम् ॥ ४५ ॥

बिलात्सर्पस्य निर्याणे सूर्यो यद्वत्प्रकाशकः ।

प्रयत्नेन विना तद्वज्ज्ञातात्मा बोधरूपतः ॥ ४६ ॥

दग्धैवमुष्णः सत्तायां तद्वद्वोधात्मनीष्यताम् ।

सत्येव यदुपाधौ तु ज्ञाते सर्प इवोत्थिते ॥ ४७ ॥

ज्ञातायत्नोऽपि तद्वज्जः कर्ता भ्रामकवद्भवेत् ।
स्वरूपेण स्वयं नात्मा ज्ञेयोऽज्ञेयोऽथवा ततः ॥ ४८ ॥

विदिताविदिताभ्यां तदन्यदेवेति शासनात् ।
बन्धमोक्षादयो भावास्तद्वदात्मनि कल्पिताः ॥

नाहोरात्रे यथा सूर्ये प्रभारूपाविशेषतः ।
बोधरूपाविशेषाच्च बोधाबोधौ तथात्मनि ॥ ५० ॥

यथोक्तं ब्रह्म यो वेद हानोपादानवर्जितम् ।
यथोक्तेन विधानेन स सत्यं नैव जायते ॥ ५१ ॥

जन्ममृत्युप्रवाहेषु पतितो नैव शक्नुयात् ।
इत उद्धर्तुमात्मानं ज्ञानादन्येन केनचित् ॥ ५२ ॥

भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्ट इति श्रुतेः ॥

ममाहमित्येतदपोह्य सर्वतो
विमुक्तदेहं पदमम्बरोपमम् ।
सुदृष्टशास्त्रानुमितिभ्य ईरितं
विमुच्यतेऽस्मिन्यदि निश्चितो नरः ॥ ५४ ॥

पार्थिवप्रकरणम् ॥

पार्थिवः कठिनो धातुर्द्रवो देहे स्मृतोऽम्मयः ।
पक्तिचेष्टावकाशाः स्युर्वह्निवाय्वम्बरोद्भवाः ॥ १ ॥

घ्राणादीनि तदर्थश्च पृथिव्यादिगुणाः क्रमात् ।
रूपालोकवदिष्टं हि सजातीयार्थमिन्द्रियम् ॥ २ ॥

बुद्ध्यर्थान्याहुरेतानि वाक्पाण्यादीनि कर्मणे ।
तद्विकल्पार्थमन्तःस्थं मन एकादशं भवेत् ॥ ३ ॥

निश्चयार्था भवेद्बुद्धिस्तां सर्वार्थानुभावनीम् ।
ज्ञातात्मोक्तः स्वरूपेण ज्योतिषा व्यञ्जयन्सदा ॥ ४ ॥

व्यञ्जकस्तु यथालोको व्यङ्ग्यस्याकारतां गतः ।
व्यतिकीर्णोऽप्यसंकीर्णस्तद्वज्जः प्रत्ययैः सदा ॥ ५ ॥

स्थितो दीपो यथायत्नः प्राप्तं सर्वं प्रकाशयेत् ।
शब्दाद्याकारबुद्धीर्ज्ञः प्राप्तास्तद्वत्प्रपश्यति ॥ ६ ॥

शरीरेन्द्रियसंघात आत्मत्वेन गतां धियम् ।
नित्यात्मज्योतिषा दीप्तां विशिषन्ति सुखादयः ॥ ७ ॥

शिरोदुःखादिनात्मानं दुःख्यस्मीति हि पश्यति ।
द्रष्टान्यो दुःखिनो दृश्याद्रष्टृत्वाच्च न दुःख्यसौ ॥ ८ ॥

दुःखी स्यादुःख्यहंमानादुःखिनो दर्शनाच्च वा ।
संहतेऽङ्गादिभिर्द्रष्टा दुःखी दुःखस्य नैव सः ॥

चक्षुर्वत्कर्मकर्तृत्वं स्याच्चेन्नानेकमेव तत् ।
संहतं च ततो नात्मा द्रष्टृत्वात्कर्मतां व्रजेत् ॥ १० ॥

ज्ञानयन्त्राद्यनेकत्वमात्मनोऽपि मतं यदि ।
नैकज्ञानगुणत्वात्तु ज्योतिर्वत्तस्य कर्मता ॥ ११ ॥

ज्योतिषो द्योतकत्वेऽपि यद्वन्नात्मप्रकाशनम् ।
भेदेऽप्येवं समत्वाज्ज्ञ आत्मानं नैव पश्यति ॥

यद्धर्मा यः पदार्थो न तस्यैवेयात्स कर्मताम् ।
न ह्यात्मानं दहत्यग्निस्तथा नैव प्रकाशयेत् ॥

एतेनैवात्मनात्मनो ग्रहो बुद्धेर्निराकृतः ।
अंशोऽप्येवं समत्वाद्धि निर्भेदत्वाच्च युज्यते ॥

शून्यतापि न युक्तैवं बुद्धेरन्येन दृश्यता ।
युक्तातो घटवत्तस्याः प्राक्सिद्धेश्च विकल्पतः ॥ १५ ॥

अविकल्पं तदस्त्येव यत्पूर्वं स्याद्विकल्पतः ।

विकल्पोत्पत्तिहेतुत्वाद्यस्यैव तु कारणम् ॥ १६ ॥

अज्ञानं कल्पनामूलं संसारस्य नियामकम् ।

हित्वात्मानं परं ब्रह्म विन्द्यान्मुक्तं सदाभयम् ॥

जाग्रत्स्वप्नौ तयोर्बीजं सुषुप्ताख्यं तमोमयम् ।

अन्योन्यस्मिन्नसत्त्वाच्च नास्तीत्येतन्नयं त्यजेत् ॥

आत्मंबुद्धिमनश्चक्षुरालोकार्थादिसंकरात् ।

भ्रान्तिः स्वादात्मकमेति क्रियाणां संनिपाततः ॥

निमीलोन्मीलने स्थाने वायव्ये ते न चक्षुषः ।

प्रकाशत्वान्मनस्येवं बुद्धौ न स्तः प्रकाशतः ॥

संकल्पाध्यवसायौ तु मनोबुद्ध्योर्यथा क्रमात् ।

नेतरेतरधर्मत्वं सर्वं चात्मनि कल्पितम् ॥

स्थानावच्छेददृष्टिः स्यादिन्द्रियाणां तदात्मताम् ।

गता धीस्तां हि पश्यञ्जो देहमात्र इवेक्ष्यते ॥

क्षणिकं हि तदत्यर्थं धर्ममात्रं निरन्तरम् ।

सादृश्यादीपवत्तद्धीस्तच्छान्तिः पुरुषार्थता ॥ २३ ॥

स्वाकारान्यावभास्यं च येषां रूपादि विद्यते ।
येषां नास्ति ततश्चान्यत्पूर्वासंगतिरुच्यते ॥ २४ ॥

वाह्याकारत्वतो ज्ञप्तेः स्मृत्यभावः सदा क्षणात् ।
क्षणिकत्वाच्च संस्कारं नैवाधत्ते क्वचित्तु धीः ॥ २५ ॥

आधारस्याप्यसत्त्वाच्च तुल्यतानिर्निमित्ततः ।
स्थाने वा क्षणिकत्वस्य हानं स्यान्न तदिष्यते ॥ २६ ॥

शान्तेश्चायत्नसिद्धत्वात्साधनोक्तिरनर्थिका ।
एकैकस्मिन्समाप्तत्वाच्छान्तेरन्यानपेक्षता ॥ २७ ॥

अपेक्षा यदि भिन्नेऽपि परसंतान इष्यताम् ।
सर्वार्थे क्षणिके कस्मिंस्तथाप्यन्यानपेक्षता ॥ २८ ॥

तुल्यकालसमुद्भूतावितरेतरयोगिणौ ।
योगाच्च संस्कृतो यस्तु सोऽन्यं हीक्षितुमर्हति ॥ २९ ॥

मृषाध्यासस्तु यत्र स्यात्तन्नाशस्तत्र नो मतः ।
सर्वनाशो भवेद्यस्य मोक्षः कस्य फलं वद ॥ ३० ॥

अस्ति तावत्स्वयं नाम ज्ञानं वात्मान्यदेव वा ।
भावाभावज्ञतस्तस्य नाभावस्त्वधिगम्यते ॥ ३१ ॥

येनाधिगम्यतेऽभावस्तत्सत्स्यात्तन्न चेद्भवेत् ।
भावाभावानभिज्ञत्वं लोकस्य स्यान्न चेष्ट्यते ॥ ३२ ॥

सदसत्सदसच्चेति विकल्पात्प्राग्यदिष्यते ।
तदद्वैतं समत्वात्तु नित्यं चान्यद्विकल्पितात् ॥ ३३ ॥

विकल्पोद्भवतोऽसत्त्वं स्वप्नदृश्यवदिष्यताम् ।
द्वैतस्य प्रागसत्त्वाच्च सदसत्त्वादिकल्पनात् ॥ ३४ ॥

वाचारम्भणशाल्माच्च विकाराणां ह्यभावता ।
मृत्योः स मृत्युमित्यादेर्मम मायेति च स्मृतेः ॥ ३५ ॥

विशुद्धिश्चात एवास्य विकल्पाच्च विलक्षणः ।
उपादेयो न हेयोऽत आत्मा नान्यैरकल्पितः ॥ ३६ ॥

अप्रकाशो यथादित्ये नास्ति ज्योतिःस्वभावतः ।
नित्यबोधस्वरूपत्वान्नाज्ञानं तद्वदात्मनि ॥ ३७ ॥

तथाविक्रियरूपत्वान्नावस्थान्तरमात्मनः ।
अवस्थान्तरवत्त्वे हि नाशोऽस्य स्यान्न संशयः ॥ ३८ ॥

मोक्षोऽवस्थान्तरं यस्य कृतकः स चलो ह्यतः ।
न संयोगो वियोगो वा मोक्षो युक्तः कथंचन ॥ ३९ ॥

संयोगस्याप्यनित्यत्वाद्वियोगस्य तथैव च ।
गमनागमने चैव स्वरूपं तु न हीयते ॥ ४० ॥

स्वरूपस्यानिमित्तत्वात्सनिमित्ता हि चापरे ।
अनुपात्तं स्वरूपं हि स्वेनात्यक्तं तथैव च ॥ ४१ ॥

स्वरूपत्वान्न सर्वस्य त्यक्तुं शक्यो ह्यनन्यतः ।
ग्रहीतुं वा ततो नित्योऽविषयत्वात्पृथक्त्वतः ॥ ४२ ॥

आत्मार्थत्वाच्च सर्वस्य नित्य आत्मैव केवलः ।
त्यजेत्तस्मात्क्रियाः सर्वाः साधनैः सह मोक्षवित् ॥

आत्मलाभः परो लाभ इति शास्त्रोपपत्तयः ।
अलाभोऽनात्मलाभस्तु त्यजेत्तस्मादनात्मताम् ॥ ४४ ॥

गुणानां समभावस्य भ्रंशो न ह्युपपद्यते ।
अविद्यादेः प्रसुप्तत्वान्न चान्यो हेतुरिष्यते ॥ ४५ ॥

इतरेतरहेतुत्वे प्रवृत्तिः स्यात्सदा न वा ।
नियमो न प्रवृत्तीनां गुणेष्वात्मनि वा भवेत् ॥ ४६ ॥

विशेषो मुक्तबद्धानां तादर्थ्ये न च युज्यते ।
अर्थार्थिनोस्तु संबन्धो नार्थी शो नेतरोऽपि वा ॥ ४७ ॥

प्रधानस्य च पारार्थ्यं पुरुषस्याविकारतः ।
न युक्तं सांख्यशास्त्रेऽपि विकारेऽपि न युज्यते ॥

संबन्धानुपपत्तेश्च प्रकृतेः पुरुषस्य च ।
मिथोऽयुक्तं तदर्थत्वं प्रधानस्याचित्त्वतः ॥ ४९ ॥

क्रियोत्पत्तौ विनाशित्वं ज्ञानमात्रे च पूर्ववत् ।
निर्निमित्ते त्वनिर्मोक्षः प्रधानस्य प्रसज्यते ॥ ५० ॥

न प्रकाश्यं यथोष्णत्वं ज्ञानेनैवं सुखादयः ।
एकनीडत्वतोऽग्राह्याः स्युः कणादादिवर्त्मनाम् ॥ ५१ ॥

युगपत्समवेतत्वं सुखविज्ञानयोरपि ।
मनोयोगैकहेतुत्वादग्राह्यत्वं सुखस्य च ॥ ५२ ॥

तथान्येषां च भिन्नत्वाद्युगपज्जन्म नेष्यते ।
गुणानां समवेतत्वं ज्ञानं चेन्न विशेषणात् ॥ ५३ ॥

ज्ञानेनैव विशेष्यत्वाज्ज्ञानाप्यत्वं स्मृतेस्तथा ।
सुखं ज्ञातं मयेत्येवं तवाज्ञानात्मकत्वतः ॥ ५४ ॥

सुखादेर्नात्मधर्मत्वमात्मनस्तेऽविकारतः ।
भेदादन्यस्य कस्मान्न मनसो वाविशेषतः ॥ ५५ ॥

स्यान्मालापरिहार्या तु ज्ञानं चेज्ज्ञेयतां व्रजेत् ।
युगपद्वापि चोत्पत्तिरभ्युपेतात इष्यताम् ॥ ५६ ॥

अनवस्थान्तरत्वाच्च बन्धो नात्मनि युज्यते ।
नाशुद्धिश्चाप्यसङ्गत्वादसङ्गो हीति च श्रुतेः ॥ ५७ ॥

सूक्ष्मैकागोचरेभ्यश्च न लिप्यत इति श्रुतेः ।
एवं तर्हि न मोक्षोऽस्ति बन्धाभावात्कथंचन ॥ ५८ ॥

शास्त्रानर्थक्यमेव स्यान्न बुद्धेर्भ्रान्तिरिष्यते ॥
बन्धो मोक्षश्च तन्नाशः स यथोक्तो न चान्यथा ॥ ५९ ॥

बोध्यात्मज्योतिषा दीप्ता बोधमात्मनि मन्यते ।
बुद्धिर्नान्योऽस्ति बोद्धेति सेयं भ्रान्तिर्हि धीगता ॥

बोधस्यात्मस्वरूपत्वान्नित्यं तत्रोपचर्यते ।
अविवेकोऽप्यनाद्योऽयं संसारो नान्य इष्यते ॥ ६१ ॥

मोक्षस्तन्नाश एव स्यान्नान्योऽस्त्यनुपपत्तिः ।
येषां वस्त्वन्तरापत्तिर्मोक्षो नाशस्तु तैर्मतः ॥ ६२ ॥

अवस्थान्तरमप्येवमविकारान्न युज्यते ।
विकारेऽवयवित्वं स्यात्ततो नाशो घटादिवत् ॥ ६३ ॥

तस्माद्भ्रान्तिरतोऽन्या हि बन्धमोक्षादिकल्पनाः ।
सांख्यकाणादबौद्धानां मीमांसाहतकल्पनाः ॥ ६४ ॥

शास्त्रयुक्तिविरोधात्ता नादर्तव्याः कदाचन ।
शक्यन्ते शतशो वक्तुं दोषास्तासां सहस्रशः ॥ ६५ ॥

अपि निन्दोपपत्तेश्च यान्यतोऽन्यानि चेत्यतः ।
त्यक्त्वातो ह्यन्यशास्त्रोक्तीर्मतिं कुर्याद्दृढां बुधः ॥ ६६ ॥

श्रद्धाभक्ती पुरस्कृत्य हित्वा सर्वमनार्जवम् ।
वेदान्तस्यैव तत्त्वार्थे व्यासस्याभिमतं तथा ॥ ६७ ॥

इति प्रणुन्ना द्वयवादिकल्पना
निरात्मवादाश्च तथा हि युक्तितः ।
व्यपेतशङ्काः परवादतः स्थिरा
मुमुक्षवो ज्ञानपथे स्युरित्यतः ॥ ६८ ॥

स्वसाक्षिकं ज्ञानमतीव निर्मलं
विकल्पनाभ्यो विपरीतमद्वयम् ।
अवाप्य सम्यग्यदि निश्चितो भवे-
न्निरन्वयो निर्वृतिमेति शाश्वतीम् ॥ ६९ ॥

इदं रहस्यं परमं परायणं
व्यपेतदोषैरभिमानवर्जितैः ।

समीक्ष्य कार्या मतिरार्जवे सदा
न तत्स्वदृक्शास्त्र्यमतिर्हि कश्चन ॥ ७० ॥

अनेकजन्मान्तरसंचितैर्नरो
विमुच्यतेऽज्ञाननिमित्तपातकैः ।
इदं विदित्वा परमं च पावनं
न लिप्यते व्योमवदेव कर्मभिः ॥ ७१ ॥

प्रशान्तचित्ताय जितेन्द्रियाय च
प्रहीणदोषाय यथोक्तकारिणे ।
गुणान्वितायानुगताय सर्वदा
प्रदेयमेतत्सततं मुमुक्षवे ॥ ७२ ॥

परस्य देहे न यथात्ममानिता
परस्य तद्वत्परमार्थमीक्ष्य च ।
इदं हि विज्ञानमतीव निर्मलं
संप्राप्य मुक्तोऽथ भवेच्च सर्वतः ॥ ७३ ॥

न हीह लाभोऽभ्यधिकोऽस्ति कश्चन
स्वरूपलाभात्स इतो हि नान्यतः ।
न देयमैन्द्रादपि राज्यतोऽधिकं
स्वरूपलाभं त्वपरीक्ष्य यत्नतः ॥ ७४ ॥

सम्यङ्मतिप्रकरणम् ॥

आत्मा ज्ञेयः परो ह्यात्मा यस्मादन्यन्न विद्यते ।
सर्वज्ञः सर्वदृक्शुद्धस्तस्मै ज्ञेयात्मने नमः ॥ १ ॥

पदवाक्यप्रमाणैर्दीपभूतैः प्रकाशितम् ।
ब्रह्म वेदरहस्यं यैस्ताभित्यं प्रणतोऽस्म्यहम् ॥ २ ॥

यद्वाक्सूर्याशुसंपातप्रणष्टध्वान्तकल्मषः ।
प्रणम्य तान्गुरुन्वक्ष्ये ब्रह्मविद्याविनिश्चयम् ॥ ३ ॥

आत्मलाभात्परो नान्यो लाभः कश्चन विद्यते ।
यदर्था वेदवादाश्च स्मार्ताश्चापि तु याः क्रियाः ॥ ४ ॥

आत्मार्थोऽपि हि यो लाभः सुखायेष्टो विपर्ययः ।
आत्मलाभः परः प्रोक्तो नित्यत्वाद्ब्रह्मवेदिभिः ॥ ५ ॥

स्वयं लब्धस्वभावत्वाद्लाभस्तस्य न चान्यतः ।
अन्यापेक्षस्तु यो लाभः सोऽन्यदृष्टिसमुद्भवः ॥ ६ ॥

अन्यदृष्टिस्त्वविद्या स्यात्तन्नाशो मोक्ष उच्यते ।
ज्ञानेनैव तु सोऽपि स्याद्विरोधित्वान्न कर्मणा ॥ ७ ॥

कर्मकार्यस्त्वनित्यः स्यादविद्याकामकारणः ।

प्रमाणं वेद एवात्र ज्ञानस्याधिगमे स्मृतः ॥ ८ ॥

ज्ञानैकार्थपरत्वात्तं वाक्यमेकं ततो विदुः ।

एकत्वं ह्यात्मनो ज्ञेयं वाक्यार्थप्रतिपत्तितः ॥ ९ ॥

वाच्यभेदात्तु तद्भेदः कल्प्यो वाच्योऽपि तच्छ्रुतेः ।

त्रयं त्वेतत्ततः प्रोक्तं रूपं नाम च कर्म च ॥ १० ॥

असदेतन्नयं यस्मादन्योन्येन हि कल्पितम् ।

कृतो वर्णो यथाशब्दाच्छ्रुतोऽन्यत्र धिया बहिः ॥ ११ ॥

दृष्टं चापि यथा रूपं बुद्धेः शब्दाय कल्पते ।

एवमेतज्जगत्सर्वं भ्रान्तिबुद्धिविकल्पितम् ॥ १२ ॥

असदेतत्ततो युक्तं सच्चिन्मात्रं न कल्पितम् ।

वेदश्चापि स एवाद्यो वेद्यं चान्यत्तु कल्पितम् ॥ १३ ॥

येन वेत्ति स वेदः स्यात्स्वप्ने सर्वं तु मायया ।

येन पश्यति तच्चक्षुः शृणोति श्रोत्रमुच्यते ॥ १४ ॥

येन स्वप्नगतो वक्ति सा वाग्घ्राणं तथैव च ।

रसनस्पर्शने चैव मनश्चान्यत्तथेन्द्रियम् ॥ १५ ॥

कलन्योपाधिभिरेवैतद्भिन्नं ज्ञानमनेकधा ।
आधिभेदाद्यथा भेदो मणेरकस्य जायते ॥ १६ ॥

जाग्रतश्च तथा भेदो ज्ञानस्यास्य विकल्पितः ।
बुद्धिस्थं व्याकरोत्यर्थं भ्रान्त्या तृष्णोद्भवक्रियः ॥ १७ ॥

स्वप्ने तद्वत्प्रबोधे यो बहिश्चान्तस्तथैव च ।
आलेख्याध्ययने यद्वत्तदन्योन्यधियोद्भवम् ॥ १८ ॥

यदायं कल्पयेद्भेदं तत्कामः सन्यथाक्रतुः ।
यत्कामस्तत्क्रतुर्भूत्वा कृतं यत्तत्प्रपद्यते ॥ १९ ॥

अविद्याप्रभवं सर्वमसत्तस्मादिदं जगत् ।
तद्वता दृश्यते यस्मात्सुषुप्ते न च गृह्यते ॥ २० ॥

विद्याविद्ये श्रुतिप्रोक्ते एकत्वान्यधियौ हि नः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शास्त्रे विद्या विधीयते ॥ २१ ॥

चित्ते ह्यादर्शवद्यस्माच्छुद्धे विद्या प्रकाशते ।
यमैर्नित्यैश्च नियमैस्तपोभिस्तस्य शोधनम् ॥ २२ ॥

शारीरादि तपः कुर्यात्तद्विशुद्धयर्थमुत्तमम् ।
मनआदिसमाधानं तत्तद्देहविशोषणम् ॥ २३ ॥

मनसश्चेन्द्रियाणां च ह्यैकाग्र्यं परमं तपः ।
तज्ज्यायः सर्वधर्मेभ्यः स धर्मः पर उच्यते ॥ २४ ॥

दृष्टं जागरितं विद्यात्स्मृतं स्वप्नं तदेव तु ।
सुषुप्तं तदभावं च स्वमात्मानं परं पदम् ॥ २५ ॥

सुषुप्त्याख्यं तमोऽज्ञानं बीजं स्वप्नप्रबोधयोः ।
स्वात्मबोधप्रदग्धं स्याद्बीजं दग्धं यथाभवम् ॥ २६ ॥

तदेवैकं त्रिधा ज्ञेयं मायाबीजं पुनः क्रमात् ।
मायाव्यात्माविकारोऽपि बहुधैको जलार्कवत् ॥ २७ ॥

बीजं चैकं यथा भिन्नं प्राणस्वप्नादिभिस्तथा ।
स्वप्नजाग्रच्छरीरेषु तद्वच्चात्मा जलेन्दुवत् ॥ २८ ॥

मायाहस्तिनमारुह्य मायाव्येको यथा व्रजेत् ।
आगच्छंस्तद्वदेवात्मा प्राणस्वप्नादिगोचरः ॥ २९ ॥

न हस्ती न तदारूढो मायाव्यन्यो यथा स्थितः ।
न प्राणादि न तद्गृष्टा तथा ज्ञोऽन्यः सदादृशिः ॥ ३० ॥

अवद्वचक्षुषो नास्ति माया मायाविनोऽपि वा ।
बद्धाक्षस्यैव सा मायामायाव्येव ततो भवेत् ॥ ३१ ॥

साक्षादेव स विज्ञेयः साक्षादात्मेति च श्रुतेः ।
भिद्यते हृदयग्रन्थिर्न चेदित्यादितः श्रुतेः ॥ ३२ ॥

अशब्दादित्वतो नास्य ग्रहणं चेन्द्रियैर्भवेत् ।
सुखादिभ्यस्तथान्यत्वाद्बुद्ध्या वापि कथं भवेत् ॥ ३३ ॥

अदृश्योऽपि यथा राहुश्चन्द्रे बिम्बं यथाम्भसि ।
सर्वगोऽपि तथैवात्मा बुद्धावेव स गृह्यते ॥ ३४ ॥

भानोर्बिम्बं यथा चौष्ण्यं जले दृष्टं न चाम्भसः ।
बुद्धौ बोधो न तद्धर्मस्तथैव स्याद्विधर्मतः ॥ ३५ ॥

चक्षुर्युक्ता धियो वृत्तिर्या तां पश्यन्नलुप्तदृक् ।
दृष्टेर्द्रष्टा भवेदात्मा श्रुतेः श्रोता तथा श्रुतेः ॥ ३६ ॥

केवलां मनसो वृत्तिं पश्यन्मन्ता मतेरजः ।
विज्ञातालुप्तशक्तित्वात्तथा शास्त्रान्न हीत्यतः ॥ ३७ ॥

ध्यायतीत्यविकारित्वं तथा लेलायतीत्यपि ।
अत्र स्तेनेति शुद्धत्वं तथानन्वागतश्रुतेः ॥ ३८ ॥

शक्त्यलोपात्सुषुप्ते ज्ञस्तथा बोधेऽविकारतः ।
ज्ञेयस्यैव विशेषस्तु यत्र वेति श्रुतेर्मतः ॥ ३९ ॥

व्यवधानाद्धि पारोक्ष्यं लोकदृष्टेरनात्मनः ।
दृष्टेरात्मस्वरूपत्वात्प्रत्यक्षं ब्रह्म यत्स्मृतम् ॥ ४० ॥

न हि दीपान्तरापेक्षा यद्वद्दीपप्रकाशने ।
बोधस्यात्मस्वरूपत्वान्न बोधोऽन्यस्तथेष्यते ॥ ४१ ॥

विषयत्वं विकारित्वं नानात्वं वा न हीयते ।
न हेयो नाप्युपादेय आत्मा नान्येन वा ततः ॥ ४२ ॥

सबाह्याभ्यन्तरोऽजीर्णो जन्ममृत्युजरातिगः ।
अहमात्मेति यो वेत्ति कुतो न्वेव बिभेति सः ॥ ४३ ॥

प्रागेवैतद्विधेः कर्म वर्णित्वादेरपोहनात् ।
तदस्थूलादिशास्त्रेभ्यस्तत्त्वमेवेति निश्चयात् ॥ ४४ ॥

पूर्वदेहपरित्यागे जात्यादीनां प्रहाणतः ।
देहस्यैव तु जात्यादिस्तस्याप्येवं ह्यनात्मता ॥ ४५ ॥

ममाहं चेत्यतोऽविद्या शरीरादिष्वनात्मसु ।
आत्मज्ञानेन हेया स्यादसुराणामिति श्रुतेः ॥ ४६ ॥

दशाहाशौचकार्याणां पारिव्राज्ये निवर्तनम् ।
यथा ज्ञानस्य संप्राप्तौ तद्वज्जात्यादिकर्मणाम् ॥ ४७ ॥

यत्कामस्तत्कृतुर्भूत्वा कृतं त्वङ्गः प्रपद्यते ।

यदा स्वात्मदृशः कामाः प्रमुच्यन्तेऽस्मृतस्तदा ॥ ४८ ॥

आत्मरूपविधेः कार्यं क्रियादिभ्यो निवर्तनम् ।

न साध्यं साधनं वात्मा नित्यतृप्तश्रुतेर्मतः ॥ ४९ ॥

उत्पाद्याप्यविकार्याणि संस्कार्यं च क्रियाफलम् ।

नातोऽन्यत्कर्मणा कार्यं त्यजेत्तस्मात्ससाधनम् ॥ ५० ॥

तापान्तत्वादनित्यत्वादात्मार्थत्वाच्च या बहिः ।

संहृत्यात्मनि तां प्रीतिं सत्यार्थी गुरुमाश्रयेत् ॥ ५१ ॥

शान्तं प्राज्ञं तथा मुक्तं निष्क्रियं ब्रह्मणि स्थितम् ।

श्रुतेराचार्यवान्वेद तद्विद्धीति स्मृतेस्तथा ॥ ५२ ॥

स गुरुस्तारयेद्युक्तं शिष्यं शिष्यगुणान्वितम् ।

ब्रह्मविद्याप्लवेनाशु स्वान्तर्ध्वान्तमहोदधिम् ॥ ५३ ॥

दृष्टिः स्पृष्टिः श्रुतिर्घ्रातिर्मतिर्विज्ञातिरेव च ।

शक्तयोऽन्याश्च भिद्यन्ते चिद्रूपत्वेऽप्युपाधिभिः ॥ ५४ ॥

अपायोद्भूतिहीनाभिर्नित्यं दीप्यन्विर्यथा ।

सर्वदृक्सर्वगः शुद्धः सर्वं जानाति सर्वदा ॥ ५५ ॥

अन्यदृष्टिः शरीरस्थस्तावन्मात्रो ह्यविद्यया ।

जलेन्द्राद्युपमाभिस्तु तद्धर्मा च विभाव्यते ॥ ५६ ॥

दृष्ट्वा बाह्यं निमील्याथ स्मृत्वा तत्प्रविहाय च ।

अथोन्मील्यात्मनो दृष्टिं ब्रह्म प्राप्नोत्यनध्वगः ॥ ५७ ॥

प्राणाद्येवं त्रिकं हित्वा तीर्णोऽज्ञानमहोदधिम् ।

स्वात्मस्थो निर्गुणः शुद्धो बुद्धो मुक्तः स्वतो हि सः ॥

अजोऽहं चामरोऽमृत्युरजरोऽभय एव च ।

सर्वज्ञः सर्वदृक्शुद्ध इति बुद्धो न जायते ॥ ५९ ॥

पूर्वोक्तं यत्तमोबीजं तन्नास्तीति विनिश्चयः ।

तदभावे कुतो जन्म ब्रह्मैकत्वं विजानतः ॥ ६० ॥

क्षीरात्सर्पिर्यथोद्धृत्य क्षिप्तं तस्मिन्न पूर्ववत् ।

बुद्ध्यादर्शस्तथासत्यान्न देही पूर्ववद्भवेत् ॥ ६१ ॥

सत्यं ज्ञानमनन्तं च रसादेः पञ्चकात्परम् ।

स्यामदृश्यादिशास्त्रोक्तमहं ब्रह्मेति निर्भयः ॥ ६२ ॥

यस्माद्भीताः प्रवर्तन्ते बाह्यनःपावकादयः ।

तदात्मानन्दतत्त्वज्ञो न बिभेति कुतश्चन ॥ ६३ ॥

नामादिभ्यः परे भूम्नि स्वाराज्ये चेत्स्थितोऽद्वये ।
प्रणमेत्कं तदात्मज्ञो न कार्यं कर्मणा तदा ॥ ६४ ॥

विराड्वैश्वानरो बाह्यः स्मरन्नन्तः प्रजापतिः ।
प्रविलीने तु सर्वस्मिन्प्राज्ञोऽव्याकृतमुच्यते ॥ ६५ ॥

वाचारम्भणमात्रत्वात्सुषुप्तादि त्रिकं त्वसत् ।
सत्यो ज्ञश्चाहमित्येवं सत्यसंधो विमुच्यते ॥ ६६ ॥

भारूपत्वाद्यथा भानोर्नाहोरात्रे तथैव तु ।
ज्ञानाज्ञाने न मे स्यातां चिद्रूपत्वाविशेषतः ॥ ६७ ॥

शास्त्रस्यानतिशङ्क्यत्वाद्ब्रह्मैव स्यामहं सदा ।
ब्रह्मणो मे न हेयं स्याद्बाह्यं वेति च संस्मरेत् ॥

अहमेव च भूतेषु सर्वेष्वेको नभो यथा ।
मयि सर्वाणि भूतानि पश्यन्नेवं न जायते ॥ ६९ ॥

न बाह्यं मध्यतो वान्तर्विद्यतेऽन्यत्स्वतः क्वचित् ।
अबाह्यान्तःश्रुतेः किञ्चित्तस्माच्छुद्धः स्वयंप्रभः ॥ ७० ॥

नेति नेत्यादिशास्त्रेभ्यः प्रपञ्चोपशमोऽद्वयः ।
अविज्ञातादिशास्त्राच्च नैव ज्ञेयो ह्यतोऽन्यथा ॥ ७१ ॥

सर्वखात्माहमेवेति ब्रह्म चेद्विदितं परम् ।
स आत्मा सर्वभूतानामात्मा ह्येषामिति श्रुतेः ॥ ७२ ॥

जीवश्चेत्परमात्मानं स्वात्मानं देवमञ्जसा ।
देवोपास्यः स देवानां पशुत्वाच्च निवर्तते ॥ ७३ ॥

अहमेव सदात्मज्ञः शून्यस्त्वन्यैर्यथाम्बरम् ।
इत्येवं सत्यसंधत्वादसद्दानान्न बध्यते ॥ ७४ ॥

कृपणास्तेऽन्यथैवातो विदुर्ब्रह्म परं हि ये ।
स्वराड्योऽनन्यद्वक्स्वस्थस्तस्य देवा असन्वशे ॥ ७४ ॥

हित्वा जात्यादिसंबन्धं वाचोऽन्याः सह कर्मभिः ।
ओमित्येवं स्वमात्मानं सर्वं शुद्धं प्रपद्यथ ॥ ७६ ॥

सेतुं सर्वव्यवस्थानामहोरात्रादिवर्जितम् ।
तिर्यगूर्ध्वमधः सर्वं सकृज्ज्योतिरनामयम् ॥ ७७ ॥

धर्माधर्मविनिर्मुक्तं भूतभव्यात्कृताकृतात् ।
स्वमात्मानं परं विद्याद्विमुक्तं सर्वबन्धनैः ॥ ७८ ॥

अकुर्वन्सर्वकृच्छुद्धस्तिष्ठन्नत्येति धावतः ।
मायया सर्वशक्तित्वादजः सन्बहुधा मतः ॥ ७९ ॥

राजवत्साक्षिमात्रत्वात्सांनिध्याद्भ्रामको यथा ।
भ्रामयज्जगदात्माहं निष्क्रियोऽकारकोऽद्वयः ॥ ८० ॥

निर्गुणं निष्क्रियं नित्यं निर्द्वन्द्वं यन्निरामयम् ।
शुद्धं बुद्धं तथा मुक्तं तद्ब्रह्मास्मीति धारयेत् ॥ ८१ ॥

बन्धं मोक्षं च सर्वं यत इदमुभयं हेयमेकं द्वयं च
ज्ञेयाज्ञेयाभ्यतीतं परममधिगतं तत्त्वमेकं विशुद्धम् ।
विज्ञायैतद्यथावच्छ्रुतिमुनिगदितं शोकमोहावतीतः
सर्वज्ञः सर्वकृत्स्याद्भवभयरहितो ब्राह्मणोऽवाप्तकृत्यः ॥

न स्वयं स्वस्य नान्यस्य नान्यश्चात्मा च हेयगः ।
उपादेयो न चाप्येवमिति सम्यङ्मतिः स्मृता ॥ ८३ ॥

आत्मप्रत्यायिका ह्येषा सर्ववेदान्तगोचरा ।
तत्त्वैतां हि विमुच्यन्ते सर्वसंसारबन्धनैः ॥ ८४ ॥

रहस्यं सर्ववेदानां देवानां चापि दुर्लभम् ।
पवित्रं परमं ह्येतत्तदेतत्संप्रकाशितम् ॥ ८५ ॥

नैतद्देयमशान्ताय रहस्यं ज्ञानमुत्तमम् ।
विरक्ताय प्रदातव्यं शिष्यायानुगताय च ॥ ८६ ॥

ददतश्चात्मनो ज्ञानं निष्कयोऽन्यो न विद्यते ।
 ज्ञानमिच्छंस्तरेत्तस्माद्युक्तः शिष्यगुणैः सदा ॥ ८७ ॥

ज्ञानं ज्ञेयं तथा ज्ञाता यस्मादन्यन्न विद्यते ।
 सर्वज्ञः सर्वशक्तिर्यस्तस्मै ज्ञानात्मने नमः ॥ ८८ ॥

विद्यया तारिताः सो यैर्जन्ममृत्युमहोदधिम् ।
 सर्वज्ञेभ्यो नमस्तेभ्यो गुरुभ्योऽज्ञानसंकुलम् ॥ ८९ ॥

तत्त्वमतिप्रकरणम् ॥

येनात्मना विलीयन्त उद्भवन्ति च वृत्तयः ।
 नित्यावगतये तस्मै नमो धीप्रत्यगात्मने ॥ १ ॥

प्रमथ्य वज्रोपमयुक्तिसंभृतैः
 श्रुतेररातीञ्शतशो वचोबलैः ।
 ररक्ष वेदार्थनिधिं विशालधी-
 नमो यतीन्द्राय गुरोर्गरीयसे ॥ २ ॥

नित्यमुक्तः सदेवास्मीत्येवं चेन्न भवेन्मतिः ।
 किमर्थं श्रावयत्येवं मातृवच्छ्रुतिरादृता ॥ ३ ॥

सिद्धादेवाहमित्यस्माद्युष्मद्धर्मो निषिध्यते ।
रज्ज्वाभिवाहिधीर्युक्त्या तत्त्वमित्यादिशासनैः ॥ ४ ॥

शास्त्रप्रामाण्यतो ज्ञेया धर्मादेरस्तित्ता यथा ।
विषापोहो यथा ध्यानाग्निवृत्तिः पाप्मनस्तथा ॥ ५ ॥

सद्ब्रह्माहं करोमीति प्रत्यवायात्मसाक्षिकौ ।
तयोरज्ञानजस्यैव त्यागो युक्ततरो मतः ॥ ६ ॥

सदस्मीति प्रमाणोत्था धीरन्या तन्निभोद्भवा ।
प्रत्यक्षादिनिभा वापि बाध्यते दिग्भ्रमादिवत् ॥ ७ ॥

कर्ता भोक्तेति यच्छास्त्रं लोकबुद्धयनुवादि तत् ।
सदस्मीति श्रुतेर्जाता बाध्यतेऽन्या तथैव धीः ॥ ८ ॥

सदेव त्वमसीत्युक्ते नात्मनो मुक्तता स्थिरा ।
प्रवर्तते प्रसंचक्षामतो युक्त्यानुचिन्तयेत् ॥ ९ ॥

सकृदुक्तं न गृह्णाति वाक्यार्थज्ञोऽपि यो भवेत् ।
अपेक्षतेऽत एवान्यदवोचाम द्वयं हि तत् ॥ १० ॥

नियोगोऽप्रतिपन्नत्वात्कर्मणां स यथा भवेत् ।
अविरुद्धो भवेत्तावद्यावत्संवेद्यतादृढा ॥ ११ ॥

चेष्टितं च यतो मिथ्या स्वच्छन्दः प्रतिपद्यते ।
प्रसंख्यानमतः कार्यं यावदात्मानुभूयते ॥ १२ ॥

सदस्मीति च विज्ञानमक्षजो बाधते ध्रुवम् ।
शब्दोत्थं दृढसंस्कारो दोषैश्चाकृष्यते बहिः ॥ १३ ॥

श्रुतानुमानजन्मानौ सामान्यविषयौ यतः ।
प्रत्ययावक्षजोऽवश्यं विशेषार्थो निवारयेत् ॥ १४ ॥

वाक्यार्थप्रत्ययी कश्चिन्निर्दुःखो नोपलभ्यते ।
यदि वा दृश्यते कश्चिद्वाक्यार्थश्रुतिमात्रतः ॥ १५ ॥

निर्दुःखोऽतीतदेहेषु कृतभावोऽनुमीयते ।
चर्या नो शास्त्रसंवेद्या स्यादनिष्टं तथा सति ॥ १६ ॥

सदसीति फलं चोक्त्वा विधेयं साधनं यतः ।
न तदन्यत्प्रसंख्यानात्प्रसिद्धार्थमिहेष्यते ॥ १७ ॥

तस्मादनुभवायैव प्रसंचक्षीत यत्नतः ।
त्यजन्साधनतत्साध्यविरुद्धं शमनादिमान् ॥ १८ ॥

नैतदेवं रहस्यानां नेति नेत्यवसानतः ।
क्रियासाध्यं पुरा श्राव्यं न मोक्षो नित्यसिद्धतः ॥ १९ ॥

पुत्रदुःखं यथाध्यस्तं पित्रा दुःखे स्व आत्मनि ।
अहंकर्ता तथाध्यस्तो नित्यादुःखे स्व आत्मनि ॥

सोऽध्यासो नेति नेतीति प्राप्तवत्प्रतिषिध्यते ।
भूयोऽभ्यासविधिः कश्चित्कुतश्चिन्नोपपद्यते ॥ २१ ॥

आत्मनीह यथाध्यासः प्रतिषेधस्तथैव च ।
मलाध्यासनिषेधौ खे क्रियेते च यथाबुधैः ॥ २२ ॥

प्राप्तश्चेत्प्रतिषिध्येत मोक्षोऽनित्यो भवेद्भुवम् ।
अतोऽप्राप्तनिषेधोऽयं दिव्यग्निचयनादिवत् ॥ २३ ॥

संभाव्यो गोचरे शब्दः प्रत्ययो वा न चान्यथा ।
न संभाव्यौ तदात्मत्वादहंकर्तुस्तथैव च ॥ २४ ॥

अहंकर्त्तात्मनि न्यस्तं चैतन्ये कर्तृतादि यत् ।
नेति नेतीति तत्सर्वं साहंकर्त्ता निषिध्यते ॥ २५ ॥

उपलब्धिः स्वयंज्योतिर्दृशिः प्रत्यक्सदाक्रियः ।
साक्षात्सर्वान्तरः साक्षी चेता नित्योऽगुणोऽद्वयः ॥

संनिधौ सर्वदा तस्य स्यात्तदाभोऽभिमानकृत् ।
आत्मात्मीयं द्वयं चातः स्यादहंममगोचरः ॥ २७ ॥

जातिकर्मादिमत्त्वाद्धि तस्मिञ्शब्दास्त्वहंकृति ।
न कश्चिद्वर्तते शब्दस्तदभावात्स्व आत्मनि ॥ २८ ॥

आभासो यत्र तत्रैव शब्दाः प्रत्यग्वृशि स्थिताः ।
लक्षयेयुर्न साक्षात्तमभिदध्युः कथंचन ॥ २९ ॥

न ह्यजात्यादिमान्कश्चिदर्थः शब्दैर्निरूप्यते ।
आत्माभासो यथाहंकृदात्मशब्दैस्तथोच्यते ॥ ३० ॥

उल्मुकादौ यथान्यर्थाः परार्थत्वाच्च चाञ्जसा ।
मुखादन्यो मुखाभासो यथादर्शानुकारतः ॥ ३१ ॥

आभासान्मुखमप्येवमादर्शाननुवर्तनात् ।
अहंकृत्यात्मनिर्भासो मुखाभासवदिष्यते ॥ ३२ ॥

मुखवत्स्मृत आत्मान्योऽविविक्तौ तौ तथैव च ।
संसारी च स इत्येक आभासो यस्त्वहंकृतिः ॥ ३३ ॥

वस्तु च्छाया स्मृतेरन्यन्माधुर्यादि च कारणम् ।
क्लेशदेशो विकारो वा तदाभासाश्रयः परे ॥ ३४ ॥

अहंकर्तैव संसारी स्वतन्त्र इति केचन ।
अहंकारादिसंतानः संसारी नान्वयी पृथक् ॥ ३५ ॥

इत्येवं सौगता आहुस्तत्र न्यायो विचार्यताम् ।
संसारिणां कथा त्वास्तां प्रकृतं त्वधुनोच्यते ॥ ३६ ॥

मुखाभासो य आदर्शो धर्मो नान्यतरस्य सः ।
द्वयोरेकस्य चेद्धर्मो विविक्तेऽन्यतरे भवेत् ॥ ३७ ॥

मुखेन व्यपदेशात्स मुखस्यैवेति चेन्मतम् ।
नादर्शानुविधानाच्च मुखे सत्यप्यभावतः ॥ ३८ ॥

द्वयोरेवेति चेत्तन्न द्वयोरेवाप्यदर्शनात् ।
अदृश्यस्य सतो दृष्टिः स्याद्राहोश्चन्द्रसूर्ययोः ॥ ३९ ॥

राहोः प्रागेव वस्तुत्वं सिद्धं शास्त्रप्रमाणतः ।
छायापक्षे त्ववस्तुत्वं तस्य स्यात्पूर्वयुक्तिः ॥ ४० ॥

छायाक्रान्तेर्निषेधोऽयं न तु वस्तुत्वसाधकः ।
न ह्यर्थान्तरनिष्ठं सद्वाक्यमर्थान्तरं वदेत् ॥ ४१ ॥

माधुर्यादि च यत्कार्यमुष्णद्रव्याद्यसेवनात् ।
छायाया न त्वदृष्टत्वादपामेव च दर्शनात् ॥ ४२ ॥

आत्माभासाश्रयाश्चैवं मुखाभासाश्रया यथा ।
गम्यन्ते शास्त्रयुक्तिभ्यामाभासासत्त्वमेव च ॥ ४३ ॥

न दृशेरविकारित्वादाभासस्याप्यवस्तुतः ।

नाचितित्वादहंकर्तुः कस्य संसारिता भवेत् ॥ ४४ ॥

अविद्यामात्र एवातः संसारोऽस्त्वविवेकतः ।

कूटस्थेनात्मना नित्यमात्मवानात्मनीव सः ॥ ४५ ॥

रज्जुसर्पो यथा रज्ज्वा सात्मकः प्राग्विवेकतः ।

अवस्तुसन्नपि ह्येष कूटस्थेनात्मना तथा ॥ ४६ ॥

आत्माभासाश्रयश्चात्मा प्रत्ययैः स्वैर्विकारवान् ।

सुखी दुःखी च संसारी नित्य एवेति केचन ॥ ४७ ॥

आत्माभासापरिज्ञानाद्याथात्म्येन विमोहिताः ।

अहंकर्तारमात्मेति मन्यन्ते ते निरागमाः ॥ ४८ ॥

संसारो वस्तुसंस्तेषां कर्तृभोक्तृत्वलक्षणः ।

आत्माभासाश्रयाज्ञानात्संसरन्त्यविवेकतः ॥ ४९ ॥

चैतन्याभासता बुद्धेरात्मनस्तत्स्वरूपता ।

स्याच्चेत्तं ज्ञानशब्दैश्च वेदः शास्तीति युज्यते ॥ ५० ॥

प्रकृतिप्रत्ययार्थौ यौ भिन्नावेकाश्रयौ यथा ।

करोति गच्छतीत्यादौ दृष्टौ लोकप्रसिद्धितः ॥ ५१ ॥

नानयोर्द्वाश्रयत्वं तु लोके दृष्टं स्मृतौ तथा ।
जानात्यर्थेषु को हेतुद्वर्थाश्रयत्वे निगद्यताम् ॥ ५२ ॥

आत्माभासस्तु तिङ्वाच्यो धात्वर्थश्च धियः क्रिया ।
उभयं चाविवेकेन जानातीत्युच्यते मृषा ॥ ५३ ॥

न बुद्धेरवबोधोऽस्ति नात्मनो विद्यते क्रिया ।
अतो नान्यतरस्यापि जानातीति च युज्यते ॥ ५४ ॥

नाप्यतो भावशब्देन ज्ञप्तिरित्यपि युज्यते ।
न ह्यात्मा विक्रियामात्रं नित्य आत्मेति शासनात् ॥

न बुद्धेर्बुद्धिवाच्यत्वं करणं न ह्यकर्तृकम् ।
नापि ज्ञायत इत्येवं कर्मशब्दैर्निरूप्यते ॥ ५६ ॥

न येषामेक एवात्मा निर्दुःखोऽविक्रियः सदा ।
तेषां स्याच्छब्दवाच्यत्वं ज्ञेयत्वं चात्मनः सदा ॥ ५७ ॥

यदाहंकर्तुरात्मत्वं तदा शब्दार्थमुख्यता ।
नाशनायादिमत्त्वाच्च श्रुतौ तस्यात्मतेष्यते ॥ ५८ ॥

हन्त तर्हि न मुख्यार्थो नापि गौणः कथंचन ।
जानातीत्यादिशब्दस्य गतिर्वाच्या तथापि तु ॥ ५९ ॥

शब्दानामयथार्थत्वे वेदस्याप्यप्रमाणता ।

सा च नेष्टा ततो ग्राह्या गतिरस्य प्रसिद्धितः ॥ ६० ॥

प्रसिद्धिर्मूढलोकस्य यदि ग्राह्या निरात्मता ।

लौकायतिकसिद्धान्तः स चानिष्टः प्रसज्यते ॥ ६१ ॥

अभियुक्तप्रसिद्धिश्चेत्पूर्ववदुर्विवेकता ।

गतिशून्यं न वेदोऽयं प्रमाणं संवदत्युत ॥ ६२ ॥

आदर्शमुखसामान्यं मुखस्येष्टं हि मानवैः ।

मुखस्य प्रतिबिम्बो हि मुखाकारेण दृश्यते ॥ ६३ ॥

यत्र यस्यावभासस्तु तयोरेवाविवेकतः ।

जानातीति क्रियां सर्वो लोको वक्ति स्वभावतः ॥ ६४ ॥

बुद्धेः कर्तृत्वमध्यख्य जानातीति च उच्यते ।

तथा चैतन्यमध्यस्य ज्ञत्वं बुद्धेरिहोच्यते ॥ ६५ ॥

स्वरूपं चात्मनो ज्ञानं नित्यं ज्योतिःश्रुतेर्यतः ।

न बुद्ध्या क्रियते तस्मादात्मनान्येन वा सदा ॥ ६६ ॥

देहेऽहंप्रत्ययो यद्वज्जानातीति च लौकिकाः ।

वदन्ति ज्ञानकर्तृत्वं तद्वद्वुद्धेस्तथात्मनः ॥ ६७ ॥

बौद्धैस्तु प्रत्ययैरेवं क्रियमाणैश्च चिन्निभैः ।

मोहिताः क्रियते ज्ञानमित्याहुस्तार्किका जनाः ॥ ६८ ॥

तस्माज्ज्ञाभासबुद्धीनामविवेकात्प्रवर्तिताः ।

जानातीत्यादिशब्दश्च प्रत्ययो या च तत्स्मृतिः ॥ ६९ ॥

आदर्शानुविधायित्वं छायाया अस्यते मुखे ।

बुद्धिधर्मानुकारित्वं ज्ञाभासस्य तथेष्ट्यते ॥ ७० ॥

बुद्धेस्तु प्रत्ययास्तस्मादात्माभासेन दीपिताः ।

ग्राहका इव भासन्ते दहन्तीवोल्मुकादयः ॥ ७१ ॥

स्वयमेवावभास्यन्ते ग्राहकाः स्वयमेव च ।

इत्येवं ग्राहकास्तित्वं प्रतिषेधन्ति सौगताः ॥ ७२ ॥

यद्येवं नान्यदृश्यास्ते किं तद्वारणमुच्यताम् ।

भावाभावौ हि तेषां यौ नान्यग्राह्यौ सता यदि ॥ ७३ ॥

अन्वयी ग्राहकस्तेषामित्येतदपि तत्समम् ।

अचित्त्वस्यापि तुल्यत्वादन्यस्मिन्ग्राहके सति ॥ ७४ ॥

अध्यक्षस्य समीपे तु सिद्धिः स्यादिति चेन्मतम् ।

नाध्यक्षेऽनुपकारित्वादन्यत्रापि प्रसङ्गतः ॥ ७५ ॥

अर्थी दुःखी च यः श्रोता स त्वध्यक्षोऽथवेतरः ।
अध्यक्षस्य च दुःखित्वमर्थित्वं च न ते मतम् ॥ ७६ ॥

कर्ताध्यक्षः सदस्मीति नैव सद्ग्रहमर्हति ।
सदेवासीति मिथ्योक्तिः श्रुतेरपि न युज्यते ॥ ७७ ॥

अविविच्योभयं वक्ति श्रुतिश्चेत्स्याद्ग्रहस्तथा ।
अस्मदस्तु विविच्यैव त्वमेवेति वदेद्यदि ॥ ७८ ॥

प्रत्ययान्वयिनिष्ठत्वमुक्तदोषः प्रसज्यते ।
त्वमित्यध्यक्षनिष्ठश्चेदहमध्यक्षयोः कथम् ॥ ७९ ॥

संबन्धो वाच्य एवात्र येन त्वमिति लक्षयेत् ।
द्रष्टृदृश्यत्वसंबन्धो यद्यध्यक्षेऽक्रिये कथम् ॥ ८० ॥

अक्रियत्वेऽपि तादात्म्यमध्यक्षस्य भवेद्यदि ।
आत्माध्यक्षो ममास्तीति संबन्धाग्रहणेन धीः ॥ ८१ ॥

संबन्धग्रहणं शास्त्रादिति चेन्मन्यसे न हि ।
पूर्वोक्ताः स्युस्त्रयो दोषा ग्रहो वा स्यान्ममेति च ॥ ८२ ॥

अदृशिर्दृशिरूपेण भाति बुद्धिर्यदा तदा ।
प्रत्यया अपि तस्याः स्युस्तप्तायोविस्फुलिङ्गवत् ॥ ८३ ॥

आभासस्तदभावश्च दृशेः सीम्नो न चान्यथा ।
लोकस्य युक्तितः स्यातां तद्ब्रह्म तथा सति ॥ ८४ ॥

नन्वेवं दृशिसंक्रान्तिरयःपिण्डेऽग्निवद्भवेत् ।
मुखाभासवदित्येतदादर्शं तन्निराकृतम् ॥ ८५ ॥

कृष्णायो लोहिताभासमित्येतद्वृष्टमुच्यते ।
दृष्टदार्ष्टान्ततुल्यत्वं न तु सर्वात्मना कचित् ॥ ८६ ॥

तथैव चेतनाभासं चित्तं चैतन्यवद्भवेत् ।
मुखाभासो यथादर्श आभासश्चोदितो मृषा ॥ ८७ ॥

चित्तं चेतनमित्येतच्छास्त्रयुक्तिविवर्जितम् ।
देहस्यापि प्रसङ्गः स्याच्चक्षुरादेस्तथैव च ॥ ८८ ॥

तदप्यस्त्विति चेत्तन्न लौकायतिकसंगतेः ।
न च धीर्दृशिरस्मीति यद्याभासो न चेतसि ॥ ८९ ॥

सदस्मीति धियोऽभावे व्यर्थं स्यात्तत्त्वमस्यपि ।
युष्मदसद्विभागश्चे स्यादर्थवदिदं वचः ॥ ९० ॥

ममेदंप्रत्ययौ ज्ञेयौ युष्मद्येव न संशयः ।
अहमित्यस्मदीष्टः स्यादयमस्मीति चोभयोः ॥ ९१ ॥

अन्योन्यापेक्षया तेषां प्रधानगुणतेष्यते ।
विशेषणविशेष्यत्वं तथा ग्राह्यं हि युक्तितः ॥ ९२ ॥

ममेदं द्वयमप्येतन्मध्यमस्य विशेषणम् ।
धनी गोमान्यथा तद्वदेहोऽहंकर्तुरेव च ॥ ९३ ॥

बुद्धयारूढं सदा सर्वं साहंकर्ता च साक्षिणः ।
तस्मात्सर्वावभासो ज्ञः किञ्चिदप्यस्पृशन्सदा ॥ ९४ ॥

प्रतिलोममिदं सर्वं यथोक्तं लोकबुद्धितः ।
अविवेकधियामस्ति नास्ति सर्वं विवेकिनाम् ॥ ९५ ॥

अन्वयव्यतिरेकौ हि पदार्थस्य पदस्य च ।
स्यादेतदहमित्यत्र युक्तिरेवावधारणे ॥ ९६ ॥

नाद्राक्षमहमित्यस्मिन्सुषुप्तेऽन्यन्मनागपि ।
न वारयति र्दृष्टिं स्वां प्रत्ययं तु निषेधति ॥ ९७ ॥

स्वयं ज्योतिर्न हि द्रष्टुरित्येवं संविदोऽस्तिताम् ।
कौटस्थ्यं च तथा तस्याः प्रत्ययस्य तु लुप्तताम् ।
स्वयमेवाब्रवीच्छास्त्रं प्रत्ययावगती पृथक् ॥ ९८ ॥

एवं विज्ञातवाक्यार्थं श्रुतिलोकप्रसिद्धितः ।
श्रुतिस्तत्त्वमसीत्याह श्रोतुर्मोहापनुत्तये ॥ ९९ ॥

ब्रह्मा दाशरथेर्यद्वदुक्त्यैवापानुदत्तमः ।

तस्य विष्णुत्वसंबोधे न यत्नान्तरमूचिवान् ॥ १०० ॥

अहंशब्दस्य या निष्ठा ज्योतिषि प्रत्यगात्मनि ।

सैवोक्ता सदसीत्येवं फलं तत्र विमुक्तता ॥ १०१ ॥

श्रुतमात्रेण चेन्न स्यात्कार्यं तत्र भवेद्भुवम् ।

व्यवहारात्पुरापीष्टः सद्भावः स्वयमात्मनः ॥ १०२ ॥

अशनायादिनिर्मुक्त्यै तत्काला जायते प्रमा ।

तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थे त्रिषु कालेष्वसंशयः ॥ १०३ ॥

प्रतिबन्धविहीनत्वात्स्वयं चानुभवात्मनः ।

जायेतैव प्रमा तत्र स्वात्मन्येव न संशयः ॥ १०४ ॥

किं सदेवाहमस्मीति किं वान्यत्प्रतिपद्यते ।

सदेव चेदहंशब्दः सता मुख्यार्थं इष्यताम् ॥ १०५ ॥

अन्यच्चेत्सदहंग्राहिप्रतिपत्तिर्मुषैव सा ।

तस्मान्मुख्यग्रहे नास्ति वारणावगतेरिह ॥ १०६ ॥

प्रत्ययी प्रत्ययश्चैव यदाभासौ तदर्थता ।

तयोरचितिमत्त्वाच्च चैतन्ये कल्प्यते फलम् ॥ १०७ ॥

कूटस्थेऽपि फलं योग्यं राजनीव जयादिकम् ।
तदनात्मत्वहेतुभ्यां क्रियायाः प्रत्ययस्य च ॥ १०८ ॥

आदर्शस्तु यदाभासो मुखाकारः स एव सः ।
यथैवं प्रत्ययादर्शो यदाभासस्तदा ह्यहम् ॥ १०९ ॥

इत्येवं प्रतिपत्तिः स्यात्सदस्मीति च नान्यथा ।
तत्त्वमित्युपदेशोऽपि द्वाराभावादनर्थकः ॥ ११० ॥

श्रोतुः स्यादुपदेशश्चेदर्थवत्त्वं तदा भवेत् ।
अध्यक्षस्य न चेदिष्टं श्रोतृत्वं कस्य तद्भवेत् ॥ १११ ॥

अध्यक्षस्य समीपे स्याद्बुद्धेरेवेति चेन्मतम् ।
न तत्कृतोपकारोऽस्ति काष्ठाद्यद्वन्न कल्प्यते ॥ ११२ ॥

बुद्धौ चेत्तत्कृतः कश्चिन्नन्वेवं परिणामिता ।
आभासेऽपि च को दोषः सति श्रुत्याद्यनुग्रहे ॥ ११३ ॥

आभासे परिणामश्चेन्न रज्ज्वादिनिभत्ववत् ।
सर्पादेश्च तथावोचमादर्शं च मुखत्ववत् ॥ ११४ ॥

नात्माभासत्वसिद्धिश्चेदात्मनो ग्रहणात्पृथक् ।
मुखादेश्च पृथक्सिद्धिरिह त्वन्योन्यसंश्रयः ॥ ११५ ॥

अध्यक्षस्य पृथक्सिद्धावाभासस्य तदीयता ।

आभासस्य तदीयत्वे ह्यध्यक्षव्यतिरिक्तता ॥ ११६ ॥

नैवं स्वप्ने पृथक्सिद्धेः प्रत्ययस्य दृशेस्तथा ।

रथादेस्तत्र शून्यत्वात्प्रत्ययस्यात्मना ग्रहः ॥ ११७ ॥

अवगत्या हि संव्याप्तः प्रत्ययो विषयाकृतिः ।

जायते स यदाकारः स बाह्यो विषयो मतः ॥ ११८ ॥

कर्मेप्सिततमत्वात्स तद्वान्कार्यं नियुज्यते ।

आकारो यत्र चाप्येत करणं तदिहोच्यते ॥ ११९ ॥

यदाभासेन संव्याप्तः संज्ञातेति निगद्यते ।

त्रयमेतद्विविच्यात्र यो जानाति स आत्मवित् ॥

सम्यक्संशयमिथ्योक्ताः प्रत्यया व्यभिचारिणः ।

एकैवावगतिस्तेषु भेदस्तु प्रत्ययार्पितः ॥ १२१ ॥

आधिभेदाद्यथा भेदो मणेरवगतेस्तथा ।

अशुद्धिः परिणामश्च सर्वं प्रत्ययसंश्रयात् ॥ १२२ ॥

प्रथनं ग्रहणं सिद्धिः प्रत्ययानामिहान्यतः ।

आपरोक्ष्यात्तदेवोक्तमनुमानं प्रदीपवत् ॥ १२३ ॥

किमन्यद्वाहयेत्कश्चित्प्रमाणेन तु केनचित् ।

विनैव तु प्रमाणेन निवृत्त्यान्यस्य शेषतः ॥ १२४ ॥

शब्देनैव प्रमाणेन निवृत्तिश्चेदिहोच्यते ।

अध्यक्षस्याप्रसिद्धत्वाच्छून्यतैव प्रसज्यते ॥ १२५ ॥

चेतनस्त्वं कथं देह इति चेन्नाप्रसिद्धितः ।

चेतनस्यान्यतः सिद्धावेवं स्यादन्यहानतः ॥ १२६ ॥

अध्यक्षः स्वयमस्त्येव चेतनस्यापरोक्षतः ।

तुल्य एवं प्रबोधः स्यादन्यस्यासत्त्ववादिना ॥

अहमज्ञासिषं चेदमिति लोकस्मृतेरिह ।

करणं कर्म कर्ता च सिद्धास्त्वेकक्षणे किल ॥ १२८ ॥

प्रामाण्येऽपि स्मृतेः शैघ्र्याद्यौगपद्यं विभाव्यते ।

क्रमेण ग्रहणं पूर्वं स्मृतेः पश्चात्तथैव च ॥ १२९ ॥

अज्ञासिषमिदं मां चेत्यपेक्षा जायते ध्रुवम् ।

विशेषोऽपेक्ष्यते यत्र तत्र नैवैककालता ॥ १३० ॥

आत्मनो ग्रहणे चापि त्रयाणामिह संभवात् ।

आत्मन्यासक्तकर्तृत्वं न स्यात्करणकर्मणोः ॥ १३१ ॥

व्याप्तुमिष्टं च यत्कर्तुः क्रियया कर्म तत्स्मृतम् ।
अतो हि कर्तृतन्त्रत्वं तस्येष्टं नान्यतन्त्रता ॥ १३२ ॥

शब्दाद्भानुमितेर्वापि प्रमाणाद्वा ततोऽन्यतः ।
सिद्धिः सर्वपदार्थानां स्यादज्ञं प्रति नान्यथा ॥ १३३ ॥

अध्यक्षस्यापि सिद्धिः स्यात्प्रमाणेन विनैव वा ।
विना स्वस्य प्रसिद्धिस्तु नाज्ञं प्रत्युपयुज्यते ॥ १३४ ॥

तस्यैवाज्ञत्वमिष्टं चेज्ज्ञानत्वेऽन्या मतिर्भवेत् ।
अन्यस्यैवाज्ञतायां च तद्विज्ञाने ध्रुवा भवेत् ॥ १३५ ॥

ज्ञातता स्वात्मलाभो वा सिद्धिः स्यादन्यदेव वा ।
ज्ञातत्वेऽनन्तरोक्तौ त्वं पक्षौ संसर्तुमर्हसि ॥ १३६ ॥

सिद्धिः स्यात्स्वात्मलाभश्चेद्यत्नस्तत्र निरर्थकः ।
सर्वलोकप्रसिद्धत्वात्स्वहेतुभ्यस्तु वस्तुनः ॥ १३७ ॥

ज्ञानज्ञेयादिवादेऽतः सिद्धिर्ज्ञातत्वमुच्यते ।
अध्यक्षाध्यक्षयोः सिद्धिर्ज्ञेयत्वं नात्मलाभता ॥

स्पष्टत्वं कर्मकर्त्रादेः सिद्धिता यदि कल्प्यते ।
स्पष्टतास्पष्टते ख्यातामन्यस्यैव न चात्मनः ॥ १३९ ॥

अद्रष्टुर्नैव चान्धस्य स्पष्टीभावो घटस्य तु ।

कर्त्रादेः स्पष्टतेष्टा चेद्रष्टृताध्यक्षकर्तृका ॥ १४० ॥

अनुभूतेः किमन्यस्मिन्स्यात्तत्वापेक्षया वद ।

अनूभवितरीष्टा स्यात्सोऽप्यनूभूतिरेव नः ॥ १४१ ॥

अभिन्नोऽपि हि बुद्ध्यात्मा विपर्यासितदर्शनैः ।

ग्राह्यग्राहकसंवित्तिभेदवानिव लक्ष्यते ॥ १४२ ॥

भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव चोच्यते ।

सत्त्वं नाशित्वमस्याश्चेत्सकर्तृत्वं तथेप्यताम् ॥

न कश्चिच्चेप्यते धर्म इति चेत्पक्षहानता ।

नन्वस्तित्वादयो धर्मा नास्तित्वादिनिवृत्तयः ॥

न भूतेस्तर्हि नाशित्वं स्वालक्षण्यं मतं हि ते ।

स्वलक्षणावधिर्नाशो नाशोऽनाशनिवृत्तिता ॥ १४५ ॥

अगोरसत्त्वं गोत्वं ते न तु तद्रोत्वलक्षणम् ।

क्षणवाच्योऽपि योऽर्थः स्यात्सोऽप्यन्याभाव एव ते ॥

भेदाभावेऽप्यभावश्च भेदो नामभिरिष्यते ।

नामभेदैरनेकत्वमेकस्य स्यात्कथं तव ॥ १४७ ॥

अपोहो यदि भिन्नानां वृत्तिस्तस्य कथं गवि ।
 नाभावा भेदकाः सर्वे विशेषा वा कथंचन ।
 नामजात्यादयो यद्वत्संविदस्तेऽविशेषतः ॥ १४८ ॥

प्रत्यक्षमनुमानं वा व्यवहारे यदिच्छसि ।
 क्रियाकारकभेदैस्तदभ्युपेयं ध्रुवं भवेत् ॥ १४९ ॥

तस्मान्नीलं तथा पीतं घटादिर्वा विशेषणम् ।
 संविदस्तदुपेयं स्याद्येन चाप्यनुभूयते ॥ १५० ॥

रूपादीनां यथान्यः स्याद्वाह्यत्वाद्वाहकस्तथा ।
 प्रत्ययस्य तथान्यः स्याद्व्यञ्जकत्वात्प्रदीपवत् ॥

अध्यक्षस्य दृशेः कीदृक्संबन्धः संभविष्यति ।
 अध्यक्ष्येण तु दृश्येन मुक्त्वान्यो द्रष्टृदृश्यताम् ॥

अध्यक्षेण कृता दृष्टिर्दृश्यं व्याप्नोत्यथापि वा ।
 नित्याध्यक्षकृतः कश्चिदुपकारो भवेद्वियाम् ॥ १५३ ॥

स चोक्तस्तन्निभत्वं प्राक्संख्याप्तिश्च घटादिषु ।
 यथा लोकादिसंख्याप्तिर्व्यञ्जकत्वाद्धियस्तथा ॥

आलोकस्यो घटो यद्वद्बुद्ध्यारूढो भवेत्तथा ।
 धीव्याप्तिः स्याद्वटारोहो धियो व्याप्तौ क्रमो भवेत् ॥

पूर्वं स्यात्प्रत्ययव्याप्तिस्ततोऽनुग्रह आत्मनः ।

कृत्स्नाध्यक्षस्य नो युक्तः कालाकाशादिवत्कमः ॥

विषयग्रहणं यस्य कारणापेक्षया भवेत् ।

सत्येव ग्राह्यशेषे च परिणामी स चित्तवत् ॥ १५७ ॥

अध्यक्षोऽहमिति ज्ञानं बुद्धेरेव विनिश्चयः ।

नाध्यक्षस्याविशेषत्वान्न तस्यास्ति परो यतः ॥

कर्त्रा चेदहमित्येवमनुभूयेत मुक्तता ।

सुखदुःखविनिर्मोको नाहंकर्तरि युज्यते ॥ १५९ ॥

देहादावभिमानोत्थो दुःखीति प्रत्ययो ध्रुवम् ।

कुण्डलीप्रत्ययो यद्वत्प्रत्यगात्माभिमानिना ॥ १६० ॥

बाध्यते प्रत्ययेनेह विवेकेनाविवेकवान् ।

विपर्यासेऽसदन्तं स्यात्प्रमाणस्याप्रमाणतः ॥

दाहच्छेदविनाशेषु दुःखित्वं नान्यथात्मनः ।

नव ह्यन्यस्य दाहादावन्यो दुःखी भवेत्कचित् ॥

अस्पर्शत्वाददेहत्वान्नाहं दाह्यो यतः सदा ।

तस्मान्मिध्याभिमानोत्थं मृते पुत्रे मृतिर्यथा ॥ १६३ ॥

कुण्डल्यहमिति ह्येतद्वाध्येतैव विवेकिना ।
दुःखीति प्रत्ययस्तद्वत्केवलाहंधिया सह ॥ १६४ ॥

सिद्धे दुःखित्व इष्टं स्यात्तच्छक्तिश्छन्दसात्मनः ।
मिथ्याभिमानतो दुःखी तेनार्थापादनक्षमः ॥

अस्पर्शोऽपि यथा स्पर्शमचलश्चलनादि च ।
अविवेकात्तथा दुःखं मानसं चात्मनीक्षते ॥ १६६ ॥

विवेकात्मधिया दुःखं नुद्यते चलनादिवत् ।
अविवेकस्वभावेन मनो गच्छत्यनिच्छतः ॥

तदा नु दृश्यते दुःखं नैश्चल्ये नैव तस्य तत् ।
प्रत्यगात्मनि तस्मात्तदुःखं नैवोपपद्यते ॥ १६८ ॥

त्वंसतोस्तुल्यनीडत्वाग्नीलाश्ववदिदं भवेत् ।
निर्दुःखवाचिना योगात्त्वंशब्दस्य तदर्थता ॥

प्रत्यगात्माभिधानेन तच्छब्दस्य युतेस्तथा ।
दशमस्त्वमसीत्येवं वाक्यं स्यात्प्रत्यगात्मनि ॥ १७० ॥

स्वार्थस्य ह्यप्रहाणेन विशिष्टार्थसमर्पकौ ।
प्रत्यगात्मावगत्यन्तौ नान्योऽर्थोऽर्थद्विरोध्यतः ॥

नवबुद्ध्यपहाराद्धि स्वात्मानं दशपूरणम् ।

अपश्यञ्ज्ञातुमेवेच्छेत्स्वमात्मानं जनस्तथा ॥ १७२ ॥

अविद्याबद्धचक्षुष्ठात्कामापहतधीः सदा ।

विविक्तं दृशिमात्मानं नेक्षते दशमं यथा ॥ १७३ ॥

दशमस्त्वमसीत्येवं तत्त्वमस्यादिवाक्यतः ।

स्वमात्मानं विजानाति कृत्स्नान्तःकरणेक्षणम् ॥

इदं पूर्वमिदं पश्चात्पदं वाक्यं भवेदिति ।

नियमो नैव वेदेऽस्ति पदसांगत्यमर्थतः ॥ १७५ ॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां ततो वाक्यार्थबोधनम् ।

वाक्ये हि श्रूयमाणानां पदानामर्थसंस्मृतिः ॥

यदा नित्येषु वाक्येषु पदार्थस्तु विविच्यते ।

वाक्यार्थज्ञानसंक्रान्त्यै तदा प्रश्नो न युज्यते ॥

अन्वयव्यतिरेकोक्तिः पदार्थस्मरणाय तु ।

स्मृत्यभावे न वाक्यार्थो ज्ञातुं शक्यो हि केनचित् ॥

तत्त्वमस्यादिवाक्येषु त्वंपदार्थाविवेकतः ।

व्यज्यते नैव वाक्यार्थो नित्यमुक्तोऽहमित्यतः ॥ १७९ ॥

अन्वयव्यतिरेकोक्तिस्तद्विवेकाय नान्यथा ।

त्वंपदार्थविवेके हि पाणावर्पितबिल्ववत् ॥ १८० ॥

वाक्यार्थो व्यज्यते चैवं केवलोऽहंपदार्थतः ।

दुःखीत्येतदपोहेन प्रत्यगात्मविनिश्चयात् ॥ १८१ ॥

तत्रैवं संभवत्यर्थे श्रुतहानाश्रुतार्थधीः ।

नैव कल्पयितुं युक्ता पदवाक्यार्थकोविदैः ॥ १८२ ॥

प्रत्यक्षादीनि बाधेरन्कृष्णलादिषु पाकवत् ।

अक्षजादिनिभैरेतैः कथं स्याद्वाक्यबाधनम् ॥ १८३ ॥

दुःख्यस्मीति सति ज्ञाने निर्दुःखीति न जायते ।

प्रत्यक्षादिनिभत्वेऽपि वाक्यान् व्यभिचारतः ॥

स्वप्ने दुःख्यहमध्यासं दाहच्छेदादिहेतुतः ।

तत्कालभाविभिर्वाक्यैर्न बाधः क्रियते यदि ॥ १८५ ॥

समाप्तेस्तर्हि दुःखस्य प्राक् तद्बाध इष्यताम् ।

न हि दुःखस्य संतानो भ्रान्तेर्वा दृश्यते क्वचित् ॥

प्रत्यगात्मन आत्मत्वं दुःख्यस्मीत्यस्य बाधया ।

दशमं नवमस्येव वेद चेदविरुद्धता ॥ १८७ ॥

नित्यमुक्तत्वविज्ञानं वाक्याद्भवति नान्यतः ।
वाक्यार्थस्यापि विज्ञानं पदार्थस्मृतिपूर्वकम् ॥ १८८ ॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां पदार्थः स्मर्यते ध्रुवम् ।
एवं निर्दुःखमात्मानमक्रियं प्रतिपद्यते ॥ १८९ ॥

सदेवेत्यादिवाक्येभ्यः प्रमा स्फुटतरा भवेत् ।
दशमस्त्वमसीत्यस्माद्यथैवं प्रत्यगात्मनि ॥ १९० ॥

प्रबोधेन यथा स्वाप्नं सर्वदुःखं निवर्तते ।
प्रत्यगात्मधिया तद्वदुःखित्वं सर्वदात्मनः ॥

कृष्णलादौ प्रमाजन्म तदन्यार्थामृदुत्वतः ।
तत्त्वमस्यादिवाक्येषु न त्वेवमविरोधतः ॥ १९१ ॥

वाक्ये तत्त्वमसीत्यस्मिञ्ज्ञातार्थं तदसिद्धयम् ।
त्वमर्थे सत्यसाहाय्याद्वाक्यं नोत्पादयेत्प्रमाम् ॥

तत्त्वमोस्तुल्यनीडार्थमसीत्येतत्पदं भवेत् ।
तच्छब्दः प्रत्यगात्मार्थस्तच्छब्दार्थस्त्वमस्तथा ॥

दुःखित्वात्प्रत्यगात्मत्वं वारयेतामुभावपि ।
एवं च नेति नेत्यर्थं गमयेतां परस्परम् ॥ १९५ ॥

एवं तत्त्वमसीत्यस्य गम्यमाने फले कथम् ।
अप्रमाणत्वमस्योक्त्वा क्रियापेक्षत्वमुच्यते ॥ १९६ ॥

तस्मादाद्यन्तमध्येषु कुर्वित्येतद्विरोध्यतः ।
न कल्प्यमश्रुतत्वाच्च श्रुतत्यागोऽप्यनर्थकः ॥

यथानुभूयते तृप्तिर्भुजेर्वाक्यान् गम्यते ।
वाक्यस्य विधृतिस्तद्वद्दोशकृत्पायसीक्रिया ॥

सत्यभैवमनात्मार्थवाक्यात्पारोक्ष्यबोधनम् ।
प्रत्यगात्मनि न त्वेवं संख्याप्राप्तिवदधुवम् ॥

स्वयंवेद्यत्वपर्यायः स्वप्रमाणक इष्यताम् ।
निवृत्ताविदमः सिद्धः स्वात्मनोऽनुभवश्च नः ॥ २०० ॥

बुद्धीनां विषयो दुःखं नो यस्य विषया मताः ।
कुतोऽस्य दुःखसंबन्धो दृशेः स्यात्प्रत्यगात्मनः ॥

दृशिरेवानुभूयेत स्वेनैवानुभवात्मना ।
तदाभासतया जन्म धियोऽस्यानुभवः स्मृतः ॥ २०२ ॥

अशनायादिनिर्मुक्तः सिद्धो मोक्षस्त्वमेव सः ।
श्रोतव्यादि तवेत्येतद्विरुद्धं कथमुच्यते ॥ २०३ ॥

सेत्स्वतीत्येव चेत्तस्याच्छ्रवणादि तदा भवेत् ।
मोक्षस्यानित्यतैवं स्याद्विरोधे नान्यथा वचः ॥ २०४ ॥

श्रोतृश्रोतव्ययोर्भेदो यदीष्टः स्याद्भवेदिदम् ।
इष्टार्थकोप एवं स्यान्न युक्तं सर्वथा वचः ॥

सिद्धो मोक्षोऽहमित्येव ज्ञात्वात्मानं भवेद्यदि ।
चिकीर्षुर्यः स मूढात्मा शास्त्रं चोद्धाटयत्यपि ॥

न हि सिद्धस्य कर्तव्यं सकार्यस्य न सिद्धता ।
उभयालम्बनं कुर्वन्नात्मानं वञ्चयत्यपि ॥ २०७ ॥

सिद्धो मोक्षस्त्वमित्येतद्वस्तुमात्रं प्रदर्श्यते ।
श्रोतुस्तथात्वविज्ञाने प्रवृत्तिः स्यात्कथं त्विति ॥

कर्ता दुःख्यहमस्मीति प्रत्यक्षेणानुभूयते ।
कर्ता दुःखी च मा भूवमिति यत्नो भवेत्ततः ॥ २०९ ॥

तद्विज्ञानाय युक्त्यादि कर्तव्यं श्रुतिरब्रवीत् ।
कर्तृत्वाद्यनुवादेन सिद्धत्वानुभवाय तु ॥ २१० ॥

निर्दुःखो निष्क्रियोऽकामः सिद्धो मोक्षोऽहमित्यपि ।
गृहीत्वैव विरुद्धार्थमादध्यात्कथमेव सः ॥ २११ ॥

सकामः सक्रियोऽसिद्ध इति मेऽनुभवः कथम् ।
अतो मे विपरीतस्य तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ २१२ ॥

इहैव घटते प्रश्नो न मुक्तत्वानुभूतये ।
प्रमाणेन विरोधी यः सोऽत्रार्थः प्रश्नमर्हति ॥ २१३ ॥

अहं निर्मुक्त इत्येव सदसीत्यन्यमानजः ।
प्रत्यक्षाभासजन्यत्वाद्दुःखित्वं प्रश्नमर्हति ॥ २१४ ॥

पृष्ठमाकाङ्क्षितं वाच्यं दुःखाभावमभीप्सितम् ।
कथं हीदं निवर्तेत दुःखं सर्वात्मना मम ॥ २१५ ॥

इति प्रश्नानुरूपं यद्वाच्यं दुःखनिवर्तकम् ।
श्रुतेः स्वात्मनि नाशङ्का प्रामाण्ये सति विद्यते ॥

तस्मादात्मविमुक्तत्वं प्रत्याययति तद्वचः ।
वक्तव्यं तत्तथार्थं स्याद्विरोधेऽसति केनचित् ॥

इतोऽन्योऽनुभवः कश्चिदात्मनो नोपपद्यते ।
अविज्ञातं विज्ञानतां विज्ञातारमिति श्रुतेः ॥ २१८ ॥

त्वंपदार्थविवेकाय संन्यासः सर्वकर्मणाम् ।
साधनत्वं ब्रजत्येव शान्तो दान्तानुशासनात् ॥ २१९ ॥

त्वमर्थं प्रत्यगात्मानं पश्येदात्मानमात्मनि ।

वाक्यार्थं तत आत्मानं सर्वं पश्यति केवलम् ॥ २२० ॥

सर्वमात्मेति वाक्यार्थं विज्ञातेऽस्य प्रमाणतः ।

असत्त्वे ह्यन्यमानस्य विधिस्तं योजयेत्कथम् ॥

तस्माद्वाक्यार्थविज्ञानान्नोर्ध्वं कर्मविधिर्भवेत् ।

न हि ब्रह्मास्मि कर्तेति विरुद्धे भवतो ध्रियौ ॥ २२२ ॥

ब्रह्मास्मीति च विद्येयं नैव कर्तेति बाध्यते ।

सकामो बद्ध इत्येवं प्रमाणाभासजातया ॥ २२३ ॥

शास्त्राद्ब्रह्मास्मि नान्योऽहमिति बुद्धिर्भवेद्दृढा ।

यदा युक्ता तदैवंधीर्यथा देहात्मधीरिति ॥ २२४ ॥

सभयादभयं प्राप्तस्तदर्थं यतते च यः ।

स पुनः सभयं गन्तुं स्वतन्त्रश्चेन्न हीच्छति ॥ २२५ ॥

यथेष्टाचरणप्राप्तिः संन्यासादिविधौ कुतः ।

पदार्थाज्ञानबुद्धस्य वाक्यार्थानुभवार्थिनः ।

अतः सर्वमिदं सिद्धं यत्प्रागस्माभिरीरितम् ॥ २२६ ॥

यो हि यस्माद्विरक्तः स्यान्नासौ तस्मै प्रवर्तते ।

लोकत्रयाद्विरक्तत्वान्मुमुक्षुः किमितीहते ॥ २२७ ॥

क्षुधया पीड्यमानोऽपि न विषं ह्यचुमिच्छति ।

मृष्टान्नध्वस्ततृड् जानन्नमूढस्तज्जिघत्सति ॥ २२८ ॥

वेदान्तवाक्यपुष्पेभ्यो ज्ञानामृतमधूत्तमम् ।

उज्जहारालिवद्यो नस्तस्मै सद्गुरवे नमः ॥ २२९ ॥

भेषजप्रयोगप्रकरणम् ॥

प्रयुज्य तृष्णाज्वरनाशकारणं

चिकित्सितं ज्ञानविरागभेषजम् ।

न याति कामज्वरसंनिपातजां

शरीरमालाशतयोगदुःखिताम् ॥ १ ॥

अहं ममेति त्वमनर्थमीहसे

परार्थमिच्छन्ति तवान्य ईहितम् ।

न तेऽर्थबोधो न हि मेऽस्ति चार्थिता

ततश्च युक्तः शम एव ते मनः ॥ २ ॥

यतो न चान्यः परमात्सनातना-

त्सदैव तृप्तोऽहमतो न मेऽर्थिता ।

सदैव तृप्तश्च न कामये हितं

यतस्व चेतः प्रशमाय तेऽधिकम् ॥ ३ ॥

षड्भूमिमालाभ्यतिवृत्त एव यः

स एव चात्मा जगतश्च नः श्रुतेः ।

प्रमाणतश्चापि मया प्रवेद्यते

मुधैव तस्माच्च मनस्तवेहितम् ॥ ४ ॥

त्वयि प्रशान्ते न हि चास्ति भेदधी-

र्यतो जगन्मोहमुपैति मायया ।

ग्रहो हि मायाप्रभवस्य कारणं

ग्रहाद्विमोके न हि सास्ति कस्यचित् ॥ ५ ॥

न मेऽस्ति मोहस्तव चेष्टितेन हि

प्रबुद्धतत्त्वस्त्वसितो ह्यविक्रियः ।

न पूर्वतत्त्वोत्तरभेदता हि नो

वृथैव तस्माच्च मनस्तवेहितम् ॥ ६ ॥

यतश्च नित्योऽहमतो न चान्यथा

विकारयोगे हि भवेदनित्यता ।

सदा प्रभातोऽहमतो हि चाद्वयो

बिकल्पितं चाप्यसदित्यवस्थितम् ॥ ७ ॥

अभावरूपं त्वमसीह हे मनो
 निरीक्ष्यमाणे न हि युक्तितोऽस्तिता ।
 सतो ह्यनाशादसतोऽप्यजन्मतो
 द्वयं च चेतस्तव नास्तितेष्यते ॥ ८ ॥

द्रष्टा च दृश्यं च तथा च दर्शनं
 भ्रमस्तु सर्वस्तव कल्पितो हि सः ।
 दृशेच्च भिन्नं न हि दृश्यमीक्ष्यते
 स्वप्नप्रबोधेन तथा न भिद्यते ॥ ९ ॥

विकल्पना वापि तथाद्वया भवे-
 दवस्तुयोगात्तदलातचक्रवत् ।
 न शक्तिभेदोऽस्ति यतो न चात्मनां
 ततोऽद्वयत्वं श्रुतितोऽवसीयते ॥ १० ॥

मिथश्च भिन्ना यदि ते हि चेतनाः
 क्षयस्तु तेषां परिमाणयोगतः ।
 ध्रुवो भवेद्भेदवतां हि दृष्टतो
 जगत्क्षयश्चापि समस्तमोक्षतः ॥ ११ ॥

न मेऽस्ति कश्चिन्न च सोऽस्मि कस्यचि-
 द्यतोऽद्वयोऽहं न हि चास्ति कल्पितम् ।

अकल्पितश्चास्मि पुरा प्रसिद्धितो
विकल्पनाया द्वयमेव कल्पितम् ॥ १२ ॥

विकल्पना चाप्यभवे न विद्यते
सदन्यदित्येवमतो न नास्तिता ।

यतः प्रवृत्ता तव चापि कल्पना
पुरा प्रसिद्धेर्न च तद्धि कल्पितम् ॥ १३ ॥

असद्व्यं तेऽपि हि यद्यदीक्ष्यते
न दृष्टमित्येव न चैव नास्तिता ।

यतः प्रवृत्ता सदसद्विकल्पना
विचारवद्वापि तथाद्वयं च सत् ॥ १४ ॥

सदभ्युपेतं भवतोपकल्पितं
विचारहेतोर्यदि तस्य नास्तिता ।

विचारहानाच्च तथैव संस्थितं
न चेत्तदिष्टं नितरां सदित्यते ॥ १५ ॥

असत्समं चैव सदित्यपीति चे-
दनर्थवत्त्वान्नरशृङ्गतुल्यतः ।

अनर्थवत्त्वं त्वसति ह्यकारणं
न चैव तस्मान्न विपर्ययेऽन्यथा ॥ १६ ॥

असिद्धितश्चापि विचारकारणा-

द्वयं च तस्मात्प्रसृतं च मायया ।

श्रुतेः स्मृतेश्चापि तथा हि युक्तितः

प्रसिध्यतीत्यं न तु युज्यतेऽन्यथा ॥ १७ ॥

विकल्पनाश्चापि विधर्मकं श्रुतेः

पुरा प्रसिद्धेश्च विकल्पितोऽद्वयम् ।

न चेति नेतीति यथा विकल्पितं

निबिध्यतेऽप्राप्यविशेषसिद्धये ॥ १८ ॥

अकल्पितेऽप्येवमजेऽद्वयेऽक्षरे

विकल्पयन्तः सदसश्च जन्मभिः ।

स्वचित्तमायाप्रभवं च ते भवं

जरां च मृत्युं च नियान्ति संततम् ॥ १९ ॥

भवाभवत्वं तु न चेदवस्थिति-

र्न चास्य चान्यस्थितिजन्म नान्यथा ।

सतो ह्यसत्त्वादसतश्च सत्त्वतो

न च क्रियाकारकमित्यतोऽप्यजम् ॥ २० ॥

अकुर्वदिष्टं यदि चास्य कारकं

न किञ्चिदन्यन्ननु नास्त्यकारकम् ।

सतोऽविशेषादसतश्च सञ्चयुतौ
तुलान्तयोर्यद्वदनिश्चयान्न हि ॥ २१ ॥

न चेत्स इष्टः सदसद्विपर्ययः
कथं भवः स्यात्सदसद्व्यवस्थितौ ।
विभक्तमेतद्व्यमप्यवस्थितं
न जन्म तस्माच्च मनो हि कस्यचित् ॥ २२ ॥

अथाभ्युपेत्यापि भवं तवेच्छतो
ब्रवीमि नार्थस्तव चेष्टितेन मे ।
न हानवृद्धी न यतः स्वतोऽसतो
भवोऽन्यतो वा यदि वास्तितता तयोः ॥ २३ ॥

ध्रुवा ह्यनित्याश्च न चान्ययोगिनो
मिथश्च कार्यं न च तेषु युज्यते ।
अतो न कस्यापि हि किञ्चिदिष्यते
स्वयं च तत्त्वं न निरुक्तिगोचरम् ॥ २४ ॥

समं तु तस्मात्सततं विभातव-
द्द्वयाद्विमुक्तं सदसद्विकल्पितात् ।
निरीक्ष्य युक्त्या श्रुतितस्तु बुद्धिमा-
नशेषनिर्वाणमुपैति दीपवत् ॥ २५ ॥

अवेद्यमेकं यदनन्यवेदिनां
 कुतार्किकाणां च सुवेद्यमन्यथा ।
 निरीक्ष्य चेत्थं त्वगुणग्रहोऽगुणं
 न याति मोहं ग्रहदोषमुक्तिः ॥ २६ ॥

अतोऽन्यथा न ग्रहनाश इष्यते
 विमोहबुद्धेर्ग्रह एव कारणम् ।
 ग्रहोऽप्यहेतुस्त्वनलस्त्वनिन्धनो
 यथा प्रशान्तिं परमां तथा व्रजेत् ॥ २७ ॥

विमथ्य वेदोदधितः समुद्धृतं
 सुरैर्महाब्धेस्तु यथा महात्मभिः ।
 तथामृतं ज्ञानमिदं हि यैः पुरा
 नमो गुरुभ्यः परमीक्षितं च यैः ॥ २८ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविन्दभगव-
 त्पूज्यपादशिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ
 उपदेशसहस्रथां पद्यप्रबन्धः समाप्तः ॥

सर्ववेदान्तसिद्धान्त-
सारसंग्रहः

॥ श्रीः ॥

सर्ववेदान्तसिद्धान्त- सारसंग्रहः ॥

अखण्डानन्दसंबोधो वन्दनाद्यस्य जायते ।

गोविन्दं तमहं वन्दे चिदानन्दतनुं गुरुम् ॥ १ ॥

अखण्डं सच्चिदानन्दमवाङ्मनसगोचरम् ।

आत्मानमखिलाधारमाश्रयेऽभीष्टसिद्धये ॥ २ ॥

यदालम्बो दरं हन्ति सतां प्रत्यूहसंभवम् ।

तदालम्बे दयालम्बं लम्बोदरपदाम्बुजम् ॥ ३ ॥

वेदान्तशास्त्रसिद्धान्तसारसंग्रह उच्यते ।

प्रेक्षावतां मुमुक्षूणां सुखबोधोपपत्तये ॥ ४ ॥

अस्य शास्त्रानुसारित्वादनुबन्धचतुष्टयम् ।

यदेव मूलं शास्त्रस्य निर्दिष्टं तदिहोच्यते ॥ ५ ॥

अधिकारी च विषयः संबन्धश्च प्रयोजनम् ।

शास्त्रारम्भफलं प्राहुरनुबन्धचतुष्टयम् ॥ ६ ॥

चतुर्भिः साधनैः सम्यक्संपन्नो युक्तिदक्षिणः ।

मेधावी पुरुषो विद्वानधिकार्यत्र संमतः ॥ ७ ॥

विषयः शुद्धचैतन्यं जीवब्रह्मैक्यलक्षणम् ।

यत्रैव दृश्यते सर्ववेदान्तानां समन्वयः ॥ ८ ॥

एतदैक्यप्रमेयस्य प्रमाणस्यापि च श्रुतेः ।

संबन्धः कथ्यते सद्भिर्बोध्यबोधकलक्षणः ॥ ९ ॥

ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं सन्तः प्राहुः प्रयोजनम् ।

येन निःशेषसंसारबन्धात्सद्यः प्रमुच्यते ॥ १० ॥

प्रयोजनं संप्रवृत्तेः कारणं फललक्षणम् ।

प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तते ॥ ११ ॥

साधनचतुष्टयसंपत्तिर्यस्यास्ति धीमतः पुंसः ।

तस्यैवैतत्फलसिद्धिर्नान्यस्य किञ्चिदूनस्य ॥ १२ ॥

चत्वारि साधनान्यत्र वदन्ति परमर्षयः ।

मुक्तिर्येषां तु सद्भावे नाभावे सिध्यति ध्रुवम् ॥ १३ ॥

आद्यं नित्यानित्यवस्तुविवेकः साधनं मतम् ।

इहामुत्रार्थफलभोगविरागो द्वितीयकम् ॥ १४ ॥

शमादिषट्कसंपत्तिस्तृतीयं साधनम् मतम् ।

तुरीयं तु मुमुक्षुत्वं साधनं शास्त्रसंमतम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मैव नित्यमन्यत्तु ह्यनित्यमिति वेदनम् ।

सोऽयं नित्यानित्यवस्तुविवेक इति कथ्यते ॥ १६ ॥

मृदादिकारणं नित्यं त्रिषु कालेषु दर्शनात् ।

घटाद्यनित्यं तत्कार्यं यतस्तन्नाश ईक्ष्यते ॥ १७ ॥

तथैवैतज्जगत्सर्वमनित्यं ब्रह्मकार्यतः ।

तत्कारणं परं ब्रह्म भवेन्नित्यं मृदादिवत् ॥ १८ ॥

सर्गं वक्तव्यस्य तस्माद्वा एतस्मादित्यपि श्रुतिः ।

सकाशाद्ब्रह्मणस्तस्मादनित्यत्वे न संशयः ॥ १९ ॥

सर्वस्यानित्यत्वे सावयवत्वेन सर्वतःसिद्धे ।

वैकुण्ठादिषु नित्यत्वमतिर्भ्रम एव मूढबुद्धीनाम् ॥ २० ॥

अनित्यत्वं च नित्यत्वमेवं यच्छ्रुतियुक्तिभिः ।

विवेचनं नित्यानित्यविवेक इति कथ्यते ॥ २१ ॥

ऐहिकामुष्मिकार्थेषु ह्यनित्यत्वेन निश्चयात् ।

नैःस्पृष्टं तुच्छबुद्ध्या यत्तद्वैराग्यमितीर्यते ॥ २२ ॥

नित्यानित्यपदार्थविवेकात्पुरुषस्य जायते सद्यः ।

स्रक्चन्दनवनितादौ सर्वत्रानित्यवस्तुनि विरक्तिः ॥ २३ ॥

काकस्य विष्ठावदसह्यबुद्धि-

भोग्येषु सा तीव्रविरक्तिरिष्यते ।

विरक्तितीव्रत्वनिदानमाहु-

भोग्येषु दोषेक्षणमैव सन्तः ॥ २४ ॥

प्रदृश्यते वस्तुनि यत्र दोषो

न तत्र पुंसोऽस्ति पुनः प्रवृत्तिः ।

अन्तर्महारोगवतीं विजान-

न्को नाम वेश्यामपि रूपिणीं ब्रजेत् ॥ २५ ॥

अत्रापि चान्यत्र च विद्यमान-

पदार्थसंमर्शनमेव कार्यम् ।

यथाप्रकारार्थगुणाभिमर्शनं

संदर्शयत्येव तदीयदोषम् ॥ २६ ॥

कुक्षौ स्वमातुर्मलमूत्रमध्ये

स्थितिं तदा विद्विक्मिदंशनं च ।

तदीयकौक्षेयकबहिदाहं

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ २७ ॥

स्वकीयविष्णुमूत्रविसर्जनं त-

श्चोत्तानगत्या शयनं तदा यत् ।

बालग्रहाद्याहतिभाक्च शैशवं

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ २८ ॥

स्वीयैः परैस्ताडनमज्ञभाव-

मत्यन्तचापल्यमसत्क्रियां च ।

कुमारभावे प्रतिषिद्धवृत्तिं

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ २९ ॥

मदोद्धतिं मान्यतिरस्कृतिं च

कामातुरत्वं समयातिलङ्घनम् ।

तां तां युवत्योदितदुष्टचेष्टां

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३० ॥

विरूपतां सर्वजनादवज्ञां
 सर्वत्र दैन्यं निजबुद्धिहैन्यम् ।
 वृद्धत्वसंभावितदुर्दशां तां
 विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३१ ॥

पित्तज्वरार्शःक्षयगुल्मशूल-
 श्लेष्मादिरोगोदिततीव्रदुःखम् ।
 दुर्गन्धमस्वास्थ्यमनूनचिन्तां
 विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३२ ॥

यमावलोकोदितभीतिकम्प-
 मर्मव्यथोच्छ्वासगतीश्च वेदनाम् ।
 प्राणप्रयाणे परिदृश्यमानां
 विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३३ ॥

अङ्गारनद्यां तपने च कुम्भी-
 पाकेऽपि वीच्यामसिपत्रकानने ।
 दूतैर्यमस्य क्रियमाणबाधां
 विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३४ ॥

पुण्यक्षये पुण्यकृतो नभःस्थै-

र्निपात्यमानान्निश्चिन्तितकृतान् ।

नक्षत्ररूपेण दिवश्च्युतास्ता-

न्विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३५ ॥

वाय्वर्कवह्नीन्द्रमुखान्सुरेन्द्रा-

नीशोग्रभीत्या ग्रथितान्तरङ्गान् ।

विपक्षलोकैः परिदूयमाना-

न्विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३६ ॥

श्रुत्या निरुक्तं सुखतारतम्यं

ब्रह्मान्तमारभ्य महीमहेशम् ।

औपाधिकं तत्तु न वास्तवं चे-

दालोच्य को वा विरतिं न याति ॥ ३७ ॥

सालोक्यसामीप्यसरूपतादि-

भेदस्तु सत्कर्मविशेषसिद्धः ।

न कर्मसिद्धस्य तु नित्यतेति

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३८ ॥

यत्रास्ति लोके गतितारतम्यं

उच्चावचत्वान्वितमन्न तत्कृतम् ।

यथेह तद्वत्खलु दुःखमस्ती-

त्यालोच्य को वा विरतिं न याति ॥ ३९ ॥

को नाम लोके पुरुषो विवेकी

विनश्वरे तुच्छसुखे गृहादौ ।

कुर्याद्रतिं नित्यमवेक्षमाणो

वृथैव मोहान्प्रियमाणजन्तून् ॥ ४० ॥

सुखं किमस्त्यत्र विचार्यमाणे

गृहेऽपि वा योषिति वा पदार्थे ।

मायातमोऽन्धीकृतचक्षुषो ये

त एव मुह्यन्ति विवेकशून्याः ॥ ४१ ॥

अविचारितरमणीयं

सर्वमुदुम्बरफलोपमं भोग्यम् ।

अज्ञानामुपभोग्यं

न तु तज्ज्ञानां योषिति वा पदार्थे ॥ ४२ ॥

गतेऽपि तोये सुषिरं कुलीरो
 हातुं ह्यशक्तो म्रियते विमोहान् ।
 यथा तथा गेहसुखानुषक्तो
 विनाशमायाति नरो भ्रमेण ॥ ४३ ॥

कोशक्रिमिस्तन्तुभिरात्मदेह-
 मावेष्टय चावेष्टय च गुप्तिमिच्छन् ।
 स्वयं विनिर्गन्तुमशक्त एव
 संस्ततस्तदन्ते म्रियते च लग्नः ॥ ४४ ॥

यथा तथा पुत्रकलत्रमित्र-
 स्नेहानुबन्धैर्ग्रथितो गृहस्थः ।
 कदापि वा तान्परिमुच्य गेहा-
 द्रन्तुं न शक्तो म्रियते मुधैव ॥ ४५ ॥

कारागृहस्याख्य च को विशेषः
 प्रदृश्यते साधु विचार्यमाणे ।
 मुक्तेः प्रतीपत्वमिहापि पुंसः
 कान्तासुखाभ्युत्थितमोहपाशैः ॥ ४६ ॥

गृहस्पृहा पादनिबद्धशृङ्खला

कान्तासुताशा पटुकण्ठपाशः ।

शीर्षे पतद्भूर्यशनिर्हि साक्षा-

त्प्राणान्तहेतुः प्रबला धनाशा ॥ ४७ ॥

आशापाशशतेन पाशितपदो नोत्थातुमेव क्षमः

कामक्रोधमदादिभिः प्रतिभटैः संरक्ष्यमाणोऽनिशम् ।

संमोक्षोवरणेन गोपनवतः संसारकारागृहा-

न्निर्गन्तुं त्रिविधेषणापरवशः कः शक्नुयाद्भागिषु ॥

कामान्धकारेण निरुद्धदृष्टि-

र्मुह्यत्यसत्यप्यबलास्वरूपे ।

न ह्यन्धदृष्टेरसतः सतो वा

सुखत्वदुःखत्वविचारणास्ति ॥ ४९ ॥

श्लेष्मोद्गारि मुखं स्रवन्मलवती नासाश्रुमल्लोचनं

स्वेदस्रावि मलाभिपूर्णमभितो दुर्गन्धदुष्टं वपुः ।

अन्यद्वक्तुमशक्यमेव मनसा मन्तुं कचिन्नार्हति

स्त्रीरूपं कथमीदृशं सुमनसां पात्रीभवेन्नेत्रयोः ॥ ५० ॥

दूरादवेक्ष्याग्निशिखां पतङ्गो

रम्यत्वबुद्ध्या विनिपत्य नश्यति ।

यथा तथा नष्टदृशेः सूक्ष्मं

कथं निरीक्षेत विमुक्तिमार्गम् ॥ ५१ ॥

कामेन कान्तां परिगृह्य तद्व-

ज्जनोऽप्ययं नश्यति नष्टदृष्टिः ।

मांसास्थिमज्जामलमूत्रपात्रं

स्त्रियं स्वयं रम्यतयैव पश्यति ॥ ५२ ॥

काम एव यमः साक्षात्कान्ता वैतरणी नदी ।

विवेकिनां मुमुक्षूणां निलयस्तु यमालयः ॥ ५३ ॥

यमालये वापि गृहेऽपि नो नृणां

तापत्रयक्लेशनिवृत्तिरस्ति ।

किञ्चित्समालोक्य तु तद्विरामं

सुखात्मना पश्यति मूढलोकः ॥ ५४ ॥

यमस्य कामस्य च तारतम्यं

विचार्यमाणे महदस्ति लोके ।

हितं करोत्यस्य यमोऽप्रियः स-

न्कामस्त्वनर्थं कुरुते प्रियः सन् ॥ ५५ ॥

यमोऽसतामेव करोत्यनर्थं

सतां तु सौख्यं कुरुते हितः सन् ।

कामः सतामेव गतिं निरुन्ध-

न्करोत्यनर्थं ह्यसतां तु का कथा ॥ ५६ ॥

विश्वस्य वृद्धिं स्वयमेव कांक्ष-

न्प्रवर्तकं कामिजनं ससर्ज ।

तेनैव लोकः परिमुह्यमानः

प्रवर्धते चन्द्रमसेव चाब्धिः ॥ ५७ ॥

कामो नाम महाज्जगद्भ्रमयिता स्थित्वान्तरङ्गे स्वयं

स्त्रीपुंसावितरेतराङ्गकगुणैर्हासैश्च भावैः स्फुटम् ।

अन्योन्यं परिमोह्य नैजतमसा प्रेमानुबन्धेन तौ

बद्धा भ्रामयति प्रपञ्चरचनां संवर्धयन्ब्रह्महा ॥ ५८ ॥

अतोऽन्तरङ्गस्थितकामवेगा-

द्भोग्ये प्रवृत्तिः स्वत एव सिद्धा ।

सर्वस्य जन्तोर्ध्रुवमन्यथा चे-

दबोधितार्थेषु कथं प्रवृत्तिः ॥ ५९ ॥

तेनैव सर्वजन्तूनां कामना बलवत्तरा ।

जीर्यत्यपि च देहेऽस्मिन्कामना नैव जीर्यते ॥ ६० ॥

अवेक्ष्य विषये दोषं बुद्धियुक्तो विचक्षणः ।

कामपाशेन यो मुक्तः स मुक्तेः पथिगोचरः ॥ ६१ ॥

कामस्य विजयोपायं सूक्ष्मं वक्ष्याम्यहं सताम् ।

संकल्पस्य परित्याग उपायः सुलभो मतः ॥ ६२ ॥

श्रुते दृष्टेऽपि वा भोग्ये यस्मिन्कस्मिंश्च वस्तुनि ।

समीचीनत्वधीत्यागात्कामो नोदेति कर्हिचित् ॥ ६३ ॥

कामस्य बीजं संकल्पः संकल्पादेव जायते ।

बीजे नष्टेऽङ्कुर इव तस्मिन्नष्ट्रे विनश्यति ॥ ६४ ॥

न कोऽपि सम्यक्त्वधिया विनैव

भोग्यं नरः कामयितुं समर्थः ।

यतस्ततः कामजयेच्छुरेतां

सम्यक्त्वबुद्धिं विषये निहन्यात् ॥ ६५ ॥

भोग्ये नरः कामजयेच्छुरेतां

सुखत्वबुद्धिं विषये निहन्यात् ।

यावत्सुखत्वभ्रमधीः पदार्थे

तावन्न जेतुं प्रभवेद्धि कामम् ॥ ६६ ॥

संकल्पानुदये हेतुर्यथाभूतार्थदर्शनम् ।

अनर्थचिन्तनं चाभ्यां नावकाशोऽस्य विद्यते ॥ ६७ ॥

रत्ने यदि शिलाबुद्धिर्जायते वा भयं ततः ।

समीचीनत्वधीर्नैति नोपादेयत्वधीरपि ॥ ६८ ॥

यथार्थदर्शनं वस्तुन्यनर्थस्यापि चिन्तनम् ।

संकल्पस्यापि कामस्य तद्वधोपाय इष्यते ॥ ६९ ॥

धनं भयनिबन्धनं सततदुःखसंवर्धनं

प्रचण्डतरकर्दनं स्फुटितबन्धुसंवर्धनम् ।

विशिष्टगुणबाधनं कृपणधीसमाराधनं

न मुक्तिगतिसाधनं भवति नापि हृच्छोधनम् ॥ ७० ॥

राज्ञो भयं चोरभयं प्रमादा-

द्भयं तथा ज्ञातिभयं च वस्तुतः ।

धनं भयप्रस्तमनर्थमूलं

यतः सतां नैव सुखाय कल्पते ॥ ७१ ॥

आर्जने रक्षणे दाने व्यये वापि च वस्तुतः ।

दुःखमेव सदा नृणां न धनं सुखसाधनम् ॥ ७२ ॥

सतामपि पदार्थस्य लाभालोभः प्रवर्धते ।

विवेको लुप्यते लोभात्तस्मिँल्लुप्ते विनश्यति ॥ ७३ ॥

दहत्यलाभे निःस्वत्वं लाभे लोभो दहत्यमुम् ।

तस्मात्संतापकं वित्तं कस्य सौख्यं प्रयच्छति ॥

भोगेन मत्तता जन्तोर्दानेन पुनरुद्भवः ।

वृधैवोभयथा वित्तं नास्त्येव गतिरन्यथा ॥ ७५ ॥

धनेन मदवृद्धिः स्यान्मदेन स्मृतिनाशनम् ।

स्मृतिनाशाद्वृद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ७६ ॥

सुखयति धनमेवेत्यन्तराशापिशाच्या

दृढतरमुपगूढो मूढलोको जडात्मा ।

निवसति तदुपान्ते संततं प्रेक्षमाणो

व्रजति तदपि पश्चात्प्राणमेतस्य हृत्वा ॥ ७७ ॥

संपन्नोऽन्धवदेव किञ्चिदपरं नो वीक्षते चक्षुषा

सद्भिर्वर्जितमार्ग एव चरति प्रोत्सारितो बालिशैः ।

तस्मिन्नेव मुहुः स्वल्पप्रतिपदं गत्वान्धकूपे पत-

त्यस्यान्धत्वनिवर्तकौषधमिदं दारिद्र्यमेवाञ्जनम् ॥ ७८ ॥

लोभः क्रोधश्च डम्भश्च मदो मत्सर एव च ।

वर्धते वित्तसंप्राप्तया कथं तच्चित्तशोधनम् ॥ ७९ ॥

अलाभाद्विगुणं दुःखं वित्तस्य व्ययसंभवे ।

ततोऽपि त्रिगुणं दुःखं दुर्व्यये विदुषामपि ॥ ८० ॥

नित्याहितेन वित्तेन

भयचिन्तानपायिना ।

चित्तस्वास्थ्यं कुतो जन्तो-

र्गहस्थेनाहिना यथा ॥ ८१ ॥

कान्तारे विजने वने जनपदे सेतौ निरीतौ च वा
 चोरैर्वापि तथेतर्नैरवरैर्युक्तो वियुक्तोऽपि वा ।
 निःस्वः स्वस्थतया सुखेन वसति ह्याद्रीयमाणो जनैः
 क्लिभात्येव धनी सदाकुलमतिभीतश्च पुत्रादपि ॥ ८२ ॥

तस्मादनर्थस्य निदानमर्थः
 पुमर्थसिद्धिर्न भवत्यनेन ।
 ततो वनान्ते निवसन्ति सन्तः
 संन्यस्य सर्वं प्रतिकूलमर्थम् ॥ ८३ ॥

श्रद्धाभक्तिमतीं सतीं गुणवतीं पुत्राञ्श्रुतान्संमता-
 नक्षय्यं वसुधानुभोगविभवैः श्रीसुन्दरं मन्दिरम् ।
 सर्वं नश्वरमित्यवेत्य कवयः श्रुत्युक्तिभिर्युक्तिभिः
 संन्यस्यन्त्यपरे तु तत्सुखमिति भ्राम्यन्ति दुःखार्णवे ॥

सुखमिति मलराशौ ये रमन्तेऽत्र गेहे
 किमय इव कलत्रक्षेत्रपुत्रानुषक्त्या ।
 सुरपद इव तेषां नैव मोक्षप्रसङ्ग-
 स्त्वपि तु निरयगर्भावासदुःखप्रवाहः ॥ ८५ ॥

येषामाशा निराशा स्या-

द्वारापत्यधनादिषु ।

तेषां सिध्यति नान्येषां

मोक्षाशाभिमुखी गतिः ॥ ८६ ॥

सत्कर्मक्षयपाप्मनां श्रुतिमतां सिद्धात्मनां धीमतां

नित्यानित्यपदार्थशोधनमिदं युक्त्या मुहुः कुर्वताम् ।

तस्मादुत्थमहाविरक्त्यसिमतां मोक्षैककाङ्क्षावतां

धन्यानां सुलभं स्त्रियादिविषयेष्वाशालताच्छेदनम् ॥

संसारमृत्योर्बलिनः प्रवेष्टुं

द्वाराणि तु त्रीणि महान्ति लोके ।

कान्ता च जिह्वा कनकं च तानि

रुणद्धि यस्तस्य भयं न मृत्योः ॥ ८८ ॥

मुक्तिश्रीनगरस्य दुर्जयतरं द्वारं यदस्त्यादिमं

तस्य द्वे अररे धनं च युवती ताभ्यां पिनद्धं दृढम् ।

कामाख्यार्गलदारुणा बलवता द्वारं तदेतन्नयं

धीरो यस्तु भिनत्ति सोऽर्हति सुखं भोक्तुं विमुक्तिश्रियः ॥

आरूढस्य विवेकाश्रं तीव्रवैराग्यखड्गिनः ।

तितिक्षावर्मयुक्तस्य प्रतियोगी न दृश्यते ॥ ९० ॥

विवेकजां तीव्रविरक्तिमेव मुक्तेर्निदानं निगदन्ति सन्तः ।

तस्माद्विवेकी विरतिं मुमुक्षुः संपादयेत्तां प्रथमं प्रयत्नात् ॥

पुमानजातनिर्वेदो देहबन्धं जिहासितुम् ।

न हि शक्नोति निर्वेदो बन्धभेदो महानसौ ॥ ९२ ॥

वैराग्यरहिता एव यमालय इवालये ।

क्लिभन्ति त्रिविधैस्तापैर्मोहिता अपि पण्डिताः ॥ ९३ ॥

शमो दमस्तिक्षोपरतिः श्रद्धा ततः परम् ।

समाधानमिति प्रोक्तं षडेवैते शमादयः ॥ ९४ ॥

एकवृत्त्यैव मनसः स्वलक्ष्ये नियतस्थितिः ।

शम इत्युच्यते सद्भिः शमलक्षणवेदिभिः ॥ ९५ ॥

उत्तमो मध्यमश्चैव जघन्य इति च त्रिधा ।

निरूपितो विपश्चिद्भिः तत्तल्लक्षणवेदिभिः ॥ ९६ ॥

स्वविकारं परित्यज्य वस्तुमात्रतया स्थितिः ।

मनसः सोत्तमा शान्तिर्ब्रह्मनिर्वाणलक्षणा ॥ ९७ ॥

प्रत्यक्प्रत्ययसंतानप्रवाहकरणं धियः ।

यदेषा मध्यमा शान्तिः शुद्धसत्त्वैकलक्षणा ॥ ९८ ॥

विषयव्यापृतिं त्यक्त्वा श्रवणैकमनस्थितिः ।

मनसश्चेतरा शान्तिर्मिश्रसत्त्वैकलक्षणा ॥ ९९ ॥

प्राच्योदीच्याङ्गसद्भावे शमः सिध्यति नान्यथा ।

तीव्रा विरक्तिः प्राच्याङ्गमुदीच्याङ्गं दमादयः ॥ १०० ॥

कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मोहश्च मत्सरः ।

न जिताः षडिमे येन तस्य शान्तिर्न सिध्यति ॥ १०१ ॥

शब्दादिविषयेभ्यो यो विषवन्न निवर्तते ।

तीव्रमोक्षेच्छया भिक्षोस्तस्य शान्तिर्न सिध्यति ॥ १०२ ॥

येन नाराधितो देवो यस्य नो गुर्वनुग्रहः ।

न वश्यं हृदयं यस्य तस्य शान्तिर्न सिध्यति ॥ १०३ ॥

मनःप्रसादसिद्ध्यर्थं साधनं श्रूयतां बुधैः ।

मनःप्रसादो यत्सत्त्वे यदभावे न सिध्यति ॥ १०४ ॥

ब्रह्मचर्यमहिंसा च दया भूतेष्ववक्रता ।

विषयेष्वतिवैतृष्ण्यं शौचं दम्भविवर्जनम् ॥ १०५ ॥

सत्यं निर्ममता स्थैर्यमभिमानविसर्जनम् ।

ईश्वरध्यानपरता ब्रह्मविद्धिः सहस्थितिः ॥ १०६ ॥

ज्ञानशास्त्रैकपरता समता सुखदुःखयोः ।

मानानासक्तिरेकान्तशीलता च मुमुक्षुता ॥ १०७ ॥

यस्यैतद्विद्यते सर्वं तस्य चित्तं प्रसीदति ।

न त्वेतद्धर्मशून्यस्य प्रकारान्तरकोटिभिः ॥ १०८ ॥

स्मरणं दर्शनं स्त्रीणां गुणकर्मानुकीर्तनम् ।

समीचीनत्वधीस्तासु प्रीतिः संभाषणं मिथः ॥ १०९ ॥

सहवासश्च संसर्गोऽष्टधा मैथुनं विदुः ।

एतद्विलक्षणं ब्रह्मचर्यं चित्तप्रसादकम् ॥ ११० ॥

अहिंसा वाङ्मनःकायैः प्राणिमात्राप्रपीडनम् ।

स्वात्मवत्सर्वभूतेषु कायेन मनसा गिरा ॥ १११ ॥

अमुकम्पा दया सैव प्रोक्ता वेदान्तवेदिभिः ।

करणत्रितयेष्वेकरूपतावक्रता मता ॥ ११२ ॥

ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु वैराग्यं विषयेष्वनु ।

यथैव काकविष्टायां वैराग्यं तद्धि निर्मलम् ॥ ११३ ॥

बाह्यमाभ्यन्तरं चेति द्विविधं शौचमुच्यते ।

मृज्जलाभ्यां कृतं शौचं बाह्यं शारीरकं स्मृतम् ॥ ११४ ॥

अज्ञानदूरीकरणं मानसं शौचमान्तरम् ।

अन्तःशौचे स्थिते सम्यग्बाह्यं नावश्यकं नृणाम् ॥ ११५ ॥

ध्यानपूजादिकं लोके द्रष्टर्येव करोति यः ।

पारमार्थिकधीहीनः स दम्भाचार उच्यते ॥ ११६ ॥

पुंसस्तथानाचरणमदम्भित्वं विदुर्बुधाः ।

यत्स्वेन दृष्टं सम्यक्च श्रुतं तस्यैव भाषणम् ॥ ११७ ॥

सत्यमित्युच्यते ब्रह्म सत्यमित्यभिभाषणम् ।

देहादिषु स्वकीयत्वदृढबुद्धिविसर्जनम् ॥ ११८ ॥

निर्ममत्वं स्मृतं येन कैवल्यं लभते बुधः ।

गुरुवेदान्तवचनैर्निश्चितार्थे दृढस्थितिः ॥ ११९ ॥

तदेकवृत्त्या तत्स्थैर्यं नैश्वर्यं न तु वर्ष्मणः ।

विद्यैश्वर्यतपोरूपकुलवर्णाश्रमादिभिः ॥ १२० ॥

संजाताहंकृतित्यागस्त्वभिमानविसर्जनम् ।

त्रिभिश्च करणैः सम्यग्निहत्वा वैषयिकीं क्रियाम् ॥ १२१ ॥

स्वात्मैकचिन्तनं यत्तदीश्वरध्यानमीरितम् ।

छायेव सर्वदा वासो ब्रह्मविद्धिः सह स्थितिः ॥ १२२ ॥

यद्यदुक्तं ज्ञानशास्त्रे श्रवणादिकमेषु यः ।

निरतः कर्मधीहीनः ज्ञाननिष्ठः स एव हि ॥ १२३ ॥

धनकान्ताज्वरादीनां प्राप्तकाले सुखादिभिः ।

विकारहीनतैव स्यात्सुखदुःखसमानता ॥ १२४ ॥

श्रेष्ठं पूज्यं विदित्वा मां मानयन्तु जना भुवि ।

इत्यासक्त्या विहीनत्वं मानानासक्तिरुच्यते ॥ १२५ ॥

सच्चिन्तनस्य संबाधो विघ्नोऽयं निर्जने ततः ।

स्थेयमित्येक एवास्ति चेत्सैवैकान्तशीलता ॥ १२६ ॥

संसारबन्धनिर्मुक्तिः कदा झटिति मे भवेत् ।

इति या सुदृढा बुद्धिरीक्षिता सा मुमुक्षुता ॥ १२७ ॥

ब्रह्मचर्यादिभिर्धर्मैर्बुद्धेर्दोषनिवृत्तये ।

दण्डनं दम इत्याहुर्दमशब्दार्थकोविदाः ॥ १२८ ॥

तत्तद्भूतिनिरोधेन बाह्येन्द्रियविनिग्रहः ।

योगिनो दम इत्याहुर्मनसः शान्तिसाधनम् ॥ १२९ ॥

इन्द्रियेष्विन्द्रियार्थेषु प्रवृत्तेषु यदृच्छया ।

अनुधावति तान्येव मनो वायुमिवानलः ॥ १३० ॥

इन्द्रियेषु निरुद्धेषु त्यक्त्वा वेगं मनः स्वयम् ।

सत्त्वभावमुपादत्ते प्रसादस्तेन जायते ॥ १३१ ॥

प्रसन्ने सति चित्तेऽस्य

मुक्तिः सिध्यति नान्यथा ।

मनःप्रसादस्य निदानमेव

निरोधनं यत्सकलेन्द्रियाणाम् ।

बाह्येन्द्रिये साधु निरुध्यमाने

बाह्यार्थभोगो मनसो वियुज्यते ॥ १३२ ॥

तेन स्वदौष्ट्यं परिमुच्य चित्तं

शनैः शनैः शान्तिमुपाददाति ।

चित्तस्य बाह्यार्थविमोक्षमेव

मोक्षं विदुर्मोक्षणलक्षणज्ञाः ॥ १३३ ॥

दमं विना साधु मनःप्रसाद-

हेतुं न विद्मः सुकरं मुमुक्षोः ।

दमेन चित्तं निजदोषजातं

विसृज्य शान्तिं समुपैति शीघ्रम् ॥ १३४ ॥

प्राणायामाद्भवति मनसो निश्चलत्वं प्रसादो

यस्याप्यस्य प्रतिनियतदिग्देशकालाद्यवेक्ष्य ।

सम्यग्दृष्ट्या कचिदपि तया नो दमो हन्यते त-

त्कुर्याद्धीमानन्दममनलसञ्चित्तशान्त्यै प्रयत्नात् ॥

सर्वेन्द्रियाणां गतिनिग्रहेण

भोग्येषु दोषाद्यवमर्शनेन ।

ईशप्रसादाच्च गुरोः प्रसादा-

च्छान्तिं समायात्यचिरेण चित्तम् ॥ १३६ ॥

आध्यात्मिकादि यहुःखं प्राप्तं प्रारब्धवेगतः ।

अचिन्तया तत्सहनं तितिक्षेति निगद्यते ॥ १३७ ॥

रक्षा तितिक्षासदृशी मुमुक्षो-

र्न विद्यतेऽसौ पविना न भिद्यते ।

यामेव धीराः कवचीव विघ्ना-

न्सर्वास्तृणीकृत्य जयन्ति मायाम् ॥ १३८ ॥

क्षमावतामेव हि योगसिद्धिः

स्वाराज्यलक्ष्मीसुखभोगसिद्धिः ।

क्षमाविहीना निपतन्ति विघ्नै-

र्वतैर्हताः पर्णचया इव दुमान् ॥ १३९ ॥

तितिक्षया तपो दानं यज्ञस्तीर्थं व्रतं श्रुतम् ।

भूतिः स्वर्गोऽपवर्गश्च प्राप्यते तत्तदर्थिभिः ॥ १४० ॥

ब्रह्मचर्यमहिंसा च साधूनामप्यगर्हणम् ।

पराक्षेपादिसहनं तितिक्षोरेव सिध्यति ॥ १४१ ॥

साधनेष्वपि सर्वेषु तितिक्षोत्तमसाधनम् ।

यत्र विघ्नाः पलायन्ते दैविका अपि भौतिकाः ॥ १४२ ॥

तितिक्षोरेव विघ्नेभ्यस्त्वनिवर्तितचेतसः ।

सिध्यन्ति सिद्धयः सर्वा अणिमाद्याः समृद्धयः ॥ १४३ ॥

तस्मान्मुमुक्षोरधिका तितिक्षा

संपादनीयेप्सितकार्यसिद्धयै ।

तीव्रा मुमुक्षा च महत्युपेक्षा

चोभे तितिक्षा सहकारि कारणम् ॥ १४४ ॥

तत्तत्कालसमागतामयततेः शान्त्यै प्रवृत्तो यदि

स्यात्तत्तत्परिहारकौषधरतस्तच्चिन्तने तत्परः ।

तद्विक्षुः श्रवणादिधर्मरहितो भूत्वा मृतश्चेत्ततः

किं सिद्धं फलमाप्नुयादुभयथा भ्रष्टो भवेत्स्वार्थतः ॥

योगमभ्यस्यतो भिक्षोर्योगाच्चलितचेतसः ।

प्राप्य पुण्यकृताँल्लोकानित्यादि प्राह केशवः ॥ १४६ ॥

न तु कृत्वैव संन्यासं तूष्णीमेव मृतस्य हि ।

पुण्यलोकगतिं ब्रूते भगवान्न्यासमात्रतः ॥ १४७ ॥

न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ।

इत्यनुष्ठेयसंत्यागात्सिद्धयभावमुवाच च ॥ १४८ ॥

तस्मात्तितिक्षया सोढ्वा तत्तदुःखमुपागतम् ।

कुर्याच्छक्त्यनुरूपेण श्रवणादि शनैः शनैः ॥ १४९ ॥

प्रयोजनं तितिक्षायाः साधितायाः प्रयत्नतः ।

प्राप्तदुःखासहिष्णुत्वे न किञ्चिदपि दृश्यते ॥ १५० ॥

साधनत्वेन दृष्टानां सर्वेषामपि कर्मणाम् ।

विधिना यः परित्यागः स संन्यासः सतां मतः ॥ १५१ ॥

उपरमयति कर्माणीत्युपरतिशब्देन कथ्यते न्यासः ।

न्यासेन हि सर्वेषां श्रुत्या प्रोक्तो विकर्मणां त्यागः ॥ १५२ ॥

कर्मणा साध्यमानस्यानित्यत्वं श्रूयते यतः ।

कर्मणानेन किं नित्यफलेप्सोः परमार्थिनः ॥ १५३ ॥

उत्पाद्यमाप्यं संस्कार्यं विकार्यं परिगण्यते ।

चतुर्विधं कर्मसाध्यं फलं नान्यदितः परम् ॥ १५४ ॥

नैतदन्यतरं ब्रह्म कदा भवितुमर्हति ।

स्वतःसिद्धं सर्वदाप्रं शुद्धं निर्मलमक्रियम् ॥ १५५ ॥

न चास्य कश्चिज्जनितेत्यागमेन निषिध्यते ।

कारणं ब्रह्म तत्तस्माद्ब्रह्म नोत्पाद्यमिष्यते ॥ १५६ ॥

आप्त्राप्ययोस्तु भेदश्चेदाप्त्रा चाप्यमवाप्यते ।

आप्तृस्वरूपमेवैतद्ब्रह्म नाप्यं कदाचन ॥ १५७ ॥

मलिनस्यैव संस्कारो दर्पणादेरिहेष्यते ।

व्योमवन्नित्यशुद्धस्य ब्रह्मणो नैव संस्क्रिया ॥ १५८ ॥

केन दुष्टेन युज्येत वस्तु निर्मलमक्रियम् ।

यद्योगादागतं दोषं संस्कारो विनिवर्तयेन् ॥ १५९ ॥

निर्गुणस्य गुणाधानमपि नैवोपपद्यते ।

केवलो निर्गुणश्चेति नैर्गुण्यं श्रूयते यतः ॥ १६० ॥

सावयवस्य क्षीरादेर्वस्तुनः परिणामिनः ।

येन केन विकारित्वं स्यान्नो निष्कर्मवस्तुनः ॥ १६१ ॥

निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम् ।

इत्येव वस्तुनस्तत्त्वं श्रुतियुक्तिव्यवस्थितम् ॥ १६२ ॥

तस्मान्न कर्मसाध्यत्वं ब्रह्मणोऽस्ति कुतश्चन ।

कर्मसाध्यं त्वनित्यं हि ब्रह्म नित्यं सनातनम् ॥ १६३ ॥

देहादिः क्षीयते लोको यथैवं कर्मणा चितः ।

तथैवामुष्मिको लोको संचितः पुण्यकर्मणा ॥ १६४ ॥

कृतकत्वमनित्यत्वे हेतुर्जागर्ति सर्वदा ।

तस्मादनित्ये स्वर्गादौ पण्डितः को नु मुह्यति ॥ १६५ ॥

जगद्धेतोस्तु नित्यत्वं सर्वेषामपि संमतम् ।

जगद्धेतुत्वमस्यैव बावदीति श्रुतिर्मुहुः ॥ १६६ ॥

ऐतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यमिति च श्रुतिः ।

अस्यैव नित्यतां ब्रूते जगद्धेतोः सतः स्फुटम् ॥ १६७ ॥

न कर्मणा न प्रजया धनेनेति खयं श्रुतिः ।

कर्मणो मोक्षहेतुत्वं साक्षादेव निषेधति ॥ १६८ ॥

प्रत्यगब्रह्मविचारपूर्वमुभयोरेकत्वबोधाद्विना

कैवल्यं पुरुषस्य सिध्यति परब्रह्मात्मतालक्षणम् ।

न स्नानैरपि कीर्तनैरपि जपैर्नो कृच्छ्रचान्द्रायणै-

र्नो वाप्यध्वरयज्ञदाननिगमैर्नो मन्त्रतन्त्रैरपि ॥ १६९ ॥

ज्ञानादेव तु कैवल्यमिति श्रुत्या निगद्यते ।

ज्ञानस्य मुक्तिहेतुत्वमन्यव्यावृत्तिपूर्वकम् ॥ १७० ॥

विवेकिनो विरक्तस्य ब्रह्मनित्यत्ववेदिनः ।

तद्भावेच्छोरनित्यार्थे तत्सामग्र्ये कुतोऽरतिः ॥ १७१ ॥

तस्मादनित्ये स्वर्गादौ साधनत्वेन चोदितम् ।

नित्यं नैमित्तिकं चापि सर्वं कर्म ससाधनम् ॥ १७२ ॥

मुमुक्षुणा परित्याज्यं ब्रह्मभावमभीप्सुना ।

मुमुक्षोरपि कर्मास्तु श्रवणं चापि साधनम् ॥ १७३ ॥

हस्तवह्नयमेतस्य स्वकार्यं साधयिष्यति ।

यथा विजृम्भते दीपो ऋजूकरणकर्मणा ॥ १७४ ॥

तथा श्रवणजो बोधः पुंसो विहितकर्मणा ।

अतः सापेक्षितं ज्ञानमथवापि समुच्चयम् ॥ १७५ ॥

मोक्षस्य साधनमिति वदन्ति ब्रह्मवादिनः ।

मुमुक्षोर्युज्यते त्यागः कथं विहितकर्मणः ॥ १७६ ॥

इति शङ्का न कर्तव्या मूढवत्पण्डितोत्तमैः ।

कर्मणः फलमन्यत्तु श्रवणस्य फलं पृथक् ॥ १७७ ॥

वैलक्षण्यं च सामग्र्योश्चोभयत्राधिकारिणोः ।

कामी कर्मण्यधिकृतो निष्कामी श्रवणे मतः ॥ १७८ ॥

अर्थी समर्थ इत्यादि लक्षणं कर्मिणो मतम् ।

परीक्ष्य लोकानित्यादि लक्षणं मोक्षकाङ्क्षिणः ॥ १७९ ॥

मोक्षाधिकारी संन्यासी गृहस्थः किल कर्मणि ।

कर्मणः साधनं भार्यासुक्स्तुवादिपरिग्रहः ॥ १८० ॥

नैवान्यसाधनापेक्षा शुश्रूषोस्तु गुरुं विना ।

उपर्युपर्यहंकारो वर्धते कर्मणा भृशम् ॥ १८१ ॥

अहंकारस्य विच्छित्तिः श्रवणेन प्रतिक्षणम् ।
प्रवर्तकं कर्मशास्त्रं ज्ञानशास्त्रं निवर्तकम् ॥ १८२ ॥

इत्यादिवैपरीत्यं तत्साधने चाधिकारिणोः ।
द्वयोः परस्परापेक्षा विद्यते न कदाचन ॥ १८३ ॥

सामग्र्योश्चोभयोस्तद्वदुभयत्राधिकारिणोः ।
ऊर्ध्वं नयति विज्ञानमधः प्रापयति क्रिया ॥ १८४ ॥

कथमन्योन्यसापेक्षा कथं वापि समुच्चयः ।
यथाग्नेस्तृणकूटस्य तेजसस्तिमिरस्य च ॥ १८५ ॥

सहयोगो न घटते तथैव ज्ञानकर्मणोः ।
किमूपकुर्याज्ज्ञानस्य कर्मस्वप्रतियोगिनः ॥
यस्य संनिधिमात्रेण स्वयं न स्फूर्तिमृच्छति ॥ १८६ ॥

कोटीन्धनाद्रिज्वलितोऽपि वह्निरर्कस्य नार्हत्युपकर्तुमीषत् ।
यथा तथा कर्मसहस्रकोटिज्ञानस्य किं नु स्वयमेव लीयते ॥

एककर्त्राश्रयौ हस्तौ कर्मण्यधिकृतावुभौ ।
सहयोगस्तयोर्युक्तो न तथा ज्ञानकर्मणोः ॥ १८८ ॥

कर्त्रा कर्तुमकर्तुं वाप्यन्यथा कर्म शक्यते ।

न तथा वस्तुनो ज्ञानं कर्तृतन्त्रं कदाचन ॥ १८९ ॥

यथा वस्तु तथा ज्ञानं प्रमाणेन विजायते ।

नापेक्षते च यत्किञ्चित्कर्म वा युक्तिकौशलम् ॥ १९० ॥

ज्ञानस्य वस्तुतन्त्रत्वे संशयाद्युदयः कथम् ।

अतो न वास्तवं ज्ञानमिति नो शङ्क्यतां बुधैः ॥ १९१ ॥

प्रमाणासौष्ठववृत्तं संशयादि न वास्तवम् ।

श्रुतिप्रमाणसुष्ठुत्वे ज्ञानं भवति वास्तवम् ॥ १९२ ॥

वस्तु तावत्परं ब्रह्म नित्यं सत्यं ध्रुवं विभु ।

श्रुतिप्रमाणे तज्ज्ञानं स्यादेव निरपेक्षकम् ॥ १९३ ॥

रूपज्ञानं यथा सम्यग्दृष्टौ सत्यां भवेत्तथा ।

श्रुतिप्रमाणे सत्येव ज्ञानं भवति वास्तवम् ॥ १९४ ॥

न कर्म यत्किञ्चिदपेक्षते हि रूपोपलब्धौ पुरुषस्य चक्षुः ।

ज्ञानं तथैव श्रवणादिजन्यं वस्तुप्रकाशे निरपेक्षमेव ॥

कर्तृतन्त्रं भवेत्कर्म कर्मतन्त्रं शुभाशुभम् ।

प्रमाणतन्त्रं विज्ञानं मायातन्त्रमिदं जगत् ॥ १९६ ॥

विद्यां चाविद्यां चेति सहोक्तिरियमुपकृता सद्भिः ।

सत्कर्मोपासनयोर्न त्वात्मज्ञानकर्मणोः कापि ॥ १९७ ॥

नित्यानित्यपदार्थबोधरहितो यश्चोभयत्र स्रगा-

द्यर्थानामनुभूतिलग्नहृदयो निर्विण्णबुद्धिर्जनः ।

तस्यैवास्य जडस्य कर्म विहितं श्रुत्या विरज्याभितो

मोक्षेच्छोर्न विधीयते तु परमानन्दार्थिनो धीमतः ॥ १९८ ॥

मोक्षेच्छया यदहरेव विरज्यतेऽसौ

न्यासस्तदैव विहितो विदुषो मुमुक्षोः ।

श्रुत्या तयैव परया च ततः सुधीभिः

प्रामाणिकोऽयमिति चेतसि निश्चितव्यः ॥ १९९ ॥

स्वापरोक्षस्य वेदादेः साधनत्वं निषेधति ।

नाहं वेदैर्न तपसेत्यादिना भगवानपि ॥ २०० ॥

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्वे एते श्रुतिगोचरे ।

प्रवृत्त्या बध्यते जन्तुर्निवृत्त्या तु विमुच्यते ॥ २०१ ॥

यत्र स्वबन्धोऽभिमतो मूढस्यापि कचित्ततः ।

निवृत्तिः कर्मसंन्यासः कर्तव्यो मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥ २०२ ॥

न ज्ञानकर्मणोर्यस्मात्सहयोगस्तु युज्यते ।

तस्मात्त्याज्यं प्रयत्नेन कर्म ज्ञानेच्छुना ध्रुवम् ॥ २०३ ॥

इष्टसाधनताबुद्ध्या गृहीतस्यापि वस्तुनः ।

विज्ञाय फल्गुतां पश्चात्कः पुनस्तत्प्रतीक्षते ॥ २०४ ॥

उपरतिशब्दार्थो ह्युपरमणं पूर्वदृष्टवृत्तिभ्यः ।

सोऽयं मुख्यो गौणश्चेति च वृत्त्या द्विरूपतां धत्ते ॥ २०५ ॥

वृत्तेर्दृश्यपरित्यागो मुख्यार्थ इति कथ्यते ।

गौणार्थः कर्मसंन्यासः श्रुतेरङ्गतया मतः ॥ २०६ ॥

पुंसः प्रधानसिद्धयर्थमङ्गस्याश्रयणं ध्रुवम् ।

कर्तव्यमङ्गहीनं चेत्प्रधानं नैव सिध्यति ॥ २०७ ॥

संन्यसेत्सुविरक्तः सन्निहामुत्रार्थतः सुखात् ।

अविरक्तस्य संन्यासो निष्फलोऽयाज्ययागवत् ॥ २०८ ॥

संन्यस्य तु यतिः कुर्यान्न पूर्वविषयस्मृतिम् ।

तां तां तत्स्मरणे तस्य जुगुप्सा जायते यतः ॥ २०९ ॥

गुरुवेदान्तवाक्येषु बुद्धिर्या निश्चयात्मिका ।

सत्यमित्येव सा श्रद्धा निदानं मुक्तिसिद्धये ॥ २१० ॥

श्रद्धावतामेव सतां पुमर्थः

समीरितः सिध्यति नेतरेषाम् ।

उक्तं सुसूक्ष्मं परमार्थतत्त्वं

श्रद्धत्स्व सोम्येति च वक्ति वेदः ॥ २११ ॥

श्रद्धाविहीनस्य तु न प्रवृत्तिः

प्रवृत्तिशून्यस्य न साध्यसिद्धिः ।

अश्रद्धयैवाभिहताश्च सर्वे

मज्जन्ति संसारमहासमुद्रे ॥ २१२ ॥

दैवे च वेदे च गुरौ च मन्त्रे

तीर्थे महात्मन्यपि भेषजे च ।

श्रद्धा भवत्यस्य यथा यथान्त-

स्तथा तथा सिद्धिरुदेति पुंसाम् ॥ २१३ ॥

अस्तीत्येवोपलब्धव्यं वस्तुसद्भावनिश्चयात् ।

सद्भावनिश्चयस्तस्य श्रद्धया शास्त्रसिद्धया ॥ २१४ ॥

तस्माच्छ्रद्धा सुसंपाद्या गुरुवेदान्तवाक्ययोः ।

मुमुक्षोः श्रद्धानस्य फलं सिध्यति नान्यथा ॥ २१५ ॥

यथार्थवादिता पुंसां श्रद्धाजननकारणम् ।

वेदस्येश्वरवाक्यत्वाद्यथार्थत्वे न संशयः ॥ २१६ ॥

मुक्तस्येश्वररूपत्वाद्गुरोर्वागपि तादृशी ।

तस्मात्तद्वाक्ययोः श्रद्धा सतां सिध्यति धीमताम् ॥ २१७ ॥

श्रुत्युक्तार्थावगाहाय विदुषा ज्ञेयवस्तुनि ।

चित्तस्य सम्यगाधानं समाधानमितीर्यते ॥ २१८ ॥

चित्तस्य साध्यैकपरत्वमेव

पुमर्थसिद्धेर्नियमेन कारणम् ।

नैवान्यथा सिध्यति साध्यमीष-

न्मनःप्रमादे विफलः प्रयत्नः ॥ २१९ ॥

चित्तं च दृष्टिं करणं तथान्य-

देकत्र वप्राति हि लक्ष्यभेत्ता ।

किञ्चित्प्रमादे सति लक्ष्यभेत्तु-

र्वाणप्रयोगो विफलो यथा तथा ॥ २२० ॥

सिद्धेश्चित्तसमाधानमसाधारणकारणम् ।

यतस्ततो मुमुक्षूणां भवितव्यं सदा मुना ॥ २२१ ॥

अत्यन्ततीव्रवैराग्यं फललिप्सा महत्तरा ।

तदेतदुभयं विद्यात्समाधानस्य कारणम् ॥ २२२ ॥

बहिरङ्गं श्रुतिः प्राह ब्रह्मचर्यादिमुक्तये ।

शमादिषट्कमेवैतदन्तरङ्गं विदुर्बुधाः ॥ २२३ ॥

अन्तरङ्गं हि बलवद्बहिरङ्गाद्यतस्ततः ।

शमादिषट्कं जिज्ञासोरवश्यं भाव्यमान्तरम् ॥ २२४ ॥

अन्तरङ्गविहीनस्य कृतश्रवणकोटयः ।

न फलन्ति यथा योद्धुरधीरस्यास्त्रसंपदः ॥ २२५ ॥

ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानाद्यद्विद्वान्मोक्तुमिच्छति ।

संसारपाशबन्धं तन्मुमुक्षुत्वं निगद्यते ॥ २२६ ॥

साधनानां तु सर्वेषां मुमुक्षा मूलकारणम् ।

अनिच्छोरप्रवृत्तस्य क श्रुतिः क नु तत्फलम् ॥ २२७ ॥

तीव्रमध्यममन्दातिमन्दभेदाश्चतुर्विधाः ।

मुमुक्षा तत्प्रकारोऽपि कीर्त्यते श्रूयतां बुधैः ॥ २२८ ॥

तापैस्त्रिभिर्नित्यमनेकरूपैः संतप्यमानो क्षुभितान्तरात्मा ।

परिग्रहं सर्वमनर्थबुद्ध्या जहाति सा तीव्रतरा मुमुक्षा ॥

तापत्रयं तीव्रमवेक्ष्य वस्तु

दृष्ट्वा कलत्रं तनयान्विहातुम् ।

मध्ये द्वयोर्लोडनमात्मनो य-

त्सैषा मता माध्यमिकी मुमुक्षा ॥ २३० ॥

मोक्षस्य कालोऽस्ति किमद्य मे त्वरा

भुक्त्वैव भोगान्कृतसर्वकार्यः ।

मुक्त्यै यतिष्येऽहमथेति बुद्धि-

रेषैव मन्दा कथिता मुमुक्षा ॥ २३१ ॥

मार्गे प्रयातुर्मणिलाभवन्मे

लभेत मोक्षो यदि तर्हि धन्यः ।

इत्याशया मूढधियां मतिर्या

सैषातिमन्दाभिमता मुमुक्षा ॥ २३२ ॥

जन्मानेकसहस्रेषु तपसाराधितेश्वरः ।

तेन निःशेषनिर्धूतहृदयस्थितकल्मषः ॥ २३३ ॥

शास्त्रविद्वृणदोषज्ञो भोग्यमात्रे विनिस्पृहः ।

नित्यानित्यपदार्थज्ञो मुक्तिकामो दृढव्रतः ॥ २३४ ॥

निष्ठप्रमग्निना पात्रमुद्रास्य त्वरया यथा ।

जहाति गेहं तद्वच्च तीव्रमोक्षेच्छया द्विजः ॥ २३५ ॥

स एव सद्यस्तरति संसृतिं गुर्वनुग्रहात् ।

यस्तु तीव्रमुमुक्षुः स्यात्स जीवन्नेव मुच्यते ॥ २३६ ॥

जन्मान्तरे मध्यमस्तु तदन्यस्तु युगान्तरे ।

चतुर्थः कल्पकोट्यां वा नैव बन्धाद्विमुच्यते ॥ २३७ ॥

नृजन्म जन्तोरतिदुर्लभं विदु-

स्ततोऽपि पुंस्त्वं च ततो विवेकः ।

लब्ध्वा तदेतन्नितयं महात्मा

यतेत मुक्त्यै सहसा विरक्तः ॥ २३८ ॥

पुत्रमित्रकलत्रादिसुखं जन्मनि जन्मनि ।

मर्त्यत्वं पुरुषत्वं च विवेकश्च न लभ्यते ॥ २३९ ॥

लब्ध्वा सुदुर्लभतरं नरजन्म जन्तु-

स्तत्रापि पौरुषमतः सदसद्विवेकम् ।

संप्राप्य चैहिकसुखाभिरतो यदि स्या-

द्विक्तस्य जन्म कुमतेः पुरुषाधमस्य ॥ २४० ॥

खादते मोदते नित्यं शुनकः सूकरः खरः ।

तेषामेषां विशेषः को वृत्तिर्येषां तु तैः समा ॥ २४१ ॥

यावन्नाश्रयते रोगो यावन्नाक्रमते जरा ।

यावन्न धीर्विपर्येति यावन्मृत्युं न पश्यति ॥ २४२ ॥

तावदेव नरः स्वस्थः सारग्रहणतत्परः ।

विवेकी प्रयतेताशु भवबन्धविमुक्तये ॥ २४३ ॥

देवर्षिपितृमर्त्यर्णबन्धमुक्तास्तु कोटिशः ।

भवबन्धविमुक्तस्तु यः कश्चिद्ब्रह्मवित्तमः ॥ २४४ ॥

अन्तर्बन्धेन बद्धस्य किं बहिर्बन्धमोचनैः ।

तदन्तर्बन्धमुक्त्यर्थं क्रियतां कृतिभिः कृतिः ॥ २४५ ॥

कृतिपर्यवसानैव मता तीव्रमुमुक्षुता ।

अन्या तु रञ्जनामात्रा यत्र नो दृश्यते कृतिः ॥ २४६ ॥

गेहादिसर्वमपहाय लघुत्वबुद्ध्या

सौख्येच्छया स्वपतिनानलमाविविक्षोः ।

कान्ताजनस्य नियता सुदृढा त्वरा या

सैषा फलान्तगमने करणं मुमुक्षोः ॥ २४७ ॥

नित्यानित्यविवेकश्च देहक्षणिकतामतिः ।

मृत्योर्भीतिश्च तापश्च मुमुक्षावृद्धिकारणम् ॥ २४८ ॥

शिरो विवेकस्त्वत्यन्तं वैराग्यं वपुरुच्यते ।

शमादयः षडङ्गानि मोक्षेच्छा प्राण इष्यते ॥ २४९ ॥

ईदृशाङ्गसमायुक्तो जिज्ञासुर्युक्तिकोविदः ।

शूरो मृत्युं निहन्त्येव सम्यग्ज्ञानासिना ध्रुवम् ॥ २५० ॥

उक्तसाधनसंपन्नो जिज्ञासुर्यतिरात्मनः ।

जिज्ञासायै गुरुं गच्छेत्समित्पाणिर्नयोज्ज्वलः ॥ २५१ ॥

श्रोत्रियो ब्रह्मनिष्ठो यः प्रशान्तः समदर्शनः ।

निर्ममो निरहंकारो निर्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥ २५२ ॥

अनपेक्षः शुचिर्दक्षः करुणामृतसागरः ।

एवंलक्षणसंपन्नः स गुरुर्ब्रह्मवित्तमः ।

उपासाद्यः प्रयत्नेन जिज्ञासोः स्वार्थसिद्धये ॥ २५३ ॥

जन्मानेकशतैः सदादरयुजा भक्त्या समाराधितो

भक्तैर्वैदिकलक्षणेन विधिना संतुष्ट ईशः स्वयम् ।

साक्षाच्छ्रीगुरुरूपमेत्य कृपया दृग्गोचरः सन्प्रभुः

तत्त्वं साधु विबोध्य तारयति तान्संसारदुःखार्णवात् ॥

अविद्याहृदयग्रन्थिविमोक्षोऽपि भवेद्यतः ।

तमेव गुरुरित्याहुर्गुरुशब्दार्थवेदिनः ॥ २५५ ॥

शिव एव गुरुः साक्षात् गुरुरेव शिवः स्वयम् ।

उभयोरन्तरं किञ्चिन्न द्रष्टव्यं मुमुक्षुभिः ॥ २५६ ॥

बन्धमुक्तं ब्रह्मनिष्ठं कृतकृत्यं भजेद्गुरुम् ।

यस्य प्रसादात्संसारसागरो गोष्पदायते ॥ २५७ ॥

शुश्रूषया सदा भक्त्या प्रणामैर्विनयोक्तिभिः ।

प्रसन्नं गुरुमासाद्य प्रष्टव्यं ज्ञेयमात्मनः ॥ २५८ ॥

भगवन्करुणासिन्धो भवसिन्धोर्भवांस्तरिः ।

यमाश्रित्याश्रमेणैव परं पारं गता बुधाः ॥ २५९ ॥

जन्मान्तरकृतानन्तपुण्यकर्मफलोदयः ।

अद्य संनिहितो यस्मात्त्वत्कृपापात्रमस्म्यहम् ॥ २६० ॥

संप्रीतिमक्ष्णोर्वदनप्रसाद-

मानन्दमन्तःकरणस्य सद्यः ।

विलोकनं ब्रह्मविदस्तनोति

छिनत्ति मोहं सुगतिं व्यनक्ति ॥ २६१ ॥

हुताशनानां शशिनामिनाना-

मप्यर्बुदं वापि न यन्निहन्तुम् ।

शक्नोति तद्ध्वान्तमनन्तमान्तरं

हन्त्यात्मवेत्ता सकृदीक्षणेन ॥ २६२ ॥

दुष्पारे भवसागरे जनिमृतिव्याध्यादिदुःखोत्कटे

घोरे पुत्रकलत्रमित्रबहुलग्राहाकरे भीकरे ।

कर्मोत्तुङ्गतरङ्गभङ्गनिकरैराकृष्यमाणो मुहुः

यातायातगतिभ्रमेण शरणं किञ्चिन्न पश्याम्यहम् ॥

केन वा पुण्यशेषेण तव पादाम्बुजद्वयम् ।

दृष्टवानस्मि मामार्ति मृत्योस्त्राहि दयादृशा ॥ २६४ ॥

वदन्तमेवं तं शिष्यं दृष्ट्यैव दयया गुरुः ।

दद्यादभयमेतस्मै मा भैष्टेति मुहुर्मुहुः ॥ २६५ ॥

विद्वन्मृत्युभयं जहीहि भवतो नास्त्येव मृत्युः कचि-

न्नित्यस्य द्वयवर्जितस्य परमानन्दात्मनो ब्रह्मणः ।

भ्रान्त्या किञ्चिदवेक्ष्य भीतमनसा मिथ्या त्वया कथ्यते
मां त्राहीति हि सुप्तवत्प्रलपनं शून्यात्मकं ते मृषा ॥२६६॥

निद्रागाढतमोवृतः किल जनः स्वप्ने भुजङ्गादिना
प्रस्तं स्वं समवेक्ष्य यत्प्रलपति त्रासाद्धतोऽस्मीत्यलम् ।
आप्तेन प्रतिबोधितः करतलेनाताड्य पृष्ठः स्वयं
किञ्चिन्नेति वदत्यमुष्य वचनं स्यात्तत्किमर्थं वद ॥ २६७ ॥

रज्जोस्तु तत्त्वमनवेक्ष्य गृहीतसर्प-
भावः पुमानयमहिर्वसतीति मोहान् ।
आक्रोशति प्रतिबिभेति च कम्पते त-
न्मिथ्यैव नात्र भुजगोऽस्ति विचार्यमाणे ॥ २६८ ॥

तद्वत्त्वयाप्यात्मन उक्तमेत-
ज्जन्माप्ययव्याधिजरादिदुःखम् ।
मृषैव सर्वं भ्रमकल्पितं ते
सम्यग्विचार्यात्मनि मुञ्च भीतिम् ॥ २६९ ॥

भवाननात्मनो धर्मानात्मन्यारोप्य शोचति ।
तदज्ञानकृतं सर्वं भयं त्यक्त्वा सुखी भव ॥ २७० ॥

शिष्यः—

श्रीमद्भिरुक्तं सकलं सृषेति

दृष्टान्त एव ह्युपपद्यते तत् ।

दाष्टीन्तिके नैव भवादिदुःखं

प्रत्यक्षतः सर्वजनप्रसिद्धम् ॥ २७१ ॥

प्रत्यक्षेणानुभूतार्थः कथं मिथ्यात्वमर्हति ।

चक्षुषो विषयं कुम्भं कथं मिथ्या करोम्यहम् ॥ २७२ ॥

विद्यमानस्य मिथ्यात्वं कथं नु घटते प्रभो ।

प्रत्यक्षं खलु सर्वेषां प्रमाणं प्रस्फुटार्थकम् ॥ २७३ ॥

मर्त्यस्य मम जन्मादिदुःखभाजोऽल्पजीविनः ।

ब्रह्मत्वमपि नित्यत्वं परमानन्दता कथम् ॥ २७४ ॥

क आत्मा कस्त्वंनात्मा च किमु लक्षणमेतयोः ।

आत्मन्यनात्मधर्माणामारोपः क्रियते कथम् ॥ २७५ ॥

किमज्ञानं तदुत्पन्नभयत्यागोऽपि वा कथम् ।

किमु ज्ञानं तदुत्पन्नसुखप्राप्तिश्च वा कथम् ॥ २७६ ॥

सर्वमेतद्यथापूर्वं करामलकवत्स्फुटम् ।

प्रतिपादय मे स्वामिन् श्रीगुरो करुणानिधे ॥ २७७ ॥

श्रीगुरुः—

धन्यः कृतार्थस्त्वमहो विवेकः

शिवप्रसादस्तव विद्यते महान् ।

विसृज्य तु प्राकृतलोकमार्गं

ब्रह्मावगन्तुं यतसे यतस्त्वम् ॥ २७८ ॥

शिवप्रसादेन विना न सिद्धिः

शिवप्रसादेन विना न बुद्धिः ।

शिवप्रसादेन विना न युक्तिः

शिवप्रसादेन विना न मुक्तिः ॥ २७९ ॥

यस्य प्रसादेन विमुक्तसङ्गाः

शुकादयः संसृतिबन्धमुक्ताः ।

तस्य प्रसादो बहुजन्मलभ्यो

भक्त्यैकगम्यो भवमुक्तिहेतुः ॥ २८० ॥

विवेको जन्तूनां प्रभवति जनिष्वेव बहुषु

प्रसादादेवैशाद्बहुसुकृतपाकोदयवशात् ।

यतस्तस्मादेव त्वमपि परमार्थावगमने

कृतारम्भः पुंसामिदमिह विवेकस्य तु फलं ॥२८१॥

मर्त्यत्वसिद्धेरपि पुंस्त्वसिद्धे-

र्विप्रत्वसिद्धेश्च विवेकसिद्धेः ।

वदन्ति मुख्यं फलमेव मोक्षं

व्यर्थं समस्तं यदि चेन्न मोक्षः ॥ २८२ ॥

प्रश्नः समीचीनतरस्तवायं

यदात्मतत्त्वावगमे प्रवृत्तिः ।

ततस्तवैतत्सकलं समूलं

निवेदयिष्यामि मुदा शृणुष्व ॥ २८३ ॥

मर्त्यत्वं त्वयि कल्पितं भ्रमवशात्तेनैव जन्मादयः

तत्संभावितमेव दुःखमपि ते नो वस्तुतस्तन्मृषा ।

निद्रामोहवशादुपागतसुखं दुःखं च किं नु त्वया

सत्यत्वेन विलोकितं कचिदपि ब्रूहि प्रबोधागमे ॥ २८४ ॥

नाशेषलोकैरनुभूयमानः

प्रत्यक्षतोऽयं सकलप्रपञ्चः ।

कथं मृषा स्यादिति शङ्कनीयं

विचारशून्येन विमुह्यता त्वया ॥ २८५ ॥

दिवान्धदृष्टेस्तु दिवान्धकारः

प्रत्यक्षसिद्धोऽपि स किं यथार्थः ।

तद्वद्भ्रमेणावगतः पदार्थो

भ्रान्तस्य सत्यः सुमतेर्मृषैव ॥ २८६ ॥

घटोऽयमित्यत्र घटाभिधानः

प्रत्यक्षतः कश्चिदुदेति दृष्टेः ।

विचार्यमाणे स तु नास्ति तत्र

मृदस्ति तद्भावविलक्षणा सा ॥ २८७ ॥

प्रादेशमात्रः परिदृश्यतेऽर्कः

शास्त्रेण संदर्शितलक्ष्ययोजनः ।

मानान्तरेण कचिदेति बाधां

प्रत्यक्षमप्यत्र हि न व्यवस्था ॥ २८८ ॥

तस्मात्त्वयीदं भ्रमतः प्रतीतं

मृषैव नो सत्यमवेहि साक्षात् ।

ब्रह्म त्वमेवासि सुखस्वरूपं
त्वत्तो न भिन्नं विचिनुष्व बुद्धौ ॥ २८९ ॥

लोकान्तरे वात्र गुहान्तरे वा
तीर्थान्तरे कर्मपरम्परान्तरे ।
शास्त्रान्तरे नास्त्यनुपश्यतामिह
स्वयं परं ब्रह्म विचार्यमाणे ॥ २९० ॥

तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मूढः शास्त्रेषु पश्यति ।
गोपः कक्षगतं छागं यथा कूपेषु दुर्मतिः ॥ २९१ ॥

स्वमात्मानं परं मत्वा परमात्मानमन्यथा ।
विमृश्यते पुनः स्वात्मा बहिः कोशेषु पण्डितैः ॥ २९२ ॥

विस्मृत्य वस्तुनस्तत्त्वमध्यारोप्य च वस्तुनि ।
अवस्तुतां च तद्धर्मान्मुधा शोचति नान्यथा ॥ २९३ ॥

आत्मानात्मविवेकं ते वक्ष्यामि शृणु सादरम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण मुच्यतेऽनात्मबन्धनात् ॥ २९४ ॥

इत्युक्त्वाभिमुखीकृत्य शिष्यं करुणया गुरुः ।
अध्यारोपापवादाभ्यां निष्प्रपञ्चं प्रपञ्चयन् ॥ २९५ ॥

सम्यक्प्राबोधयत्तत्त्वं शास्त्रदृष्टेन वर्त्मना ।

सर्वेषामुपकाराय तत्प्रकारोऽत्र दर्श्यते ॥ २९६ ॥

वस्तुन्यवस्त्वारोपो यः सोऽध्यारोप इतीर्यते ।

असर्पभूते रज्ज्वादौ सर्पत्वारोपणं यथा ॥ २९७ ॥

वस्तु तावत्परं ब्रह्म सत्यज्ञानादिलक्षणम् ।

इदमारोपितं यत्र भाति खे नीलतादिवत् ॥ २९८ ॥

तत्कारणं यदज्ञानं सकार्यं सद्विलक्षणम् ।

अवस्तिवत्युच्यते सद्भिर्यस्य बाधा प्रदृश्यते ॥ २९९ ॥

अवस्तु तत्प्रमाणैर्यद्वाध्यते शुक्तिरौप्यवत् ।

न बाध्यते यत्तद्वस्तु त्रिषु कालेषु शुक्तिवत् ॥ ३०० ॥

शुक्तेर्बाधा न खल्वस्ति रजतस्य यथा तथा ।

अवस्तुसंज्ञितं यत्तज्जगदध्यासकारणम् ॥ ३०१ ॥

सदसद्भयामनिर्वाच्यमज्ञानं त्रिगुणात्मकम् ।

वस्तु तत्त्वावबोधैकबाध्यं तद्भावलक्षणम् ॥ ३०२ ॥

मिथ्यासंबन्धतस्तत्र ब्रह्मण्याश्रित्य तिष्ठति ।

मणौ शक्तिर्यथा तद्वन्नैतदाश्रयदूषकम् ॥ ३०३ ॥

सद्भावे लिङ्गमेतस्य कार्यमेतच्चराचरम् ।

मानं श्रुतिः स्मृतिश्चाज्ञोऽहमित्यनुभवोऽपि च ॥ ३०४ ॥

अज्ञानं प्रकृतिः शक्तिरविद्येति निगद्यते ।

तदेतत्सन्न भवति नासद्वा शुक्तिरौप्यवत् ॥ ३०५ ॥

सतो भिन्नमभिन्नं वा न दीपश्च प्रभा यथा ।

न सावयवमन्यद्वा बीजस्याङ्कुरवत्क्वचित् ॥ ३०६ ॥

अत एतदनिर्वाच्यमित्येव कवयो विदुः ।

समाष्टिव्याष्टिरूपेण द्विधाज्ञानं निगद्यते ॥ ३०७ ॥

नानात्वेन प्रतीतानामज्ञानानामभेदतः ।

एकत्वेन समाष्टिः स्याद्भूरुहाणां वनं यथा ॥ ३०८ ॥

इयं समाष्टिरुत्कृष्टा सत्त्वांशोत्कर्षतः पुरा ।

मायेति कथ्यते तज्ज्ञैः शुद्धसत्त्वैकलक्षणा ॥ ३०९ ॥

मायोपहितचैतन्यं साभासं सत्त्वबुद्धितम् ।

सर्वज्ञत्वादिगुणकं सृष्टिस्थित्यन्तकारणम् ॥ ३१० ॥

अव्याकृतं तदव्यक्तमीश इत्यपि गीयते ।

सर्वशक्तिगुणोपेतः सर्वज्ञानावभासकः ॥ ३११ ॥

स्वतन्त्रः सत्यसंकल्पः सत्यकामः स ईश्वरः ।
 तस्यैतस्य महाविष्णोर्महाशक्तेर्महीयसः ॥ ३१२ ॥
 सर्वज्ञत्वेश्वरत्वादिकारणत्वान्मनीषिणः ।
 कारणं वपुरित्याहुः समष्टिं सत्त्वबुद्धितम् ॥ ३१३ ॥
 आनन्दप्रचुरत्वेन साधकत्वेन कोशवत् ।
 सैषानन्दमयः कोश इतीशस्य निगद्यते ॥ ३१४ ॥
 सर्वोपरमहेतुत्वात्सुषुप्तिस्थानमिष्यते ।
 प्राकृतः प्रलयो यत्र श्राव्यते श्रुतिभिर्मुहुः ॥ ३१५ ॥
 अज्ञानं व्यष्ट्यभिप्रायादनेकत्वेन भिद्यते ।
 अज्ञानवृत्तयो नाना तत्तद्गुणविलक्षणाः ॥ ३१६ ॥
 वनस्य व्यष्ट्यभिप्रायाद्गुरुहा इत्यनेकता ।
 यथा तथैवाज्ञानस्य व्यष्टितः स्यादेकता ॥ ३१७ ॥
 व्यष्टिर्मलिनसत्त्वैषा रजसा तमसा युता ।
 ततो निकृष्टा भवति योपाधिः प्रत्यगात्मनः ॥ ३१८ ॥
 चैतन्यं व्यष्ट्यवच्छिन्नं प्रत्यगात्मेति गीयते ।
 साभासं व्यष्ट्युपहितं सत्तादात्म्येन तद्गुणैः ॥ ३१९ ॥

अभिभूतः स एवात्मा जीव इत्यभिधीयते ।

किञ्चिज्ज्ञत्वानीश्वरत्वसंसारित्वादिधर्मवान् ॥ ३२० ॥

अस्य व्यष्टिरहंकारकारणत्वेन कारणम् ।

वपुस्तत्राभिमान्यात्मा प्राज्ञ इत्युच्यते बुधैः ॥ ३२१ ॥

प्राज्ञत्वमस्यैकाज्ञानभासकत्वेन संमतम् ।

व्यष्टेर्निकृष्टत्वेनास्य नानेकाज्ञानभासकम् ॥ ३२२ ॥

स्वरूपाच्छादकत्वेनाप्यानन्दप्रचुरत्वतः ।

कारणं वपुरानन्दमयः कोश इतीर्यते ॥ ३२३ ॥

अस्यावस्था सुषुप्तिः स्याद्यत्नानन्दः प्रकृष्यते ।

एषोऽहं सुखमस्वाप्सं न तु किञ्चिदवेदिषम् ॥ ३२४ ॥

इत्यानन्दसमुत्कर्षः प्रबुद्धेषु प्रदृश्यते ।

समष्टेरपि च व्यष्टेरुभयोर्वनवृक्षवत् ॥ ३२५ ॥

अभेद एव नो भेदो जात्येकत्वेन वस्तुतः ।

अभेद एव ज्ञातव्यस्तथेशप्राज्ञयोरपि ॥ ३२६ ॥

सत्युपाध्योरभिन्नत्वे क भेदस्तद्विशिष्टयोः ।

एकीभावे तरङ्गाब्ध्योः को भेदः प्रतिबिम्बयोः ॥ ३२७ ॥

अज्ञानतदवच्छिन्नाभासयोरुभयोरपि ।

आधारं शुद्धचैतन्यं यत्तत्तुर्यमितीर्यते ॥ ३२८ ॥

एतदेवाविविक्तं सदुपाधिभ्यां च तद्गुणैः ।

महावाक्यस्य वाच्यार्थो विविक्तं लक्ष्य इष्यते ॥ ३२९ ॥

अनन्तशक्तिसंपन्नो मायोपाधिक ईश्वरः ।

ईक्षामात्रेण सृजति विश्वमेतच्चराचरम् ॥ ३३० ॥

अद्वितीयस्वमात्रोऽसौ निरुपादान ईश्वरः ।

स्वयमेव कथं सर्वं सृजतीति न शङ्क्यताम् ॥ ३३१ ॥

निमित्तमप्युपादानं स्वयमेव भवन्प्रभुः ।

चराचरात्मकं विश्वं सृजत्यवति लुम्पति ॥ ३३२ ॥

स्वप्राधान्येन जगतो निमित्तमपि कारणम् ।

उपादानं ततोपाधिप्राधान्येन भवत्ययम् ॥ ३३३ ॥

यथाल्लता निमित्तं च स्वप्रधानतया भवेत् ।

स्वशरीरप्रधानत्वेनोपादानं तथेश्वरः ॥ ३३४ ॥

तमःप्रधानप्रकृतिविशिष्टात्परमात्मनः ।

अभूत्सकाशादाकाशमाकाशाद्वायुरुच्यते ॥ ३३५ ॥

वायोरग्निस्तथैवाग्नेरापोऽद्भ्यः पृथिवी क्रमात् ।

शक्तेस्तमःप्रधानत्वं तत्कार्ये जाड्यदर्शनात् ॥ ३३६ ॥

आरम्भन्ते कार्यगुणान्ये कारणगुणा हि ते ।

एतानि सूक्ष्मभूतानि भूतमात्रा अपि क्रमात् ॥ ३३७ ॥

एतेभ्यः सूक्ष्मभूतेभ्यः सूक्ष्मदेहा भवन्त्यपि ।

स्थूलान्यपि च भूतानि चान्योन्यांशविमेलनात् ॥ ३३८ ॥

अपञ्चीकृतभूतेभ्यो जातं सप्तदशाङ्गकम् ।

संसारकारणं लिङ्गमात्मनो भोगसाधनम् ॥ ३३९ ॥

श्रोत्रादिपञ्चकं चैव वागादीनां च पञ्चकम् ।

प्राणादिपञ्चकं बुद्धिमनसी लिङ्गमुच्यते ॥ ३४० ॥

श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणानि पञ्च जातानि ।

आकाशादीनां सत्त्वांशेभ्यो धीन्द्रियाण्यनुक्रमतः ॥ ३४१ ॥

आकाशादिगताः पञ्च सात्त्विकांशाः परस्परम् ।

मिलित्वैवान्तःकरणमभवत्सर्वकारणम् ॥ ३४२ ॥

प्रकाशकत्वादेतेषां सात्त्विकांशत्वमिष्यते ।

प्रकाशकत्वं सत्त्वस्य स्वच्छत्वेन यतस्ततः ॥ ३४३ ॥

तदन्तःकरणं वृत्तिभेदेन स्याच्चतुर्विधम् ।

मनो बुद्धिरहंकारश्चित्तं चेति तदुच्यते ॥ ३४४ ॥

संकल्पान्मन इत्याहुर्बुद्धिरर्थस्य निश्चयात् ।

अभिमानादहंकारश्चित्तमर्थस्य चिन्तनात् ॥ ३४५ ॥

मनस्यपि च बुद्धौ च चित्ताहंकारयोः क्रमात् ।

अन्तर्भावोऽत्र बोद्धव्यो लिङ्गलक्षणसिद्धये ॥ ३४६ ॥

चिन्तनं च मनोधर्मः संकल्पादिर्यथा तथा ।

अन्तर्भावो मनस्यैव सम्यक्चित्तस्य सिध्यति ॥ ३४७ ॥

देहादावहमित्येव भावो दृढतरो धियः ।

दृश्यतेऽहंकृतेस्तस्मादन्तर्भावोऽत्र युज्यते ॥ ३४८ ॥

तस्मादेव तु बुद्धेः कर्तृत्वं तदितरस्य करणत्वम् ।

सिध्यत्यात्मन उभयाद्विद्यात्संसारकारणं मोहात् ॥ ३४९ ॥

विज्ञानमयकोशः स्यात् बुद्धिर्ज्ञानेन्द्रियैः सह ।

विज्ञानप्रचुरत्वेनाप्याच्छादकतयात्मनः ॥ ३५० ॥

विज्ञानमयकोशोऽयमिति विद्वद्भिरुच्यते ।

अयं महानहंकारवृत्तिमान्कर्तृलक्षणः ॥

सर्वसंसारनिर्वोढा विज्ञानमयशब्दभाक् ॥ ३५१ ॥

अहं ममेत्येव सदाभिमानं
 देहेन्द्रियादौ कुरुते गृहादौ ।
 जीवाभिमानः पुरुषोऽयमेव
 कर्ता च भोक्ता च सुखी च दुःखी ॥ ३५२ ॥

स्ववासनाप्रेरित एव नित्यं
 करोति कर्मोभयलक्षणं च ।
 भुङ्क्ते तदुत्पन्नफलं विशिष्टं
 सुखं च दुःखं च परत्र चात्र ॥ ३५३ ॥

नानायोनिसहस्रेषु जायमानो मुहुर्मुहुः ।
 म्रियमाणो भ्रमत्येष जीवः संसारमण्डले ॥ ३५४ ॥

मनो मनोमयः कोशो भवेज्ज्ञानेन्द्रियैः सह ।
 प्राचुर्यं मनसो यत्र दृश्यतेऽसौ मनोमयः ॥ ३५५ ॥

चिन्ताविषादहर्षाद्याः कामाद्या अस्य वृत्तयः ।
 मनुते मनसैवैष फलं कामयते बहिः ।
 यतते कुरुते भुङ्क्ते तन्मनः सर्वकारणम् ॥ ३५६ ॥

मनो ह्यमुष्य प्रवणस्य हेतु-
 रन्तर्बहिश्चार्थमनेन वेत्ति ।

शृणोति जिघ्रत्यमुनैव चेक्षते

वक्ति स्पृशत्यस्ति करोति सर्वम् ॥ ३५७ ॥

बन्धश्च मोक्षो मनसैव पुंसा-

मर्थोऽप्यनर्थोऽप्यमुनैव सिध्यति ।

शुद्धेन मोक्षो मलिनेन बन्धो

विवेकतोऽर्थोऽप्यविवेकतोऽन्यः ॥ ३५८ ॥

रजस्तमोभ्यां मलिनं त्वशुद्ध-

मज्ञानजं सत्त्वगुणेन रिक्तम् ।

मनस्तमोदोषसमन्वितत्वा-

ज्जडत्वमोहालसताप्रमादैः ।

तिरस्कृतं सन्न तु वेत्ति वास्तवं

पदार्थतत्त्वं ह्युपलभ्यमानम् ॥ ३५९ ॥

रजोदोषैर्युक्तं यदि भवति विक्षेपकगुणैः

प्रतीपैः कामाद्यैरनिशमभिभूतं व्यथयति ।

कथंचित्सूक्ष्मार्थावगतिमदपि भ्राम्यति भृशं

मनोदीपो यद्वत्प्रबलमरुता ध्वस्तमहिमा ॥ ३६० ॥

ततो मुमुक्षुर्भवबन्धमुक्त्यै

रजस्तमोभ्यां च तदीयकार्यैः ।

वियोज्य चित्तं परिशुद्धसत्त्वं

प्रियं प्रयत्नेन सदैव कुर्यात् ॥ ३६१ ॥

गर्भावासजनिप्रणाशनजराव्याध्यादिषु प्राणिनां

यदुःखं परिदृश्यते च नरके तच्चिन्तयित्वा मुहुः ।

दोषानेव विलोक्य सर्वविषयेष्वाशां विमुच्याभित-

श्चित्तग्रन्थिविमोचनाय सुमतिः सत्त्वं समालम्बताम् ॥

यमेषु निरतो यस्तु नियमेषु च यत्नतः ।

विवेकिनस्तस्य चित्तं प्रसादमधिगच्छति ॥ ३६३ ॥

आसुरीं संपदं त्यक्त्वा भजेद्यो दैवसंपदम् ।

मोक्षैककाङ्क्षया नित्यं तस्य चित्तं प्रसीदति ॥ ३६४ ॥

परद्रव्यपरद्रोहपरनिन्दापरस्त्रियः ।

नालम्बते मनो यस्य तस्य चित्तं प्रसीदति ॥ ३६५ ॥

आत्मवत्सर्वभूतेषु यः समत्वेन पश्यति ।

सुखं दुःखं विवेकेन तस्य चित्तं प्रसीदति ॥ ३६६ ॥

अत्यन्तं श्रद्धया भक्त्या गुरुमीश्वरमात्मनि ।

यो भजत्यनिशं क्षान्तस्तस्य चित्तं प्रसीदति ॥ ३६७ ॥

शिष्टान्नमीशार्चनमार्यसेवां

तीर्थाटनं स्वाश्रमधर्मनिष्ठाम् ।

यमानुषक्तिं नियमानुवृत्तिं

चित्तप्रसादाय वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ३६८ ॥

कट्वांशलवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविधायिनाम् ।

पूतिपर्युषितादीनां त्यागः सत्त्वाय कल्पते ॥ ३६९ ॥

श्रुत्या सत्त्वपुराणानां सेवया सत्त्ववस्तुनः ।

अनुवृत्त्या च साधूनां सत्त्ववृत्तिः प्रजायते ॥ ३७० ॥

यस्य चित्तं निर्विषयं हृदयं यस्य शीतलम् ।

तस्य मित्रं जगत्सर्वं तस्य मुक्तिः करस्थिता ॥ ३७१ ॥

हितपरिमितभोजी नित्यमेकान्तसेवी

सकृदुचित्तहितोक्तिः स्वल्पनिद्राविहारः ।

अनुनियमनशीलो यो भजत्युक्तकाले

स लभत इह शीघ्रं साधु चित्तप्रसादम् ॥ ३७२ ॥

चित्तप्रसादेन विनावगन्तुं

बन्धं न शक्नोति परात्मतत्त्वम् ।

तत्त्वावगत्या तु विना विमुक्ति-

र्न सिध्यति ब्रह्मसहस्रकोटिषु ॥ ३७३ ॥

मनःप्रसादः पुरुषस्य बन्धो

मनःप्रसादो भवबन्धमुक्तिः ।

मनःप्रसादाधिगमाय तस्मा-

न्मनोनिरासं विदधीत विद्वान् ॥ ३७४ ॥

पञ्चानामेव भूतानां रजोशेभ्योऽभवन् क्रमात् ।

वाक्पाणिपादपायूपस्थानि कर्मेन्द्रियाण्यनु ॥ ३७५ ॥

समस्तेभ्यो रजोशेभ्यो व्योमादीनां क्रियात्मकाः ।

प्राणादयः समुत्पन्नाः पञ्चाप्यान्तरवायवः ॥ ३७६ ॥

प्राणः प्राग्गमनेन स्यादपानोऽवाग्गमनेन च ।

व्यानस्तु विष्वग्गमनादुत्क्रान्त्योदान इष्यते ॥ ३७७ ॥

अशितान्नरसादीनां समीकरणधर्मतः ।

समान इत्यभिप्रेतो वायुर्यस्तेषु पञ्चमः ॥ ३७८ ॥

क्रियैव दिश्यते प्रायः प्राणकर्मेन्द्रियेष्वलम् ।

ततस्तेषां रजोशेभ्यो जनिरङ्गीकृता बुधैः ॥ ३७९ ॥

राजसीं तु क्रियाशक्तिं तमःशक्तिं जडात्मिकाम् ।

प्रकाशरूपिणीं सत्त्वशक्तिं प्राहुर्महर्षयः ॥ ३८० ॥

एते प्राणादयः पञ्च पञ्चकर्मेन्द्रियैः सह ।

भवेत्प्राणमयः कोशः स्थूलो येनैव चेष्टते ॥ ३८१ ॥

यद्यन्निष्पाद्यते कर्म पुण्यं वा पापमेव वा ।

वागादिभिश्च वपुषा तत्प्राणमयकर्तृकम् ॥ ३८२ ॥

वायुनोञ्जालितो वृक्षो नानारूपेण चेष्टते ।

तस्मिन्विनिश्चले सोऽपि निश्चलः स्याद्यथा तथा ॥ ३८३ ॥

प्राणकर्मेन्द्रियैर्देहः प्रेर्यमाणः प्रवर्तते ।

नानाक्रियासु सर्वत्र विहिताविहितादिषु ॥ ३८४ ॥

कोशत्रयं मिलित्वैतद्वपुः स्यात्सूक्ष्ममात्मनः ।

अतिसूक्ष्मतया लीनस्यात्मनो गमकत्वतः ॥ ३८५ ॥

लिङ्गमित्युच्यते स्थूलापेक्षया सूक्ष्ममिष्यते ।

सर्वं लिङ्गवपुर्जातमेकधीविषयत्वतः ॥ ३८६ ॥

समष्टिः स्यात्तरुगणः सामान्येन वनं यथा ।

एतत्समष्ट्युपहितं चैतन्यं सफलं जगुः ॥ ३८७ ॥

हिरण्यगर्भः सूत्रात्मा प्राण इत्यपि पण्डिताः ।

हिरण्यमे बुद्धिगर्भे प्रचकास्ति हिरण्यवत् ॥ ३८८ ॥

हिरण्यगर्भ इत्यस्य व्यपदेशस्ततो मतः ।

समस्तलिङ्गदेहेषु सूत्रवन्मणिपङ्क्तिषु ।

व्याप्य स्थितत्वात्सूत्रात्मा प्राणनात्प्राण उच्यते ॥ ३८९ ॥

नैकधीविषयत्वेन लिङ्गं व्यष्टिर्भवत्यथ ।

यदेतद्व्यष्ट्युपहितं चिदाभाससमन्वितम् ॥ ३९० ॥

चैतन्यं तैजस इति निगदन्ति मनीषिणः ।

तेजोमयान्तःकरणोपाधित्वेनैष तैजसः ॥ ३९१ ॥

स्थूलात्सूक्ष्मतया व्यष्टिरस्य सूक्ष्मवपुर्मतम् ।

अस्य जागरसंस्कारमयत्वाद्वपुरुच्यते ॥ ३९२ ॥

स्वप्ने जागरकालीनवासनापरिकल्पितान् ।

तैजसो विषयान्भुङ्क्ते सूक्ष्मार्थान्सूक्ष्मवृत्तिभिः ॥ ३९३ ॥

समष्टेरपि च व्यष्टेः सामान्येनैव पूर्ववत् ।

अभेद एव ज्ञातव्यो जात्यैकत्वे कुतो भिदा ॥ ३९४ ॥

द्वयोरुपाध्योरेकत्वे तयोरप्यभिमानिनोः ।

सूत्रात्मनस्तैजसस्याप्यभेदः पूर्ववन्मतः ॥ ३९५ ॥

एवं सूक्ष्मप्रपञ्चस्य प्रकारः शास्त्रसंमतः ।

अथ स्थूलप्रपञ्चस्य प्रकारः कथ्यते शृणु ॥ ३९६ ॥

तान्येव सूक्ष्मभूतानि व्योमादीनि परस्परम् ।

पञ्चीकृतानि स्थूलानि भवन्ति शृणु तत्क्रमम् ॥ ३९७ ॥

स्वादीनां भूतमेकैकं सममेव द्विधा द्विधा ।

विभज्य भागं तत्राद्यं त्यक्त्वा भागं द्वितीयकम् ॥ ४९८ ॥

चतुर्धा सुविभज्याथ तमेकैकं विनिक्षिपेत् ।

चतुर्णां प्रथमे भागे क्रमेण स्वार्धमन्तरा ॥ ३९९ ॥

ततो व्योमादिभूतानां भागाः पञ्च भवन्ति ते ।

स्वस्वार्धभागेनान्येभ्यः प्राप्तं भागचतुष्टयम् ॥ ४०० ॥

संयोज्य स्थूलतां यान्ति व्योमादीनि यथाक्रमम् ।

अमुष्य पञ्चीकरणस्याप्रामाण्यं न शङ्क्यताम् ॥ ४०१ ॥

उपलक्षणमस्यापि तत्रिवृत्करणश्रुतिः ।

पञ्चानामपि भूतानां श्रूयतेऽन्यत्र संभवः ॥ ४०२ ॥

ततः प्रामाणिकं पञ्चीकरणं मन्यतां बुधैः ।

प्रत्यक्षादिविरोधः स्यादन्यथा क्रियते यदि ॥ ४०३ ॥

आकाशवाय्वोर्धर्मस्तु बह्व्यादावुपलभ्यते ।

यथा तथाकाशवाय्वोर्नाग्न्यादेर्धर्म ईक्ष्यते ॥ ४०४ ॥

अतोऽप्रामाणिकमिति न किञ्चिदपि चिन्त्यताम् ।

खांशव्याप्तिश्च खव्याप्तिर्विद्यते पावकादिषु ॥ ४०५ ॥

तेनोपलभ्यते शब्दः कारणस्यातिरेकतः ।

तथा नभस्वतो धर्मोऽप्यग्न्यादावुपलभ्यते ॥ ४०६ ॥

न तथा विद्यते व्याप्तिर्वह्व्यादेः खनभस्वतोः ।

सूक्ष्मत्वादंशकव्याप्तेस्तद्धर्मो नोपलभ्यते ॥ ४०७ ॥

कारणस्थानुरूपेण कार्यं सर्वत्र दृश्यते ।

तस्मात्प्रामाण्यमेष्टव्यं बुधैः पञ्चीकृतेरपि ॥ ४०८ ॥

अनेनोद्भूतगुणकं भूतं वक्ष्येऽवधारय ।

शब्दैकगुणमाकाशं शब्दस्पर्शगुणोऽनिलः ॥ ४०९ ॥

तेजः शब्दस्पर्शरूपैर्गुणवत्कारणं क्रमात् ।

आपश्चतुर्गुणः शब्दस्पर्शरूपरसैः क्रमात् ॥ ४१० ॥

एतैश्चतुर्भिर्गन्धेन सह पञ्चगुणा मही ।

आकाशांशतया श्रोत्रं शब्दं गृह्णाति तद्गुणम् ॥ ४११ ॥

त्वङ्गारुतांशकतया स्पर्शं गृह्णाति तद्गुणम् ।

तेजोऽंशकतया चक्षू रूपं गृह्णाति तद्गुणम् ॥ ४१२ ॥

अबंशकतया जिह्वा रसं गृह्णाति तद्गुणम् ।

भूम्यंशकतया घ्राणं गन्धं गृह्णाति तद्गुणम् ॥ ४१३ ॥

करोति खांशकतया वाक्शब्दोच्चारणक्रियाम् ।

वाय्वंशकतया पादौ गमनादिक्रियापरौ ॥ ४१४ ॥

तेजोऽंशकतया पाणी वह्नयाद्यर्चनतत्परौ ।

जलांशकतयोपस्थो रेतोमूत्रविसर्गकृत् ॥ ४१५ ॥

भूम्यंशकतया पायुः कठिनं मलमुत्सृजेत् ।

श्रोत्रस्य दैवतं दिक्स्यात्त्वचो वायुर्दृशो रविः ॥ ४१६ ॥

जिह्वाया वरुणो दैवं घ्राणस्य त्वश्विनावुभौ ।

वाचोऽग्निर्हस्तयोरिन्द्रः पादयोस्तु त्रिविक्रमः ॥ ४१७ ॥

पायोर्मृत्युरुपस्थस्य त्वधिदैवं प्रजापतिः ।

मनसो दैवतं चन्द्रो बुद्धेर्दैवं बृहस्पतिः ॥ ४१८ ॥

रुद्रस्त्वहंकृतेर्दैवं क्षेत्रज्ञाश्चित्तदैवतम् ।

दिगाद्या देवताः सर्वाः खादिसत्त्वांशसंभवाः ॥ ४१९ ॥

संमिता इन्द्रियस्थानेष्विन्द्रियाणां समन्ततः ।

निगृह्णन्त्यनुगृह्णन्ति प्राणिकर्मानुरूपतः ॥ ४२० ॥

शरीरकरणग्रामा प्राणाहमधिदेवताः ।

पञ्चैते हेतवः प्रोक्ता निष्पत्तौ सर्वकर्मणाम् ॥ ४२१ ॥

कर्मानुरूपेण गुणोदयो भवे-

द्रुणानुरूपेण मनःप्रवृत्तिः ।

मनोनुवृत्तैरुभयात्मकेन्द्रियै-

र्निवर्त्यते पुण्यमपुण्यमत्र ॥ ४२२ ॥

करोति विज्ञानमयोऽभिमानं

कर्ताहमेवेति तदात्मना स्थितः ।

आत्मा तु साक्षी न करोति किञ्चि-

न्न कारयत्येव तदस्थवत्सदा ॥ ४२३ ॥

द्रष्टा श्रोता वक्ता कर्ता भोक्ता भवत्यहंकारः ।

स्वयमेतद्विकृतीनां साक्षी निर्लेप एवात्मा ॥ ४२४ ॥

आत्मनः साक्षिमात्रत्वं न कर्तृत्वं न भोक्तृता ।

रविवत्प्राणिभिर्लोके क्रियमाणेषु कर्मसु ॥ ४२५ ॥

न ह्यर्कः कुरुते कर्म न कारयति जन्तवः ।

स्वस्वभावानुरोधेन वर्तन्ते स्वस्वकर्मसु ॥ ४२६ ॥

तथैव प्रत्यगात्मापि रविवन्निष्क्रियात्मना ।

उदासीनतयैवास्ते देहादीनां प्रवृत्तिषु ॥ ४२७ ॥

अज्ञात्वैवं परं तत्त्वं मायामोहितचेतसः ।

स्वात्मन्यारोपयन्त्येतत्कर्तृत्वाद्यन्यगोचरम् ॥ ४२८ ॥

आत्मस्वरूपमविचार्य विमूढबुद्धि-

रारोपयत्यखिलमेतदनात्मकार्यम् ।

स्वात्मन्यसङ्गचित्तिनिष्क्रिय एव चन्द्रे

दूरस्थमेघकृतधावनवद्भ्रमेण ॥ ४२९ ॥

आत्मानात्मविवेकं स्फुटतरमग्रे निवेदयिष्यामः ।

इममाकर्णय विद्वन् जगदुत्पत्तिप्रकारमावृत्त्या ॥ ४३० ॥

पञ्चीकृतेभ्यः खादिभ्यो भूतेभ्यस्त्वीक्ष्येशितुः ।

समुत्पन्नमिदं स्थूलं ब्रह्माण्डं सचराचरम् ॥ ४३१ ॥

ब्रीह्याद्योषधयः सर्वा वायुतेजोम्बुभूमयः ।

सर्वेषामप्यभूदन्नं चतुर्विधशरीरिणाम् ॥ ४३२ ॥

केचिन्मारुतभोजनाः खलु परे चन्द्रार्कतेजोशनाः

केचित्तोयकणाशिनोऽपरिमिताः केचित्तु मृद्वक्षकाः ।

केचित्पर्णशिलातृणादनपराः केचित्तु मांसाशिनः

केचिद्व्रीहियवान्नभोजनपरा जीवन्त्यमी जन्तवः ॥

जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जाद्याश्चतुर्विधाः ।

स्वस्वकर्मानुरूपेण जातास्तिष्ठन्ति जन्तवः ॥ ४३४ ॥

यत्र जाता जरायुभ्यस्ते नराद्या जरायुजाः ।

अण्डजास्ते स्युरण्डेभ्यो जाता ये विहगादयः ॥ ४३५ ॥

स्वेदाज्जाताः स्वेदजास्ते यूका लूक्षादयोऽपि च ।

भूमिमुद्भिद्य ये जाता उद्भिज्जास्ते द्रुमादयः ॥ ४३६ ॥

इदं स्थूलवपुर्जातं भौतिकं च चतुर्विधम् ।

सामान्येन समष्टिः स्यादेकधीविषयत्वतः ॥ ४३७ ॥

एतत्समष्ट्यवच्छिन्नं चैतन्यं फलसंयुतम् ।

प्राहुर्वैश्वानर इति विराडिति च वैदिकाः ॥ ४३८ ॥

वैश्वानरो विश्वनरेष्वात्मत्वेनाभिमानतः ।

विराद् स्याद्विविधत्वेन स्वयमेव विराजनात् ॥ ४३९ ॥

चतुर्विधं भूतजातं तत्तज्जातिविशेषतः ।

नैकधीविषयत्वेन पूर्ववद्व्यष्टिरिष्यते ॥ ४४० ॥

साभासं व्यष्ट्युपहितं तत्तादात्म्यमुपागतम् ।

चैतन्यं विश्व इत्याहुर्वेदान्तनयकोविदाः ॥ ४४१ ॥

विश्वोऽस्मिन्स्थूलदेहेऽत्र स्वाभिमानेन तिष्ठति ।

यतस्ततो विश्व इति नाम्ना सार्थो भवत्ययम् ॥ ४४२ ॥

व्यष्टिरेषास्य विश्वस्य भवति स्थूलविग्रहः ।

उच्यतेऽन्नविकारित्वात्कोशोऽन्नमय इत्ययम् ॥ ४४३ ॥

देहोऽयं पितृभुक्तान्नविकाराच्छुक्लशोणितात् ।

जातः प्रवर्धतेऽन्नेन तदभावे विनश्यति ॥ ४४४ ॥

तस्मादन्नविकारित्वेनायमन्नमयो मतः ।

आच्छादकत्वादेतस्याप्यसेः कोशवदात्मनः ॥ ४४५ ॥

आत्मनः स्थूलभोगाना-

मेतदायतनं विदुः ।

शब्दादिविषयान्भुङ्क्ते

स्थूलान्स्थूलात्मनि स्थितः ॥ ४४६ ॥

बहिरात्मा ततः स्थूलभोगायतनमुच्यते ।

इन्द्रियैरुपनीतानां शब्दादीनामयं स्वयम् ।

देहेन्द्रियमनोयुक्तो भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥ ४४७ ॥

एकादशद्वारवतीह देहे

सौधे महाराज इवाक्षवर्गेः ।

संसेव्यमानो विषयोपभोगा-

नुपाधिसंस्थो बुभुजेऽयमात्मा ॥ ४४८ ॥

ज्ञानेन्द्रियाणि निजदैवतचोदितानि

कर्मेन्द्रियाण्यपि तथा मनआदिकानि ।

स्वस्वप्रयोजनविधौ नियतानि सन्ति

यत्नेन किंकरजना इव तं भजन्ते ॥ ४४९ ॥

यत्रोपभुङ्क्ते विषयान्स्थूलानेष महामतिः ।

अहं ममेति सैषास्यावस्था जाग्रदितीर्यते ॥ ४५० ॥

एतत्समष्टिव्यष्टयोश्चोभयोरप्यभिमानिनोः ।

तद्विश्ववैश्वानरयोरभेदः पूर्ववन्मतः ॥ ४५१ ॥

स्थूलसूक्ष्मकारणाख्याः प्रपञ्चा ये निरूपिताः ।

ते सर्वेऽपि मिलित्वैकः प्रपञ्चोऽपि महान्भवेत् ॥ ४५२ ॥

महाप्रपञ्चावच्छिन्नं विश्वप्राज्ञादिलक्षणम् ।

विराडादीशपर्यन्तं चैतन्यं चैकमेव तत् ॥ ४५३ ॥

यदनाद्यन्तमव्यक्तं चैतन्यमजमक्षरम् ।

महाप्रपञ्चेन सहाविविक्तं सदयोऽग्निवत् ॥ ४५४ ॥

तत्सर्वं खल्विदं ब्रह्मेत्यस्य वाक्यस्य पण्डितैः ।

वाच्यार्थ इति निर्णीतं विविक्तं लक्ष्य इत्यपि ॥ ४५५ ॥

स्थूलाद्यज्ञानपर्यन्तं कार्यकारणलक्षणम् ।

दृश्यं सर्वमनात्मेति विजानीहि विचक्षण ॥ ४५६ ॥

अन्तःकरणतद्वृत्तिद्रष्टृ नित्यमविक्रियम् ।

चैतन्यं यत्तदात्मेति बुद्ध्या बुध्यस्व सूक्ष्मया ॥ ४५७ ॥

एष प्रत्यक्स्वप्रकाशो निरंशो-

ऽसङ्गः शुद्धः सर्वदैकस्वभावः ।

नित्याखण्डानन्दरूपो निरीहः

साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥ ४५८ ॥

नैव प्रत्यग्जायते वर्धते नो

किञ्चिन्नापक्षीयते नैव नाशम् ।

आत्मा नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो

नासौ हन्यो हन्यमाने शरीरे ॥ ४५९ ॥

जन्मास्तित्वविवृद्धयः परिणतिश्चापक्षतिर्नाशनं

दृश्यस्यैव भवन्ति षड्विकृतयो नानाविधा व्याधयः ।

स्थूलत्वादि च नीलताद्यपि मितिर्वर्णाश्रमादिप्रथा

दृश्यन्ते वपुषो न चात्मन इमे तद्विक्रियासाक्षिणः ॥

अस्मिन्नात्मन्यनात्मत्वमनात्मन्यात्मतां पुनः ।

विपरीततयाध्यस्य संसरन्ति विमोहतः ॥ ४६१ ॥

भ्रान्त्या मनुष्योऽहमहं द्विजोऽहं

तज्ज्ञोऽहमज्ञोऽहमतीव पापी ।

भ्रष्टोऽस्मि शिष्टोऽस्मि सुखी च दुःखी-

त्येवं विमुह्यात्मनि कल्पयन्ति ॥ ४६२ ॥

अनात्मनो जन्मजरामृतिक्षुधा-

तृष्णासुखकेशमयादिधर्मान् ।

विपर्ययेण ह्यतथाविधेऽस्मि-

न्नारोपयन्त्यात्मनि बुद्धिदोषात् ॥ ४६३ ॥

भ्रान्त्या यत्र यदध्यासस्तत्कृतेन गुणेन वा ।

दोषेणाप्यणुमात्रेण स न संबध्यते कश्चित् ॥ ४६४ ॥

किं मरुन्मृगतृष्णाम्बुपूरेणार्द्रत्वमृच्छति ।

दृष्टिसंस्थितपीतेन शङ्खः पीतायते किमु ॥ ४६५ ॥

बालकल्पितनैल्येन व्योम किं मलिनायते ।

शिष्यः—

प्रत्यगात्मन्यविषयेऽनात्माध्यासः कथं प्रभो ॥ ४६६ ॥

पुरो दृष्टे हि विषयेऽध्यस्यन्ति विषयान्तरम् ।

तद्दृष्टं शुक्तिरज्ज्वादौ सादृश्याद्यनुबन्धतः ॥ ४६७ ॥

परत्र पूर्वदृष्टस्यावभासः स्मृतिलक्षणः ।

अध्यासः स कथं स्वामिन् भवेदात्मन्यगोचरे ॥ ४६८ ॥

नानुभूतः कदाप्यात्माननुभूतस्य वस्तुनः ।

सादृश्यं सिध्यति कथमनात्मनि विलक्षणे ॥ ४६९ ॥

अनात्मन्यात्मताध्यासः कथमेष समागतः ।

निवृत्तिः कथमेतस्य केनोपायेन सिध्यति ॥ ४७० ॥

उपाधियोग उभयोः सम एवेशजीवयोः ।

जीवस्यैव कथं बन्धो नेश्वरस्यास्ति तत्कथम् ॥ ४७१ ॥

एतत्सर्वं दयादृष्ट्या करामलकवत्स्फुटम् ।

प्रतिपादय सर्वज्ञ श्रीगुरो करुणानिधे ॥ ४७२ ॥

श्रीगुरुः—

न सावयव एकस्य नात्मा विषय इष्यते ।

अस्यास्मत्प्रत्ययार्थत्वादपरोक्षाच्च सर्वशः ॥ ४७३ ॥

प्रसिद्धिरात्मनोऽस्त्येव न कस्यापि च दृश्यते ।

प्रत्ययो नाहमस्मीति न ह्यस्ति प्रत्यगात्मनि ॥ ४७४ ॥

न कस्यापि स्वसद्भावे प्रमाणमभिकाङ्क्ष्यते ।

प्रमाणानां च प्रामाण्यं यन्मूलं किं तु बोधयेत् ॥ ४७५ ॥

मायाकार्यैस्तिरोभूतो नैष आत्मानुभूयते ।

मेघबृन्दैर्यथा भानुस्तथायमहमादिभिः ॥ ४७६ ॥

पुरस्थ एव विषये वस्तुन्यध्यस्यतामिति ।

नियमो न कृतः सद्भिर्भ्रान्तिरेवात्र कारणम् ॥ ४७७ ॥

दृगाद्यविषये व्योम्नि नीलतादि यथाबुधाः ।

अध्यस्यन्ति तथैवास्मिन्नात्मन्यपि मतिभ्रमात् ॥ ४७८ ॥

अनात्मन्यात्मताध्यासे न सादृश्यमपेक्षते ।

पीतोऽयं शङ्ख इत्यादौ सादृश्यं किमपेक्षितम् ॥ ४७९ ॥

निरुपाधिभ्रमेष्वस्मिन्नैवापेक्षा प्रदृश्यते ।

सोपाधिष्वेव तद्दृष्टं रज्जुसर्पभ्रमादिषु ॥ ४८० ॥

तथापि किञ्चिद्वक्ष्यामि सादृश्यं शृणु तत्परः ।

अत्यन्तनिर्मलः सूक्ष्म आत्मायमतिभास्वरः ॥ ४८१ ॥

बुद्धिस्तथैव सत्त्वात्मा साभासा भास्वरामला ।

सांनिध्यादात्मवद्भाति सूर्यवत्स्फटिको यथा ॥ ४८२ ॥

आत्माभासं ततो बुद्धिर्बुद्ध्याभासं ततो मनः ।

अक्षाणि मनआभासान्यक्षाभासमिदं वपुः ।

अत एवात्मताबुद्धिर्देहाक्षादावनात्मनि ॥ ४८३ ॥

मूढानां प्रतिबिम्बादौ बालानामिव दृश्यते ।

सादृश्यं विद्यते बुद्ध्यावात्मनोऽध्यासकारणम् ॥ ४८४ ॥

अनात्मन्यहमित्येव योऽयमध्यास ईरितः ।

स्यादुत्तरोत्तराध्यासे पूर्वपूर्वस्तु कारणम् ॥ ४८५ ॥

सुप्तिमूर्छोत्थितेष्वेव दृष्टः संसारलक्षणः ।

अनादिरेषाविद्यातः संस्कारोऽपि च तादृशः ॥ ४८६ ॥

अध्यासबाधागमनस्य कारणं

शृणु प्रवक्ष्यामि समाहितात्मा ।

यस्मादिदं प्राप्तमनर्थजातं

जन्माप्ययव्याधिजरादिदुःखम् ॥ ४८७ ॥

आत्मोपाधेरविद्याया अस्ति शक्तिद्वयं महत् ।

विक्षेप आवृत्तिश्चेति याभ्यां संसारं आत्मनः ॥ ४८८ ॥

आवृत्तिस्तमसः शक्तिस्तद्धयावरणकारणम् ।

मूलाविद्येति सा प्रोक्ता यया संमोहितं जगत् ॥ ४८९ ॥

विवेकवानप्यतियौक्तिकोऽपि

श्रु तात्मतत्त्वोऽपि च पण्डितोऽपि ।

शक्त्या यया संवृतबोधदृष्टि-

रात्मानमात्मस्थमिमं न वेद ॥ ४९० ॥

विक्षेपनाम्नी रजसस्तु शक्तिः

प्रवृत्तिहेतुः पुरुषस्य नित्यम् ।

स्थूलादिलिङ्गान्तमशेषमेत-

द्यया सदात्मन्यसदेव सूयते ॥ ४९१ ॥

निद्रा यथा पुरुषमप्रमत्तं

समावृणोतीत्यपि प्रतीचम् ।

तथावृणोत्यावृतिशक्तिरन्त-

र्विक्षेपशक्तिं परिजृम्भयन्ती ॥ ४९२ ॥

शक्त्या महत्यावरणाभिधानया

समावृते सत्यमलस्वरूपे ।

पुमाननात्मन्यहमेष एवे-

त्यात्मत्वबुद्धिं विदधाति मोहान् ॥ ४९३ ॥

यथा प्रसुप्तिप्रतिभासदेहे

स्वात्मत्वधीरेष तथा ह्यनात्मनः ।

जन्माप्ययक्षुद्ध्यतृदल्लुमादी-

नारोपयत्यात्मनि तस्य धर्मान् ॥ ४९४ ॥

विश्लेषशक्त्या परिचोद्यमानः

करोति कर्माण्युभयात्मकानि ।

भुञ्जान एतत्फलमप्युपात्तं

परिभ्रमत्येव भवाम्बुराशौ ॥ ४९५ ॥

अध्यासदोषात्समुपागतोऽयं

संसारबन्धः प्रबलप्रतीचः ।

यद्योगतः क्लिश्यति गर्भवास-

जन्माप्ययक्लेशभयैरजस्रम् ॥ ४९६ ॥

अध्यासो नाम खल्वेष वस्तुनो योऽन्यथाग्रहः ।

स्वाभाविकभ्रान्तिमूलं संसृतेरादिकारणम् ॥ ४९७ ॥

सर्वानर्थस्य तद्वीजं योऽन्यथाग्रह आत्मनः ।

ततः संसारसंपातः संततक्लेशलक्षणः ॥ ४९८ ॥

अध्यासादेव संसारो नष्टेऽध्यासे न दृश्यते ।

तदेतदुभयं स्पष्टं पश्य त्वं बद्धमुक्तयोः ॥ ४९९ ॥

बद्धं प्रवृत्तितो विद्धि मुक्तं विद्धि निवृत्तितः ।
प्रवृत्तिरेव संसारो निवृत्तिर्मुक्तिरिष्यते ॥ ५०० ॥

आत्मनः सोऽयमध्यासो मिथ्याज्ञानपुरःसरः ।
असत्कल्पोऽपि संसारं तनुते रज्जुसर्पवत् ॥ ५०१ ॥

उपाधियोगसाम्येऽपि जीववत्परमात्मनः ।
उपाधिभेदान्नो बन्धस्तत्कार्यमपि किञ्चन ॥ ५०२ ॥

अस्योपाधिः शुद्धसत्त्वप्रधाना
माया यत्र त्वस्य नास्त्यल्पभावः ।
सत्त्वस्यैवोत्कृष्टता तेन बन्धो
नो विश्लेषस्तत्कृतो लेशमात्रः ॥ ५०३ ॥

सर्वज्ञोऽप्रतिबद्धबोधविभवस्तेनैव देवः स्वयं
मायां स्वामवलम्ब्य निश्चलतया स्वच्छन्दवृत्तिः प्रभुः ।
सृष्टिस्थित्यदनप्रवेशयमनव्यापारमात्रेच्छया
कुर्वन्क्रीडति तद्रजस्तम उभे संस्तभ्य शक्त्या स्वया ॥

तस्मादावृतिविश्लेषौ किञ्चित्कर्तुं न शक्नुतः ।
स्वयमेव स्वतन्त्रोऽसौ तत्प्रवृत्तिनिरोधयोः ॥ ५०५ ॥

तमेव सा धीकमेति श्रुतिर्वक्ति महेशितुः ।

निग्रहानुग्रहे शक्तिरावृत्तिक्षेपयोर्यतः ॥ ५०६ ॥

रजसस्तमसश्चैव प्राबल्यं सत्त्वहानतः ।

जीवोपाधौ तथा जीवे तत्कार्यं बलवत्तरम् ॥ ५०७ ॥

तेन बन्धोऽस्य जीवस्य संसारोऽपि च तत्कृतः ।

संप्राप्तः सर्वदा यत्र दुःखं भूयः स ईक्षते ॥ ५०८ ॥

एतस्य संसृतेर्हेतुरध्यासोऽर्थविपर्ययः ।

अध्यासमूलमज्ञानमाहुरावृत्तिलक्षणम् ॥ ५०९ ॥

अज्ञानस्य निवृत्तिस्तु ज्ञानेनैव न कर्मणा ।

अविरोधितया कर्म नैवाज्ञानस्य बाधकम् ॥ ५१० ॥

कर्मणा जायते जन्तुः कर्मणैव प्रलीयते ।

कर्मणः कार्यमेवैषा जन्ममृत्युपरम्परा ॥ ५११ ॥

नैतस्मात्कर्मणः कार्यमन्यदस्ति विलक्षणम् ।

अज्ञानकार्यं तत्कर्म यतोऽज्ञानेन वर्धते ॥ ५१२ ॥

यद्येन वर्धते तेन नाशस्तस्य न सिध्यति ।

येन यस्य सहावस्था निरोधाय न कल्पते ॥ ५१३ ॥

नाशकत्वं तदुभयोः को नु कल्पयितुं क्षमः ।

सर्वं कर्माविरोध्येव सदाज्ञानस्य सर्वदा ॥ ५१४ ॥

ततोऽज्ञानस्य विच्छित्तिः कर्मणा नैव सिध्यति ।

यस्य प्रध्वस्तजनको यत्संयोगोऽस्ति तत्क्षणे ॥ ५१५ ॥

तयोरेव विरोधित्वं युक्तं भिन्नस्वभावयोः ।

तमःप्रकाशयोर्यद्वत्परस्परविरोधिता ॥ ५१६ ॥

अज्ञानज्ञानयोस्तद्वदुभयोरेव दृश्यते ।

न ज्ञानेन विना नाशस्तस्य केनापि सिध्यति ॥ ५१७ ॥

तस्मादज्ञानविच्छित्त्यै ज्ञानं संपादयेत्सुधीः ।

आत्मानात्मविवेकेन ज्ञानं सिध्यति नान्यथा ॥ ५१८ ॥

युक्त्यात्मानात्मनोस्तस्मात्करणीयं विवेचनम् ।

अनात्मन्यात्मताबुद्धिप्रन्थिर्येन विदीर्यते ॥ ५१९ ॥

आत्मानात्मविवेकार्थं विवादोऽयं निरूप्यते ।

येनात्मानात्मनोस्तत्त्वं विविक्तं प्रस्फुटायते ॥ ५२० ॥

मूढा अश्रुतवेदान्ताः स्वयं पण्डितमानिनः ।

ईशप्रसादरहिताः सद्गुरोश्च बहिर्मुखाः ॥ ५२१ ॥

विवदन्ति प्रकारं तं शृणु वक्ष्यामि सादरम् ।

अत्यन्तपामरः कश्चित्पुत्र आत्मेति मन्यते ॥ ५२२ ॥

आत्मनीव स्वपुत्रेऽपि प्रबलप्रीतिदर्शनात् ।

पुत्रे तु पुष्टे पुष्टोऽहं नष्टे नष्टोऽहमित्यतः ॥ ५२३ ॥

अनुभूतिबलाच्चापि युक्तितोऽपि श्रुतेरपि ।

आत्मा वै पुत्रनामासीत्येवं च वदति श्रुतिः ॥ ५२४ ॥

दीपादीपो यथा तद्वत्पितुः पुत्रः प्रजायते ।

पितुर्गुणानां तनये बीजाङ्कुरवदीक्षणात् ॥ ५२५ ॥

अतोऽयं पुत्र आत्मेति मन्यते भ्रान्तिमत्तमः ।

तन्मतं दूषयत्यन्यः पुत्र आत्मा कथं त्विति ॥ ५२६ ॥

प्रीतिमात्रात्कथं पुत्र आत्मा भवितुमर्हति ।

अन्यत्रापीक्ष्यते प्रीतिः क्षेत्रपात्रधनादिषु ॥ ५२७ ॥

पुत्राद्विशिष्टा देहेऽस्मिन्प्राणिनां प्रीतिरिष्यते ।

प्रदीप्ते भवने पुत्रं त्यक्त्वा जन्तुः पलायते ॥ ५२८ ॥

तं विक्रीणाति देहार्थं प्रतिकूलं निहन्ति च ।

स्मादात्मा तु तनयो न भवेच्च कदाचन ॥ ५२९ ॥

गुणरूपादिसादृश्यं दीपवन्न सुते पितुः ।

अव्यङ्गाज्जायते व्यङ्गः सुगुणादपि दुर्गुणः ॥ ५३० ॥

आभासमात्रास्ताः सर्वा युक्तयोऽप्युक्तयोऽपि च ।

पुत्रस्य पितृवद्देहे सर्वकार्येषु वस्तुषु ॥ ५३१ ॥

स्वामित्वद्योतनायास्मिन्नात्मत्वमुपचर्यते ।

श्रुत्या तु मुख्यया वृत्त्या पुत्र आत्मेति नोच्यते ॥ ५३२ ॥

औपचारिकमात्मत्वं पुत्रे तस्मान्न मुख्यतः ।

अहंपदप्रत्ययार्थो देह एव न चेतः ॥ ५३३ ॥

प्रत्यक्षः सर्वजन्तूनां देहोऽहमिति निश्चयः ।

एष पुरुषोऽन्नरसमय इत्यपि च श्रुतिः ॥ ५३४ ॥

पुरुषत्वं वदत्यस्य स्वात्मा हि पुरुषस्ततः ।

आत्मायं देह एवेति चार्वाकेण विनिश्चितम् ॥ ५३५ ॥

तन्मतं दूषयत्यन्योऽसहमानः पृथग्जनः ।

देह आत्मा कथं नु स्यात्परतन्त्रो ह्यचेतनः ॥ ५३६ ॥

इन्द्रियैश्चात्यमानोऽयं चेष्टते न स्वतः क्वचित् ।

आश्रयश्चक्षुरादीनां गृहवद्गृहमेधिनाम् ॥ ५३७ ॥

बाल्यादिनानावस्थावाञ्छुक्कशोणितसंभवः ।

अतः कदापि देहस्य नात्मत्वमुपपद्यते ॥ ५३८ ॥

बधिरोऽहं च काणोऽहं मूक इत्यनुभूतितः ।

इन्द्रियाणि भवन्त्यात्मा येषामस्त्यर्थवेदनम् ॥ ५३९ ॥

इन्द्रियाणां चेतनत्वं देहे प्राणाः प्रजापतिम् ।

एतमेत्येत्युचुरिति श्रुत्यैव प्रतिपाद्यते ॥ ५४० ॥

यतस्तस्मादिन्द्रियाणां युक्तमात्मत्वमित्यमुम् ।

निश्चयं दूषयत्यन्योऽसहमानः पृथग्जनः ॥ ५४१ ॥

इन्द्रियाणि कथं त्वात्मा करणानि कुठारवत् ।

करणस्य कुठारादेश्चेतनत्वं न हीक्ष्यते ॥ ५४२ ॥

श्रुत्याधिदेवतामेवेन्द्रियेषूपचर्यते ।

न तु साक्षादिन्द्रियाणां चेतनत्वमुदीर्यते ॥ ५४३ ॥

अचेतनस्य दीपादेरर्थाभासकता यथा ।

तथैव चक्षुरादीनां जडानामपि सिध्यति ॥ ५४४ ॥

इन्द्रियाणां चेष्टयिता प्राणोऽयं पञ्चवृत्तिकः ।

सर्वावस्थास्ववस्थावान्सोऽयमात्मत्वमर्हति ।

अहं क्षुधावांस्तृष्णावानित्याद्यनुभवादपि ॥ ५४५ ॥

श्रुत्यान्योऽन्तर आत्मा प्राणमय इतीर्यते यस्मात् ।

तस्मात्प्राणस्यात्मत्वं युक्तं नो करणसंज्ञानां कापि ॥ ५४६ ॥

इति निश्चयमेतस्य दूषयत्यपरो जडः ।

भवत्यात्मा कथं प्राणो वायुरेवैष आन्तरः ॥ ५४७ ॥

बहिर्यात्यन्तरायाति भस्त्रिकावायुवन्मुहुः ।

न हितं बाहितं वा स्वमन्यद्वा वेद किञ्चन ॥ ५४८ ॥

जडस्वभावश्चपलः कर्मयुक्तश्च सर्वदा ।

प्राणस्य भानं मनसि स्थिते सुप्ते न दृश्यते ॥ ५४९ ॥

मनस्तु सर्वं जानाति सर्ववेदनकारणम् ।

यत्तस्मान्मन एवात्मा प्राणस्तु न कदाचन ॥ ५५० ॥

संकल्पवानहं चिन्तावानहं च विकल्पवान् ।

इत्याद्यनुभवादन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः ॥ ५५१ ॥

इत्यादिश्रुतिसद्भावाद्युक्ता मनस आत्मता ।

इति निश्चयमेतस्य दूषयत्यपरो जडः ॥ ५५२ ॥

कथं मनस आत्मत्वं करणस्य दृगादिवत् ।

कर्तृप्रयोज्यं करणं न स्वयं तु प्रवर्तते ॥ ५५३ ॥

करणप्रयोक्ता यः कर्ता तस्यैवात्मत्वमर्हति ।

आत्मा स्वतन्त्रः पुरुषो न प्रयोज्यः कदाचन ॥ ५५४ ॥

अहं कर्तास्म्यहं भोक्ता सुखीत्यनुभवादपि ।

बुद्धिरात्मा भवत्येव बुद्धिधर्मो ह्यहंकृतिः ॥ ५५५ ॥

अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमय इति वदति निगमः ।

मनसोऽपि च भिन्नं विज्ञानमयं कर्तृरूपमात्मानम् ॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते कर्माणि तनुतेऽपि च ।

इत्यस्य कर्तृता श्रुत्या मुखतः प्रतिपाद्यते ।

तस्माद्युक्तात्मता बुद्धेरिति बौद्धेन निश्चितम् ॥ ५५७ ॥

प्राभाकरस्तार्किकश्च तावुभावप्यमर्षया ।

तन्निश्चयं दूषयतो बुद्धिरात्मा कथं न्विति ॥ ५५८ ॥

बुद्धेरज्ञानकार्यत्वाद्विनाशित्वात्प्रतिक्षणम् ।

बुद्ध्यादीनां च सर्वेषामज्ञाने लयदर्शनात् ॥ ५५९ ॥

अज्ञोऽहमित्यनुभवादास्त्रीबालादिगोचरात् ।

भवत्यज्ञानमेवात्मा न तु बुद्धिः कदाचन ॥ ५६० ॥

विज्ञानमयादन्यं त्वानन्दमयं परं तथात्मानम् ।

अन्योऽन्तर आत्मानन्दमय इति वदति वेदोऽपि ॥५६१॥

दुःखप्रत्ययशून्यत्वादानन्दमयता मता ।

अज्ञाने सकलं सुप्तौ बुद्ध्यादि प्रविलीयते ॥ ५६२ ॥

दुःखिनोऽपि सुषुप्तौ त्वानन्दमयता ततः ।

सुप्तौ किञ्चिन्न जानामीत्यनुभूतिश्च दृश्यते ॥ ५६३ ॥

यत एवमतो युक्ता ह्यज्ञानस्यात्मता ध्रुवम् ।

इति तन्निश्चयं भाट्टा दूषयन्ति स्वयुक्तिभिः ॥ ५६४ ॥

कथमज्ञानमेवात्मा ज्ञानं चाप्युपलभ्यते ।

ज्ञानाभावे कथं विशुरज्ञोऽहमिति चाज्ञताम् ।

अस्वाप्सं सुखमेवाहं न जानाम्यत्र किञ्चन ॥ ५६५ ॥

इत्यज्ञानमपि ज्ञानं प्रबुद्धेषु प्रदृश्यते ।

प्रज्ञानघन एवानन्दमय इत्यपि श्रुतिः ॥ ५६६ ॥

प्रब्रवीत्युभयात्मत्वमात्मनः स्वयमेव सा ।

आत्मातश्चिज्जडतनुः स्वप्नोत इव संमतः ॥ ५६७ ॥

न केवलाज्ञानमयो घटकुड्यादिवज्जडः ।

इति निश्चयमेतेषां दूषयत्यपरो जडः ॥ ५६८ ॥

ज्ञानाज्ञानमयस्त्वात्मा कथं भवितुमर्हति ।

परस्परविरुद्धत्वात्तेजस्तिमिरवत्तयोः ॥ ५६९ ॥

सामानाधिकरण्यं वा संयोगो वा समाश्रयः ।

तमःप्रकाशवज्ज्ञानाज्ञानयोर्न हि सिध्यति ॥ ५७० ॥

अज्ञानमपि विज्ञानं बुद्धिर्वापि च तद्गुणाः ।

सुषुप्तौ नोपलभ्यन्ते यत्किञ्चिदपि वापरम् ॥ ५७१ ॥

मात्रादिलक्षणं किं नु शून्यमेवोपलभ्यते ।

सुषुप्तौ नान्यदस्त्येव नाहमप्यासमित्यनु ॥ ५७२ ॥

सुप्तोत्थितजनैः सर्वैः शून्यमेवानुस्मर्यते ।

यत्ततः शून्यमेवात्मा न ज्ञानाज्ञानलक्षणः ॥ ५७३ ॥

वेदेनाप्यसदेवेदमग्र आसीदिति स्फुटम् ।

निरुच्यते यतस्तस्माच्छून्यस्यैवात्मता मता ॥ ५७४ ॥

असन्नेव घटः पूर्वं जायमानः प्रदृश्यते ।

न हि कुम्भः पुरैवान्तः स्थित्वोदेति बहिर्मुखः ॥ ५७५ ॥

यत्तस्मादसतः सर्वं सदिदं समजायत ।

ततः सर्वात्मना शून्यस्यैवात्मत्वं समर्हति ॥ ५७६ ॥

इत्येवं पण्डितमन्यैः परस्परविरोधिभिः ।

तत्तन्मतानुरूपाल्पश्रुतियुक्त्यनुभूतिभिः ॥ ५७७ ॥

निर्णीतमतजातानि खण्डितान्येव पण्डितैः ।

श्रुतिभिश्चाप्यनुभवैर्बाधकैः प्रतिवादिनाम् ॥ ५७८ ॥

यतस्तस्मात्तु पुत्रादेः शून्यान्तस्य विशेषतः ।

सुसाधितमनात्मत्वं श्रुतियुक्त्यनुभूतिभिः ॥ ५७९ ॥

न हि प्रमाणान्तरबाधितस्य

याथार्थ्यमङ्गीक्रियते महद्भिः ।

पुत्रादिशून्यान्तमनात्मतत्त्व-

मित्येव विस्पष्टमतः सुजातम् ॥ ५८० ॥

शिष्यः—

सुषुप्तिकाले सकले विलीने

शून्यं विना नान्यदिहोपलभ्यते ।

शून्यं त्वनात्मा न ततः परः को-

ऽप्यात्माभिधानस्त्वनुभूयतेऽर्थः ॥ ५८१ ॥

यद्यस्ति चात्मा किमु नोपलभ्यते
सुप्तौ यथा तिष्ठति किं प्रमाणम् ।

किंलक्षणोऽसौ स कथं न बाध्यते
प्रबाध्यमानेष्वहमादिषु स्वयम् ॥ ५८२ ॥

एतत्संशयजातं मे हृदयग्रन्थिलक्षणम् ।
छिन्धि युक्तिमहाखड्गधारया कृपया गुरो ॥ ५८३ ॥

श्रीगुरुः--

अतिसूक्ष्मतरः प्रश्नस्तवायं सदृशो मतः ।
सूक्ष्मार्थदर्शनं सूक्ष्मबुद्धिष्वेव प्रदृश्यते ॥ ५८४ ॥

शृणु वक्ष्यामि सकलं यद्यत्पृष्ठं त्वयाधुना ।
रहस्यं परमं सूक्ष्मं ज्ञातव्यं च मुमुक्षुभिः ॥ ५८५ ॥

बुद्ध्यादि सकलं सुप्तावनुलीनं स्वकारणे ।
अव्यक्ते वटवद्वीजे तिष्ठत्यविकृतात्मना ॥ ५८६ ॥

तिष्ठत्येव स्वरूपेण न तु शून्यायते जगत् ।
कचिदङ्कुररूपेण कचिद्वीजात्मना वटः ।
कार्यकारणरूपेण यथा तिष्ठत्यदस्तथा ॥ ५८७ ॥

अव्याकृतात्मनावस्थां जगतो वदति श्रुतिः ।

सुषुप्त्यादिषु तद्भेदं तर्ह्यव्याकृतमित्यसौ ॥ ५८८ ॥

इममर्थमविज्ञाय निर्णीतं श्रुतियुक्तिभिः ।

जगतो दर्शनं शून्यमिति प्राहुरतद्विदः ॥ ५८९ ॥

नासतः सत उत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते ।

उदेति नरशृङ्गात्किं खपुष्पात्किं भविष्यति ॥ ५९० ॥

प्रभवति न हि कुम्भोऽविद्यमानो मृदश्चे-

त्प्रभवतु सिकताया वाथवा वारिणो वा ।

न हि भवति च ताभ्यां सर्वथा कापि तस्मा-

द्यत उदयति योऽर्थोऽस्त्यत्र तस्य स्वभावः ॥ ५९१ ॥

अन्यथा विपरीतं स्यात्कार्यकारणलक्षणम् ।

नियतं सर्वशास्त्रेषु सर्वलोकेषु सर्वतः ॥ ५९२ ॥

कथमसतः सज्जायेतेति श्रुत्या निषिध्यते तस्मात् ।

असतः सज्जननं नो घटते मिथ्यैव शून्यशब्दार्थः ॥

अव्यक्तशब्दिने प्राज्ञे सत्यात्मन्यत्र जाग्रति ।

कथं सिध्यति शून्यत्वं तस्य भ्रान्तशिरोमणे ॥ ५९४ ॥

सुषुप्तौ शून्यमेवेति केन पुंसा तवेरितम् ।
हेतुनानुमितं केन कथं ज्ञातं त्वयोच्यताम् ॥ ५९५ ॥
इति पृष्टो मूढतमो वदिष्यति किमुत्तरम् ।
नैवानुरूपकं लिङ्गं वक्ता वा नास्ति कश्चन ।
सुषुप्तिस्थितशून्यस्य बोद्धा कोऽन्वात्मनः परः ॥ ५९६ ॥

स्वेनानुभूतं स्वयमेव वक्ति
स्वसुप्तिकाले स्थितशून्यभावम् ।
तत्र स्वसत्तामनवेक्ष्य मूढः
स्वस्यापि शून्यत्वमयं ब्रवीति ॥ ५९७ ॥
अवेद्यमानः स्वयमन्यलोकैः
सौषुप्तिकं धर्ममवैति साक्षात् ।
बुद्ध्याद्यभावस्य च योऽत्र बोद्धा
स एष आत्मा खलु निर्विकारः ॥ ५९८ ॥

यस्येदं सकलं विभाति महसा तस्य स्वयंज्योतिषः
सूर्यस्येव किमस्ति भासकमिह प्रज्ञादि सर्वं जडम् ।
न ह्यर्कस्य विभासकं क्षितितले दृष्टं तथैवात्मनो
नान्यः कोऽप्यनुभासकोऽनुभविता नातः परः कश्चन ॥

येनानुभूयते सर्वं जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।

विज्ञातारमिमं को नु कथं वेदितुमर्हति ॥ ६०० ॥

सर्वस्य दाहको वह्निर्वहेर्नान्योऽस्ति दाहकः ।

यथा तथात्मनो ज्ञातुर्ज्ञाता कोऽपि न दृश्यते ॥ ६०१ ॥

उपलभ्येत केनायं ह्युपलब्धा स्वयं ततः ।

उपलब्ध्यन्तराभावान्नायमात्मोपलभ्यते ॥ ६०२ ॥

बुद्ध्यादिवेद्यविलयादयमेक एव

सुप्तौ न पश्यति शृणोति न वेत्ति किञ्चित् ।

सौषुप्तिकस्य तमसः स्वयमेव साक्षी

भूत्वात्र तिष्ठति सुखेन च निर्विकल्पः ॥ ६०३ ॥

सुषुप्तावात्मसद्भावे प्रमाणं पण्डितोत्तमाः ।

विदुः स्वप्नप्रत्यभिज्ञानमाबालवृद्धसंमतम् ॥ ६०४ ॥

प्रत्यभिज्ञायमानत्वाल्लिङ्गमात्रानुमापकम् ।

स्मर्यमाणश्च सद्भावः सुखमस्वाप्समित्ययम् ॥ ६०५ ॥

पुरानुभूतो नो चेत्तु स्मृतेरनुदयो भवेत् ।

इत्यादितर्कयुक्तिश्च सद्भावे मानमात्मनः ॥ ६०६ ॥

यत्रात्मनोऽकामयितृत्वबुद्धिः

स्वप्नानपेक्षापि च तत्सुषुप्तम् ।

इत्यात्मसद्भाव उदीर्यतेऽत्र

श्रुत्यापि तस्माच्छ्रुतिरत्र मानम् ॥ ६०७ ॥

अकामयितृता स्वप्नादर्शनं घटते कथम् ।

अविद्यमानस्य तत आत्मास्तित्वं प्रतीयते ॥ ६०८ ॥

एतैः प्रमाणैरस्तीति ज्ञातः साक्षितया बुधैः ।

आत्मायं केवलः शुद्धः सच्चिदानन्दलक्षणः ॥ ६०९ ॥

सत्त्वचित्त्वानन्दतादिलक्षणं प्रत्यगात्मनः ।

कालत्रयेऽप्यबाध्यत्वं सत्यं नित्यस्वरूपतः ॥ ६१० ॥

शुद्धचैतन्यरूपत्वं चित्त्वं ज्ञानस्वरूपतः ।

अखण्डसुखरूपत्वादानन्दत्वमितीर्यते ॥ ६११ ॥

अनुस्यूतात्मनः सत्ता जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।

अहमस्मीत्यतो नित्यो भवत्यात्मायमव्ययः ॥ ६१२ ॥

सर्वदाप्यासमित्येवाभिन्नप्रत्यय ईक्ष्यते ।

कदापि नासमित्यस्मादात्मनो नित्यता मता ॥ ६१३ ॥

आयातासु गतासु शैशवमुखावस्थासु जाग्रन्मुखा-
 स्वन्यास्वप्यखिलासु वृत्तिषु धियो दुष्टास्वदुष्टास्वपि ।
 गङ्गाभङ्गपरम्परासु जलवत्सत्तानुवृत्तात्मन-
 स्तिष्ठत्येव सदा स्थिराहमहमित्येकात्मता साक्षिणः ॥

प्रतिपदमहमादयो विभिन्नाः
 क्षणपरिणामितया विकारिणस्ते ।
 न परिणतिरमुष्य निष्कलत्वा-
 दयमविकार्यत एव नित्य आत्मा ॥ ६१५ ॥

यः स्वप्नमद्राक्षमहं सुखं यो-
 ऽस्वाप्सं स एवास्म्यथ जागरूकः ।
 इत्येवमच्छिन्नतयानुभूयते
 सत्तात्मनो नास्ति हि संशयोऽत्र ॥ ६१६ ॥

श्रुत्युक्ताः षोडशकलाश्चिदाभासस्य नात्मनः ।
 निष्कलत्वान्नास्य लयस्तस्मान्नित्यत्वमात्मनः ॥ ६१७ ॥

जडप्रकाशकः सूर्यः प्रकाशात्मैव नो जडः ।
 बुद्ध्यादिभासकस्तस्माच्चित्स्वरूपस्तथा मतः ॥ ६१८ ॥

कुड्यादेस्तु जडस्य नैव घटते भानं स्वतः सर्वदा
 सूर्यादिप्रभया विना कचिदपि प्रत्यक्षमेतत्तथा ।
 बुद्ध्यादेरपि न स्वतोऽस्त्यणुरपि स्फूर्तिर्विनावात्मना
 सोऽयं केवलचिन्मयश्रुतिमतो भानुर्यथा रुद्धायः ॥ ६१९ ॥

स्वभासने वान्यपदार्थभासने
 नार्कः प्रकाशान्तरमीषदिच्छति ।
 स्वबोधने वाप्यहमादिबोधने
 तथैव चिद्धातुरयं परात्मा ॥ ६२० ॥

अन्यप्रकाशं न किमप्यपेक्ष्य
 यतोऽयमाभाति निजात्मनैव ।
 ततः स्वयंज्योतिरयं चिदात्मा
 न ह्यात्मभाने परदीप्यपेक्षा ॥ ६२१ ॥

यं न प्रकाशयति किञ्चिदिनोऽपि चन्द्रः
 नो विद्युतः किमुत वह्निरयं मिताभः ।
 यं भान्तमेतमनुभाति जगत्समस्तं
 सोऽयं स्वयं स्फुरति सर्वदशासु चात्मा ॥ ६२२ ॥

आत्मनः सुखरूपत्वादानन्दत्वं स्वलक्षणम् ।

परप्रेमास्पदत्वेन सुखरूपत्वमात्मनः ॥ ६२३ ॥

सुखहेतुषु सर्वेषां प्रीतिः सावधिरीक्ष्यते ।

कदापि नावधिः प्रीतेः स्वात्मानि प्राणिनां क्वचित् ॥

क्षीणेन्द्रियस्य जीर्णस्य संप्राप्तोत्क्रमणस्य वा ।

अस्ति जीवितुमेवाशा स्वात्मा प्रियतमो यतः ॥ ६२५ ॥

आत्मातः परमप्रेमास्पदः सर्वशरीरिणाम् ।

यस्य शेषतया सर्वमुपादेयत्वमृच्छति ॥ ६२६ ॥

एष एव प्रियतमः पुत्रादपि धनादपि ।

अन्यस्मादपि सर्वस्मादात्मायं परमान्तरः ॥ ६२७ ॥

प्रियत्वेन मतं यत्तु तत्सदा नाप्रियं नृणाम् ।

विपत्तावपि संपत्तौ यथात्मा न तथापरः ॥ ६२८ ॥

आत्मा खलु प्रियतमोऽसुभृतां यदर्था

भार्यात्मजाप्तगृहवित्तमुखाः पदार्थाः ।

वाणिज्यकर्षणगवावनराजसेवा-

भैषज्यकप्रभृतयो विविधाः क्रियाश्च ॥ ६२९ ॥

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च यच्च यावच्च चेष्टितम् ।

आत्मार्थमेव नान्यार्थं नातः प्रियतमः परः ॥ ६३० ॥

तस्मादात्मा केवलानन्दरूपो

यः सर्वस्माद्वस्तुनः प्रेष्ठ उक्तः ।

यो वा अस्मान्मन्यतेऽन्यं प्रियं यं

सोऽयं तस्माच्छोकमेवानुमुञ्जे ॥ ६३१ ॥

शिष्यः—

अपरः क्रियते प्रश्नो मयायं क्षम्यतां प्रभो ।

अज्ञवागपराधाय कल्पते न महात्मनाम् ॥ ६३२ ॥

आत्मान्यः सुखमन्यच्च नात्मनः सुखरूपता ।

आत्मनः सुखमाशास्यं यतते सकलो जनः ॥ ६३३ ॥

आत्मनः सुखरूपत्वे प्रयत्नः किमु देहिनाम् ।

एष मे संशयः स्वामिन् कृपयैव निरख्यताम् ॥ ६३४ ॥

श्रीगुरुः—

आनन्दरूपमात्मानमज्ञात्वैव पृथग्जनः ।

बहिःसुखाय यतते न तु कश्चिद्विदन्बुधः ॥ ६३५ ॥

अज्ञात्वैव हि निक्षेपं
 भिक्षामटाति दुर्मतिः ।
 स्ववेश्मनि निधिं ज्ञात्वा
 को नु भिक्षामटेत्सुधीः ॥ ६३६ ॥

स्थूलं च सूक्ष्मं च वपुः स्वभावतो
 दुःखात्मकं स्वात्मतया गृहीत्वा ।
 विस्मृत्य च स्वं सुखरूपमात्मनः
 दुःखप्रदेभ्यः सुखमज्ञ इच्छति ॥ ६३७ ॥

न हि दुःखप्रदं वस्तु सुखं दातुं समर्हति ।
 किं विषं पिबतो जन्तोरमृतत्वं प्रयच्छति ॥ ६३८ ॥

आत्मान्यः सुखमन्यञ्चेत्येवं निश्चित्य पामरः ।
 बहिःसुखाय यतते सत्यमेव न संशयः ॥ ६३९ ॥

इष्टस्य वस्तुनो ध्यानदर्शनाद्युपभुक्तिषु ।
 प्रतीयते य आनन्दः सर्वेषामिह देहिनाम् ॥ ६४० ॥

स वस्तुधर्मो नो यस्मान्मनस्वेवोपलभ्यते ।
 वस्तुधर्मस्य मनसि कथं स्यादुपलम्भनम् ॥ ६४१ ॥

अन्यत्र त्वन्यधर्माणामुपलम्भो न दृश्यते ।

तस्मान्न वस्तुधर्मोऽयमानन्दस्तु कदाचन ॥ ६४२ ॥

नाप्येष धर्मो मनसोऽसत्यर्थे तददर्शनात् ।

असति व्यञ्जके व्यङ्ग्यं नोदेतीति न मन्यताम् ॥ ६४३ ॥

सत्यर्थेऽपि च नोदेति ह्यानन्दस्तुक्तलक्षणः ।

सत्यपि व्यञ्जके व्यङ्ग्यानुदयो नैव संमतः ॥ ६४४ ॥

दुरदृष्टादिकं नात्र प्रतिबन्धः प्रकल्प्यताम् ।

प्रियस्य वस्तुनो लाभे दुरदृष्टं न सिध्यति ॥ ६४५ ॥

तस्मान्न मानसो धर्मो निर्गुणत्वान्न चात्मनः ।

किं तु पुण्यस्य सांनिध्यादिष्टस्यापि च वस्तुनः ॥ ६४६ ॥

सत्त्वप्रधाने चित्तेऽस्मिन्स्वात्मैव प्रतिबिम्बति ।

आनन्दलक्षणः स्वच्छे पयसीव सुधाकरः ॥ ६४७ ॥

सोऽयमाभास आनन्दश्चित्ते यः प्रतिबिम्बितः ।

पुण्योत्कर्षापकर्षाभ्यां भवत्युच्चावचः स्वयम् ॥ ६४८ ॥

सार्वभौमादिब्रह्मान्तं श्रुत्या यः प्रतिपादितः ।

स क्षयिष्णुः सातिशयः प्रक्षीणे कारणे लयम् ॥ ६४९ ॥

यात्येष विषयानन्दो यस्तु पुण्यैकसाधनः ।

ये तु वैषयिकानन्दं भुञ्जते पुण्यकारिणः ॥ ६५० ॥

दुःखं च भोगकालेऽपि तेषामन्ते महत्तरम् ।

सुखं विषयसंपृक्तं विषयसंपृक्तभक्तवत् ॥ ६५१ ॥

भोगकालेऽपि भोगान्ते दुःखमेव प्रयच्छति ।

सुखमुच्चावचत्वेन क्षयिष्णुत्वभयेन च ॥ ६५२ ॥

भोगकाले भवेन्नृणां ब्रह्मादिपदभाजिनाम् ।

राजस्थानप्रविष्टानां तारतम्यं मतं यथा ॥ ६५३ ॥

तथैव दुःखं जन्तूनां ब्रह्मादिपदभाजिनाम् ।

न काङ्क्षणीयं विदुषा तस्माद्वैषयिकं सुखम् ॥ ६५४ ॥

यो बिम्बभूत आनन्दः स आत्मानन्दलक्षणः ।

शाश्वतो निर्द्वयः पूर्णो नित्य एकोऽपि निर्भयः ॥ ६५५ ॥

लक्ष्यते प्रतिबिम्बेनाभासानन्देन बिम्बवत् ।

प्रतिबिम्बो बिम्बमूलो विना बिम्बं न सिध्यति ॥ ६५६ ॥

यत्ततो बिम्ब आनन्दः प्रतिबिम्बेन लक्ष्यते ।

युक्त्यैव पण्डितजनैर्न कदाप्यनुभूयते ॥ ६५७ ॥

अविद्याकार्यकरणसंघातेषु पुरोदितः ।

आत्मा जाग्रत्यपि स्वप्ने न भवत्येष गोचरः ॥ ६५८ ॥

स्थूलस्यापि च सूक्ष्मस्य दुःखरूपस्य वर्ष्मणः ।

लये सुषुप्तौ स्फुरति प्रत्यगानन्दलक्षणः ॥ ६५९ ॥

न ह्यत्र विषयः कश्चिन्नापि बुद्ध्यादि किञ्चन ।

आत्मैव केवलानन्दमात्रस्तिष्ठति निर्द्वयः ॥ ६६० ॥

प्रत्यभिज्ञायते सर्वैरेष सुप्तोत्थितैर्जनैः ।

सुखमात्रतया नात्र संशयं कर्तुमर्हसि ॥ ६६१ ॥

त्वयापि प्रत्यभिज्ञातं सुखमात्रत्वमात्मनः ।

सुषुप्तादुत्थितवता सुखमस्वाप्समित्यनु ॥ ६६२ ॥

दुःखाभावः सुखमिति यदुक्तं पूर्ववादिना ।

अनाघ्रातोपनिषदा तदसारं मृषा वचः ॥ ६६३ ॥

दुःखाभावस्तु लोष्टादौ विद्यते नानुभूयते ।

सुखलेशोऽपि सर्वेषां प्रत्यक्षं तदिदं खलु ॥ ६६४ ॥

सदयं ह्येष एवेति प्रस्तुत्य वदति श्रुतिः ।

सद्वन्नोऽयं चिद्वन्नोऽयमानन्दघन इत्यपि ॥ ६६५ ॥

आनन्दघनतामस्य स्वरूपं प्रत्यगात्मनः ।

धन्यैर्महात्मभिर्धैरैर्ब्रह्मविद्भिः सदुत्तमैः ॥ ६६६ ॥

अपरोक्षतयैवात्मा समाधावनुभूयते ।

केवलानन्दमात्रत्वेनैवमत्र न संशयः ॥ ६६७ ॥

स्वस्वोपाध्यनुरूपेण ब्रह्माद्याः सर्वजन्तवः ।

उपजीवन्त्यमुष्येव मात्मानानन्दलक्षणाम् ॥ ६६८ ॥

आस्वाद्यते यो भक्ष्येषु सुखकृन्मधुरो रसः ।

स गुडस्यैव नो तेषां माधुर्यं विद्यते क्वचित् ॥ ६६९ ॥

तद्वद्विषयसांनिध्यादानन्दो यः प्रतीयते ।

बिम्बानन्दांशविस्फूर्तिरेवासौ न जडात्मनाम् ॥ ६७० ॥

यस्य कस्यापि योगेन यत्र कुत्रापि दृश्यते ।

आनन्दः स परस्यैव ब्रह्मणः स्फूर्तिलक्षणः ॥ ६७१ ॥

यथा कुवलयोल्लासश्चन्द्रस्यैव प्रसादतः ।

तथानन्दोदयोऽप्येषां स्फुरणादेव वस्तुनः ॥ ६७२ ॥

सत्त्वं चित्तं तथानन्दस्वरूपं परमात्मनः ।

निर्गुणस्य गुणायोगाद्गुणास्तु न भवन्ति ते ॥ ६७३ ॥

विशेषणं तु व्यावृत्तयै भवेद्व्यान्तरे सति ।

परमात्माद्वितीयोऽयं प्रपञ्चस्य मृषात्वतः ॥ ६७४ ॥

वस्त्वन्तरस्याभावेन न व्यावृत्तयः कदाचन ।

केवलो निर्गुणश्चेति निर्गुणत्वं निरुच्यते ॥ ६७५ ॥

श्रुत्यैव न ततस्तेषां गुणत्वमुपपद्यते ।

उष्णत्वं च प्रकाशश्च यथा वह्नेस्तथात्मनः ॥ ६७६ ॥

सत्त्वचित्तवानन्दतादि स्वरूपमिति निश्चितम् ।

अत एव सजातीयविजातीयादिलक्षणः ॥ ६७७ ॥

भेदो न विद्यते वस्तुन्यद्वितीये परात्मनि ।

प्रपञ्चस्यापवादेन विजातीयकृता भिदा ॥ ६७८ ॥

नेष्यते तत्प्रकारं ते वक्ष्यामि शृणु सादरम् ।

अहेर्गुणविवर्तस्य गुणमात्रस्य वस्तुतः ॥ ६७९ ॥

विवर्तस्यास्य जगतः सन्मात्रत्वेन दर्शनम् ।

अपवाद इति प्राहुरद्वैतब्रह्मदर्शिनः ॥ ६८० ॥

व्युत्क्रमेण तदुत्पत्तेर्द्रष्टव्यं सूक्ष्मबुद्धिभिः ।

प्रतीतस्यास्य जगतः सन्मात्रत्वं सुयुक्तिभिः ॥ ६८१ ॥

चतुर्विधं स्थूलशरीरजातं

तद्भोज्यमन्नादि तदाश्रयादि ।

ब्रह्माण्डमेतत्सकलं स्थविष्ठ-

मीक्षेत पञ्चीकृतभूतमात्रम् ॥ ६८२ ॥

यत्कार्यरूपेण यदीक्ष्यते त-

त्तन्मात्रमेवात्र विचार्यमाणे ।

मृत्कार्यभूतं कलशादि सम्य-

ग्विचारितं सन्न मृदो विभिद्यते ॥ ६८३ ॥

अन्तर्बहिश्चापि मृदेव दृश्यते

मृदो न भिन्नं कलशादि किञ्चन ।

प्रीवादिमद्यत्कलशं तदित्थं

न वाच्यमेतच्च मृदेव नान्यत् ॥ ६८४ ॥

स्वरूपतस्तत्कलशादिनाम्ना

मृदेव मूढैरभिधीयते ततः ।

नाम्नो हि भेदो न तु वस्तुभेदः

प्रदृश्यते तत्र विचार्यमाणे ॥ ६८५ ॥

तस्माद्धि कार्यं न कदापि भिन्नं
 स्वकारणादस्ति यतस्ततोऽङ्ग ।
 यद्भौतिकं सर्वमिदं तथैव
 तद्भूतमात्रं न ततोऽपि भिन्नम् ॥ ६८६ ॥

तच्चापि पञ्चीकृतभूतजातं
 शब्दादिभिः स्वस्वगुणैश्च सार्धम् ।
 वपूंषि सूक्ष्माणि च सर्वमेत-
 द्भवत्यपञ्चीकृतभूतमात्रम् ॥ ६८७ ॥

तदप्यपञ्चीकृतभूतजातं
 रजस्तमःसत्त्वगुणैश्च सार्धम् ।
 अव्यक्तमात्रं भवति स्वरूपतः
 साभासमव्यक्तमिदं स्वयं च ॥ ६८८ ॥

आधारभूतं यदखण्डमाद्यं
 शुद्धं परं ब्रह्म सदैकरूपम् ।
 सन्मात्रमेवास्त्यथ नो विकल्पः
 सतः परं केवलमेव वस्तु ॥ ६८९ ॥

एकश्चन्द्रः सद्वितीयो यथा स्या-

दृष्टेर्दोषादेव पुंसस्तथैकम् ।

ब्रह्मास्त्येतद्बुद्धिदोषेण नाना

दोषे नष्टे भाति वस्त्वेकमेव ॥ ६९० ॥

रज्जोः स्वरूपाधिगमे न सर्पधी

रज्ज्वां विलीना तु यथा तथैव ।

ब्रह्मावगत्या तु जगत्प्रतीति-

स्तत्रैव लीना तु सह भ्रमेण ॥ ६९१ ॥

भ्रान्त्योदितद्वैतमतिप्रशान्त्या

सदैकमेवास्ति सदाद्वितीयम् ।

ततो विजातीयकृतोऽत्र भेदो

न विद्यते ब्रह्मणि निर्विकल्पे ॥ ६९२ ॥

यदास्त्युपाधिस्तदभिन्न आत्मा

तदा सजातीय इवावभाति ।

स्वप्रार्थितस्तस्य मृषात्मकत्वा-

त्तदप्रतीतौ स्वयमेष आत्मा ।

ब्रह्मैक्यतामेति पृथङ् न भाति

ततः सजातीयकृतो न भेदः ॥ ६९३ ॥

घटाभावे घटाकाशो महाकाशो यथा तथा ।

उपाध्यभावे त्वात्मैष स्वयं ब्रह्मैव केवलम् ॥ ६९४ ॥

पूर्ण एव सदाकाशो घटे सत्यप्यसत्यपि ।

नित्यपूर्णस्य नभसो विच्छेदः केन सिध्यति ॥ ६९५ ॥

अच्छिन्नश्छिन्नवद्भाति पामराणां घटादिना ।

ग्रामक्षेत्राद्यवधिभिर्भिन्नेव वसुधा यथा ॥ ६९६ ॥

तथैव परमं ब्रह्म महतां च महत्तमम् ।

परिच्छिन्नमिवाभाति भ्रान्त्या कल्पितवस्तुना ॥ ६९७ ॥

तस्माद्ब्रह्मात्मनोर्भेदः कल्पितो न तु वास्तवः ।

अत एव मुहुः श्रुत्याप्येकत्वं प्रतिपाद्यते ॥ ६९८ ॥

ब्रह्मात्मनोस्तत्त्वमसीत्यद्वयत्वोपपत्तये ।

प्रत्यक्षादिविरोधेन वाच्ययोर्नोपयुज्यते ।

तत्त्वंपदार्थयोरैक्यं लक्ष्ययोरेव सिध्यति ॥ ६९९ ॥

शिष्यः—

स्यात्तत्त्वंपदयोः स्वामिन्नर्थः कतिविधो मतः ।

पदयोः को नु वाच्यार्थो लक्ष्यार्थ उभयोश्च कः ॥ ७०० ॥

वाच्यैकत्वविवक्षायां विरोधः कः प्रतीयते ।

लक्ष्यार्थयोरभिन्नत्वे स कथं विनिवर्तते ॥ ७०१ ॥

एकत्वकथने का वा लक्षणात्रोररीकृता ।

एतत्सर्वं करुणया सम्यक्त्वं प्रतिपादय ॥ ७०२ ॥

श्रीगुरुः—

शृणुष्वावहितो विद्वन् अद्य ते फलितं तपः ।

वाक्यार्थश्रुतिमात्रेण सम्यग्ज्ञानं भविष्यति ॥ ७०३ ॥

यावन्न तत्त्वंपदयोरर्थः सम्यग्विचार्यते ।

तावदेव नृणां बन्धो मृत्युसंसारलक्षणः ॥ ७०४ ॥

अवस्था सच्चिदानन्दाखण्डैकरसरूपिणी ।

मोक्षः सिध्यति वाक्यार्थापरोक्षज्ञानतः सताम् ॥ ७०५ ॥

वाक्यार्थ एव ज्ञातव्यो मुमुक्षोर्भवमुक्तये ।

तस्मादवहितो भूत्वा शृणु वक्ष्ये समासतः ॥ ७०६ ॥

अर्था बहुविधाः प्रोक्ता वाक्यानां पण्डितोत्तमैः ।

वाच्यलक्ष्यादिभेदेन प्रस्तुतं श्रूयतां त्वया ॥ ७०७ ॥

वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र विद्यते यत्पदत्रयम् ।

तत्रादौ विद्यमानस्य तत्पदस्य निगद्यते ॥ ७०८ ॥

शास्त्रार्थकोविदैरर्थो वाच्यो लक्ष्य इति द्विधा ।

वाच्यार्थं ते प्रवक्ष्यामि पण्डितैर्य उदीरितः ॥ ७०९ ॥

समष्टिरूपमज्ञानं साभासं सत्त्वबुद्धितम् ।

वियदादिविराडन्तं स्वकार्येण समन्वितम् ॥ ७१० ॥

चैतन्यं तदवच्छिन्नं सत्यज्ञानादिलक्षणम् ।

सर्वज्ञत्वेश्वरत्वान्तर्यामित्वादिगुणैर्युतम् ॥ ७११ ॥

जगत्सृष्टृत्वपातृत्वसंहर्तृत्वादिधर्मकम् ।

सर्वात्मना भासमानं यदमेयं गुणैश्च तत् ॥ ७१२ ॥

अव्यक्तमपरं ब्रह्म वाच्यार्थ इति कथ्यते ।

नीलमुत्पलमित्यत्र यथा वाक्यार्थसंगतिः ॥ ७१३ ॥

तथा तत्त्वमसीत्यत्र नास्ति वाक्यार्थसंगतिः ।

पटाद्वयावर्तते नील उत्पलेन विशेषितः ॥ ७१४ ॥

शौक्ल्याद्वयावर्तते नीलेनोत्पलं तु विशेषितम् ।
इत्थमन्योन्यभेदस्य व्यावर्तकतया तयोः ॥ ७१५ ॥

विशेषणविशेष्यत्वसंसर्गस्येतरस्य वा ।
वाक्यार्थत्वे प्रमाणान्तरविरोधो न विद्यते ॥ ७१६ ॥

अतः संगच्छते सम्यग्वाक्यार्थो बाधवर्जितः ।
एवं तत्त्वमसीत्यत्र वाक्यार्थो न समञ्जसः ॥ ७१७ ॥

तदर्थस्य परोक्षत्वादिविशिष्टचितेरपि ।
त्वमर्थस्यापरोक्षत्वादिविशिष्टचितेरपि ॥ ७१८ ॥

तथैवान्योन्यभेदस्य व्यावर्तकतया तयोः ।
विशेषणविशेष्यस्य संसर्गस्येतरस्य वा ॥ ७१९ ॥

वाक्यार्थत्वे विरोधोऽस्ति प्रत्यक्षादिकृतस्ततः ।
संगच्छते न वाक्यार्थस्तद्विरोधं च वक्षि ते ॥ ७२० ॥

सर्वेशत्वस्वतन्त्रत्वसर्वज्ञत्वादिभिर्गुणैः ।
सर्वोत्तमः सत्यकामः सत्यसंकल्प ईश्वरः ॥ ७२१ ॥

तत्पदार्थस्त्वमर्थस्तु किञ्चिज्ज्ञो दुःखजीवनः ।
संसार्ययं तद्रतिको जीवः प्राकृतलक्षणः ॥ ७२२ ॥

कथमेकत्वमनयोर्षट्ते विपरीतयोः ।

प्रत्यक्षेण विरोधोऽयमुभयोरुपलभ्यते ॥ ७२३ ॥

विरुद्धधर्माक्रान्तत्वात्परस्परविलक्षणौ ।

जीवेशौ बह्निबुहिनाविव शब्दार्थतोऽपि च ॥ ७२४ ॥

प्रत्यक्षादिविरोधः स्यादित्यैक्ये तयोः परित्यक्ते ।

श्रुतिवचनविरोधो भवति महान्स्मृतिवचनविरोधश्च ॥

श्रुत्याप्येकत्वमनयोस्तात्पर्येण निगद्यते ।

मुहुस्तत्त्वमसीत्यस्मादङ्गीकार्यं श्रुतेर्वचः ॥ ७२६ ॥

वाक्यार्थत्वे विशिष्टस्य संसर्गस्य च वा पुनः ।

अयथार्थतया सोऽयं वाक्यार्थो न मतः श्रुतेः ॥ ७२७ ॥

अखण्डैकरसत्वेन वाक्यार्थः श्रुतिसंमतः ।

स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चस्थ सन्मात्रत्वं पुनः पुनः ॥ ७२८ ॥

दर्शयित्वा सुषुप्तौ तद्ब्रह्माभिन्नत्वमात्मनः ।

उपपाद्य सदैकत्वं प्रदर्शयितुमिच्छया ॥ ७२९ ॥

ऐतदात्म्यमिदं सर्वमित्युक्त्यैव सदात्मनोः ।

ब्रवीति श्रुतिरेकत्वं ब्रह्मणोऽद्वैतसिद्धये ॥ ७३० ॥

सति प्रपञ्चे जीवे वाद्वैतत्वं ब्रह्मणः कुतः ।
 अतस्तयोरखण्डत्वमेकत्वं श्रुतिसंमतम् ॥ ७३१ ॥
 विरुद्धांशपरित्यागात्प्रत्यक्षादिर्न बाधते ।
 अविरुद्धांशग्रहणान्न श्रुत्यापि विरुध्यते ॥ ७३२ ॥
 लक्षणा ह्युपगन्तव्या ततो वाक्यार्थसिद्धये ।
 वाच्यार्थानुपपत्त्यैव लक्षणाभ्युपगम्यते ॥ ७३३ ॥
 संबन्धानुपपत्त्या च लक्षणेति जगुर्बुधाः ।
 गङ्गायां घोष इत्यादौ या जहल्लक्षणा मता ॥ ७३४ ॥
 न सा तत्त्वमसीत्यत्र वाक्य एषा प्रवर्तते ।
 गङ्गाया अपि घोषस्याधाराधेयत्वलक्षणम् ॥ ७३५ ॥
 सर्वो विरुद्धवाक्यार्थस्तत्र प्रत्यक्षतस्ततः ।
 गङ्गासंबन्धवत्तीरे लक्षणा संप्रवर्तते ॥ ७३६ ॥
 तथा तत्त्वमसीत्यत्र चैतन्यैकत्वलक्षणे ।
 विवक्षिते तु वाक्यार्थेऽपरोक्षत्वाल्लक्षणः ॥ ७३७ ॥
 विरुध्यते भागमात्रो न तु सर्वो विरुध्यते ।
 तस्माज्जहल्लक्षणायाः प्रवृत्तिर्नात्र युज्यते ॥ ७३८ ॥

वाच्यार्थस्य तु सर्वस्य त्यागे न फलमीक्ष्यते ।

नालिकेरफलस्येव कठिनत्वधिया नृणाम् ॥ ७३९ ॥

गङ्गापदं यथा स्वार्थं त्यक्त्वा लक्ष्यते तदम् ।

तत्पदं त्वंपदं वापि त्यक्त्वा स्वार्थं यथाखिलम् ॥ ७४० ॥

तदर्थं वा त्वमर्थं वा यदि लक्षयति स्वयम् ।

तदा जहलक्षणायाः प्रवृत्तिरुपपद्यते ॥ ७४१ ॥

न शङ्कनीयमित्यार्यैर्ज्ञातार्थे न हि लक्षणा ।

तत्पदं त्वंपदं वापि श्रूयते च प्रतीयते ॥ ७४२ ॥

तदर्थे च कथं तत्र संप्रवर्तेत लक्षणा ।

अत्र शोणो धावतीति वाक्यवन्न प्रवर्तते ॥ ७४३ ॥

अजहलक्षणा वापि सा जहलक्षणा यथा ।

गुणस्य गमनं लोके विरुद्धं द्रव्यमन्तरा ॥ ७४४ ॥

अतस्तमपरित्यज्य तद्गुणाश्रयलक्षणः ।

लक्ष्यादिर्लक्ष्यते तत्र लक्षणासौ प्रवर्तते ॥ ७४५ ॥

वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र ब्रह्मात्मैकत्वबोधके ।

परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचितोर्द्वयोः ॥ ७४६ ॥

एकत्वरूपवाक्यार्थो विरुद्धांशविवर्जनात् ।

न सिध्यति यतस्तस्मान्नाजहलक्षणा मता ॥ ७४७ ॥

तत्पदं त्वंपदं चापि स्वकीयार्थविरोधिनम् ।

अंशं सम्यक्परित्यज्य स्वाविरुद्धांशसंयुतम् ॥ ७४८ ॥

तदर्थं वा त्वमर्थं वा सम्यगलक्षयतः स्वयम् ।

भागलक्षणया साध्यं किमस्तीति न शङ्क्यताम् ॥ ७४९ ॥

अविरुद्धं पदार्थान्तरांशं स्वांशं च तत्कथम् ।

एकं पदं लक्षणया संलक्षयितुमर्हति ॥ ७५० ॥

पदान्तरेण सिद्धायां पदार्थप्रमितौ स्वतः ।

तदर्थप्रत्ययापेक्षा पुनर्लक्षणया कुतः ॥ ७५१ ॥

तस्मात्तत्त्वमसीत्यत्र लक्षणा भागलक्षणा ।

वाक्यार्थसत्त्वाखण्डैकरसतासिद्धये मता ॥ ७५२ ॥

भागं विरुद्धं संत्यज्याविरोधो लक्ष्यते यदा ।

सा भागलक्षणेत्याहुर्लक्षणज्ञा विचक्षणाः ॥ ७५३ ॥

सोऽयं देवदत्त इति वाक्यं वाक्यार्थ एव वा ।

देवदत्तैक्यरूपस्ववाक्यार्थानिवबोधकम् ॥ ७५४ ॥

देशकालादिवैशिष्ट्यं विरुद्धांशं निरस्य च ।

अविरुद्धं देवदत्तदेहमात्रं स्वलक्षणम् ॥ ७५५ ॥

भागलक्षणया सम्यगलक्षयत्यनया यथा ।

तथा तत्त्वमसीत्यत्र वाक्यं वाक्यार्थ एव वा ॥ ७५६ ॥

परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचितोर्द्वयोः ।

एकत्वरूपवाक्यार्थविरुद्धांशमुपस्थितम् ॥ ७५७ ॥

परोक्षत्वापरोक्षत्वसर्वज्ञत्वादिलक्षणम् ।

बुद्ध्यादिस्थूलपर्यन्तमाविद्यकमनात्मकम् ॥ ७५८ ॥

परित्यज्य विरुद्धांशं शुद्धचैतन्यलक्षणम् ।

वस्तु केवलसन्मात्रं निर्विकल्पं निरञ्जनम् ॥ ७५९ ॥

लक्षयत्यनया सम्यग्भागलक्षणया ततः ।

सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं सच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ ७६० ॥

निर्विशेषं निराभासमतादृशमनीदृशम् ।

अनिर्देश्यमनाद्यन्तमनन्तं शान्तमच्युतम् ।

अप्रतर्क्यमविज्ञेयं निर्गुणं ब्रह्म शिष्यते ॥ ७६१ ॥

उपाधिवैशिष्ट्यकृतो विरोधो

ब्रह्मात्मनोरेकतयाधिगत्या ।

उपाधिवैशिष्ट्य उदस्यमाने

न कश्चिदप्यस्ति विरोध एतयोः ॥ ७६२ ॥

तयोरुपाधिश्च विशिष्टता च

तद्धर्मभाक्त्वं च विलक्षणत्वम् ।

भ्रान्त्या कृतं सर्वमिदं मृषैव

स्वप्रार्थवजाप्रति नैव सत्यम् ॥ ७६३ ॥

निद्रासूतशरीरधर्मसुखदुःखादिप्रपञ्चोऽपि वा

जीवेशादिभिदापि वा न च ऋतं कर्तुं कचिच्छक्यते ।

मायाकल्पितदेशकालजगदीशादिभ्रमस्तादृशः

को भेदोऽस्त्यनयोर्द्वयोस्तु कतमः सत्योऽन्यतः को भवेत् ॥

न स्वप्नजागरणयोरुभयोर्विशेषः

संदृश्यते कचिदपि भ्रमजैर्विकल्पैः ।

यद्दृष्टदर्शनमुखैरत एव मिथ्या

स्वप्नो यथा ननु तथैव हि जागरोऽपि ॥ ७६५ ॥

अविद्याकार्यतस्तुल्यौ द्वावपि स्वप्रजागरौ ।

दृष्टदर्शनदृश्यादिकल्पनोभयतः समा ॥ ७६६ ॥

अभाव उभयोः सुप्तौ सर्वैरप्यनुभूयते ।

न कश्चिदनयोर्भेदस्तस्मान्मिथ्यात्वमर्हतः ॥ ७६७ ॥

भ्रान्त्या ब्रह्मणि भेदोऽयं सजातीयादिलक्षणः ।

कालत्रयेऽपि हे विद्वन् वस्तुतो नैव कश्चन ॥ ७६८ ॥

यत्र नान्यत्पश्यतीति श्रुतिर्द्वैतं निषेधति ।

कल्पितस्य भ्रमाद्भूमि मिथ्यात्वावगमाय तत् ॥ ७६९ ॥

यतस्ततो ब्रह्म सदाद्वितीयं

विकल्पशून्यं निरुपाधि निर्मलम् ।

निरन्तरानन्दधनं निरीहं

निरास्पदं केवलमेकमेव ॥ ७७० ॥

नैवास्ति काचन भिदा न गुणप्रतीति-

र्नो वाक्प्रवृत्तिरपि वा न मनःप्रवृत्तिः ।

यत्केवलं परमशान्तमनन्तमाद्य-

मानन्दमात्रमवभाति सदद्वितीयम् ॥ ७७१ ॥

यदिदं परमं सत्यं तत्त्वं सच्चित्सुखात्मकम् ।
अजरामरणं नित्यं सत्यमेतद्वचो मम ॥ ७७२ ॥

न हि त्वं देहोऽसावसुरपि च वाप्यक्षनिकरो
मनो वा बुद्धिर्वा कचिदपि तथाहंकृतिरपि ।
न चैषां संघातस्त्वमु भवति विद्वन् शृणु परं
यदेतेषां साक्षी स्फुरणममलं तत्त्वमसि हि ॥७७३॥

यज्जायते वस्तु तदेव वर्धते
तदेव मृत्युं समुपैति काले ।
जन्मैव तेनास्ति तथैव मृत्यु-
र्नास्त्येव नित्यस्य विभोरजस्य ॥ ७७४ ॥

य एष देहो जनितः स एव
समेधते नश्यति कर्मयोगात् ।
त्वमेतदीयास्वखिलास्वववस्था-
स्ववस्थितः साक्ष्यसि बोधमात्रः ॥ ७७५ ॥

यत्स्वप्रकाशमखिलात्मकमासुषुप्ते-
रेकात्मनाहमहमित्यवभाति नित्यम् ।

बुद्धेः समस्तविकृतेरविकारि बोद्धुं
यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७६ ॥

स्वात्मन्यनस्तमयसंविदि कल्पितस्य
ब्रह्मादिसर्वजगतः प्रददाति सत्ताम् ।
स्फूर्तिं स्वकीयमहसा वितनोति साक्षा-
यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७७ ॥

सम्यक्समाधिनिरतैर्विमलान्तरङ्गे
साक्षादवेक्ष्य निजतत्त्वमपारसौख्यम् ।
संतुष्यते परमहंसकुलैरजस्रं
यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७८ ॥

अन्तर्बहिः स्वयमखण्डितमेकरूप-
मारोपितार्थबदुद्विषति मूढबुद्धेः ।
मृत्स्नादिवद्विगतविक्रियमात्मवेद्यं
यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७९ ॥

श्रुत्युक्तमव्ययमनन्तमनादिमध्य-
मव्यक्तमक्षरमनाश्रयमप्रमेयम् ।

आनन्दसद्ब्रह्मनामयमद्वितीयं

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७८० ॥

शरीरतद्योगतदीयधर्मा-

द्यारोपणं भ्रान्तिवशात्त्वयीदम् ।

न वस्तुतः किञ्चिदतस्त्वजस्त्वं

मृत्योर्भयं कास्ति तवासि पूर्णः ॥ ७८१ ॥

यद्यदृष्टं भ्रान्तिमत्या स्वदृष्ट्या

तत्तत्सम्यग्ब्रह्मदृष्ट्या त्वमेव ।

त्वत्तो नान्यद्वस्तु किञ्चित्तु लोके

कस्माद्भीतिस्ते भवेदद्वयस्य ॥ ७८२ ॥

पश्यतस्त्वहमेवेदं सर्वमित्यात्मनाखिलम् ।

भयं स्याद्विदुषः कस्मात्स्वस्मान्न भयमिष्यते ॥ ७८३ ॥

तस्मात्त्वमभयं नित्यं केवलानन्दलक्षणम् ।

निष्कलं निष्क्रियं शान्तं ब्रह्मैवासि सदाद्वयम् ॥ ७८४ ॥

ज्ञातृज्ञानज्ञेयविहीनं ज्ञातुरभिन्नं ज्ञानमखण्डम् ।

ज्ञेयाज्ञेयत्वादिविमुक्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८५ ॥

अन्तःप्रज्ञत्वादिविकल्पैरस्पृष्टं यत्तद्दृशिमात्रम् ।

सत्तामात्रं समरसमेकं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥७८६॥

सर्वाकारं सर्वमसर्वं सर्वनिषेधावधिभूतं यत् ।

सत्यं शाश्वतमेकमनन्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥७८७॥

नित्यानन्दाखण्डैकरसं निष्कलमक्रियमस्तविकारम् ।

प्रत्यगभिन्नं परमव्यक्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥७८८॥

त्वं प्रत्यस्ताशेषविशेषं व्योमेवान्तर्बहिरपि पूर्णम् ।

ब्रह्मानन्दं परमद्वैतं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८९ ॥

ब्रह्मैवाहमहं ब्रह्म निर्गुणं निर्विकल्पकम् ।

इत्येवाखण्डया वृत्त्या तिष्ठ ब्रह्मणि निष्क्रिये ॥ ७९० ॥

अखण्डामेवैतां घटितपरमानन्दलहरीं

परिध्वस्तद्वैतप्रमितिममलां वृत्तिमनिशम् ।

अमुञ्चानः स्वात्मन्यनुपमसुखे ब्रह्मणि परे

रमस्व प्रारब्धं क्षपय सुखवृत्त्या त्वमनया ॥

ब्रह्मानन्दरसास्वादतत्परेणैव चेतसा ।

समाधिनिष्ठितो भूत्वा तिष्ठ विद्वन्सदा मुने ॥ ७९२ ॥

शिष्यः—

अखण्डाख्या वृत्तिरेषा वाक्यार्थश्रुतिमात्रतः ।

श्रोतुः संजायते किं वा क्रियान्तरमपेक्षते ॥ ७९३ ॥

समाधिः कः कतिविधस्तत्सिद्धेः किमु साधनम् ।

समाधेरन्तरायाः के सर्वमेतन्निरूप्यताम् ॥ ७९४ ॥

श्रीगुरुः—

मुख्यगौणादिभेदेन विद्यन्तेऽत्राधिकारिणः ।

तेषां प्रज्ञानुसारेणाखण्डा वृत्तिरुद्देष्यते ॥ ७९५ ॥

श्रद्धाभक्तिपुरःसरेण विहितेनैवेश्वरं कर्मणा

संतोष्यार्जिततत्प्रसादमहिमा जन्मान्तरेष्वेव यः ।

नित्यानित्यविवेकतीव्रविरतिन्यासादिभिः साधनै-

र्युक्तः सः श्रवणे सतामभिमतो मुख्याधिकारी द्विजः ॥

अध्यारोपापवादक्रममनुसरता देशिकेनात्र वेत्ता

वाक्यार्थे बोध्यमाने सति सपदि सतः शुद्धबुद्धेरमुष्य ।

नित्यानन्दाद्वितीयं निरुपमममलं यत्परं तत्त्वमेकं

तद्ब्रह्मैवाहमस्मीत्युदयति परमाखण्डताकारवृत्तिः ॥

अखण्डाकारवृत्तिः सा चिदाभाससमन्विता ।

आत्माभिन्नं परं ब्रह्म विषयीकृत्य केवलम् ॥ ७९८ ॥

बाधते तद्गताज्ञानं यदावरणलक्षणम् ।

अखण्डाकारया वृत्त्या त्वज्ञाने बाधिते सति ॥ ७९९ ॥

तत्कार्यं सकलं तेन समं भवति बाधितम् ।

तन्तुदाहे तु तत्कार्यपटदाहो यथा तथा ॥ ८०० ॥

तस्य कार्यतया जीववृत्तिर्भवति बाधिता ।

उपप्रभा यथा सूर्यं प्रकाशयितुमक्षमा ॥ ८०१ ॥

तद्वदेव चिदाभासचैतन्यं वृत्तिसंस्थितम् ।

स्वप्रकाशं परं ब्रह्म प्रकाशयितुमक्षमम् ॥ ८०२ ॥

प्रचण्डातपमध्यस्थदीपवन्नष्टदीधितिः ।

तत्तेजसाभिभूतं सल्लीनोपाधितया ततः ॥ ८०३ ॥

विम्बभूतपरब्रह्ममात्रं भवति केवलम् ।

यथापनीते त्वादृशे प्रतिविम्बमुखं स्वयम् ॥ ८०४ ॥

मुखमात्रं भवेत्तद्वदेतच्चोपाधिसंक्षयात् ।

घटाज्ञाने यथा वृत्त्या व्याप्तया बाधिते सति ॥ ८०५ ॥

षटं विस्फुरयत्येष चिदाभासः स्वतेजसा ।

न तथा स्वप्रभे ब्रह्मण्याभास उपयुज्यते ॥ ८०६ ॥

अत एव मतं वृत्तिव्याप्यत्वं वस्तुनः सताम् ।

न फलव्याप्यता तेन न विरोधः परस्परम् ॥ ८०७ ॥

श्रुत्योदितस्ततो ब्रह्म ज्ञेयं बुद्धयैव सूक्ष्मया ।

प्रज्ञामान्यं भवेद्येषां तेषां न श्रुतिमात्रतः ॥ ८०८ ॥

स्यादखण्डाकारवृत्तिर्विना तु मननादिना ।

श्रवणान्मननाद्धयानात्तात्पर्येण निरन्तरम् ॥ ८०९ ॥

बुद्धेः सूक्ष्मत्वमायाति ततो वस्तूपलभ्यते ।

मन्दप्रज्ञावतां तस्मात्करणीयं पुनः पुनः ॥ ८१० ॥

श्रवणं मननं ध्यानं सम्यग्वस्तूपलब्धये ।

सर्ववेदान्तवाक्यानां षड्भिलिङ्गैः सद्व्यये ॥ ८११ ॥

परे ब्रह्मणि तात्पर्यनिश्चयं श्रवणं विदुः ।

श्रुतस्यैवाद्वितीयस्य वस्तुनः प्रत्यगात्मनः ॥ ८१२ ॥

वेदान्तवाक्यानुगुणयुक्तिभिस्त्वनुचिन्तनम् ।

मननं तच्छ्रुतार्थस्य साक्षात्करणकारणम् ॥ ८१३ ॥

विजातीयशरीरादिप्रत्ययत्यागपूर्वकम् ।

सजातीयात्मवृत्तीनां प्रवाहकरणं यथा ॥ ८१४ ॥

तैलधारावदच्छिन्नवृत्त्या तद्द्वयानमिष्यते ।

तावत्कालं प्रयत्नेन कर्तव्यं श्रवणं सदा ॥ ८१५ ॥

प्रमाणसंशयो यावत्स्वबुद्धेर्न निवर्तते ।

प्रमेयसंशयो यावत्तावत्तु श्रुतियुक्तिभिः ॥ ८१६ ॥

आत्मयाथार्थ्यनिश्चित्यै कर्तव्यं मननं मुहुः ।

विपरीतात्मधीर्यावन्न विनश्यति चेतसि ।

तावन्निरन्तरं ध्यानं कर्तव्यं मोक्षमिच्छता ॥ ८१७ ॥

यावन्न तर्केण निरासितोऽपि

दृश्यप्रपञ्चस्वपरोक्षबोधात् ।

विलीयते तावदमुष्य भिक्षो-

र्ध्यानादि सम्यक्करणीयमेव ॥ ८१८ ॥

सविकल्पो निर्विकल्प इति द्वेधा निगद्यते ।

समाधिः सविकल्पश्च लक्षणं वच्मि तच्छृणु ॥ ८१९ ॥

ज्ञात्राद्यविलयेनैव ज्ञेये ब्रह्माणि केवले ।

तदाकाराकारितया चित्तवृत्तेरवस्थितिः ॥ ८२० ॥

सद्भिः स एव विज्ञेयः समाधिः सविकल्पकः ।

मृद एवावभानेऽपि मृण्मयद्विपभानवत् ॥ ८२१ ॥

सन्मात्रवस्तुभानेऽपि त्रिपुटी भाति सन्मयी ।

समाधिरत एवायं सविकल्प इतीर्यते ॥ ८२२ ॥

ज्ञात्रादिभावमुत्सृज्य ज्ञेयमात्रस्थितिर्दृढा ।

मनसो निर्विकल्पः स्यात्समाधिर्योगसंज्ञितः ॥ ८२३ ॥

जले निक्षिप्तलवणं जलमात्रतया स्थितम् ।

पृथङ् न भाति किं न्वम्भ एकमेवावभासते ॥ ८२४ ॥

यथा तथैव सा वृत्तिर्ब्रह्ममात्रतया स्थिता ।

पृथङ् न भाति ब्रह्मैवाद्वितीयमवभासते ॥ ८२५ ॥

ज्ञात्रादिकल्पनाभावान्मतोऽयं निर्विकल्पकः ।

वृत्तेः सद्भावबाधाभ्यामुभयोर्भेद इष्यते ॥ ८२६ ॥

समाधिसुप्तयोर्ज्ञानं चाज्ञानं सुप्तयात्र नेष्यते ।

सविकल्पो निर्विकल्पः समाधिर्द्वाविमौ हृदि ॥ ८२७ ॥

मुमुक्षोर्यत्रतः कार्यौ विपरीतनिवृत्तये ।

कृतेऽस्मिन्विपरीताया भावनाया निवर्तनम् ॥ ८२८ ॥

ज्ञानस्याप्रतिबद्धत्वं सदानन्दश्च सिध्यति ।

दृश्यानुविद्धः शब्दानुविद्धश्चेति द्विधा मतः ॥ ८२९ ॥

सविकल्पस्तयोर्यत्तल्लक्षणं वच्मि तच्छृणु ।

कामादिप्रत्ययैर्दृश्यैः संसर्गो यत्र दृश्यते ॥ ८३० ॥

सोऽयं दृश्यानुविद्धः स्यात्समाधिः सविकल्पकः ।

अहंममेदमित्यादिकामक्रोधादिवृत्तयः ॥ ८३१ ॥

दृश्यन्ते येन संदृष्टा दृश्याः स्थिरहमादयः ।

कामादिसर्ववृत्तीनां द्रष्टारमविकारिणम् ॥ ८३२ ॥

साक्षिणं स्वं विजानीयाद्यस्ताः पश्यति निष्क्रियः ।

कामादीनामहं साक्षी दृश्यन्ते ते मया ततः ॥ ८३३ ॥

इति साक्षितयात्मानं जानात्यात्मानि साक्षिणम् ।

दृश्यं कामादि सकलं स्वात्मन्येव विलापयेत् ॥ ८३४ ॥

नाहं देहो नाप्यसुर्नाक्षवर्गो

नाहंकारो नो मनो नापि बुद्धिः ।

अन्तस्तेषां चापि तद्विक्रियाणां

साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३५ ॥

वाचः साक्षी प्राणवृत्तेश्च साक्षी
 बुद्धेः साक्षी बुद्धिवृत्तेश्च साक्षी ।
 चक्षुःश्रोत्रादीन्द्रियाणां च साक्षी
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३६ ॥

नाहं स्थूलो नापि सूक्ष्मो न दीर्घो
 नाहं बालो नो युवा नापि वृद्धः ।
 नाहं काणो नापि मूको न षण्डः
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३७ ॥

नास्म्यागन्ता नापि गन्ता न हन्ता
 नाहं कर्ता न प्रयोक्ता न वक्ता ।
 नाहं भोक्ता नो सुखी नैव दुःखी
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३८ ॥

नाहं योगी नो वियोगी न रागी
 नाहं क्रोधी नैव कामी न लोभी ।
 नाहं बद्धो नापि युक्तो न मुक्तः
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३९ ॥

नान्तःप्रज्ञो नो बहिःप्रज्ञको वा
 नैव प्रज्ञो नापि चाप्रज्ञ एषः ।
 नाहं श्रोता नापि मन्ता न बोद्धा
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८४० ॥

न मेऽस्ति देहेन्द्रियबुद्धियोगो
 न पुण्यलेशोऽपि न पापलेशः ।
 क्षुधापिपासादिषड्भूतिदूरः
 सदा विमुक्तोऽस्मि चिदेव केवलः ॥ ८४१ ॥

अपाणिपादोऽहमवागचक्षुषी
 अप्राण एवास्म्यमना ह्यबुद्धिः ।
 व्योमेव पूर्णोऽस्मि विनिर्मलोऽस्मि
 सदैकरूपोऽस्मि चिदेव केवलः ॥ ८४२ ॥

इति स्वमात्मानमवेक्षमाणः
 प्रतीतदृश्यं प्रविलापयन्सदा ।
 जहाति विद्वान्विपरीतभावं
 स्वाभाविकं भ्रान्तिवशात्प्रतीतम् ॥ ८४३ ॥

विपरीतात्मतास्फूर्तिरेव मुक्तिरितिर्यते ।

सदा समाहितस्यैव सैषा सिध्यति नान्यथा ॥ ८४४ ॥

न वेषभाषाभिरमुष्य मुक्तिर्या

केवलाखण्डचिदात्मना स्थितिः ।

तत्सिद्धये स्वात्मनि सर्वदा स्थितो

जह्यादहंतां ममतामुपाधौ ॥ ८४५ ॥

स्वात्मतत्त्वं समालम्ब्य कुर्यात्प्रकृतिनाशनम् ।

तेनैव मुक्तो भवति नान्यथा कर्मकोटिभिः ॥ ८४६ ॥

ज्ञात्वा देवं सर्वपाशापहानिः

क्षीणैः क्लेशैर्जन्ममृत्युप्रहानिः ।

इत्येवैषा वैदिकी वाग्ब्रवीति

क्लेशक्षयां जन्ममृत्युप्रहानिम् ॥ ८४७ ॥

भूयो जन्माद्यप्रसक्तिर्विमुक्तिः

क्लेशक्षयां भाति जन्माद्यभावः ।

क्लेशक्षया हेतुरात्मैकनिष्ठा

तस्मात्कार्या ह्यात्मनिष्ठा मुमुक्षोः ॥ ८४८ ॥

क्लेशाः स्युर्वासना एव जन्तोर्जन्मादिकारणम् ।
 ज्ञाननिष्ठाग्निना दाहे तासां नो जन्महेतुता ॥ ८४९ ॥
 बीजान्यग्निप्रदग्धानि न रोहन्ति यथा पुनः ।
 ज्ञानदग्धैस्तथा क्लेशैर्नात्मा संपद्यते पुनः ॥ ८५० ॥
 तस्मान्मुमुक्षोः कर्तव्या ज्ञाननिष्ठा प्रयत्नतः ।
 निःशेषवासनाक्षयै विपरीतनिवृत्तये ॥ ८५१ ॥
 ज्ञाननिष्ठातत्परस्य नैव कर्मोपयुज्यते ।
 कर्मणो ज्ञाननिष्ठाया न सिध्यति सहस्थितिः ॥ ८५२ ॥
 परस्परविरुद्धत्वात्तयोर्भिन्नस्वभावयोः ।
 कर्तृत्वभावनापूर्वं कर्म ज्ञानं विलक्षणम् ॥ ८५३ ॥
 देहात्मबुद्धेर्विच्छित्त्यै ज्ञानं कर्म विवृद्धये ।
 अज्ञानमूलकं कर्म ज्ञानं तूभयनाशकं ॥ ८५४ ॥
 ज्ञानेन कर्मणो योगः कथं सिध्यति वैरिणा ।
 सहयोगो न घटते यथा तिमिरतेजसोः ॥ ८५५ ॥
 निमेषोन्मेषयोर्वापि तथैव ज्ञानकर्मणोः ।
 प्रतीचीं पश्यतः पुंसां कुतः प्राचीविलोकनम् ।
 प्रत्यक्प्रवणचित्तस्य कुतः कर्मणि योग्यता ॥ ८५६ ॥

ज्ञानैकनिष्ठानिरतस्य भिक्षो-

नैवावकाशोऽस्ति हि कर्मतन्त्रे ।

तदेव कर्मास्य तदेव संध्या

तदेव सर्वं न ततोऽन्यदस्ति ॥ ८५७ ॥

बुद्धिकल्पितमालिन्यक्षालनं स्नानमात्मनः ।

तेनैव शुद्धिरेतस्य न मृदा न जलेन च ॥ ८५८ ॥

स्वस्वरूपे मनःस्थानमनुष्ठानं तदिष्यते ।

करणत्रयसाध्यं यत्तन्मृषा तदसत्यतः ॥ ८५९ ॥

विनिषिध्याखिलं दृश्यं स्वस्वरूपेण या स्थितिः ।

सा संध्या तदनुष्ठानं तद्दानं तद्धि भोजनम् ॥ ८६० ॥

विज्ञातपरमार्थानां शुद्धसत्त्वात्मनां सताम् ।

यतीनां किमनुष्ठानं स्वानुसंधिं विनापरम् ॥ ८६१ ॥

तस्मात्क्रियान्तरं त्यक्त्वा ज्ञाननिष्ठापरो यतिः ।

सदात्मनिष्ठ्या तिष्ठेन्निश्चलस्तत्परायणः ॥ ८६२ ॥

कर्तव्यं स्वोचितं कर्म योगमारोढुमिच्छता ।

आरोहणं कुर्वतस्तु कर्म नारोहणं मतम् ॥ ८६३ ॥

यौगं समारोहति यो मुमुक्षुः

क्रियान्तरं तस्य न युक्तमीषत् ।

क्रियान्तरासक्तमनाः पतत्यसौ

तालद्रुमारोहणकर्तृवद्भुवम् ॥ ८६४ ॥

योगारूढस्य सिद्धस्य कृतकृत्यस्य धीमतः ।

नास्त्येव हि बहिर्दृष्टिः का कथा तत्र कर्मणाम् ।

दृश्यानुविद्धः कथितः समाधिः सविकल्पकः ॥ ८६५ ॥

शुद्धोऽहं बुद्धोऽहं प्रत्यग्रूपेण नित्यसिद्धोऽहम् ।

शान्तोऽहमनन्तोऽहं सततपरानन्दसिन्धुरेवाहम् ॥ ८६६ ॥

आद्योऽहमनाद्योऽहं बाह्यनसा साध्यवस्तुमात्रोऽहम् ।

निगमवचोवेद्योऽहमनवद्याखण्डबोधरूपोऽहम् ॥ ८६७ ॥

विदिताविदितान्योऽहं मायातत्कार्यलेशशून्योऽहम् ।

केवलदृगात्मकोऽहं संविन्मात्रः सकृद्विभातोऽहम् ॥ ८६८ ॥

अपरोऽहमनपरोऽहं बहिरन्तश्चापि पूर्ण एवाहम् ।

अजरोऽहमक्षरोऽहं नित्यानन्दोऽहमद्वितीयोऽहम् ॥ ८६९ ॥

प्रत्यगभिन्नमखण्डं सत्यज्ञानादिलक्षणं शुद्धम् ।

श्रुत्यवगम्यं तथ्यं ब्रह्मैवाहं परं ज्योतिः ॥ ८७० ॥

एवं सन्मात्रगाहिन्या वृत्त्या तन्मात्रगाहकैः ।
शब्दैः समर्पितं वस्तु भावयेन्निश्चलो यतिः ॥ ८७१ ॥

कामादिदृश्यप्रविलापपूर्वकं
शुद्धोऽहमित्यादिकशब्दमिश्रः ।
दृश्येव निष्ठस्य य एष भावः
शब्दानुविद्धः कथितः समाधिः ॥ ८७२ ॥

दृश्यस्यापि च साक्षित्वात्समुल्लेखनमात्मनि ।
निवर्तकमनोवस्था निर्विकल्प इतीर्यते ॥ ८७३ ॥

सविकल्पसमाधिं यो दीर्घकालं निरन्तरम् ।
संस्कारपूर्वकं कुर्यान्निर्विकल्पोऽस्य सिध्यति ॥ ८७४ ॥

निर्विकल्पकसमाधिनिष्ठया
तिष्ठतो भवति नित्यता ध्रुवम् ।
उद्भवाद्यपगतिर्निरर्गला
नित्यनिश्चलनिरन्तनिर्वृतिः ॥ ८७५ ॥

विद्वानहमिदमिति वा किञ्चि-
द्वाह्याभ्यन्तरवेदनशून्यः ।

स्वानन्दामृतसिन्धुनिमग्न-

स्तूष्णीमास्ते कश्चिदनन्यः ॥ ८७६ ॥

निर्विकल्पं परं ब्रह्म यत्तस्मिन्नेव निष्ठिताः ।

एते धन्या एव मुक्ता जीवन्तोऽपि बहिर्दृशाम् ॥ ८७७ ॥

यथा समाधित्रितयं यत्नेन क्रियते हृदि ।

तथैव बाह्यदेशेऽपि कार्यं द्वैतनिवृत्तये ॥ ८७८ ॥

तत्प्रकारं प्रवक्ष्यामि निशामय समासतः ।

अधिष्ठानं परं ब्रह्म सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥ ८७९ ॥

तत्राध्यस्तमिदं भाति नामरूपात्मकं जगत् ।

सत्त्वं चित्तं तथानन्दरूपं यद्ब्रह्मणस्त्रयम् ॥ ८८० ॥

अध्यस्तजगतो रूपं नामरूपमिदं द्वयम् ।

एतानि सच्चिदानन्दनामरूपाणि पञ्च च ॥ ८८१ ॥

एकीकृत्योच्यते मूर्खैरिदं विश्वमिति भ्रमात् ।

शैत्यं श्वेतं रसं द्राव्यं तरङ्ग इति नाम च ॥ ८८२ ॥

एकीकृत्य तरङ्गोऽयमिति निर्दिश्यते यथा ।

आरोपिते नामरूपे उपेक्ष्य ब्रह्मणः सतः ॥ ८८३ ॥

स्वरूपमात्रग्रहणं समाधिर्बाह्य आदिमः ।

सच्चिदानन्दरूपस्य सकाशाद्ब्रह्मणो यतिः ॥ ८८४ ॥

नामरूपे पृथक्कृत्वा ब्रह्मण्येव विलापयन् ।

अधिष्ठानं परं ब्रह्म सच्चिदानन्दमद्वयम् ।

यत्तदेवाहमित्येव निश्चितात्मा भवेद्भूवम् ॥ ८८५ ॥

इयं भूर्न सन्नापि तोयं न तेजो

न वायुर्न खं नापि तत्कार्यजातम् ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८६ ॥

न शब्दो न रूपं न च स्पर्शको वा

तथा नो रसो नापि गन्धो न चान्यः ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८७ ॥

न सहव्यजातं गुणा न क्रिया वा

न जातिर्विशेषो न चान्यः कदापि ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८८ ॥

न देहो न चाक्षाणि न प्राणवायु-

र्मनो नापि बुद्धिर्न चित्तं ह्यहंधीः ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८९ ॥

न देशो न कालो न दिग्वापि सत्स्या-

न्न वस्त्वन्तरं स्थूलसूक्ष्मादिरूपम् ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८९० ॥

एतद्दृश्यं नामरूपात्मकं यो-

ऽधिष्ठानं तद्ब्रह्म सत्यं सदेति ।

गच्छंस्तिष्ठन्वा शयानोऽपि नित्यं

कुर्याद्विद्वान्बाह्यदृश्यानुविद्धम् ॥ ८९१ ॥

अध्यस्तनामरूपादिप्रविलापेन निर्मलम् ।

अद्वैतं परमानन्दं ब्रह्मैवास्मीति भावयेन् ॥ ८९२ ॥

निर्विकारं निराकारं निरञ्जनमनामयम् ।

आद्यन्तरहितं पूर्णं ब्रह्मैवाहं न संशयः ॥ ८९३ ॥

निष्कलङ्कं निरातङ्कं त्रिविधच्छेदवर्जितम् ।

आनन्दमक्षरं मुक्तं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९४ ॥

निर्विशेषं निराभासं नित्यमुक्तमविक्रियम् ।

प्रज्ञानैकरसं सत्यं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९५ ॥

शुद्धं बुद्धं तत्त्वसिद्धं परं प्रत्यगखण्डितम् ।

स्वप्रकाशं पराकाशं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९६ ॥

सुसूक्ष्ममस्तितामात्रं निर्विकल्पं महत्तमम् ।

केवलं परमाद्वैतं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९७ ॥

इत्येवं निर्विकारादिशब्दमात्रसमर्पितम् ।

ध्यायतः केवलं वस्तु लक्ष्ये चित्तं प्रतिष्ठति ॥ ८९८ ॥

ब्रह्मानन्दरसावेशादेकीभूय तदात्मना ।

वृत्तेर्या निश्चलावस्था स समाधिरकल्पकः ॥

उत्थाने वाप्यनुत्थानेऽप्यप्रमत्तो जितेन्द्रियः ।

समाधिषट्कं कुर्वीत सर्वदा प्रयतो यतिः ॥ ९०० ॥

विपरीतार्थधीर्यावन्न निःशेषं निवर्तते ।
 स्वरूपस्फुरणं यावन्न प्रसिध्यत्यनिर्गलम् ।
 तावत्समाधिषट्केन नयेत्कालं निरन्तरम् ॥ ९०१ ॥

न प्रमादोऽत्र कर्तव्यो विदुषा मोक्षमिच्छता ।
 प्रमादे जृम्भते माया सूर्यापाये तमो यथा ॥ ९०२ ॥

स्वानुभूतिं परित्यज्य न तिष्ठन्ति क्षणं बुधाः ।
 स्वानुभूतौ प्रमादो यः स मृत्युर्न यमः सताम् ॥

अस्मिन्समाधौ कुरुते प्रयासं
 यस्तस्य नैवास्ति पुनर्विकल्पः ।
 सर्वात्मभावोऽप्यमुनैव सिध्ये-
 त्सर्वात्मभावः खलु केवलत्वम् ॥ ९०४ ॥

सर्वात्मभावो विदुषो ब्रह्मविद्याफलं विदुः ।
 जीवन्मुक्तस्य तस्यैव स्वानन्दानुभवः फलम् ॥

योऽहं ममेत्याद्यसदात्मगाहको
 ग्रन्थिर्लयं याति स वासनामयः ।

समाधिना नश्यति कर्मबन्धो

ब्रह्मात्मबन्धोऽप्रतिबन्ध इष्यते ॥ ९०६ ॥

एष निष्कण्टकः पन्था मुक्तेर्ब्रह्मात्मना स्थितः ।

शुद्धात्मनां मुमुक्षूणां यत्सदेकत्वदर्शनम् ॥ ९०७ ॥

तस्मात्त्वं चाप्यग्रमत्तः समाधी-

नृत्वा ग्रन्थिं साधु निर्दह्य युक्तः ।

नित्यं ब्रह्मानन्दपीयूषसिन्धौ

मज्जन्क्रीडन्मोदमानो रमस्व ॥ ९०८ ॥

निर्विकल्पसमाधिर्यो वृत्तिर्नैश्चल्यलक्षणा ।

तमेव योग इत्याहुर्योगशास्त्रार्थकोविदाः ॥ ९०९ ॥

अष्टावङ्गानि योगस्य यमो नियम आसनम् ।

प्राणायामस्तथा प्रत्याहारश्चापि च धारणा ॥ ९१० ॥

ध्यानं समाधिरित्येव निगदन्ति मनीषिणः ।

सर्वं ब्रह्मेति विज्ञानादिन्द्रियग्रामसंयमः ॥ ९११ ॥

यमोऽयमिति संप्रोक्तोऽभ्यसनीयो मुहुर्मुहुः ।

सजातीयप्रवाहश्च विजातीयतिरस्कृतिः ॥ ९१२ ॥

नियमो हि परानन्दो नियमात्क्रियते बुधैः ।

सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नजस्रं ब्रह्मचिन्तनम् ॥ ९१३ ॥

आसनं तद्विजानीयादितरत्सुखनाशनम् ।

चित्तादिसर्वभावेषु ब्रह्मत्वेनैव भावनात् ॥ ९१४ ॥

निरोधः सर्ववृत्तीनां प्राणायामः स उच्यते ।

निषेधनं प्रपञ्चस्य रेचकाख्यः समीरणः ॥ ९१५ ॥

ब्रह्मैवास्मीति या वृत्तिः पूरको वायुरीरितः ।

ततस्तद्वृत्तिनैश्चल्यं कुम्भकः प्राणसंयमः ॥ ९१६ ॥

अयं चापि प्रबुद्धानामज्ञानां प्राणपीडनम् ।

विषयेष्वात्मतां त्यक्त्वा मनसश्चितिमज्जनम् ॥ ९१७ ॥

प्रत्यहारः स विज्ञेयोऽभ्यसनीयो मुमुक्षुभिः ।

यत्र यत्र मनो याति ब्रह्मणस्तत्र दर्शनात् ॥ ९१८ ॥

मनसो धारणं चैव धारणा सा परा मता ।

ब्रह्मैवास्मीति सद्वृत्त्या निरालम्बतया स्थितिः ॥

ध्यानशब्देन विख्याता परमानन्ददायिनी ।

निर्विकारतया वृत्त्या ब्रह्माकारतया पुनः ॥ ९२० ॥

वृत्तिविस्मरणं सम्यक्समाधिर्ध्यानसंज्ञिकः ।

समाधौ क्रियमाणे तु विप्रा ह्यायान्ति वै बलान् ॥ ९२१ ॥

अनुसंधानराहित्यमालस्यं भोगलालसम् ।

भयं तमश्च विक्षेपस्तेजस्पन्दश्च शून्यता ॥ ९२२ ॥

एवं यद्विप्रबाहुल्यं त्याज्यं तद्ब्रह्मविजनैः ।

विप्रानेतान्परित्यक्त्वा प्रमादरहितो वशी ।

समाधिनिष्ठया ब्रह्म साक्षाद्भवितुमर्हसि ॥ ९२३ ॥

इति गुरुवचनाच्छ्रुतिप्रमाणा-

त्परमवगम्य स्वतत्त्वमात्मयुक्त्या ।

प्रशमितकरणः समाहितात्मा कचि-

दचलाकृतिरात्मनिष्ठितोऽभूत् ॥ ९२४ ॥

बहुकालं समाधाय स्वस्वरूपे तु मानसम् ।

उत्थाय परमानन्दाद्गुरुमेत्य पुनर्मुदा ॥ ९२५ ॥

प्रमाणपूर्वकं धीमान्सगद्गदमुवाच ह ।

नमो नमस्ते गुरवे नित्यानन्दस्वरूपिणे ॥ ९२६ ॥

मुक्तसङ्गाय शान्ताय त्यक्ताहंताय ते नमः ।

दयाधाम्ने नमो भूम्ने महिम्नः पारमस्य ते ।

नैवास्ति यत्कटाक्षेण ब्रह्मैवाभवमद्वयम् ॥ ९२७ ॥

किं करोमि कं गच्छामि किं गृह्णामि त्यजामि किम् ।

यन्मया पूरितं विश्वं महाकल्पाम्बुना यथा ॥ ९२८ ॥

मयि सुखबोधपयोधौ महति ब्रह्माण्डबुद्बुदसहस्रम् ।

मायामयेन मरुता भूत्वा भूत्वा पुनस्तिरोधत्ते ॥

नित्यानन्दस्वरूपोऽहमात्माहं त्वदनुग्रहात् ।

पूर्वोऽहमनवद्योऽहं केवलोऽहं च सदुरो ॥ ९३० ॥

अकर्ताहमभोक्ताहमविकारोऽहमक्रियः ।

आनन्दधन एवाहमसङ्गोऽहं सदाशिवः ॥ ९३१ ॥

त्वत्कटाक्षवरचान्द्रचन्द्रिकापातधूतभवतापजः श्रमः ।

प्राप्तवानहमखण्डवैभवानन्दमात्मपदमक्षयं क्षणात् ॥

छायया स्पृष्टमुष्णं वा शीतं वा दुष्टं सुष्टं वा ।

न स्पृशत्येव यत्किञ्चित्पुरुषं तद्विलक्षणम् ॥ ९३३ ॥

न साक्षिणं साक्ष्यधर्मा न स्पृशन्ति विलक्षणम् ।
अविकारमुदासीनं गृहधर्माः प्रदीपवत् ॥ ९३४ ॥

रवेर्यथा कर्मणि साक्षिभावो
बह्वेर्यथा वायसि दाहकत्वम् ।
रज्जोर्यथारोपितवस्तुसङ्ग-
स्तथैव कूटस्थचिदात्मनो मे ॥ ९३५ ॥

इत्युक्त्वा स गुरुं स्तुत्वा प्रश्रयेण कृतानतिः ।
मुमुक्षोरुपकाराय प्रष्टव्यांशमपृच्छत ॥ ९३६ ॥
जीवन्मुक्तस्य भगवन्ननुभूतेश्च लक्षणम् ।
विदेहमुक्तस्य च मे कृपया ब्रूहि तत्त्वतः ॥ ९३७ ॥

श्रीगुरुः—

वक्ष्ये तुभ्यं ज्ञानभूमिकाया लक्षणमादितः ।
ज्ञाते यस्मिंस्त्वया सर्वं ज्ञातं स्यात्पृष्टमद्य यत् ॥ ९३८ ॥
ज्ञानभूमिः शुभेच्छा स्यात्प्रथमा समुदीरिता ।
विचारणा द्वितीया तु तृतीया तनुमानसी ॥ ९३९ ॥
सत्त्वापत्तिश्चतुर्थी स्यात्ततोऽसंसक्तिनामिका ।
पदार्थाभावना षष्ठी सप्तमी तुर्यगा स्मृता ॥ ९४० ॥

स्थितः किं मूढ एवास्मि प्रेक्ष्योऽहं शास्त्रसज्जनैः ।

वैराग्यपूर्वमिच्छेति शुभेच्छा चोच्यते बुधैः ॥ ९४१ ॥

शास्त्रसज्जनसंपर्कवैराग्याभ्यासपूर्वकम् ।

सदाचारप्रवृत्तिर्या प्रोच्यते सा विचारणा ॥ ९४२ ॥

विचारणाशुभेच्छाभ्यामिन्द्रियार्थेष्वरक्तता ।

यत्र सा तनुतामेति प्रोच्यते तनुमानसी ॥ ९४३ ॥

भूमिकात्रितयाभ्यासाच्चित्तेऽर्थविरतेर्वशात् ।

सत्त्वात्मनि स्थिते शुद्धे सत्त्वापत्तिरुदाहृता ॥ ९४४ ॥

दशाचतुष्टयाभ्यासादसंसर्गफला तु या ।

रूढसत्त्वचमत्कारा प्रोक्तासंसक्तिनामिका ॥ ९४५ ॥

भूमिकापञ्चकाभ्यासात्स्वात्मारामतया भृशम् ।

आभ्यन्तराणां बाह्यानां पदार्थानामभावनात् ॥ ९४६ ॥

परप्रयुक्तेन चिरप्रयत्नेनावबोधनम् ।

पदार्थाभावना नाम षष्ठी भवति भूमिका ॥ ९४७ ॥

षड्भूमिकाचिराभ्यासाद्भेदस्यानुपलम्भनात् ।

यत्स्वभावैकनिष्ठत्वं सा ज्ञेया तुर्यगा गतिः ॥ ९४८ ॥

इदं ममेति सर्वेषु दृश्यभावेष्वाभावना ।

जाग्रज्जाग्रदिति प्राहुर्महान्तो ब्रह्मवित्तमाः ॥ ९४९ ॥

विदित्वा सञ्चिदानन्दे मयि दृश्यपरम्पराम् ।

नामरूपपरित्यागो जाग्रत्स्वप्नः समीर्यते ॥ ९५० ॥

परिपूर्णचिदाकाशे मयि बोधात्मतां विना ।

न किञ्चिदन्यदस्तीति जाग्रत्सुप्तिः समीर्यते ॥ ९५१ ॥

मूलाज्ञानविनाशेन कारणाभासचेष्टितैः ।

बन्धो न मेऽतिस्वल्पोऽपि स्वप्नजाग्रदितिर्यते ॥ ९५२ ॥

कारणाज्ञाननाशाय द्रष्टृदर्शनदृश्यता ।

न कार्यमस्ति तज्ज्ञानं स्वप्नस्वप्नः समीर्यते ॥ ९५३ ॥

अतिसूक्ष्मविमर्शेन स्वधीवृत्तिरचञ्चला ।

विलीयते यदा बोधे स्वप्नसुप्तिरितिर्यते ॥ ९५४ ॥

चिन्मयाकारमतयो धीवृत्तिप्रसरैर्गतः ।

आनन्दानुभवो विद्वन् सुप्तिजाग्रदितिर्यते ॥ ९५५ ॥

वृत्तौ चिरानुभूतान्तरानन्दानुभवस्थितौ ।

समात्मतां यो यात्येष सुप्तिस्वप्न इतिर्यते ॥ ९५६ ॥

दृश्यधीवृत्तिरेतस्य केवलीभावभावना ।

परं बोधैकतावाप्तिः सुप्तिमुप्तिरितीयते ॥ ९५७ ॥

परब्रह्मवदाभाति निर्विकारैकरूपिणी ।

सर्वावस्थासु धारैका तुर्याख्या परिकीर्तिता ॥ ९५८ ॥

इत्यवस्थासमुल्लासं विमृशन्मुच्यते सुखी ।

शुभेच्छादित्रयं भूमिभेदाभेदयुतं स्मृतम् ॥ ९५९ ॥

यथावद्भेदबुद्धयेदं जगज्जाग्रदितिर्यते ।

अद्वैते स्थैर्यमायाते द्वैते च प्रशमं गते ॥ ९६० ॥

पश्यन्ति स्वप्रबलोकं तुर्यभूमिसुयोगतः ।

पञ्चमीं भूमिमारुह्य सुषुप्तिपदनामिकाम् ॥ ९६१ ॥

शान्ताशेषविशेषांशस्तिष्ठेदद्वैतमात्रके ।

अन्तर्मुखतया नित्यं षष्ठीं भूमिमुपाश्रितः ॥ ९६२ ॥

परिश्रान्ततया गाढनिद्रालुरिव लक्ष्यते ।

कुर्वन्नभ्यासमेतस्यां भूम्यां सम्यग्विवासनः ॥ ९६३ ॥

तुर्यावस्थां सप्तभूमिं क्रमात्प्राप्नोति योगिराट् ।

विदेहमुक्तिरेवात्र तुर्यातीतदशोच्यते ॥ ९६४ ॥

यत्र नासन्न सच्चापि नाहं नाप्यनहंकृतिः ।

केवलं क्षीणमनन आस्तेऽद्वैतेऽतिनिर्भयः ॥ ९६५ ॥

अन्तःशून्यो बहिःशून्यः शून्यकुम्भ इवाम्बरे ।

अन्तःपूर्णो बहिःपूर्णः पूर्णकुम्भ इवार्णवे ॥ ९६६ ॥

यथास्थितमिदं सर्वं व्यवहारवतोऽपि च ।

अस्तं गतं स्थितं व्योम स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९६७ ॥

नोदेति नास्तमायाति सुखदुःखे मनः प्रभा ।

यथाप्राप्तस्थितिर्यस्य स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९६८ ॥

यो जागर्त्ति सुषुप्तिस्थो यस्य जाग्रन्न विद्यते ।

यस्य निर्वासनो बोधः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥

रागद्वेषभयादीनामनुरूपं चरन्नपि ।

योऽन्तर्व्योमवदत्यच्छः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।

कुर्वतोऽकुर्वतो वापि स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७१ ॥

यः समस्तार्थजालेषु व्यवहार्यपि शीतलः ।

परार्थेष्विव पूर्णात्मा स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७२ ॥

द्वैतवर्जितचिन्मात्रे पदे परमपावने ।

अश्रुब्धचित्तविश्रान्तः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७३ ॥

इदं जगदयं सोऽयं दृश्यजातमवास्तवम् ।

यस्य चित्ते न स्फुरति स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७४ ॥

चिदात्माहं परात्माहं निर्गुणोऽहं परात्परः ।

आत्ममात्रेण यस्तिष्ठेत्स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७५ ॥

देहत्रयातिरिक्तोऽहं शुद्धचैतन्यमस्म्यहम् ।

ब्रह्माहमिति यस्यान्तः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७६ ॥

यस्य देहादिकं नास्ति यस्य ब्रह्मेति निश्चयः ।

परमानन्दपूर्णो यः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७७ ॥

अहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मेति निश्चयः ।

चिदहं चिदहं चेति स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७८ ॥

जीवन्मुक्तिपदं त्यक्त्वा स्वदेहे कालसात्कृते ।

विशत्यदेहमुक्तित्वं पवनोऽस्पन्दतामिव ॥ ९७९ ॥

ततस्तत्संबभूवासौ यद्विरामप्यगोचरम् ।

यच्छून्यवादिनां शून्यं ब्रह्म ब्रह्मविदां च यत् ॥ ९८० ॥

विज्ञानं विज्ञानविदां मलानां च मलात्मकम् ।

पुरुषः सांख्यदृष्टीनामीश्वरो योगवादिनाम् ॥ ९८१ ॥

शिवः शैवागमस्थानां कालः कालैकवादिनाम् ।

यत्सर्वशास्त्रसिद्धान्तं यत्सर्वहृदयानुगम् ।

यत्सर्वं सर्वगं वस्तु तत्तत्त्वं तदसौ स्थितः ॥ ९८२ ॥

ब्रह्मैवाहं चिदेवाहमेवं वापि न चिन्त्यते ।

चिन्मात्रेव यस्तिष्ठेद्विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८३ ॥

यस्य प्रपञ्चभानं न ब्रह्माकारमपीह न ।

अतीतातीतभावो यो विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८४ ॥

चित्तवृत्तेरतीतो यश्चित्तवृत्त्यावभासकः ।

चित्तवृत्तिविहीनो यो विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८५ ॥

जीवात्मेति परमात्मेति सर्वचिन्ताविवर्जितः ।

सर्वसंकल्पहीनात्मा विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८६ ॥

ओंकारवाच्यहीनात्मा सर्ववाच्यविवर्जितः ।

अवस्थात्रयहीनात्मा विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८७ ॥

अहिनिर्लव्यनीसर्पनिर्मोको जीववर्जितः ।

बल्मीके पतितस्तिष्ठेत्तं सर्पो नाभिमन्यते ॥ ९८८ ॥

एवं स्थूलं च सूक्ष्मं च शरीरं नाभिमन्यते ।
प्रत्यग्ज्ञानशिखिध्वस्ते मिथ्याज्ञाने सहेतुके ॥

नेति नेतीत्यरूपत्वादशरीरो भवत्ययम् ।
विश्वश्च तैजसश्चैव प्राज्ञश्चेति च ते त्रयम् ॥ ९९० ॥

विराड् हिरण्यगर्भश्च ईश्वरश्चेति च ते त्रयम् ।
ब्रह्माण्डं चैव पिण्डाण्डं लोका भूरादयः क्रमात् ॥

स्वस्वोपाधिलयादेव लीयन्ते प्रत्यगात्मनि ।
तूष्णीमेव ततस्तूष्णीं तूष्णीं सत्यं न किञ्चन ॥ ९९२ ॥

कालभेदं वस्तुभेदं देशभेदं स्वभेदकम् ।
किञ्चिद्भेदं न तस्यास्ति किञ्चिद्वापि न विद्यते ॥

जीवेश्वरेति वाक्ये च वेदशास्त्रेष्वहं त्विति ।
इदं चैतन्यमेवेत्यहं चैतन्यमित्यपि ॥ ९९४ ॥

इति निश्चयशून्यो यो विदेहो मुक्त एव सः ।
ब्रह्मैव विद्यते साक्षद्वस्तुतोऽवस्तुतोऽपि च ॥

तद्विद्याविषयं ब्रह्म सत्यज्ञानसुखात्मकम् ।
शान्तं च तदतीतं च परं ब्रह्म तदुच्यते ॥ ९९६ ॥

सिद्धान्तोऽध्यात्मशास्त्राणां सर्वापहव एव हि ।
 नाविद्यास्तीह नो माया शान्तं ब्रह्मैव तद्विना ॥ ९९७ ॥

प्रियेषु स्वेषु सुकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् ।
 विसृज्य ध्यानयोगेन ब्रह्माप्येति सनातनम् ॥ ९९८ ॥

यावद्यावच्च सद्बुद्धे स्वयं संत्यज्यतेऽखिलम् ।
 तावत्तावत्परामन्दः परमात्मैव शिष्यते ॥ ९९९ ॥

यत्र यत्र मृतो ज्ञानी परमाक्षरवित्सदा ।
 परे ब्रह्मणि लीयेत न तस्योत्क्रान्तिरिष्यते ॥ १००० ॥

यद्यत्स्वाभिमतं वस्तु तत्त्यजन्मोक्षमश्नुते ।
 असंकल्पेन शस्त्रेण छिन्नं चित्तमिदं यदा ॥ १००१ ॥

सर्वं सर्वगतं शान्तं ब्रह्म संपद्यते तदा ।
 इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं शिष्यस्तु छिन्नसंशयः ॥ १००२ ॥

ज्ञातज्ञेयः संप्रणम्य सद्गुरोश्चरणाम्बुजम् ।
 स तेन समनुज्ञातो ययौ निर्मुक्तबन्धनः ॥ १००३ ॥

गुरुरेष सदानन्दसिन्धौ निर्मग्नमानसः ।
 पावयन्वसुधां सर्वा विचचार निरुत्तरः ॥ १००४ ॥

इत्याचार्यस्य शिष्यस्य संवादेनात्मलक्षणम् ।

निरूपितं मुमुक्षूणां सुखबोधोपपत्तये ॥ १००५ ॥

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहनामकः ।

ग्रन्थोऽयं हृदयग्रन्थिविच्छिद्यै रचितः सताम् ॥ १००६ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविन्द-
भगवत्पूज्यपादशिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ
सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः संपूर्णः ॥

॥ श्रीः ॥

॥ विवेकचूडामणिः ॥

श्लोकानुक्रमणिका ।

॥ श्रीः ॥

॥ श्लोकानुक्रमणिका ॥

—#—

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अ		अतः परं ब्रह्म सद०	४८
अकर्ताहमभोक्ताहम्	९५	अतः पृथङ् नास्ति	४७
अकृत्वा दृश्यविलयं	१३	अतः प्रमादान्न परो	६६
अकृत्वा शत्रुसंहारं	१३	अतः प्राहुर्मनोऽविद्यां	३७
अखण्डनित्याद्वय०	२८	अतः समाधत्स्व यते	७४
अखण्डबोधात्मनि	१०२	अतस्तौ मायया क्लृप्तौ	१०९
अखण्डानन्दमात्मानं	८४	अतस्मिस्तद्बुद्धिः	२८
अजरममरमस्ता०	८३	अतीताननुसंधानं	८७
अजो नित्य इति ब्रूते	९०	अतीव सूक्ष्मं परमा०	७३
अज्ञानमालस्यजडत्व	२३	अतो नायं परात्मा	४२
अज्ञानमूलोऽयमनात्म	३०	अतोऽभिमानं त्यज	६०
अज्ञानयोगात्परमात्मनः	१०	अतो विचारः	५
अज्ञानसर्पदष्टस्य	१३	अतो विमुक्त्यै	४
अज्ञानहृदयग्रन्थेर्नि०	७१	अतोऽस्य जीवभावोऽपि	४०
अज्ञानहृदयग्रन्थेर्वि०	८५	अत्यन्तकामुकस्यापि	८८

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अत्यन्तवैराग्यवतः	७६	अन्तः श्रितानन्तदुरन्त	५६
अत्मात्मत्वं दृढीकुर्वन्	७७	अन्तः स्वयं चापि	७९
अत्रानात्मन्यहमिति	२७	अन्तर्बहिः स्वं स्थिर	६८
अत्रात्मबुद्धिं त्यज	३२	अन्तस्त्यागो बहिः०	७५
अत्माभिमानादह०	१८	अन्धत्वमन्दत्व	२०
अतैव सत्त्वात्मनि	२६	अन्नदानविसर्गाभ्या०	५७
अथ ते संप्रवक्ष्यामि	२५	अपि कुर्वन्नकुर्वाणः	१०५
अथात आदेश इति	५०	अभावना वा विप०	२३
अधिकारिणमाशास्ते	५	अमृतत्वस्य नाशास्ति	४
अध्यस्तस्य कुतः सत्त्वं	९१	अयं स्वभावः	९
अध्यासदोषात्पुरु०	३७	अयमात्मा नित्य	१०३
अनन्यत्वमधिष्ठानात्	८२	अयोऽग्नियोगादिव	७०
अनात्मचिन्तनं त्यक्त्वा	७७	अर्थस्य निश्चयो	५
अनात्मवासनाजालै०	५६	अविशते परे तत्त्वे	१२
अनादिकालोऽयमहं	३८	अविद्याकामकर्मादि	१२
अनादित्वमविद्यायाः	४१	अविनाशी वा अरे	१०७
अनादेरपि विध्वंसः	४१	अव्यक्तनाम्नी परमेश	२१
अनिरूप्यस्वरूपं यत्	९२	अव्यक्तमेतन्निगुणै०	२४
अनुक्षणं यत्परिहृत्य	१६	अव्यक्तादिस्थूल	९९
अनुव्रजश्चित्प्रतिबिम्ब	३८	अशरीरं सदा सन्तं	१०५
अन्तःकरणमेतेषु	२०	असङ्गचिद्रूपममुं	३६

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
असङ्गोऽहमनङ्गोऽहम्	९५	अहमोऽत्यन्तनिवृत्त्या	६१
असत्कल्पो विकल्पो	८१	अहिनिर्व्वयनीवायं	१०६
असत्पदार्थानुभवे	१०१	अहेयमनुपादेयं	४८
असन्नित्वं तु	४२	अहेयमनुपादेयं	९१
असौ स्वसाक्षिको	४४	आ	
अस्तभेदमनपास्त	५३	आकाशवत्कल्पविदू०	९७
अस्ति कश्चित्स्वयं	२५	आकाशवर्जिर्मल	८०
अस्तीति प्रत्ययो यश्च	१०९	आत्मानात्मविवेकः	३१
अस्त्युपायो महान्	१०	आत्मार्थत्वेन हि	२१
अस्थूलमित्येतदस०	५१	आदौ नित्यानित्य	६
अहंकर्तर्यस्मिन्नहमिति	६१	आनन्दप्रतिबिम्ब	४२
अहंकारः स विशेषः	२१	आनन्दमयकोशस्य	४२
अहंकारग्रहान्मुक्तः	६०	आपातवैराग्यवतो	१६
अहंकारादिदेहान्तान्	७	आप्तोक्तिं खननं	१३
अहंकारादिदेहान्ता	२६	आरूढशक्तेरहमो	६९
अहंपदार्थस्त्वहमा	५९	आरोपितं नाश्रयदूषकं	९७
अहंबुद्ध्यैव मोहिन्या	६९	आवरणस्य निवृ०	७०
अहं ब्रह्मेति विशानात्	८८	आवृतेः सदसत्त्वाभ्यां	१०९
अहंभावस्य देहे	५८	आशां छिन्द्य विषो०	७६
अहं ममेति प्रथितं	१५	इ	
अहं ममेति यो भावो	५५	इतः को न्वस्ति	४

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
इति गुरुवचनाच्छु०	९३	ए	
इति नतमवलोक्य	१०१	एकमेव सदनेक	५३
इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं	११०	एकात्मके परे तत्त्वे	८१
इत्थं विपश्चित्सद०	७१	एकान्तस्थितिरिन्द्रियो०	७५
इत्याचार्यस्य शिष्यस्य	११०	एतन्नितयं दृष्टं	७०
इदं शरीरं शृणु सूक्ष्म०	१९	एतमच्छिन्नया वृत्त्या	७७
इष्टानिष्टार्थसंप्राप्तौ	८७	एतयोर्मन्दता यत्र	७
ई		एताभ्यामेव शक्तिभ्यां	२९
ईश्वरो वस्तुतत्त्वज्ञो	४७	एतावुपाधी परजीवयो०	४९
उ		एवं विदेहकैवल्यं	१०८
उक्तमर्थमिममात्मनि	५४	एष स्वयं ज्योतिर०	१०३
उच्छ्वासनिःश्वास	२०	एष स्वयंज्योतिरशो०	७७
उद्धरेदात्मना	४	एषावृतिर्नाम	२२
उपसीदेद्गुरुं प्राज्ञं	७	एषोऽन्तरात्मा पुरुषः	२६
उपाधितादात्म्य	८९	ऐ	
उपाधिभेदात्स्वयं०	७२	ऐक्यं तयोर्लक्षितयोर्न	४९
उपाधिरायाति स एव	९७	क	
उपाधिसंबन्धवशात्	३९	कंचित्कालं समाधाय	९४
उभयेषामिन्द्रियाणां	६	कः पण्डितः सन्सद०	६८
ऋ		कथं तरेयं भव०	९
ऋणमोचनकर्तारः	११	कवलितदिननाथे	२९

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
कर्तापि वा कारयिता	९८	क्षीरं क्षीरे यथा क्षितं	१०८
कर्तृत्वभोक्तृत्वखलत्व	९९	क्षुधां देहव्यथां त्यक्त्वा	१०४
कर्मणा निर्मितो देहः	९०	ग	
कर्मेन्द्रियैः पञ्चभिः	३३	गच्छंस्तिष्ठन्नपवि०	१०२
कल्पार्णव इवात्यन्त	८१	गुणदोषविशिष्टेऽस्मिन्	८७
कस्तां परानन्द	१०१	गुरुरेष सदानन्द	११०
कामः क्रोधो लोभ	२२	घ	
कामात्री कामरूपी	१०४	घटं जलं तद्रतमर्क	४४
कार्यप्रवर्धनाद्वीज	६३	घटकलशकुसूल	७८
किं हेयं किमुपादेयं	९४	घटाकाशं महाकाश	५८
किमपि सततबोधं	८२	घटे नष्टे यथा व्योम	१०८
कुल्यायामथ नद्यां	१०७	घटोदके विभ्रितमर्क	४४
कृपया श्रूयतां	११	घटोऽयमिति विज्ञातुं	१०३
केनापि मृद्भिन्नतया	४६	च	
को नाम बन्धः	११	चलत्युपाधौ प्रतिबिम्ब०	९९
कोशैरन्नमयाद्यैः	३०	चित्तमूलो विकल्पो	८२
क्रियानाशे भवेच्चिन्ता	६४	चित्तस्य शुद्धये	५
क्रियान्तरासक्तिम०	७३	चिदात्मनि सदानन्दे	५८
क्रियासमभिहारेण	७९	चिन्ताशून्यमदैन्य०	१०४
क गतं केन वानीतं	९४	छ	
कचिन्मूढो विद्वान्	१०५	छायया स्पृष्टमुष्णं वा	९८

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
छायाशरीरे प्रति०	३३	ज्ञानोदयात्पुरारब्धं	८९
छायेव पुंसः परि	८३	त	
ज		तच्छैवालापनये	३०
जन्तूनां नरजन्म	३	तटस्थिता बोधयन्ति	९३
जन्मवृद्धिपरिणत्य०	५३	ततः श्रुतिस्तन्मननं	१४
जलं पङ्कजदस्पष्टं	४१	ततः स्वरूपविभ्रंशो	६६
जलादिसंपर्कवशात्	५६	तत आत्मा सदानन्दो	२१
जले वापि स्थले वापि	९९	ततस्तु तौ लक्षणया	५०
जहि मलमयकोशे	८०	ततो विकाराः प्रकृते	७१
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु	४४	ततोऽहमादेर्विनि०	६२
जातिनीतिकुलगोत्र	५२	तत्त्वं पदाभ्यामभि०	४९
जीवतो यस्य कैवल्यं	६६	तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थ	५७
जीवत्वं न ततोऽन्यत्तु	४१	तत्साक्षिकं भवेत्तत्तत्	४३
जीवन्नेव सदा मुक्तः	१०६	तथा वदन्तं शरणा०	९
ज्ञ		तदात्मानात्मनोः सम्य०	४१
ज्ञाता मनोहंकृति	२६	तद्वत्परे ब्रह्मणि	९०
ज्ञातृज्ञेयज्ञानशून्य०	४८	तद्ब्रह्मेहादिबन्धेभ्यो	१०५
ज्ञाते वस्तुन्यपि बल०	५५	तन्निवृत्त्या मुनेः सम्यक्	७५
ज्ञात्वा स्वं प्रत्यमात्मानं	५५	तन्मनःशोधनं कार्य	३७
ज्ञानेनाज्ञानकार्यस्य	९१	तमसा अस्तवद्भान्नात्	१०५
ज्ञानेन्द्रियाणि च	३४	तमस्तमःकार्य	६४

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
तमाराध्यं गुरुं	८	दृष्टदुःखेष्वनुद्वेगो	८५
तमो ब्रह्म्यां रजः	५७	देवदत्तोऽहमित्ये०	१०३
तयोर्विरोधोऽयमुपाधि	४९	देहं धियं चित्ततिबिम्ब	४४
तरङ्गफेनभ्रमबुद्बुद	७९	देहतद्धर्मतत्कर्म	३२
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन	१३	देहप्राणेन्द्रियमनो	७५
तस्मादहंकारमिमं	६२	देहस्य मोक्षो नो	१०७
तस्मान्मनः कारणमस्य	३६	देहात्मधीरेव	३३
ताभ्यां प्रवर्धमाना सा	६३	देहात्मना संस्थितं०	६३
तिरोभूते स्वात्मन्यमल०	२८	देहादिनिष्ठाश्रम	३९
तूष्णीमवस्था पर०	१०२	देहादिब्रह्मपर्यन्ते	६
तेजसीव तमो यत्न	८१	देहादिसंशक्तिमतो	६८
त्यजाभिमानं कुल०	६०	देहादिसर्वविषये	३५
त्वङ्मांसमेदोस्थि	३२	देहेन्द्रियप्राणमनो	२५
त्वङ्मांसरुधिरस्नायु	१७	देहेन्द्रियप्राणं	७८
त्वमहमिदमितीयं	७२	देहेन्द्रियादावसति	३३
द		देहेन्द्रियादौ कर्तव्ये	८७
दिगम्बरो वापि च	१०४	देहेन्द्रियेष्वहंभाव	८७
दुर्लभं त्रयमेवै०	३	देहोऽयमन्नभवनो	३१
दुर्वारसंसार	८	देहोऽहमित्येव	३२
दृश्यं प्रतीतं प्रवि०	६४	दोषेण तीव्रो विषयः	१५
दृश्यस्याग्रहणं	६९	द्रष्टुः श्रोतुर्वक्तुः	९५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
द्रष्टृदर्शनदृश्यादि	८१	न योगेन न सांख्येन	१२
ध		न साक्षिणं साक्ष्य०	९८
धन्योऽसि कृत०	११	न हि प्रबुद्धः प्रतिभास	९०
धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं	९५	न ह्यस्ति विश्वं	८२
धीमात्रकोपाधि	२०	न ह्यस्त्यविद्या	३४
न		नारायणोऽहं नरकान्त०	९६
न किञ्चिदत्र पश्यामि	९४	नास्ति निर्वासनान्मौ०	१०२
न खिद्यते नो विषयैः	१०३	नास्त्रैर्न शस्त्रैर०	३०
न गच्छति विना	१३	नाहं जीवः परं ब्रह्मे०	५७
न जायते नो म्रियते	२७	नाहमिदं नाहमदो	९५
न तस्य मिथ्यार्थ	९०	निगद्यतेऽन्तःकरणं	१८
न तु देहादिसत्यत्व	९१	निगृह्य शत्रोरहमो	६३
न देशकालासन	१०२	नित्यं विभुं सर्वगतं	४५
न नभो घटयोगेन	८९	नित्याद्वयाखण्डचि०	७१
न विरोधो न चोत्पत्तिः	१०९	निदिध्यासनशीलस्य	८८
न प्रत्यग्ब्रह्मणोर्भेदं	८७	निद्राकल्पितदेश	५१
न प्रमादादनर्थोऽन्यो	६५	निद्राया लोकवार्ताया	५८
नमस्तस्मै सदेकस्मै	१०१	नियमितमनसामुं	२७
न मे देहेन संबन्धो	९७	निरन्तराभ्यासवशात्	७३
न मे प्रवृत्तिर्न च मे	९७	निरस्तमायाकृत	४८
नमो नमस्ते गुरवे	९५	निरस्तरागा निरपास्त	९२

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
निरुपममनादितत्त्वं	९६	पाणिपादादिमान्	३२
निर्गुणं निष्कलं सूक्ष्मं	९१	पाषाणवृक्षतृण	१०८
निर्धनोऽपि सदा	१०५	पुण्यानि पापानि	९८
निर्विकल्पकमनल्प	५३	पूर्वं जनेरपि मृतेः	३१
निर्विकल्पकसमाधिना	७४	प्रकृतिविकृतिभिन्नः	२७
निष्क्रियोऽस्म्यविका०	१००	प्रकृतिविकृतिशून्यं	८२
नेदं नेदं कल्पितत्वाच्च	५०	प्रज्ञानघन इत्यात्म	१०७
नैवात्मापि प्राण०	३४	प्रज्ञावानपि पण्डितोऽपि	२३
नैवायमानन्दमयः	४२	प्रतीतिर्जीवजगतोः	५८
नैवेन्द्रियाणि विषयेषु	१०६	प्रत्यगेकरसं पूर्णम्	९१
प		प्रबोधे स्वप्नवत्सर्वं	४१
पञ्चानामपि कोशानां	४३	प्रमादो ब्रह्मनिष्ठायां	६५
पञ्चानामपि कोशानाम्	३१	प्राचीनवासनावेगात्	८८
पञ्चीकृतेभ्यो भूतेभ्यः	१७	प्राणापानव्यानोदान	१९
पञ्चेन्द्रियैः पञ्चभिरेव	३४	प्रारब्धं पुष्यति वपुः	५७
पठन्तु शास्त्राणि	४	प्रारब्धं बलवत्तरं	८९
पत्रस्य पुष्पस्य	१०७	प्रारब्धं सिध्यति तदा	९०
पथ्यमौषधसेवा	१२	प्रारब्धकर्मपरिकल्पि०	१०६
परस्परं शैर्मिलितानि	१५	प्रारब्धसूत्रग्रथितं	८४
परावरैकत्वविवेक	७०	ब	
परिपूर्णमनाद्यन्तम्	९१	बन्धश्च मोक्षश्च	१०९

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
बन्धो मोक्षश्च तृतिश्च	९३	भ	
बहिस्तु विषयैः सङ्गः	७६	भवानपीदं परतत्त्वमा०	९२
बाह्यानुसंधिः परि०	६७	भानुप्रभासंजनिताभ्र	२९
बाह्ये निरुद्धे मनसः	६७	भुङ्क्ते विचित्रास्त्वपि	३८
बाह्येन्द्रियैः स्थूल	१७	भ्रमेणाप्यन्यथा वास्तु	४०
बीजं संसृतिभूमिजस्य	२९	भ्रान्तस्य यद्यद्भ्रमतः	४८
बुद्धिर्बुद्धीन्द्रियैः	३८	भ्रान्तिं विना त्वसङ्गस्य	४०
बुद्धिर्विघ्नघा गलिता	९४	भ्रान्तिकल्पितजगत्	५२
बुद्धीन्द्रियाणि भ्रवणं	१८	म	
बुद्धौ गुहायां सदस०	५५	मजास्थिमदःपल	१४
ब्रह्मण्युपरतः शान्तो	८	मनः प्रसूते विषयान०	३६
ब्रह्मप्रत्ययसंततिः	१०१	मनो नाम महाव्याघ्रो	३६
ब्रह्मभूतस्तु संसृत्यै	४५	मनोमयो नापि भवेत्	३७
ब्रह्माकारतया	८६	मन्दमध्यमरूपापि	७
ब्रह्मात्मनोः शोधितयोः	८६	मय्यखण्डसुखाम्भोधौ	९६
ब्रह्मादिस्तम्भपर्यन्ता	७८	मस्तकन्यस्तभारादेः	११
ब्रह्मानन्दनिधिर्महा०	६१	महामोहग्राह	२८
ब्रह्मानन्दरसानु०	९	महास्वप्ने मायाकृत	१००
ब्रह्मानन्दरसास्वाद	८७	मातापित्रोर्मलोद्भूतं	५८
ब्रह्माभिन्नत्वविज्ञानं	४५	मा भैष्ट विद्वन्	१०
ब्रह्मैवेदं विश्वमित्येव	४७	मायाकृतौ बन्धमोक्षौ	१०८

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
मायामात्रमिदं द्वैतं	८२	यत्परं सकलवागगोचरं	५२
माया मायाकार्यं	२५	यत्र कापि विशीर्णं	१०७
मिथ्यात्वेन निषिद्धेषु	४३	यत्र प्रविष्टा विषयाः	८८
मिश्रस्य सत्त्वस्य	२४	यत्र भ्रान्त्या कल्पितं	७८
मुञ्जादिषीकामिव	३१	यत्रैष जगदाभासो	५८
मृत्कार्यं सकलं घटादि	५१	यत्सत्यभूतं निजरूप	५९
मृत्कार्यभूतोऽपि मृदो	४६	यथा प्रकृष्टं शैवालं	६५
मेघावी पुरुषो	५	यथा यथा प्रत्यगव०	५६
मोक्षकारणसामग्र्यां	७	यथा सुवर्णं पुटपाक	७३
मोक्षस्य काङ्क्षा यदि	१६	यदा कदा वापि विप०	६६
मोक्षस्य हेतुः प्रथमो	१४	यदिदं सकलं विश्वं	४६
मोक्षैकसक्त्या विषयेषु	३७	यदि सत्यं भवेद्विश्वं	४७
मोहं जहि महामृत्युं	१७	यद्वोद्धव्यं तवेदानीं	१४
मोह एव महामृत्युः	१७	यद्युत्तरोत्तराभावः	८५
य		यद्विभाति सद्नेकधा	५४
यः पश्यति स्वयं	२५	यत्स्वयाद्य कृतः	१४
य एषु मूढा विषयेषु	१५	यस्मिन्नस्ताशेष	१००
यच्चकास्त्यनपरं	५४	यस्य संनिधिमात्रेण	२६
यतिरसदनुसंधि	६७	यस्य स्थिता भवेत्	८६
यत्कटाक्षशशि	९५	यावत्स्यात्स्वस्य	६०
यत्कृतं स्वप्नवेलायां	८९	यावद्भ्रान्तिस्तावदेव	४०

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
यावद्वा यत्किञ्चिद्विष	६१	वागादिपञ्च श्रवणादि	१९
येन विश्वमिदं व्याप्तं	२६	वाग्वैखरी शब्दशरी	१२
योगस्य प्रथमं द्वारं	७५	वाचं नियच्छात्मनि	७५
योऽयं विज्ञानमयः	३९	वाचा वक्तुमशक्यमेव	९४
योऽयमात्मा स्वयं	४३	वायुनानीयते मेघः	३५
यो वा पुरैषोऽहमिति	६०	वासनानुदयो भोग्ये	८५
यो विजानाति सकलं	२५	वासनावृद्धितः कार्यं	६३
र		विकारिणां सर्वं	५९
स्वेर्यथा कर्मणि सा०	९८	विक्षेपशक्तिविजयो	६९
ल		विक्षेपशक्ती रजसः	२२
लक्ष्यच्युतं चेद्यदि	६५	विशात आत्मनो	८७
लक्ष्यालक्ष्यगतिं	१०६	विशातब्रह्मतत्त्वस्य	८८
लक्ष्ये ब्रह्मणि मानसं	७७	विद्याफलं स्यादसतो	८५
लब्ध्वा कथञ्चिन्नरजन्म	३	विद्वान्स तस्मा उप०	९
लीनधीरपि जागर्ति	८६	विनिवृत्तिर्भवेत्तस्य	४१
लोकवासनया जन्तोः	५५	विमानमालम्ब्य	१०४
लोकानुवर्तनं त्यक्त्वा	५५	विलक्षणं यथा ध्वान्तं	१०८
व		विवेकवैराग्यगुणा०	३६
वक्तव्यं किमु विद्यते	८०	विवेकिनो विरक्तस्य	५
वर्तमानेऽपि देहेऽस्मिन्	८६	विशुद्धमन्तःकरणं	७८
वस्तुस्वरूपं स्फुटं	१२	विशुद्धसत्त्वस्य गुणाः	२४

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
विशोक आनन्दघनो	४५	शल्यराशिर्मांसलितो	३२
विषमविषयमार्गे	१६	शवाकारं यावद्भजति	८०
विषयाख्यग्रहो येन	१६	शान्तसंसारकलनः	८६
विषयाणामानुकूल्ये	२१	शान्ता महान्तो	८
विषयाभिमुखं दृष्ट्वा	६५	शान्तो दान्तः पर०	७२
विषयाशामहा०	१६	शास्त्रस्य गुरुवाक्यस्य	६
विषयेष्वाविशच्चेतः	६५	श्रद्धाद्वयब्रह्म	२२
वीणाया रूपसौन्दर्ये	१२	शृणुष्वावहितो	१४
वेदशास्त्रपुराणानि	१०३	शैलूषो वेपसन्नावा०	१०६
वेदान्तसिद्धान्त	९३	श्रद्धाभक्तिध्यान	१०
वेदान्तार्थविचारेण	१०	श्रुतिप्रमाणैकमतेः	३०
वैराग्यं च मुमुक्षुत्वं	७	श्रुतिस्मृतिन्याय	६६
वैराग्यबोधौ पुरुषस्य	७६	श्रुतेः शतगुणं विद्या	७४
वैराग्यस्य फलं बोधः	८५	श्रुत्या युक्त्या स्वानुभूत्या	५७
वैराग्यान्न परं सुखस्य	७६	ष	
व्याघ्रबुद्ध्या विनिर्मुक्तः	८९	षड्भिरूर्मिभिरयोगि	५२
श		स	
शब्दजालं महारण्यं	१३	संन्यस्य सर्वकर्माणि	४
शब्दादिभिः पञ्चभिरेव	१५	संलक्ष्य चिन्मात्रतया	५१
शमादिषट्क	६	संसारकाराग्रहमोक्ष	५६
शरीरपोषणार्थी	१७	संसारबन्धविच्छित्त्यै	६३

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
संसाराध्वनि ताप	१११	सन्त्यन्ये प्रतिबन्धाः	६०
संसिद्धस्य फलं	८४	सन्नाप्यसन्नाप्यु०	२१
सकलनिगमचूडा	११०	समाधिनानेन	७४
सततविमलबोधानन्द	८४	समाधिना साधु	९२
सति सक्तो नरो	७३	समाहितान्तःकरणः	८३
सत्त्वं विशुद्धं जल	२३	समाहितायां सति	८१
सत्यं ज्ञानमनन्तं	४५	समाहिता ये प्रवि०	७२
सत्यं यदि स्याज्जग०	४७	समूलकृत्तोऽपि	६२
सत्यमुक्तं त्वया विद्वन्	४३	समूलमेतत्परिदृष्ट	८४
सत्याभिसंधानरतो	६७	सम्यक्पृष्टं त्वया	४०
सत्समृद्धं स्वतःसिद्धं	९२	सम्यगास्थापनं	७
सदात्मनि ब्रह्मणि	१०७	सम्यग्विचारतः	५
सदात्मैकत्वविज्ञान	१०८	सम्यग्विवेकः स्फुट	७०
सदिदं परमादृतं	४६	सर्वत्र सर्वतः सर्वे	६४
स देवदत्तोऽयमितीह	५०	सर्वप्रकारप्रमिति	२४
सदेवेदं सर्वे जग०	७९	सर्ववेदान्त	३
सदैकरूपस्य चिदा०	६२	सर्वव्यापृतिकरणं	२०
सद्भनं चिद्भनं नित्यं	९१	सर्वात्मकोऽहं सर्वोऽहं	१००
सद्ब्रह्मकार्यं सकलं	४६	सर्वात्मना हृदयमिदं	५९
सद्वासनास्फूर्तिवि०	६४	सर्वात्मना बन्ध	६८
सन्तु विकाराः प्रकृतेः	९९	सर्वाधारं सर्ववस्तु	९९

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
सर्वे येनानुभूयन्ते	४३	स्वप्नो भवत्यस्य	१९
सर्वेषु भूतेष्वहमेव	९६	स्वप्नकाशमधिष्ठानं	५८
सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं	८३	स्वप्नसङ्गमुदासीनं	८९
सर्वोऽपि बाह्यः संसारः	१८	स्वप्नेव सर्वतः पश्यन्	१०२
सह न सर्वदुःखानां	६	स्वयं परिच्छेदमुपेत्य	३९
साधनान्यत्र चत्वारि	५	स्वयं ब्रह्मा स्वयं विष्णुः	७९
साधुभिः पूज्यमानेऽस्मिन्	८८	स्वलक्ष्ये नियता	६
सार्वात्म्यसिद्धये	६९	स्वस्य द्रष्टुर्निर्गुणस्या०	४०
सुखाद्यनुभवो यावत्	८८	स्वस्याविद्याबन्ध	९३
सुषुप्तिकाले मनसि	३५	स्वात्मतत्त्वानुसंधानं	७
सोऽयं नित्यानित्य	६	स्वात्मन्यारोपिताशेष	८१
स्थितप्रज्ञो यतिरयं	८६	स्वात्मन्येव सदा स्थित्या	५७
स्थूलस्य संभवजरा	१८	स्वानुभूत्या स्वयं	९३
स्थूलादिभावा मयि	९६	स्वामिन्नमस्ते	८
स्थूलादिसंबन्धवतो	१०५	स्वाराज्यसाम्राज्य	१००
स्रोतसा नीयते दारु	१०६	ह	
स्वं बोधमात्रं परिशुद्ध	५४	हितमिदमुपदेशम्	११०
स्वप्नेऽर्थशून्ये सृजति	३५		

॥ श्रीः ॥

॥ उपदेशसहस्री ॥

श्लोकानुक्रमणिका ।

॥ श्रीः ॥

॥ श्लोकानुक्रमणिका ॥

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अ		अशासिषमिदं मां	२२७
अकल्पितेऽप्येवमजे	२४४	अतोऽन्यथा न ग्रहः	२४६
अकार्यशेषमात्मानम्	१७८	अत्यरेचयदित्युक्तौ	१५५
अकालत्वाददेशत्वात्	१८०	अथाभ्युपेत्यापि	२४५
अकुर्वदिष्टं यदि	२४४	अदृशिर्दृशिरूपेण	२२१
अकुर्वन्सर्वकृच्छुद्धः	२०९	अदृश्योऽपि यथा राहुः	२०४
अक्रियत्वेऽपि तादात्म्यं	२२१	अदृष्टं द्रष्टृविज्ञातं	१८७
अगोरसत्त्वं गोत्वं ते	२२९	अद्रष्टुर्नैव चान्धस्य	२२९
अचक्षुष्कादिशास्त्राच्च	१७३	अध्यक्षः स्वयमस्त्येव	२२७
अचक्षुष्कादिशास्त्रोक्तं	१७३	अध्यक्षस्य दृशेः कीदृक्	२३०
अचक्षुष्ट्वान्न दृष्टिर्मे	१७२	अध्यक्षस्य पृथक्सिद्धौ	२२६
अजोऽमरश्चैव तथा	१६४	अध्यक्षस्य समीपे तु	२२०
अजोऽहं चामरो	२०७	अध्यक्षस्य समीपे स्यात्	२२५
अज्ञानं कल्पनामूलं	१९२	अध्यक्षस्यापि सिद्धिः	२२८
अज्ञानं तस्य मूलं	१५४	अध्यक्षेण कृता दृष्टिः	२३०

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अध्यक्षोऽहमिति ज्ञानं	२३१	अप्राणस्य न कर्मास्ति	१७२
अनवस्थान्तरत्वाच्च	१९७	अप्राणस्यामनस्कस्य	१७९
अनादितो निर्गुणतौ	१६५	अप्राप्यैव निवर्तन्ते	१८६
अनित्या साविशुद्धेति	१७३	अबद्धचक्षुषो नास्ति	२०३
अनुभूतेः किमन्यस्मिन्	२२९	अभावरूपं त्वमसीह	२४२
अनेकजन्मान्तर	१९९	अभिन्नोऽपि हि बुद्ध्यात्मा	२२९
अन्यच्चेत्सदहं ग्राहि	२२४	अभियुक्तप्रसिद्धिश्चेत्	२१९
अन्यदृष्टिः शरीरस्थः	२०७	अमनस्कस्य का चिन्ता	१८०
अन्यदृष्टिस्त्वविद्या	२००	अमनस्कस्य शुद्धस्य	१७३
अन्योन्यापेक्षया तेषां	२२३	अमूर्तमूर्तानि च	१८२
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां	२३३	अमृतं चाभयं नार्ते	१६९
अन्वयव्यतिरेकाभ्यां	२३५	अमृतत्वं श्रुतं तस्मात्	१५६
अन्वयव्यतिरेकोक्तिः	२३३	अर्थी दुःखी च यः	२२१
अन्वयव्यतिरेकोक्तिस्त०	२३४	अलुप्ता त्वात्मनो दृष्टिः	१७१
अन्वयव्यतिरेकौ हि	२२३	अवगत्या हि संव्याप्तः	२२६
अन्वयी ग्राहकस्तेषां	२२०	अवस्थान्तरमप्येवं	१९७
अपायोद्भूतिहीनाभिः	२०६	अविकल्पं तदस्त्येव	१९२
अपि निन्दोपपत्तेश्च	१९८	अविद्याया भावनया	१६५
अपेक्षा यदि भिन्नेऽपि	१९३	अविद्याप्रभवं सर्वं	२०२
अपोहो यदि भिन्नानां	२३०	अविद्याबद्धचक्षुष्वात्	२३३
अप्रकाशो यथादित्ये	१९४	अविद्यामाल एवातः	२१७

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अविविच्योभयं वक्ति	२२१	अहंधीरिदमात्मोत्था	१५७
अविवेकात्पराभावं	१६१	अहं निर्मुक्त इत्येव	२३८
अवेद्यमेकं यदनन्य	२४६	अहं परं ब्रह्म	१६६
अशनायादिनिर्मुक्तः	२३६	अहं प्रत्ययबीजं यत्	१५८
अशनायादिनिर्मुक्त्यै	२२४	अहं ब्रह्मास्मि कर्ता च	१६८
अशनायाद्यतिक्रान्तं	१७६	अहं ब्रह्मास्मि सर्वोऽस्मि	१७४
अशब्दादित्वतो नास्य	२०४	अहं ममेति त्वमनर्थ	२४०
असत्समं चैव	२४३	अहं ममेत्येषण	१८०
असदेतत्ततो युक्तं	२०१	अहं ममैको न	१६२
असदेतन्नयं यस्मात्	२०१	अहंशब्दस्य या निष्ठा	२२४
असह्यं तेऽपि हि	२४३	अहमज्ञासिषं चेदं	२२७
असमार्धिं न पश्यामि	१७९	अहमित्यात्मधीर्या च	१७९
असिद्धितश्चापि	२४४	अहमेव च भूतेषु	२०८
अस्ति तावत्स्वयं नाम	१९३	अहमेव सदात्मज्ञः	२०९
अस्पर्शत्वाददेहत्वात्	२३१	आ	
अस्पर्शत्वान्न मे	१७२	आत्मज्ञस्यापि यस्य	१७७
अस्पर्शोऽपि यथा	२३२	आत्मनीह यथाध्यासः	२१४
अहं कर्ता ममेदं	१५५	आत्मनो ग्रहणे चापि	२२७
अहंकर्तैव संसारी	२१५	आत्मनोऽन्यस्य चेत्	१५७
अहंकर्त्रात्मनि न्यस्तं	२१४	आत्मप्रत्यायिका श्लेषा	२१०
अहंक्रियाद्या हि	१८१	आत्मबुद्धिमनः	१८७

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
आत्मबुद्धिमनश्चक्षुः	१९२	आभासस्तदभावश्च	२२२
आत्मरूपविधेः	२०६	आभासान्मुखमप्येवं	२१५
आत्मलाभः परो लाभः	१९५	आभासो यत्र तलैव	२१५
आत्मलाभात्परो	२००	आरब्धस्य फले ह्येते	१५८
आत्माग्रेरिन्धना	१८५	आलोकस्थो घटो	२३०
आत्मा ज्ञेयः परो	२००	इ	
आत्मानं सर्वभूतस्थं	१७९	इतरेतरहेतुत्वे	१९५
आत्माभासस्तु	२१८	इति प्रणुज्ञा द्वयवादि	१९८
आत्माभासापरिज्ञानात्	२१७	इति प्रश्नानुरूपं यत्	२३८
आत्माभासाश्रयश्च	२१७	इतीदमुक्तं परमार्थं	१६७
आत्माभासाश्रयाश्चैवं	२१६	इतोऽन्योऽनुभवः कश्चित्	२३८
आत्मार्थत्वाच्च सर्वस्य	१९५	इत्येतद्यावदज्ञानं	१७३
आत्मार्योऽपि हि यो	२००	इत्येवं प्रतिपत्तिः स्यात्	२२५
आत्मा ह्यात्मीय इत्येष	१७७	इत्येवं सर्वदात्मानं	१७५
आत्मैकः सर्वभूतेषु	१८४	इत्येवं सौगता आहुः	२१६
आदर्शमुखसामान्यं	२१९	इदं तु सत्यं मम	१६५
आदर्शस्तु यदाभासो	२२५	इदं पूर्वमिदं पश्चात्	२३३
आदर्शानुविधायित्वं	२२०	इदं रहस्यं परमं	१९८
आधारस्याप्यसत्त्वाच्च	१९३	इदं वनमतिक्रम्य	१५७
आधिभेदाद्यथा भेदो	२२६	इदमंशोऽहमित्यत्र	१६०
आपोषात्प्रतिबुद्धस्य	१६८	इहैव घटते प्रश्नो	२३८

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
ई		कर्त्रा चेदहमित्येवं	२३१
इक्षितृत्वं स्वतः सिद्धं	१६७	कर्मकार्यस्त्वनित्यः	२०१
ईश्वरत्वेन किं तस्य	१७८	कर्मस्वात्मा स्वतन्त्रश्चेत्	१८३
ईश्वरश्चेदनात्मा स्यात्	१५७	कर्माणि देहयोगार्थं	१५३
उ		कर्मेप्सिततमत्वात्स	२२६
उत्पाद्याप्यविकार्याणि	२०६	कल्प्योपाधिभिरेवैतत्	२०२
उपलब्धिः स्वयंज्योतिः	२१४	कारकाण्युपमृद्नाति	१५५
उल्मुकादौ यथान्यर्थाः	२१५	किं सदेवाहमस्मीति	२२४
ए		किमन्यद्वाहयेत्कश्चित्	२२७
एतावद्धर्ममृतत्वं न	१६७	कुण्डल्यहमिति ह्येतत्	२३२
एतेनैवात्मनात्मनो	१९१	कूटस्थेऽपि फलं	२२५
एवं तत्त्वमसीत्यस्य	२३६	कृतकृत्यश्च सिद्धश्च	१७५
एवं विज्ञातवाक्यार्थे	२२३	कृपणास्तेऽन्यथैवातो	२०९
एवं शास्त्रानुमानाभ्यां	१७१	कृष्णालादौ प्रमाजन्म	२३५
क		कृष्णायो लोहिताभासम्	२२२
करणं कर्म कर्ता च	१७६	कृष्यादिवत्फलार्थत्वात्	१५६
कर्ता दुःख्यहमस्मीति	२३७	केवलां मनसो वृत्तिं	२०४
कर्ताध्यक्षः सदस्मीति	२२१	कोशादिव विनिष्कृष्टः	१६८
कर्ता भोक्तेति यच्छास्त्रं	२१२	क्रियोत्पत्तौ विनाशित्वं	१९६
कर्तृकर्मफलाभावात्	१७७	क्षणिकं हि तदत्यर्थं	१९२
कर्तृत्वं कारकापेक्षं	१७१	क्षीरात्सर्पिर्यथोद्धृत्य	२०७

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
क्षुधया पीड्यमानोऽपि	२४०	चैतन्याभासता बुद्धेः	२१७
ग		छ	
गन्तव्यं च तथा	१७९	छायाक्रान्तेर्निषेधोऽयं	२१६
गुणानां समभावस्य	१९५	छित्त्वा त्यक्तेन हस्तेन	१५९
घ		ज	
घटादिरूपं यदि	१८१	जनिमज्ज्ञानविशेषं	१६३
घ्राणादीनि तदर्थाश्च	१९०	जन्ममृत्युप्रवाहेषु	१८९
च		जाग्रतश्च तथा भेदो	२०२
चक्षुर्युक्ता धियो वृत्तिः	२०४	जाग्रत्स्वप्नौ तयोर्बीजं	१९२
चक्षुर्वत्कर्मकर्तृत्वं	१९१	जातिकर्मादिमत्त्वाद्भि	२१५
चित्तिः स्वरूपं स्वत	१६१	जात्यादीन्संपरित्यज्य	१८४
चित्तं चेतनमित्येतत्	२२२	जिघत्सा वा पिपासा वा	१७२
चित्ते ह्यादर्शवद्यस्मात्	२०२	जीवश्चेत्परमात्मानं	२०९
चिन्मात्रज्योतिषा सर्वाः	१७६	ज्ञातता स्वात्मलाभो वा	२२८
चिन्मात्रज्योतिषो नित्यं	१८०	ज्ञातायन्नोऽपि तद्वज्ज्ञः	१८९
चेतनस्त्वं कथं देह	२२७	ज्ञातुर्ज्ञातिर्हि नित्योक्ता	१६३
चेतनोऽचेतनो वापि	१८६	ज्ञातुर्ज्ञेयः परो	१७७
चेष्टितं च यतो मिथ्या	२१३	ज्ञातैवात्मा सदा ग्राह्यो	१६०
चैतन्यं सर्वगं सर्व	१५३	ज्ञातैवाहमविज्ञेयः	१७१
चैतन्यप्रतिबिम्बेन	१५९	ज्ञानं ज्ञेयं तथा ज्ञाता	२११
चैतन्यभास्यताहमः	१५९	ज्ञानशेषादिवादेऽतः	२२८

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
ज्ञानयन्त्राद्यनेकत्व	१९१	तस्मादज्ञानहानाय	१५६
ज्ञानेनैव विशेष्यत्वात्	१९६	तस्मादनुभवायैव	२१३
ज्ञानैकार्थपरत्वात्	२०१	तस्मादात्मविमुक्तत्वं	२३८
ज्योतिषो द्योतकत्वेऽपि	१९१	तस्मादाद्यन्तमध्येसु	२३६
त		तस्मान्द्रान्तिरतोऽन्या हि	१९८
तं च मूढं च यदन्यं	१७०	तस्माद्वाक्यार्थविज्ञानात्	२३९
तत्त्वमस्यादिवाक्येषु	२३३	तस्मान्नीलं तथा पीतं	२३०
तत्त्वमोस्तुल्यनीडार्थं	२३५	तस्यैवाज्ञत्वमिष्टं चेत्	२२८
तत्रैवं संभवत्यर्थे	२३४	तापान्तत्वादनित्यत्वात्	२०६
तत्रैवं सति बुद्धीर्ज्ञः	१८६	तुल्यकालसमुद्भूतौ	१९३
तथा ध्रुवफला विद्या	१५४	त्वं कुरु त्वं तदेवेति	१६९
तथान्येन्द्रिययुक्ता	१७२	त्वंपदार्थविवेकाय	२३८
तथान्येषां च भिन्नत्वात्	१९६	त्वंसतोस्तुल्यनीडत्वात्	२३२
तथाविक्रियरूपत्वात्	१९४	त्वमर्थं प्रत्यगात्मानं	२३९
तथैव चेतनाभासं	२२२	त्वयि प्रशान्ते न हि	२४१
तदप्यस्त्विति चेत्तत्र	२२२	द	
तदा नु दृश्यते दुःखं	२३२	दक्षिणाक्षिप्रधानेषु	१८५
तदेवैकं लिधा ज्ञेयं	२०३	दग्धैवमुष्णः सत्तायां	१८८
तद्विज्ञानाय युक्त्यादि	२३७	ददतश्चात्मनो ज्ञानं	२११
तस्माज्ज्ञाभासबुद्धीनां	२२०	दशमस्त्वमसीत्येवं	२३३
तस्मात्त्यक्तेन हस्तेन	१५९	दशमस्य नवात्मत्व	१६९

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
दशाहाशौचकार्याणां	२०५	देहात्मबुद्धयपेक्षत्वात्	१७१
दाहच्छेदविनाशेषु	२३१	देहादावभिमानोत्थो	२३१
दुःखित्वात्प्रत्यगात्मत्वं	२३५	देहाद्यारम्भसामर्थ्यात्	१५८
दुःखी स्याद्दुःख्यहंमानात्	१९१	देहाद्यैरविशेषेण	१५५
दुःख्यस्मीति सति शाने	२३४	देहाभिमानिनो दुःखं	१७०
दृशिरूपे सदा नित्ये	१७०	देहेऽहंप्रत्ययो	२१९
दृशिरेवानुभूयेत	२३६	द्रष्टा च दृश्यं च	२४२
दृशिस्तु शुद्धोऽहम्	१६४	द्रष्टृश्चान्यद्भवेद्दृश्यं	१८३
दृशिस्वरूपं गगनोपमं	१६४	द्रष्टृ श्रोतृ तथा मन्तृ	१७७
दृशिस्वरूपेण हि	१८१	द्वयोरेवेति चेत्तन्न	२१६
दृशेऽश्वाया यदारूढा	१७०	ध	
दृश्यत्वादहमित्येष	१८५	धर्माधर्मफलैर्योगः	१६८
दृष्टं चापि यथा रूपं	२०१	धर्माधर्मविनिर्मुक्तं	२०९
दृष्टं जागरितं विद्यात्	२०३	धर्माधर्मौ ततोऽज्ञस्य	१५३
दृष्टं हित्वा स्मृतिं तस्मिन्	१८७	धीरेवार्थस्वरूपा हि	१७६
दृष्टवच्चेत्प्ररोहः स्यात्	१५८	ध्यायतीत्यविकारित्वं	२०४
दृष्टिः श्रुतिर्मतिर्ज्ञातिः	१७८	ध्रुवा ह्यनित्याश्च न	२४५
दृष्टिः स्पृष्टिः श्रुतिर्ज्ञातिः	२०६	न	
दृष्ट्वा बाह्यं निमील्याथ	२०७	न कश्चिच्चेप्यते धर्मः	२२९
देहलिङ्गात्मना कार्या	१६९	न चास्ति शब्दादिः	१८०
देहात्मज्ञानवज्ज्ञानं	१५८	न चेत्स इष्टः सदः	२४५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
न चेद्भूयः प्रसूयेत	१५५	न स्वयं स्वस्य नान्यस्य	२१०
न ततोऽमृतताशास्ति	१६९	न हस्ती न तदारूढो	२०३
न तस्यैवान्यतोऽपेक्षा	१८८	न हि दीपान्तरापेक्षा	२०५
न दृशेरविकारित्वात्	२१७	न हि सिद्धस्य कर्तव्यं	२३७
न दृष्टिर्लुप्यते द्रष्टुः	१८५	न हीह लाभो	१९९
ननु कर्म तथा नित्यं	१५४	न ह्यजात्यादिमान्	२१५
ननु ध्रुवफला विद्या	१५४	नात्माभासत्वसिद्धिश्चेत्	२२५
नन्वेवं दृशिसंक्रान्तिः	२२२	नाद्राक्षमहमित्यस्मिन्	२२३
न प्रकाश्यं यथोष्णत्वं	१९६	नानयोद्धर्थाश्रयत्वं तु	२१८
न प्रियाप्रिय इत्युक्तेः	१८३	नान्यदन्यद्भवेद्यस्मात्	१८३
न बाह्यं मध्यतो वा	२०८	नान्येन ज्योतिषा कार्यं	१८८
न बुद्धेरवबोधोऽस्ति	२१८	नाप्यतो भावशब्देन	२१८
न बुद्धेर्बुद्धिवाच्यत्वं	२१८	नामरूपक्रियाभ्योऽन्यो	१६८
न भूतेस्तेर्हि नाशित्वं	२२९	नामादिभ्यः परे भूम्नि	२०८
न मेऽस्ति कश्चिन्न च	२४२	नाहोरात्रे यथा सूर्ये	१८९
न मेऽस्ति मोहस्तव	२४१	नित्यमुक्तः सदेवास्मि	२११
न मे हेयं न चाहेयं	१७४	नित्यमुक्तत्वविशानं	२३५
न येषामेक एवात्मा	२१८	नित्यमुक्तस्य शुद्धस्य	१७२
नवबुद्धयपहारादि	२३३	निमीलोन्मीलने स्थाने	१९२
न सच्चाहं न चासच्च	१७४	नियोगोऽप्रतिपन्नत्वात्	२१२
न स्मरत्यात्मनो ह्यात्मा	१७७	निर्गुणं निष्क्रियं नित्यं	२१०

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
निर्दुःखोऽतीतदेहेषु	२१३	पूर्वोक्तं यत्तमोबीजं	२०७
निर्दुःखो निष्क्रियोऽकामः	२३७	पृष्ठमाकाङ्क्षितं वाच्यं	२३८
निवृत्ता सा कथं भूयः	१५५	प्रकाशस्थं यथा देहं	१६९
निश्चयार्था भवेद्बुद्धिः	१९०	प्रकृतिप्रत्ययार्थौ यौ	२१७
नेति नेतीति देहादीन्	१५५	प्रज्ञाप्राणानुकार्यात्मा	१७९
नेति नेत्यादिशाल्लेभ्यः	२०८	प्रतिबन्धविहीनत्वात्	२२४
नैककारकसाध्यत्वात्	१५६	प्रतिलोममिदं सर्वं	२२३
नैतदेवं रहस्यानां	२१३	प्रतिषिद्धेदमंशो ज्ञः	१७०
नैतदेयमशान्ताय	२१०	प्रतिषेद्धमशक्यत्वात्	१५६
नैवं स्वप्ने पृथक्सिद्धेः	२२६	प्रत्यक्षमनुमानं वा	२३०
नौस्थस्य प्रातिलोम्येन	१५९	प्रत्यक्षादीनि बाधेरन्	२३४
प		प्रत्यगात्मन आत्मत्वं	२३४
पदवाक्यप्रमाणज्ञैः	२००	प्रत्यगात्माभिधानेन	२३२
परलोकभयं यस्य	१७८	प्रत्ययान्वयिनिष्ठत्वं	२२१
परस्य देहे न	१९९	प्रत्ययी प्रत्ययश्चैव	२२४
पारगस्तु यथा नद्याः	१७७	प्रत्यवायस्तु तस्यैव	१५६
पार्थिवः कठिनो	१९०	प्रथनं ग्रहणं सिद्धिः	२२६
पुत्रदुःखं यथाप्यस्तं	२१४	प्रधानस्य च पारार्थ्यं	१९६
पूर्वं स्यात्प्रत्ययव्याप्तिः	२३१	प्रबोधरूपं मनसो	१८२
पूर्वदेहपरित्यागे	२०५	प्रबोधेन यथा स्वाप्नं	२३५
पूर्वबुद्धिमबाधित्वा	१५७	प्रमध्य वज्रोपम	२११

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
प्रयुज्य तृणाज्वर	२४०	बुद्धौ चेत्तत्कृतः कश्चित्	२२५
प्रशान्तचित्ताय	१९९	बुद्धौ दृश्यं भवेद्बुद्धौ	१६१
प्रसन्ने विमले व्योम्नि	१७९	बुद्धयर्थान्याहुरेतानि	१९०
प्रसिद्धिर्मूढलोकस्य	२१९	बुद्ध्यादीनामनात्मत्वं	१७६
प्रागेवैतद्विधेः कर्म	२०५	बुद्ध्यादौ सत्युपाधौ	१७९
प्राणाद्येवं लिङ्	२०७	बुद्ध्यारूढं सदा सर्वं	१६०
प्राप्तश्चेत्प्रतिषिध्येत	२१४	बुद्ध्यारूढं सदा सर्वं	२२३
प्रामाण्येऽपि स्मृतेः	२२७	बुभुत्सोर्यदि चान्यत्र	१५७
फ		बोधस्यात्मस्वरूपत्वात्	१९७
फलान्तं चानुभूतं यत्	१८३	बोधात्मज्योतिषा दीप्ता	१९७
फले च हेतौ च	१६२	बौद्धैस्तु प्रत्ययैरेवं	२२०
ब		ब्रह्मा दाशरथेर्यद्वत्	२२४
बन्धं मोक्षं च सर्वं	२१०	ब्रह्माद्याः स्थावरान्ता ये	१६३
बाध्यते प्रत्ययेनेह	२३१	ब्रह्मास्मीति च विद्येयं	२३९
बाह्याकारत्वतो	१९३	भ	
विलात्सर्पस्य निर्याणे	१८८	भवाभवत्वं तु न	२४४
बीजं चैकं यथा भिन्नं	२०३	भानोर्बिम्बं यथा चौष्ण्यं	२०४
बुद्धिस्थश्चलतीवात्मा	१५९	भारूपत्वाद्यथा	२०८
बुद्धीनां विषयो दुःखं	२३६	भिक्षामटन्यथा स्वप्ने	१७५
बुद्धेः कर्तृत्वमध्यस्य	२१९	भिद्यते हृदयप्रन्थिः	१८९
बुद्धेस्तु प्रत्ययास्तस्मात्	२२०	भूतदोषैः सदास्पृष्टं	१६३

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
भूतियौषां क्रिया सैव	२२९	मायाहस्तिनमारुह्य	२०३
भेदाभावेऽप्यभावस्य	२२९	मिथश्च भिन्ना यदि	२४२
भेदोऽभेदस्तथा चैको	१७४	मिथ्याध्यासनिषेधार्थं	१५७
म		मुखवत्स्मृत आत्मान्यौ	२१५
मच्चैतन्यावभास्यत्वात्	१६३	मुखाभासो य आदर्शो	२१६
मणौ प्रकाश्यते यद्वत्	१६०	मुखेन व्यपदेशात्	२१६
मदन्यः सर्वभूतेषु	१७४	मूढया मूढ इत्येवं	१७३
मनसश्चेन्द्रियाणां च	२०३	मूत्राशङ्को यथोदङ्को	१५८
मनोबुद्धीन्द्रियाणां च	१८६	मूषासिक्तं यथा ताम्रं	१७५
मनोवृत्तं मनश्चैव	१६७	मृषाध्यासस्तु यत्र	१९३
ममात्मास्य त आत्मेति	१७४	मोक्षस्तन्नाश एव	१९७
ममाहंकारयत्नेच्छाः	१७८	मोक्षोऽवस्थान्तरं यस्य	१९४
ममाहं चेत्यतोऽविद्या	२०५	य	
ममाहमित्येतत्	१८९	य आत्मा नेति नेतीति	१७६
ममेदं द्वयमप्येतत्	२२३	यतश्च नित्योऽहमतो	२४१
ममेदंप्रत्ययौ शैयौ	२२२	यतो न चान्यः पर०	२४०
ममेदमित्थं च तथे०	१६६	यतोऽभूत्वा भवेद्यच्च	१८८
महाराजादयो लोका	१६८	यत्कामस्तत्क्रतुर्भूत्वा	२०६
माधुर्यादि च यत्कार्यं	२१६	यत्र यस्यावभासस्तु	२१९
मानसे तु गृहे व्यक्ता	१८६	यत्स्थस्तापो रवेर्देहे	१७०
मानस्यस्तद्वदन्यस्य	१७२	यथात्मबुद्धिचाराणां	१६०

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
यथानुभूयते तृतिः	२३६	या माहारजनाद्यास्ता	१६८
यथान्यत्वेऽपि तादात्म्यं	१७८	यावान्स्यादिदमंशो यः	१६०
यथा विद्या तथा	१५४	युगपत्समवेतत्वं	१९६
यथा विशुद्धं गगनं	१८२	येन वेत्ति स वेदः स्यात्	२०१
यथा सर्वान्तरं व्योम	१७१	येन स्वप्नगतो वक्ति	२०१
यथा ह्यन्यशरीरेषु	१८४	येनात्मना विलीयन्ते	२११
यथेष्टाच्चरणप्राप्तिः	२३९	येनाधिगम्यतेऽभावः	१९४
यथोक्तं ब्रह्म यो वेद	१८९	यो वेदालुप्तदृष्टित्वं	१७१
यदद्वयं ज्ञानमतीव	१६६	योऽहंकर्तारमात्मानं	१७८
यदा नित्येषु वाक्येषु	२३३	यो हि यस्माद्विरक्तः	२३९
यदाभासेन संव्याप्तः	२२६	र	
यदायं कल्पयेद्भेदं	२०२	रज्जुसर्पो यथा रज्ज्वा	२१७
यदाहंकर्तुरात्मत्वं	२१८	रहस्यं सर्ववेदानां	२१०
यदेव दृश्यते लोके	१६९	रागद्वेषक्षयाभावे	१५४
यद्धर्मा यः पदार्थो	१९१	राजवत्साक्षिमात्रत्वात्	२१०
यद्येवं नान्यदृश्यास्ते	२२०	राहोः प्रागेव वस्तुत्वं	२१६
यद्वाक्सूर्याशु	२००	रूपवत्त्वाद्यसत्त्वात्	१६३
यन्मनास्तन्मयोऽन्यत्वे	१८४	रूपसंस्कारतुल्याधी	१८४
यस्माद्भीताः प्रवर्तन्ते	२०७	रूपस्मृत्यन्धकारार्थाः	१८७
यस्मिन्देवाश्च वेदाश्च	१८०	रूपादीनां यथान्यः स्यात्	२३०
या तु स्यान्मानसी	१७२	व	

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
वस्तु च्छाया स्मृतेरन्यत्	२१५	विद्यैवाज्ञानहानाय	१५४
वाक्यार्थप्रत्ययी कश्चित्	२१३	विमथ्य वेदोदधितः	२४६
वाक्यार्थो व्यज्यते चैवं	२३४	विमुच्य मायामय	१६१
वाक्ये तत्त्वमसीत्यस्मिन्	२३५	विराड्वैश्वानरो बाह्यः	२०८
वाचारम्भणमात्रत्वात्	२०८	विरुद्धत्वादतः शक्यं	१५५
वाचारम्भणशाल्माच्च	१९४	विविच्यास्मात्स्वमात्मानं	१८७
वाच्यभेदात्तु तद्भेदः	२०१	विवेकात्मधिया दुःखं	२३२
वाय्वादीनां यथोत्पत्तेः	१६३	विशुद्धिश्चात एवास्य	१९४
वासुदेवो यथाश्चत्ये	१८४	विशेषणमिदं सर्वं	१५९
विकल्पना चाप्यभवे	२४३	विशेषो मुक्तबद्धानां	१९५
विकल्पनाच्चापि	२४४	विषयग्रहणं यस्य	२३१
विकल्पना वापि तथा	२४२	विषयत्वं विकारित्वं	२०५
विकल्पोद्भवतोऽसत्त्वं	१९४	विषया वासना वापि	१८६
विकारित्वमशुद्धत्वं	१६०	वेदान्तवाक्यपुष्पेभ्यो	२४०
विक्षेपो नास्ति तस्मान्मे	१७३	वेदार्थो निश्चितो ह्येष	१७५
विज्ञातुर्नैव विज्ञाता	१७०	व्यक्तिः स्यादप्रकाशस्य	१८८
विज्ञातेर्यस्तु विज्ञाता	१७०	व्यञ्जकत्वं तदेवास्या	१७६
विदिताविदिताभ्यां	१८९	व्यञ्जकस्तु यथालोको	१९०
विद्यया तारिताः स्मो यैः	२११	व्यञ्जको वा यथालोको	१७५
विद्यायाः प्रतिकूलं हि	१५४	व्यवधानाद्धि पारोक्ष्यं	२०५
विद्याविद्ये श्रुतिप्रोक्ते	२०२	व्यस्तं नासं समस्तं वा	१८५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
व्यापकं सर्वतो व्योम	१८७	शास्त्रानर्थक्यमेव स्यात्	१९७
व्याप्तुमिष्टं च यत्कर्तुः	२२८	शिरोदुःखादिनात्मानं	१९१
व्योमवत्सर्वभूतस्थो	१६८	शून्यतापि न युक्तैवं	१९१
त्रणस्त्राव्वोरभावेन	१८४	श्रद्धाभक्ती पुरस्कृत्य	१९८
श		श्रुतमात्रेण चेन्न	२२४
शक्त्यलोपात्सुषुप्ते	२०४	श्रुतानुमानजन्मानौ	२१३
शब्दादीनामभावश्च	१७३	श्रोतुः स्यादुपदेशश्चेत्	२२५
शब्दाद्धानुमितेर्वापि	२२८	श्रोतृश्रोतव्ययोर्भेदो	२३७
शब्दानामयथार्थत्वे	२१९	ष	
शब्देनैव प्रमाणेन	२२७	षड्गुर्मिमालाभ्यति	२४१
शरीरबुद्धीन्द्रिय	१६५	स	
शरीरबुद्ध्योर्यदि	१८१	संकल्पाध्यवसायौ	१९२
शरीरेन्द्रियसंघातः	१९०	संघातो वास्मि भूतानां	१८५
शान्तं प्राशं तथा	२०६	संनिधौ सर्वदा तस्य	२१४
शान्तेश्चायन्नसिद्धत्वात्	१९३	संबन्धग्रहणं शास्त्रात्	२२१
शारीरादि तपः कुर्यात्	२०२	संबन्धानुपपत्तेश्च	१९६
शारीरा पृथिवी तावत्	१६३	संबन्धो वाच्य एवात्र	२२१
शास्त्रप्रामाण्यतो	२१२	संभाव्यो गोचरे शब्दः	२१४
शास्त्रयुक्तिविरोधात्	१९८	संयोगस्याप्यनित्यत्वात्	१९५
शास्त्रस्यानतिशङ्क्यत्वात्	२०८	संवादमेतं यदि	१६२
शास्त्राद्ब्रह्मास्मि नान्योऽहं	२३९	संसारो वस्तुसंस्तेषां	२१७

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
सकामः सक्रियोऽसिद्धः	२३८	सभयादभयं प्राप्तः	२३९
सकृदुक्तं न गृह्णाति	२१२	समं तु तस्मात्सततं	२४५
स गुरुस्तारयेद्युक्तं	२०६	समस्तं सर्वगं शान्तं	१८७
स चोक्तस्तन्निभत्वं	२३०	समाधिर्वासमाधिर्वा	१७४
सत्तामात्रे प्रकाशस्य	१८८	समापय्य क्रियाः सर्वाः	१५३
सत्यं ज्ञानमनन्तं च	२०७	समाप्तेस्तर्हि दुःखस्य	२३४
सत्यमेवमनात्मार्थं	२३६	सम्यक्संशयमिथ्योक्ताः	२२६
सदभ्युपेतं भवतोप०	२४३	सर्वज्ञोऽप्यत एव	१८६
सदसत्सदसच्चेति	१९४	सर्वप्रत्ययसाक्षित्वात्	१८५
सदसीति फलं चोक्त्वा	२१३	सर्वप्रत्ययसाक्षी ज्ञः	१८७
सदस्मीति च विज्ञानं	२१३	सर्वमात्मेति वाक्यार्थे	२३९
सदस्मीति धियोऽभावे	२२२	सर्वमूर्तिविमुक्तं यत्	१७४
सदस्मीति प्रमाणोत्था	२१२	सर्वस्यात्माहमेवेति	२०९
सदा च भूतेषु	१६१	सर्वेषां मनसो वृत्तं	१६७
सदा च भूतेषु समो	१६५	साक्षादेव स विशेषः	२०४
सदेरुपनिपूर्वस्य	१५६	सादित्यं हि जगत्प्राणः	१७७
सदेव त्वमसीत्युक्ते	२१२	सिद्धादेवाहमित्यस्मात्	२१२
सदेवेत्यादिवाक्येभ्यः	२३५	सिद्धिः स्यात्स्वात्मलाभ०	२२८
सद्ब्रह्माहं करोमीति	२१२	सिद्धे सुखित्व इष्टं	२३२
सबाह्याभ्यन्तरे शुद्धे	१७६	सिद्धो मोक्षस्त्वमित्येतत्	२३७
सबाह्याभ्यन्तरोऽजीर्णो	२०५	सिद्धो मोक्षोऽहमित्येव	२३७

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
सुखादेर्नात्मधर्मत्वं	१९६	स्वप्ने दुःख्यहमध्यासं	२३४
सुषुप्तजाग्रत्स्वपतश्च	१६४	स्वभावशुद्धे गगने	१८२
सुषुप्तवजाग्रति	१६६	स्वमिवैकरसा ज्ञातिः	१८४
सुषुप्त्याख्यं तमोऽज्ञानं	२०३	स्वयं ज्योतिर्न हि द्रष्टुः	२२३
सूक्ष्मताव्यापिते ज्ञेये	१६२	स्वयं लब्धस्वभावत्वात्	२००
सूक्ष्मैकागोचरेभ्यश्च	१९७	स्वयंवेद्यत्वपर्यायः	२३६
सेतुं सर्वव्यवस्थानां	२०९	स्वयमेवावभास्यन्ते	२२०
सेत्स्यतीत्येव चेत्तत्स्यात्	२३७	स्वरूपं चात्मनो ज्ञानं	२१९
सोऽध्यासो नेति नेतीति	२१४	स्वरूपत्वान्न सर्वस्य	१९५
सोपाधिश्चैवमात्मोक्तो	१८६	स्वरूपस्यानिमित्तत्वात्	१९५
स्थानावच्छेददृष्टिः	१९२	स्वरूपाव्यवधानाभ्यां	१८८
स्थावरं जङ्गमं चैव	१७८	स्वसाक्षिकं ज्ञानम्	१९८
स्थितो दीपो यथायज्ञः	१९०	स्वाकारान्यावभास्यं	१९३
स्पष्टत्वं कर्मकर्त्रादेः	२२८	स्वात्मबुद्धिमपेक्ष्यासौ	१८३
स्मरतो दृश्यते दृष्टं	१८३	स्वार्थस्य ह्यप्रहाणेन	२३२
स्यान्मालापरिहार्या तु	१९७	ह	
स्वप्नः सत्यो यथाबोधात्	१६७	हन्त तर्हि न मुख्यार्थो	२१८
स्वप्नस्मृत्योर्घटादेर्हि	१७५	हित्वा जात्यादिसंबन्धं	२०९
स्वप्ने तद्वत्प्रबोधे यो	२०२	हूयन्ते तु हवींषीति	१८५

॥ श्रीः ॥

॥ सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ॥

॥ श्लोकानुक्रमणिका ॥

॥ श्रीः ॥

॥ श्लोकानुक्रमणिका ॥

अ

अकर्ताहमभोक्ताहं	३९४	अज्ञानमपि विज्ञानं	३३८
अकामयितृता स्वप्नात्	३४४	अज्ञानस्य निवृत्तिस्तु	३३०
अखण्डं सच्चिदानन्दं	२४९	अज्ञोऽहमित्यनुभवात्	३३६
अखण्डाकारवृत्तिः सा	३७४	अतः संगच्छते सम्यक्	३६१
अखण्डाख्या वृत्तिरेषा	३७३	अत एतदनिर्वाच्यं	३००
अखण्डानन्दसंबोधो	२४९	अत एव मतं वृत्तिः	३७५
अखण्डामेवैतां	३७२	अतस्तमपरित्यज्य	३६४
अखण्डैकरसत्वेन	३६२	अतिसूक्ष्मतरः प्रश्नः	३४०
अङ्गारनद्यां तपने च	२५४	अतिसूक्ष्मविमर्शोऽन	३९७
अचेतनस्य दीपादेः	३३४	अतोऽन्तरङ्गस्थितः	२६०
अच्छिन्नश्छिन्नवद्भाति	३५८	अतोऽप्रामाणिकमिति	३१४
अजहल्लक्षण वापि	३६४	अतोऽयं पुत्र आत्मेति	३३२
अज्ञात्वैवं परं तत्त्वं	३१७	अत्यन्तं श्रद्धया भक्त्या	३०९
अज्ञात्वैव हि निक्षेपं	३४९	अत्यन्ततीव्रवैराग्यं	२८६
अज्ञानं प्रकृतिः शक्तिः	३००	अत्रापि चान्यत्र च	२५२
अज्ञानं व्यष्ट्यभिप्रायात्	३०१	अद्वितीयस्वमात्रोऽसौ	३०३
अज्ञानज्ञानयोस्तद्वत्	३३१	अधिकारी च विषयः	२५०
अज्ञानतदवच्छिन्नः	३०३	अध्यस्तजगतो रूपं	३८६
अज्ञानदूरीकरणं	२७०	अध्यस्तनामरूपादिः	३८८
		अध्यारोपापवादक्रमः	३७३

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अध्यासदोषात्समुपा०	३२८	अन्यथा विपरीतं स्यात्	३४१
अध्यासबाधागमनस्य	३२६	अन्यप्रकाशं न किम०	३४६
अध्यासादेव संसारो	३२८	अन्योऽन्तर आत्मा	३३६
अध्यासो नाम खल्वेष	३२८	अपञ्चीकृतभूतेभ्यो	३०४
अनन्तशक्तिसंपन्नो	३०३	अपरः क्रियते प्रश्नो	३४८
अनपेक्षः शुचिर्दक्षः	२९०	अपरोक्षतयैवात्मा	३५३
अनात्मनो जन्मजरा०	३२३	अपरोऽहमनपरोऽहं	३८४
अनात्मन्यहमित्येव	३२६	अपाणिपादोऽहं	३८०
अनात्मन्यात्मताध्यासः	३२४	अबंशकतया जिह्वा	३१५
अनात्मन्यात्मताध्यासे	३२५	अभाव उभयोः सुप्ती	३६८
अनित्यत्वं च नित्यत्वं	२५१	अभिभूतः स एवात्मा	३०२
अनुकम्पा दया सैव	२६९	अभेद एव नो भेदो	३०२
अनुभूतिबलाच्चापि	३३२	अयं चापि प्रबुद्धाना०	३९२
अनुसंधानराहित्य०	३९३	अर्थी समर्थ इत्यादि	२७९
अनुस्यूतात्मनः सत्ता	३४४	अर्था बहुविधाः प्रोक्ताः	३६०
अनेनोद्भूतगुणकं	३१४	अलाभाद्विगुणं दुःखं	२६४
अन्तःकरणतद्बुद्धिद्वष्टृ	३२१	अवस्तु तत्प्रमाणैय०	२९९
अन्तःप्रज्ञत्वादिविकल्पै०	३७२	अवस्था सच्चिदानन्दा०	३५९
अन्तःशून्यो बहिःशून्यः	३९९	अविचारितरमणीयं	२५६
अन्तरङ्गं हि बलवत्	२८६	अविद्याकार्यकरण०	३५२
अन्तरङ्गविहीनस्य	२८६	अविद्याकार्यतस्तुल्यौ	३६८
अन्तर्बन्धेन बद्धस्य	२८९	अविद्याहृदयग्रन्थि०	२९१
अन्तर्बहिः स्वयमखण्डि०	३७०	अविरुद्धं पदार्थन्तरांशं	३६५
अन्तर्बहिश्चापि मृदेव	३५५	अवेक्ष्य विषये दोषं	२६१
अन्यत्र त्वन्यधर्माणां	३५०	अवेद्यमान स्वयमन्य०	३४२

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अव्यक्तमपरं ब्रह्म	३६०	आत्मनः सुखरूपत्वात्	३४७
अव्यक्तशब्दिते प्राज्ञे	३४१	आत्मनः सुखरूपत्वे	३४८
अव्याकृतं तदव्यक्तमीश	३००	आत्मनः सोऽयमध्यासो	३२९
अव्याकृतात्मनावस्थां	३४१	आत्मनः स्थूलभोगानां	३२०
अशितान्नरसादीनां	३१०	आत्मनीव स्वपुत्रेऽपि	३३२
अष्टावङ्गानि योगस्य	३९१	आत्मयाथार्थ्यनिश्चित्यै	३७६
असन्नेव घटः पूर्वं	३३८	आत्मवत्सर्वभूतेषु	३०८
अस्तीत्येवोपलब्धव्यं	२८४	आत्मस्वरूपमविचार्य	३१७
अस्मिन्नात्मन्यनात्मत्व०	३२२	आत्मा खलु प्रियतमो	३४७
अस्मिन्समाधौ कुरुते	३९०	आत्मातः परमप्रेमा०	३४७
अस्य व्यष्टिरहंकार०	३०२	आत्मानात्मविवेकं ते	२९८
अस्य शास्त्रानुसारित्वा०	२४९	आत्मानात्मविवेकं स्फु०	३१७
अस्यावस्था सुषुप्तिः स्यात्	३०२	आत्मानात्मविवेकार्थं	३३१
अस्योपाधिः शुद्धसत्त्व०	३२९	आत्मान्यः सुखमन्यच्च	३४८
अहं कर्तास्म्यहं भोक्ता	३३६	आत्मान्यः सुखमन्यच्चे०	३४९
अहंकारस्य विच्छित्तिः	२८०	आत्माभासं ततो बुद्धिः	३२५
अहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मा०	४००	आत्मोपाधेरविद्यायाः	३२६
अहं ममेत्येव सदा०	३०६	आद्यं नित्यानित्य०	२५१
अहिंसा वाङ्मनःकायैः	२६९	आद्योऽहमनाद्योऽहं	३८४
अहिनिर्ल्वयनीसर्प०	४०१	आधारभूतं यदस्य०	३५६
		आध्यात्मिकादि यदुःखं	२७३
आ		आनन्दघनतामस्य	३५३
आकाशवाय्वोर्धर्मस्तु	३१४	आनन्दप्रचुरत्वेन	३०१
आकाशादिगताः पञ्च	३०४	आनन्दरूपमात्मानं	३४८
आत्मनः साक्षिमात्रत्वं	३१७	आप्त्राप्ययोस्तु भेदश्चे०	२७६

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
आयातासु गतासु	३४५	इत्युक्त्वा स गुरुं स्तुत्वा	३९५
आरम्भन्ते कार्यगुणान्ये	३०४	इत्येवं निर्विकारादि०	३८९
आरूढस्य विवेकाश्रं	२६७	इत्येवं पण्डितमन्यैः	३३९
आर्जने रक्षणे दाने	२६३	इदं जगदयं सोऽयं	४००
आवृत्तिस्तमसः शक्तिः	३१६	इदं ममेति सर्वेषु	३९७
आशापाशशतेन	२५८	इदं स्थूलवपुर्जातं	३१८
आसनं तद्विजानीयात्	३९२	इन्द्रियाणां चेतनत्वं	३३४
आसुरीं संपदं त्यक्त्वा	३०८	इन्द्रियाणि कथं त्वात्मा	३३४
आस्वाद्यते यो भक्ष्येषु	३५३	इन्द्रियाणां चेष्टयिता	३३४
		इन्द्रियेषु निरुद्धेषु	२७२
इ		इन्द्रियेष्विन्द्रियार्थेषु	२७२
इति गुरुवचनात्	३९३	इन्द्रियैश्चात्यमानोऽयं	३३३
इति निश्चयमेतस्य	३३५	इममर्थमविज्ञाय	३४१
इति निश्चयशून्यो यो	४०२	इयं भूर्न सन्नापि	३८७
इति पृष्ठो मूढतमो	३४२	इयं समष्टिरुत्कृष्टा	३००
इति शङ्का न कर्तव्या	२७९	इष्टसाधनता बुद्ध्या	२८३
इति साक्षितयात्मानं	३७८	इष्टस्य वस्तुनो ध्यान०	३४९
इति स्वमात्मानं	३८०		
इत्यज्ञानमपि ज्ञानं	३३७	ई	
इत्यवस्थासमुल्लासं	३९८	ईदृशाङ्गसमायुक्तो	२९०
इत्याचार्यस्य शिष्यस्य	४०४		
इत्यादिवैपरीत्यं तत्	२८०	उ	
इत्यादि श्रुतिसद्भावात्	३३५	उक्तसाधनसंपन्नो	२९०
इत्यानन्दसमुत्कर्षः	३०२	उत्तमो मध्यमश्चैव	२६७
इत्युक्त्वाभिमुखीकृत्य	२९८	उत्थाने वाप्यनुत्थाने	३८९

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
उत्पाद्यमाप्यं संस्कार्यं	२७६	एतस्य संसृतेर्हेतु०	३३०
उपरतिशब्दार्थो ह्युप०	२८३	एते प्राणादयः पञ्च	३११
उपरमयति कर्माणी०	२७६	एतेभ्यः सूक्ष्मभूतेभ्यः	३०४
उपलक्षणमस्यापि	३१४	एतैः प्रमाणैरस्तीति	३४४
उपलभ्येत केनायं	३४३	एतैश्चतुर्भिर्गन्धेन	३१५
उपाधियोग उभयोः	३२४	एवं यद्विघ्नबाहुल्यं	३९३
उपाधियोगसाम्येऽपि	३२९	एवं सन्मात्रगाहिन्या	३८५
उपाधिवैशिष्ट्यकृतो	३६७	एवं सूक्ष्मप्रपञ्चस्य	३१३
		एवं स्थूलं च सूक्ष्मं च	४०२
ए		एष एव प्रियतमः	२४७
एककर्त्राश्रयौ हस्तौ	२८०	एष निष्कण्टकः पन्था	३९१
एकत्वयने का वा	३५९	एष प्रत्यक्स्वप्रकाशो	३२१
एकत्वरूपवाक्यार्थो	३६५	ऐ	
एकवृत्त्यैव मनसः	२६७	ऐतदात्म्यमिदं सर्वं	२७८
एकश्चन्द्रः स द्वितीयः	३५७	ऐतदात्म्यमिदं सर्वमि०	२६२
एकादश द्वारवतीह	३२०	ऐहिकामुष्मिकार्थेषु	२५२
एकीकृत्य तरङ्गोऽयं	३८६	ओ	
एकीकृत्योच्यते मूर्खे०	३८६	ओंकारवाच्यहीनात्मा	४०१
एतत्संशयजातं मे	३४०	औ	
एतत्समष्टिव्यष्टयोश्चो०	३२१	औपचारिकमात्मत्वं	३३३
एतत्समष्ट्यवच्छिन्नं	३१९	क	
एतत्सर्वं दयादृष्टधा	३२४	क आत्मा कस्त्वेनात्मा च	२९४
एतदेवाविविक्तं सद्गु०	३०३		
एतदैक्यप्रमेयस्य	२५०		
एतद्दृश्यं नामरूप०	३८८		

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
कट्वाभल्लवणात्युष्ण०	३०९	कारणस्यानुरूपेण	३१४
कथं मनस आत्मत्वं	३३५	कारणाज्ञाननाशाद्यत्	३१७
कथमज्ञानमेवात्मा	३४७	कारागृहस्यास्य च को	२५७
कथमन्योन्यसापेक्षा	२८०	कालभेदं वस्तुभेदं	४०२
कथमसतः सज्जाये०	३४१	किं करोमि क्व गच्छामि	३१४
कथमेकत्वमनयोः	३६२	किं मरुन्मृगतृष्णाम्बु०	३२३
करणप्रयोक्ता यः कर्ता	३३६	किमज्ञानं तदुत्पन्नं	२९४
करोति विज्ञानमयो	३१६	कुक्षौ स्वमातुर्मलमूत्रमध्ये	२५३
करोति स्वांशकतया	३१५	कुड्यादेस्तु जडस्य नैव	३४६
कर्तव्यं स्वोचितं कर्म	३८३	कृतकत्वमनित्यत्वे	२७७
कर्तृतन्त्रं भवेत्कर्म	२८१	कृतिपर्यवसानैव	२८९
कर्त्रा कर्तुमकर्तुं वा	२८१	केचिन्मारुतभोजनाः	३१८
कर्मणा जायते जन्तुः	३३०	केन दुष्टेन युज्येत	२७७
कर्मणा साध्यमानस्य	२७६	केन वा पुण्यशेषेण	२९२
कर्मानुरूपेण गुणोदयो	३१६	कोटीन्धनाद्विज्वलितोऽपि	२८०
काकस्य विष्ठावदसह्यबुद्धिः	२५२	को नाम लोके पुरुषो	२५६
कान्तारे विजने वने	२६५	कोशक्रिमिस्तन्तुभिरा०	२५७
कामः क्रोधश्च लोभश्च	२६८	कोशत्रयं मिलित्वैतत्	३११
काम एव यमः साक्षात्	२५९	क्रियैव दिश्यते प्रायः	३११
कामस्य बीजं संकल्पः	२६१	क्लेशाः स्युर्वासना एव	३८२
कामस्य विजयोपायं	२६१	क्षमावतामेव हि	२७४
कामादिदृश्य०	३८५	क्षीणेन्द्रियस्य जीर्णस्य	२४७
कामान्धकारेण निरुद्धदृष्टिः	२५८		
कामेन कान्तां परिगृह्य	२५९		
कामो नाम महाञ्जग०	२६०		

ख

खादीनां भूतमेकैकं

३१३

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
ग		चिदात्माहं परात्माहं	४००
गङ्गापदं यथा स्वार्थं	३६४	चिन्तनं च मनोधर्मः	३०५
गतेऽपि तोये सुषिरं	२५७	चिन्ताविषादहर्षाद्याः	३०६
गर्भावासजनिप्रणाशन०	३०८	चिन्मयाकारमतयो	३९७
गुणरूपादिसादृश्यं	३३३	चैतन्यं तदवच्छिन्नं	३६०
गुरुरेष सदानन्द०	४०३	चैतन्यं तैजस इति	३१२
गुरुवेदान्तवाक्येषु	२८३	चैतन्यं व्यष्ट्यवच्छिन्नं	३०१
गृहस्पृहापादनिबद्धशृङ्खला	२५८		
गेहादिसर्वमपहाय	२८९	छ	
घ		छायया स्पृष्टमुष्णं वा	३९४
		ज	
घटं विस्फुरयत्येष	३७५	जगत्स्पष्टत्वपातृत्व०	३६०
घटाभावे घटाकाशो	३५८	जगद्वेतोस्तु नित्यत्वं	२७७
घटोऽयमित्यत्र	२९७	जडप्रकाशकः सूर्यः	३४५
च		जडस्वभावश्चपलः	३३५
चतुर्धा सुविभज्याथ	३१३	जन्मानेकशतैः सदा०	२९०
चतुर्भिः साधनैः सम्यक्	२५०	जन्मानेकसहस्रेषु	२८७
चतुर्विधं भूतजातं	३१९	जन्मान्तरकृतानन्त०	२९१
चतुर्विधं स्थूलशरीर०	३५५	जन्मान्तरे मध्यमस्तु	२८८
चत्वारि साधनान्यत्र	३५०	जन्मास्तित्वविवृद्धयः	३२२
चित्तं च दृष्टि करणं	२८५	जरायुजाण्डजस्वेद०	३१८
चित्तप्रसादेन विनावगन्तुं	३१०	जले निक्षिप्तलवणं	३७७
चित्तवृत्तेरतीतो यः	४०१	जिह्वाया वरुणो दैवं	३१५
चित्तस्य साध्यैकपरत्वमेव	२८५	जीवन्मुक्तस्य भगवन्	३९५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
जीवन्मुक्तिपदं त्यक्त्वा	४००	ततः प्रामाणिकं पञ्ची०	३१४
जीवात्मेति परात्मेति	४०१	ततस्तत्संबभूवासौ	४००
जीवेश्वरेति वाक्ये च	४०२	ततोऽज्ञानस्य विच्छित्तिः	३३१
		ततो मुमुक्षुर्भवबन्ध०	३०८
ज्ञ		ततो व्योमादिभूतानां	३१३
ज्ञातज्ञेयः संप्रणम्य	४०३	तत्कारणं यदज्ञानं	२९९
ज्ञातृज्ञानज्ञेयविहीनं	३७१	तत्कार्यं सकलं तेन	३७४
ज्ञात्रादिकल्पनाभावात्	३७७	तत्तत्कालसमागता०	२७५
ज्ञात्रादिभावमुत्सृज्य	३७७	तत्तद्बुद्धिनिरोधेन	२७१
ज्ञात्राद्यविलयेनैव	३७६	तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा	२९८
ज्ञात्वा देवं सर्वपाशा०	३८१	तत्पदं त्वंपदं चापि	३६५
ज्ञाननिष्ठातत्परस्य	३८२	तत्पदार्थस्त्वमर्थस्तु	३६१
ज्ञानभूमिः शुभेच्छा	३९५	तत्प्रकारं प्रवक्ष्यामि	३८६
ज्ञानशास्त्रैकपरता	२६९	तत्राध्यस्तमिदं भाति	३८६
ज्ञानस्य वस्तुतन्त्रत्वे	२८१	तत्सर्वं खल्विदं ब्रह्म	३२१
ज्ञानस्याप्रतिबद्धत्वं	३७८	तथा तत्त्वमसीत्यत्र चै०	३६३
ज्ञानाज्ञानमयस्त्वात्मा	३३८	तथा तत्त्वमसीत्यत्र ना०	३६०
ज्ञानादेव तु कैवल्यं	२७८	तथापि किञ्चिद्वक्ष्यामि	३२५
ज्ञानेन कर्मणो योगः	३८२	तथा श्रवणजो बोधः	३७९
ज्ञानेन्द्रियाणि निज०	३२०	तथैव दुःखं जन्तूनां	३५१
ज्ञानैकनिष्ठानिरतस्य	३८३	तथैव परमं ब्रह्म	३५८
त		तथैव प्रत्यगात्मापि	३१७
		तथैवान्योन्यभेदस्य	३६१
तं विक्रीणाति देहार्थं	३३२	तथैवैतज्जगत्सर्वं	२५०
तच्चापि पञ्चीकृत०	२५६	तदन्तःकरणं वृत्ति०	३०५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
तदप्यपञ्चीकृत०	३५६	तस्मादन्नविकारित्वे०	३१९
तदर्थं वा त्वमर्थं वा य०	३६४	तस्मादात्मा केवला०	३४८
तदर्थं वा त्वमर्थं वा स०	३६५	तस्मादावृतिविक्षेपौ	३२९
तदर्थस्य परोक्षत्वा०	३६१	तस्मादेव तु बुद्धेः	३०५
तदर्थं च कथं तत्र	३६४	तस्माद्धि कार्यं न	३५६
तदेकवृत्त्या तत्स्थैर्यं	२७०	तस्माद्ब्रह्मात्मनोर्भेदः	३५८
तद्वत्त्वयाप्यात्मन	२९३	तस्मान्न कर्मसाध्यत्वं	२७७
तद्वदेव चिदाभास०	३७४	तस्मान्न मानसो धर्मो	३५०
तद्वद्विषयसान्निध्यात्	३५३	तस्मान्मुमुक्षोः	३८२
तद्विद्याविषयं ब्रह्म	४०२	तस्मान्मुमुक्षोरधिका	२७४
तन्मतं दूषयत्यन्यो०	३३३	तस्य कार्यतया जीव०	३७४
तमः प्रधानप्रकृति०	३०३	तान्येव सूक्ष्मभूतानि	३१३
तमेव सा धीकर्मति	३३०	तापत्रयं तीव्रमवेक्ष्य	२८७
तयोरुपाधिश्च वि०	३६७	तापैस्त्रिभिर्नित्यमनेकरूपैः	२८६
तयोरेव विरोधित्वं	३३१	तावदेव नरः स्वस्थः	२८९
तस्माच्छ्रद्धा सुसंपाद्या	३८४	तितिक्षया तपो दानं	२७४
तस्मात्क्रियान्तरं त्यक्त्वा	३८३	तितिक्षोरेव विघ्नेभ्यः	२७४
तस्मात्तत्त्वमसीत्यत्र	३६५	तिष्ठत्येव स्वरूपेण	३४०
तस्मात्तितिक्षया सोढा	२७५	तीव्रमध्यममन्दाति०	२८६
तस्मात्त्वं चाप्यप्रमत्तः	३९१	तुर्यावस्थां सप्तभूमि	३९८
तस्मात्त्वमभयं नित्यं	३६९	तेजः शब्दस्पर्शरूपैः	३१५
तस्मात्त्वयीदं भ्रमतः	२९७	तेजोऽशक्ततया पाणी	३१५
तस्मादज्ञानविच्छित्त्यै	३३१	तेन बन्धोऽस्य जीवस्य	३३०
तस्मादनर्थस्य	२६५	तेन स्वदौष्ट्यं परिमुच्य	२७२
तस्मादनित्ये स्वर्गादी	२७८	तेनैव सर्वजन्तूनां	२६१

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
तेनोपलभ्यते शब्दः	३१४	दृश्यस्यापि च साक्षित्वात्	३८५
तैलधारावदच्छिन्न	३७६	देवर्षिपितृमर्त्यर्ण०	२८९
त्वं प्रत्यस्ताशेषविशेषं	३७२	देशकालादिवैशिष्ट्यं	३६६
त्वङ्मारुतांशकतया	३१५	देहत्रयातिरिक्तोऽहं	३९०
त्वत्कटाक्षवरचान्द्र०	३९४	देहात्मबुद्धेर्विच्छित्त्यै	३८२
त्वयापि प्रत्यभिज्ञातं	३५२	देहादावहमित्येव	३०५
		देहादिः क्षीयते लोको	२७७
द		देहोऽयं पितृभुक्तान्न	३१९
दमं विना साधु मनः	२७२	दैवे च वेदे च गुरौ च	२८५
दर्शयित्वा सुषुप्तौ तत्	३६२	द्रष्टा श्रोता वक्ता	३१७
दशाक्षतुष्टयाभ्यासात्	३९६	द्वयोरुपाध्योरेकत्वे	३१३
दहत्यलाभे निःस्वत्वं	२६३	द्वैतवर्जितचिन्मात्रे	४००
दिवान्धदृष्टेस्तु	२९७		
दीपादीपो यथा तद्वत्	३३२	ध	
दुःखं च भोगकालेऽपि	३५१	धनं भयनिबन्धनं	२६२
दुःखप्रत्ययशून्यत्वात्	३३७	धनकान्ताज्वरादीनां	२७१
दुःखाभावः सुखमिति	३५२	धनेन मदवृद्धिः स्यात्	२६३
दुःखाभावस्तु लोष्टादौ	३५२	धन्यः कृतार्थस्त्वमहो	२९५
दुःखिनोऽपि सुषुप्तौ त्वा०	३३७	ध्यानं समाधिरित्येव	३९१
दुरदृष्टादिकं नात्र	३५०	ध्यानपूजादिकं लोके	२७०
दुष्पारे भवसागरे	२९२	ध्यानशब्देन विख्याता	३९२
दूरादवेक्ष्याग्निशिखां	२५९		
दृगाद्यविषये व्योम्नि	३२५	न	
दृश्यधीवृत्तिरेतस्य	३९८	न कर्मणा न प्रजया	२७८
दृश्यन्ते येन संदृष्टा	३७८	न कर्म यत्किंचिदपेक्षते हि	२८१

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
न कस्यापि स्वसद्भावे	३२४	नानात्वेन प्रतीतानां	३००
न केवलाज्ञानमयो	३३८	नानायोनिसहस्रेषु	३०६
न कोऽपि सम्यक्त्वधिया	२६१	नानुभूतः कदाप्या०	३२३
न च संन्यसनादेव	२७५	नान्तःप्रज्ञो नो ब०	३८०
न चास्य कश्चिज्जनिता	२७६	नाप्येष धर्मो मनसो०	३५०
न ज्ञानकर्मणोर्यस्मात्	२८३	नामरूपे पृथक्कृत्वा	३८७
न तथा विद्यते व्याप्तिः	३१४	नाशकत्वं तदुभयोः	३३१
न तु कृत्वैव सन्यासं	२७५	नाशेषलोकैरनुभूयमानः	२९६
न देशो न कालो	३८८	नासतः सत उत्पत्तिः	३४१
न देहो न चाक्षाणि	३८८	नास्म्यागन्ता नापि	३७९
न प्रमादोऽत्र कर्तव्यो	३९०	नाहं देहो नाप्यसुः	३७८
न मेऽस्ति देहेन्द्रिय०	३८०	नाहं योगी नो वि०	३७९
न वेषभाषाभि०	३८१	नाहं स्थूलो नापि	३७९
न शङ्कनीयमित्यार्यैः	३६४	नित्यानन्दस्वरूपोऽहं	३९४
न शब्दो न रूपं	३८७	नित्यानन्दाखण्डैकरसं	३७२
न सद्द्रव्यजातं	३८७	नित्यानित्यपदार्थबो०	२८२
न साक्षिणं साक्ष्यधर्मा०	३९५	नित्यानित्यपदार्थवि०	२५२
न सा तत्त्वमसीत्यत्र	३६३	नित्यानित्यविवेकश्च	२९०
न सावयव एकस्य	३२४	नित्याहितेन वित्तेन	२६४
न स्वप्नजागरणयो०	३६७	निद्रागाढतमोवृतः	२९३
न हि त्वं देहोऽसा०	३६९	निद्रा यथा पुरुषमप्रमत्तं	३२७
न हि दुःखप्रदं वस्तु	३४९	निद्रासूतशरीरधर्म०	३६७
न हि प्रमाणान्तर०	३३९	निमित्तमप्युपादानं	३०३
न ह्यत्र विषयः कश्चित्	३५२	निमेषोन्मेषयोर्वापि	३८२
न ह्यर्कः कुरुते कर्म	३१७	नियमो हि परानन्दो	३९२

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
निरुपाधिभ्रमेष्वस्मिन्	३२५	प	
निरोधः सर्ववृत्तीनां	३९२	पञ्चानामेव भूतानां	३१०
निर्गुणस्य गुणाधानं	२७७	पञ्चीकृतेभ्यः खादिभ्यः	३१८
निर्णीतमतजातानि	३३९	पदान्तरेण सिद्धायां	३६५
निर्ममत्वं स्मृतं येन	२७०	परत्र पूर्वदृष्टस्य	३२३
निर्विकल्पं परं ब्रह्म	३८६	परद्रव्यपरद्रोह०	३०८
निर्विकल्पकसमाधि०	३८५	परप्रयुक्तेन चिर०	३९६
निर्विकल्पसमाधिर्यो	३९१	परब्रह्मवदाभाति	३९८
निर्विकारं निराकारं	३८९	परस्परविरुद्धत्वात्	३८२
निर्विशेषं निराभासं नि०	३८९	परित्यज्य विरुद्धांशं	३६६
निर्विशेषं निराभासम०	३६६	परिपूर्णचिदाकाशे	३९७
निष्कलं निष्क्रियं शान्तं	२७७	परिश्रान्ततया गाढ०	३९८
निष्कलङ्कं निरातङ्कं	३८९	परे ब्रह्मणि तात्पर्य०	३७५
निष्ठप्तमग्निना पात्रं	२८८	परोक्षत्वापरोक्षत्वा०	३६६
नृजन्म जन्तोरतिदुर्लभं	२८८	परोक्षत्वापरोक्षत्वस०	३६६
नेति नेतीत्यरूपत्वात्	४०२	पश्यतस्त्वहमेवेदं	३७१
नेष्यते तत्प्रकारं ते	३५४	पश्यन्ति स्वप्नवल्लोकं	३९८
नोदेति नास्तमायाति	३९९	पायोर्मृत्युरुपस्थस्य	३१६
नैकधीविषयत्वेन	३१२	पित्तज्वरार्शः क्षयगुल्म०	२५४
नैतदन्यतरं ब्रह्म	२७६	पुंसः प्रधानसिद्धयर्थं	२८३
नैतस्मात्कर्मणः कार्यं	३३०	पुंसस्तथानाचरण०	२७०
नैव प्रत्यग्जायते वर्धते नो	३२२	पुण्यक्षये पुण्यकृतो नभस्यैः	२५५
नैवान्यसाधनापेक्षा	२७९	पुत्रमित्रकलत्रादि०	२८८
नैवास्ति काचन भिदा	३६८	पुत्राद्विशिष्टा देहेऽस्मिन्	३३२

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
पुमानजातनिर्वेदो	२६७	प्रयोजनं संप्रवृत्तेः	२५०
पुरस्थ एव विषये	३२५	प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्वे	२८२
पुरानुभूतो नो चेत्तु	३४३	प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च य०	३४८
पुरुषत्वं वदत्यस्य	३३३	प्रश्नः समीचीनतरस्तवायं	२९६
पुरो दृष्टे हि विषये	३२३	प्रसन्ने सति चित्तेऽस्य	२७२
पूर्ण एव सदाकाशो	३५८	प्रसिद्धिरात्मनोऽस्त्येव	३२४
प्रकाशकत्वादेतेषां	३०४	प्राच्योदीच्याङ्गसद्भावे	२६८
प्रचण्डातपमध्यस्थ०	३७४	प्राज्ञत्वमस्यैकाज्ञान०	३०२
प्रतिपदमहमादयो	३४५	प्राणः प्राग्गमनेन	३१०
प्रत्यक्प्रत्ययसंतान	२६८	प्राणकर्मेन्द्रियैर्देहः	३११
प्रत्यक्षः सर्वजन्तूनां	३३३	प्राणायामाद्भवति मनसो	२७३
प्रत्यक्षादिविरोधः स्यात्	३६२	प्रादेशमात्रः परिदृ०	२९७
प्रत्यक्षेणानुभूतार्थः	२९४	प्राभाकरस्तार्किकश्च	३२६
प्रत्यगभिन्नमखण्ड	३८४	प्रियत्वेन मतं यत्तु	३४७
प्रत्यगब्रह्मविचारपूर्व०	२७८	प्रियेषु स्वेषु सुकृत०	४०३
प्रत्यभिज्ञायते सर्वैः	३५२	प्रीतिमात्रात्कथं पुत्र	३३२
प्रत्यभिज्ञायमानत्वात्	३४३		
प्रत्याहारः स विज्ञेयो	३९२		
प्रदृश्यते वस्तुनि यत्र	२५२	बद्धं प्रवृत्तितो विद्धि	३२९
प्रब्रवीत्युभयात्मत्वं	३३७	बधिरोऽहं च काणोऽहं	३३४
प्रभवति न हि कुम्भो	३४१	बन्धमुक्तं ब्रह्मनिष्ठं	३०१
प्रमाणपूर्वकं धीमान्	३९३	बन्धश्च मोक्षो मनसैव	३०७
प्रमाणसंशयो यावत्	३७८	बहिरङ्गं श्रुतिः प्राह	२८६
प्रमाणासौष्ठववृत्तं	२८१	बहिरात्मा ततः स्थूल०	३२०
प्रयोजनं तितिक्षायाः	२७५	बहिर्यात्यन्तरायाति	३२७

ब

बहुकालं समाधाय	पृष्ठम् ३९३	ब्रह्मैवाहमहं ब्रह्म	पृष्ठम् ३७२
बाधते तद्गताज्ञानं	३७४		
बालकल्पितनैल्येन	३२३	भ	
बाल्यादिनानावस्था०	३३४	भगवन्करुणासिन्धो	२९१
बाह्यमाम्यन्तरं चेति	२७०	भवाननात्मनो धर्मान्	२९३
बिम्बभूतपरब्रह्म	३७४	भागं विरुद्धं संत्यज्य	२६५
बीजान्यग्निप्रदग्धानि	३८२	भागलक्षणया सम्यक्	३६६
बुद्धिकल्पितमालिन्य	३८३	भूमिकात्रितयाम्यासात्	३९६
बुद्धिस्तथैव सत्त्वात्मा	३२५	भूमिकापञ्चकाम्यासात्	३९६
बुद्धेः सूक्ष्मत्वमायाति	३७५	भूम्यंशकतया पायुः	३१५
बुद्धेरज्ञानकार्यत्वात्	३३६	भूयो जन्माद्यप्रसक्तिः	३८१
बुद्ध्यादिवेद्यविलया०	३४३	भेदो न विद्यते वस्तु०	३५४
बुद्ध्यादिसकलं सुप्तौ	३४०	भोगकालेऽपि भोगान्ते	३५१
ब्रह्मचर्यमहिंसा च०	२६८	भोगकाले भवेन्नृणां	३५१
ब्रह्मचर्यमहिंसा च सा०	२७४	भोगेन मत्तता जन्तोः	२६३
ब्रह्मचर्यादिभिर्धर्मैः	२७१	भोग्ये नरः कामजये०	२६२
ब्रह्मात्मनोस्तत्त्वमसी०	३५८	भ्रान्त्या ब्रह्माणि भेदोऽयं	३६८
ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं	२५०	भ्रान्त्या मनुष्योऽहमहं	३२२
ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञाना०	२८६	भ्रान्त्या यत्र यदध्यास	३२३
ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु	२६९	भ्रान्त्योदितद्वैत०	३५७
ब्रह्मानन्दरसावेशा०	२८९		
ब्रह्मानन्दरसास्वाद	२७२	म	
ब्रह्मैव नित्यमन्यत्तु०	२५१	मर्त्यत्वं त्वयि कल्पितं	२९६
ब्रह्मैवास्मीति या वृत्तिः	३९२	मर्त्यत्वसिद्धेरपि पुंस्त्वसिद्धेः	२९६
ब्रह्मैवाहं चिदेवाहं	४०१	मर्त्यस्य मम जन्मादि०	२९४

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
मदोद्धतिं मान्यतिरस्कृतिं	२५३	मूलाज्ञानविनाशेन	३९७
मनः प्रसादः पुरुषस्य	३१०	मृदादिकारणं नित्यं	२५१
मनः प्रसादसिद्धयर्थं	२६८	मोक्षस्य कालोऽस्ति	२८७
मनसो धारणं चैव	३९२	मोक्षस्य साधनमिति	२७९
मनस्तु सर्वं जानाति	३३५	मोक्षाधिकारी संन्यासी	२७९
मनस्यपि च बुद्धौ च	३०५	मोक्षेच्छया यदहरेव	२८२
मनो मनोमयः कोशो	३०६		
मनो ह्यमुष्य प्रवणस्य	३०६	य	
मयि सुखबोधपयोधौ	३९४	यं न प्रकाशयति किञ्चि०	३४६
मलिनस्यैव संस्कारो	२७६	यः समस्तार्थजालेषु	३९९
महाप्रपञ्चावच्छिन्नं	३२१	यः स्वप्नमद्राक्षमहं	३४५
मात्रादिलक्षणं किञ्चु	३३८	य एष देहो	३६९
मायाकार्यैस्तिरोभूतो	३२४	यज्जायते वस्तु	३६९
मायोपहितचैतन्यं	३००	यत एवमतो युक्ता	३३७
मार्गं प्रयातुर्मणिलाभवन्मे	२८७	यतस्ततो ब्रह्म सदा०	३६८
मिथ्यासंबन्धतस्तत्र	२९९	यतस्तस्मात्तु पुत्रादेः	३३९
मुक्तसङ्गाय शान्ताय	३९४	यतस्तस्मादिन्द्रियाणां	३३४
मुक्तस्येश्वररूपत्वात्	२८५	यत्कार्यरूपेण यदी०	३५५
मुक्तिश्रीनगरस्य	२६६	यत्ततो बिम्ब आनन्दः	३५१
मुखमात्रं भवेत्तद्व०	३७४	यत्तस्मादसतः सर्वं	३३९
मुख्यगौणादिभेदेन	३७३	यत्र जाता जरायुभ्यः	३१८
मुमुक्षूणां परित्याज्यं	२७८	यत्र नान्यत्पश्यतीति	३६८
मुमुक्षोर्यत्नतः कार्यं	३७७	यत्र नासन्न सच्चापि	३९९
मूढा अश्रुतवेदान्ता	३३१	यत्र यत्र मृतो ज्ञानी	४०३
मूढानां प्रतिबिम्बादौ	३२६	यत्रात्मनोऽकामयि०	३४४

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
यत्रास्ति लोके गतितार०	२५६	यमस्य कामस्य च	२५९
यत्रोपभुङ्क्ते विषयान्	३२०	यमालये वापि	२५९
यत्स्वप्रकाशमस्मि०	३६९	यमावलोकोदितभीति०	२५४
यथा कुवलयोल्लास०	३५३	यमेषु निरतो यस्तु	३०८
यथा तथा पुत्रकलत्रमि०	२५७	यमोज्यमिति संप्रोक्तो०	३९१
यथा तथैव सा वृत्तिः	३७७	यमोऽसतामेव क०	२६०
यथा प्रसुप्तिप्रतिभा०	३२७	यस्य कस्यापि योगेन	३५४
यथार्थदर्शनं वस्तु	२६२	यस्य चित्तं निर्विषयं	३०९
यथार्थवादिता पुंसां	२८५	यस्य देहादिकं नास्ति	४००
यथा लूतानिमित्तं च	३०३	यस्य नाहंकृतो भावो	३९९
यथावद्भेदबुद्धयेदं	३९८	यस्य प्रपञ्चभानं न	४०१
यथा वस्तु तथा ज्ञानं	२८१	यस्य प्रसादेन विमुक्तसङ्गाः	२९५
यथा समाधित्रितयं	३८६	यस्येदं सकलं विभाति	३४२
यथास्थितमिदं सर्वं	३९९	यस्यैतद्विद्यते सर्वं	२६९
यदनाद्यन्तमव्यक्तं	३२१	यात्येष विषयानन्दो	३५१
यदालम्बो दरं हन्ति	२४९	यावद्यावच्च सद्बुद्धे	४०३
यदास्त्युपाधिस्तद०	३५७	यावन्न तत्त्वंपदयोः	३५९
यदिदं परमं सत्यं	३६९	यावन्न तर्केण	३७६
यद्यत्स्वाभिमतं वस्तु	४०३	यावन्नाश्रयते रोगो	२८९
यद्यदुक्तं ज्ञानशास्त्रे	२७१	युक्त्यात्मानात्मनोः	३३१
यद्यद्दृष्टं भ्रान्तिमत्या	३७१	येन नाराधितो देवो	२६८
यद्यन्निष्पाद्यते कर्म	३११	येनानुभूयते सर्वं	३४३
यद्यस्ति चात्मा किमु	३४०	येषामाशा निराशा स्यात्	२६६
यद्येन वर्धते तेन	३३०	योगं समारोहति	३८४
यन्न स्वबन्धोऽभिमतो	२८२	योगमभ्यस्यतो भिक्षोः	२७५

योगारूढस्य सिद्धस्य	३८४	लोकान्तरं वात्र गुहान्तरे	२९८
यो जागर्ति सुषुप्तिस्थो	३९९	लोभः क्रोधश्च डम्भश्च	२६४
यो बिम्बभूत आनन्दः	३५१		
योऽहं ममेत्याद्य०	३९०	व	

र

रक्षा तितिक्षासदृशी	२७३	वक्ष्ये तुभ्यं ज्ञानभूमिः	३९५
रजस्तमसश्चैव	३३०	वदन्तमेवं तं शिष्यं	२९२
रजस्तमोभ्यां मलिनं	३०७	वनस्य व्यष्ट्यभिप्रायात्	३०१
रजोदोषैर्युक्तं	३०७	वस्तु तावत्परं ब्रह्म नि०	२८१
रज्जोः स्वरूपाधिगमे	३५७	वस्तु तावत्परं ब्रह्म स०	२९९
रज्जोस्तु तत्त्वमनवेक्ष्य	२९३	वस्तुन्यवस्त्वारोपो	२९९
रत्न यदि शिलाबुद्धिः	२६२	वस्त्वन्तरस्या भावेन	३५४
रवेर्यथा कर्मणि साक्षि०	३९५	वाक्यार्थ एव ज्ञातव्यः	३५९
रागद्वेषभयादीनां	३९९	वाक्यार्थत्वे विरोधोऽस्ति	३६१
राजसीं तु क्रियाशक्तिं	३११	वाक्यार्थत्वे विशिष्टस्य	३६२
राज्ञो भयं चोरभयं	२६३	वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र ब्र०	३६४
रुद्रस्त्वहंकृतेर्देवं	३१६	वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र वि०	३६०
रूपज्ञानं यथा सम्यक्	२८१	वाचः साक्षी	३७९

ल

लक्षणा ह्युपगन्तव्या	३६३	वाच्यैकत्वविवक्षायां	३५९
लक्षयत्यनया सम्यक्	३६६	वायुनोच्चालितो वृक्षो	३११
लक्ष्यते प्रतिबिम्बेन	३५१	वायोरग्निस्तथैवाग्नेः	३०४
लब्ध्वा सुदुर्लभतरं	२८८	वाय्वर्कवह्नीन्द्रमुखान्	२५५
लिङ्गमित्युच्यते स्थूला०	३११	विक्षेपनाम्नी रजस्तु	३२७
		विक्षेपशक्त्या परिचो०	३२८
		विचारणाशुभेच्छाभ्यां	३९६
		विजातीयशरीरादि	३७६

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
विज्ञातपरमार्थानां	३८३	विवेको जन्तूनां	२९५
विज्ञानं यज्ञं तनुते	३३६	विशेषणं तु व्यावृत्तौ	३५४
विज्ञानं विज्ञानविदां	४०१	विशेषणविशेष्यत्व०	३६१
विज्ञानमयकोशः स्यात्	३०५	विश्वस्य वृद्धिं स्वयमेव	२६०
विज्ञानमयकोशेऽयं	३०५	विश्वोऽस्मिन्स्थूलदेहेऽत्र	३१९
विज्ञानमयादन्यं	३३७	विषयः शुद्धचैतन्यं	२५०
विदिताविदितान्योऽहं	३८४	विषयव्यापृतिं त्यक्त्वा	२६८
विदित्वा सच्चिदानन्दं	३९७	विस्मृत्य वस्तुनस्तत्त्वं	२९८
विद्यमानस्य मिथ्यात्वं	२९४	वृत्तिविस्मरणं सम्यक्	३९३
विद्यां चाविद्यां चेति	२८२	वृत्तेर्दृश्यपरित्यागो	२८३
विद्वन्मृत्युभयं जहीहि	२९२	वृत्तौ चिरानुभूतान्त०	३९७
विद्वानहमिदमिति वा	३८५	वेदान्तवाक्यानुगुण०	३६५
विनिषिध्याखिलं दृश्यं	३८३	वेदान्तशास्त्रसिद्धान्त०	२४९
विपरीतात्मतास्फूर्ति०	३८१	वेदेनाप्यसदेवेदं	३३८
विपरीतार्थधीर्यावत्	३९०	वैराग्यरहिता एव	२६७
विराड्हिरण्यगर्भश्च	४०२	वैलक्षण्यं च सामग्र्योः	२७९
विरुद्धधर्माक्रान्तत्वात्	३६२	वैश्वानरो विश्वनरे०	३१९
विरुद्धांशपरित्यागात्	३६३	व्यष्टिरेषास्य विश्वस्य	३१९
विरुद्धघते भागमात्रो	३६३	व्यष्टिर्मलिनसत्त्वैषा	३०१
विरूपतां सर्वजानादवज्ञां	२५४	व्युत्क्रमेण तदुत्पत्तेः	३५४
विवदन्ति प्रकारं तं	३३२	व्रीह्याद्योषधयः सर्वाः	३१८
विवर्तस्यास्य जगतः	३५४		
विवेकजां तीव्रविरक्तिमेव	२६७	श	
विवेकवानप्यतियौक्ति०	३२६	शक्त्या महत्यावरणाभि०	३२७
विवेकिनो विरक्तस्य	२७८	शब्दादिविषयेभ्यो यो	२६८

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
शमादिषट्कसंपत्तिः	२५१	श्रवणं मननं ध्यानं	३७५
शमो दमस्तितीक्ष्णोप०	२६७	श्रीमद्भिरुक्तं सकलं	२९४
शरीरकरणग्रामा	३१६	श्रुते दृष्टेऽपि वा भोग्ये	२६१
शरीरतद्योगतदीय०	३७१	श्रुत्याधिदेवतामेव	३३४
शान्ताशेषविशेषांशः	३९८	श्रुत्या निरुक्तं सुखतारतम्यं	२५५
शास्त्रविद्गुणदोषज्ञः	२८७	श्रुत्यान्योऽन्तर आत्मा	३३५
शास्त्रसज्जनसंपर्क०	३९६	श्रुत्याप्येकत्वमनयोः	३६२
शास्त्रार्थकोविदैरर्थो	३६०	श्रुत्या सत्त्वपुराणानां	३०१
शिरो विवेकस्त्वत्यन्तं	३९०	श्रुत्युक्तमव्ययमनन्त०	३७०
शिवः शैवागमस्थानां	४०१	श्रुत्युक्ताः षोडशकलाः	३४५
शिव एव गुरुः साक्षात्	२९१	श्रुत्युक्तार्थावगाहाय	२८५
शिवप्रसादेन विना	२९५	श्रुत्योदितस्ततो ब्रह्म	३७५
शिष्टान्नमीशार्चन०	३०९	श्रुत्यैव न ततस्तेषां	३५४
शुक्तेर्बाधा न खल्वस्ति	२९९	श्रेष्ठं पूज्यं विदित्वा मां	२७१
शुद्धं बुद्धं तत्त्वसिद्धं	३८९	श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वा०	३०१
शुद्धचैतन्यरूपत्वं	३४४	श्रोत्रादिपञ्चकं चैव	३०१
शुद्धोऽहं बुद्धोऽहं	३८४	श्रोत्रियो ब्रह्मनिष्ठः	२९०
शुश्रूषया सदा भक्त्या	२९१	श्लेष्मोद्गारिमुखं	२५८
शृणु वक्ष्यामि सकलं	३४०		
शृणुष्वभावहितो विद्वन्	३५९		
शौक्याद्व्यावर्तते नीले०	३६१		
श्रद्धाभक्तिपुरःसरेण	३७३		
श्रद्धाभक्तिमतीं	२६५		
श्रद्धावतामेव सतां	२८४		
श्रद्धाविहीनस्य तु	२८४		

ष

षड्भूमिकाचिराभ्यासात्

स

संकल्पवानहं चिन्ता०

संकल्पानुदये हेतुः

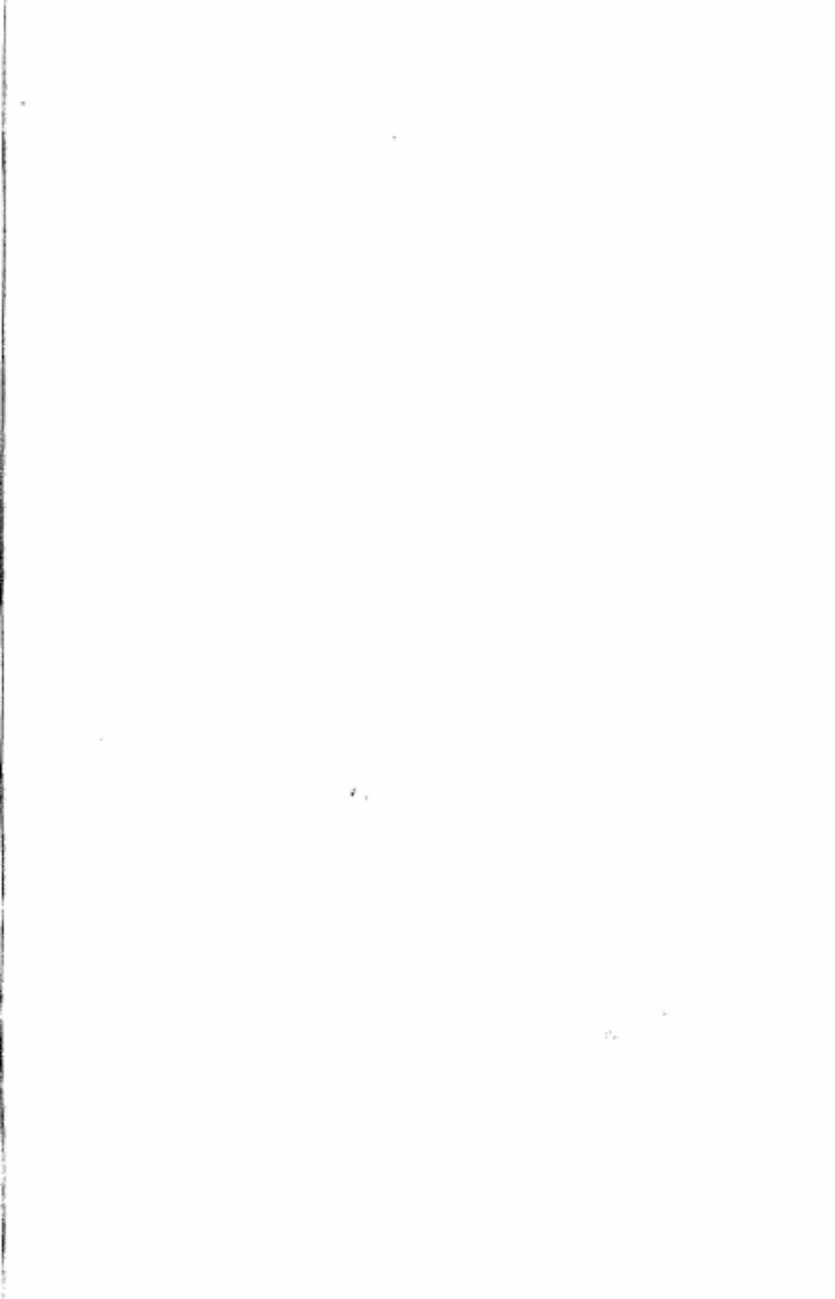
	पृष्ठम्		पृष्ठम्
संकल्पान्मन इत्याहुः	३०५	सदयं ह्येष एवेति	३५२
संजाताहंकृतित्यागः	२७०	सदसद्ब्रह्मामनिर्वाच्य०	२९९
संन्यस्य तु यतिः कुर्यात्	२८३	सद्भावे लिङ्गमेतस्य	३००
संन्यसेत्सुविरक्तः स्यात्	२८३	सद्भिः स एव विज्ञेयः	२७७
संपन्नोऽन्धवदेव	२६४	सन्मात्रवस्तुनो भावे	२७७
संप्रीतिमक्ष्णोर्वदन०	२९१	समष्टिः स्यात्तरुणः	३१२
संबन्धानुपपत्त्या च	३६३	समष्टिरूपमज्ञानं	३६०
संयोज्य स्थूलतां यान्ति	३१३	समष्टेरपि च व्यष्टेः	३१३
संसारबन्धनिर्मुक्तिः कदा	२७१	समस्तेभ्यो रजोशेभ्यो	३१०
संसारमृत्योर्बलितः	२६६	समाधिः कः कतिविधः	३७३
स एव सद्यस्तरति	२८८	समाधिसुप्त्योर्ज्ञानं	३७७
सच्चिन्तनस्य संबाधो	२७१	सम्मिता इन्द्रियस्थाने०	३१६
सतामपि पदार्थस्य	२६३	सम्यक्प्राबोधयत्तत्त्वं	२९९
सति प्रपञ्चे जीवे वा	३६३	सम्यक्समाधिनिरतैः	३७०
सतो भिन्नमभिन्नं वा	३००	सर्गं वक्तव्यस्य तस्मा०	२५१
सत्कर्मक्षयपाप्मनां	२६६	सर्वं सर्वगतं शान्तं	४०३
सत्यं निर्ममता स्वैर्यं	२६९	सर्वज्ञत्वेश्वरत्वादि०	३०१
सत्यमित्युच्यते ब्रह्म	२७०	सर्वज्ञोऽप्रतिबद्ध०	३२९
सत्यर्थोऽपि च नोदेति	३५०	सर्वदाप्यासमित्येव	३४४
सत्युपाध्येरभिन्नत्वे	३०२	सर्वमेतद्यथापूर्वं	२९५
सत्त्वं चित्त्वं तथानन्द०	३५३	सर्ववेदान्तसिद्धान्त०	४०४
सत्त्वचित्तवानन्दतादि०	३५४	सर्वस्य दाहको वह्निः	३४३
सत्त्वचित्तवानन्दतादि०	३४४	सर्वस्यानित्यत्वे	२५१
सत्त्वप्रधाने चित्तेऽस्मिन्	३५०	सर्वाकारं सर्वमसर्वं	३७२
सत्त्वापत्तिश्चतुर्थी स्यात्	३९५	सर्वात्मभावो विदुषो	३७०

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
सर्वानर्थस्य तद्वीजं	३२८	सुखमिति मलराशौ	२६५
सर्वेन्द्रियाणां गति०	२७३	सुखयति धनमेव	२६४
सर्वेशत्वस्वतन्त्रत्व०	३६१	सुखहेतुषु सर्वेषां	३४७
सर्वोपरमहेतुत्वात्	३०१	सुप्तिमूच्छोत्थितेष्वेव	३२६
सर्वो विरुद्धवाक्यार्थः	३६३	सुप्तोत्थितजनैः सर्वैः	३३८
स वस्तुधर्मो नो	३४९	सुषुप्तावात्मसद्भावे	३४३
सविकल्पसमाधि यो	३८५	सुषुप्तिकाले सकले	३३९
सविकल्पस्तयोर्यत्तत्	३७८	सुषुप्तौ शून्यमेवेति	३४२
सविकल्पो निर्विकल्पो	३७६	सुसूक्ष्ममस्तितामात्रं	३८९
सहयोगो न घटते	२८०	सोऽयं दृश्यानुविद्धः	३७८
सहवासश्च संसर्गः	२६९	सोऽयं देवदत्त इति	३६५
साक्षिणं स्वं विजानीयात्	३७८	सोऽयमाभास आनन्दः	३५०
साधनचतुष्टयसंपत्तिः	२५०	स्थितः किं मूढ एवास्मि	३९६
साधनत्वेन दृष्टानां	२७६	स्थूलं च सूक्ष्मं च	३४९
साधनानान्तु सर्वेषां	२८६	स्थूलसूक्ष्मकारणाख्याः	३२१
साधनेष्वपि सर्वेषु	२७४	स्थूलस्यापि च सूक्ष्मस्य	३५२
साभासं व्यष्ट्युपहितं	३१९	स्थूलात्सूक्ष्मतया व्यष्टिः	३१२
सामग्र्येष्टोभयोस्तद्वत्	२८०	स्थूलाद्यज्ञानपर्यन्तं	३२१
सामानाधिकरण्यं वा	३३८	स्मरणं दर्शनं स्त्रीणां	२६९
सार्वभौमादिब्रह्मान्तं	३५०	स्यात्तत्त्वं पदयोः स्वा०	३५९
सालोक्यसामीप्यसरूपता	२५५	स्यादखण्डाकारवृत्तिः	३७५
सावयवस्य क्षीरादे	२७७	स्वकीयविष्णुमूत्रविसर्जनं	२५३
सिद्धान्तोऽध्यात्मशास्त्राणां	४०३	स्वतन्त्रः सत्यसंकल्पः	३०१
सिद्धेश्चित्तसमाधान०	२८५	स्वप्ने जागरकालीन०	३१२
सुखं किमस्त्यत्र विचा०	२५६	स्वप्राधान्येन जगतो	३०३

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
स्वभासने बान्यपदार्थ०	३४६	स्वानुभूतिं परित्यज्य	३९०
स्वमात्मानं परं मत्वा	२९८	स्वापरोक्षस्य वेदादेः	२८२
स्वरूपतस्तत्कलशादि	३५५	स्वामित्वद्योतनायास्मि०	३३३
स्वरूपमात्रग्रहणं	३८७	स्वीयैः परैस्ताडनमज्ञ०	२५३
स्वरूपाच्छादकत्वेना०	३०२	स्वेदाज्जाताः स्वेदजास्ते	३१८
स्ववासनाप्रेरित एव	३०६	स्वेनानुभूतं स्वयमेव	३४२
स्वीवकारं परित्यज्य	२६७		
स्वस्वरूपे मनः स्थान०	३८३	ह	
स्वस्वोपाधिलयादेव	३९९	हस्तबद्धयमेतस्य	२७९
स्वस्वोपाध्यनुरूपेण	३५३	हितपरिमितभोजी	३०९
स्वात्मतत्त्वं समालम्ब्य	३८१	हिरण्यगर्भः सूत्रात्मा	३१२
स्वात्मन्यनस्तमय०	३७०	हिरण्यगर्भ इत्यस्य	३१२
स्वात्मैकचिन्तनं यत्त०	२७१	हुताशनानां शशिना०	२९२

72395

CATALOGUED.

**Central Archaeological Library,
NEW DELHI.**

72395

Call No. Sa 2 Bh
San / Sac.

Author— शंकराचार्य

Title— श्रीशंकर ग्रंथावलि:
व. २

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.